

**Eszterházy Károly Egyetem
Történelemtudományi Doktori Iskola**

Doktori (PhD.) értekezés

**Szent-Györgyi Albert politikai és közéleti
tevékenysége Magyarországon**

Készítette:

Tasiné Csúcs Ildikó Mária

SZTE Klebelsberg Könyvtár

Témavezető:

Dr. Romsics Ignác

Egyetemi tanár

Eger

2019

Tartalomjegyzék

Bevezető.....	3
1. Származás, nevelés, tanulmányok	5
1.1 Családi gyökerek.....	5
1.1.1 Az apai ág: a Szentgyörgyiek.....	5
1.1.2 Az anyai ág: a Lenhossék család.....	11
1.2 Gyermekkor, ifjúkor.....	14
1.3 Egyetemi tanulmányok	19
2. Az első világháború és a Tanácsköztársaság	21
3. Út Cambridge-be.....	33
4. Cambridge-ben.....	36
5. Hazahívás. Klebelsberg tudománypolitikája	42
6. A Rockefeller Alapítvány hazánkban	49
7. Együtt Klebelsberggel.....	52
8. A C-vitamin felfedezése és a hozzá kapcsolódó kutatások	61
9. Klebelsberg szellemében, Hóman Bálint ellenében: Küzdelem a szegedi egyetem fennmaradásáért.....	68
10. Szent-Györgyi Albert, mint orvoskari dékán és prodékán az 1934/35-ös és az 1935/36-os tanévben: törekvés a kultuszminisztériummal való kompromisszumra.....	85
11. Nobel-díj 1937	102
12. Világhírnév külföldön és politikai kapcsolatkeresés itthon (1938–40)	124
13. Filozófiai elmélyülés – magánéleti válság.....	128
14. Szent-Györgyi Albert, mint a Horthy Miklós Tudományegyetem első rektora az 1940/41-es tanévben	137
14.1 Új egyetem Szegeden.....	137
14.2 Szent-Györgyi Albert egyetemvezetői tevékenysége	142
14.3 Az ifjúsági egyesületek és a SZEI	150
14.4 A rektori működés „elismerése”	177
15. Ellenállásba kényszerülve.....	180
15.1 Szent-Györgyi prorektori tevékenysége.....	180
15.2 Kapcsolat az ellenállással.....	185
15.3 Az isztambuli küldetés	188
15.3.1 Előzmények.....	188

15.3.2 Előkészületek	191
15.3.3 Kapcsolatfelvétel Kállay Miklós miniszterelnökkel	192
15.3.4 Vitatott kérdések: Ankara-Isztambul, kormány-ellenzék	193
15.3.5 Szent-Györgyi személyének különleges megítélése	196
15.3.6 Kivitelezés	198
15.3.7 A lebukás	200
15.3.8 A misszió következménye	201
16. Tudományos aktivitás és ellenállási szervezkedés kettősségében (1943. március – 1944. március)	203
17. A német megszállás alatt egy fegyveres ellenálló csoport élén	206
18. Állandó életveszélyben a nyilas rémuralom idején (1944. október 15. – 1945. február)	216
19. Politizálás a koalíciós időszakban	222
19.1 Megmentés a szovjetek által	222
19.2 Küzdelem a magyar hadifoglyokért és deportáltakért	226
19.3 Kapcsolat az Ideiglenes Nemzeti Kormányval	228
19.4 Látogatás a Szovjetunióban	231
19.5 Munkálkodás a szovjetekkel való barátságért	233
19.6 Küzdelmek a modern tudományosságért hazánkban (MTA-reformok) ...	235
19.7 Erőfeszítések a tudomány finanszírozásáért	239
19.8 Államelnök jelöltség	245
19.9 Emigrációba kényszerülés, „Rákosi volt az ok”	248
20. Politizálás az Amerikai Egyesült Államokban – kitekintés	256
Összefoglalás	257
Bibliográfia	272
Köszönetnyilvánítás	291

Bevezető

Szent-Györgyi Albert az egyedüli olyan tudós, aki a Nobel-díjat magyar állampolgárként nyerte el és részben Magyarországon végzett kutatásaiért kapta. Haza is hozta Magyarországra a díjat és az elismerés, maga az esemény is szokatlan és szenzációs volt a korabeli közéletben. Emiatt is különösen fontos az életmű kutatása, ám munkánkban inkább az ezt követő időszakra, az esemény következményeire koncentrálnánk. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül az előzményeket sem, hisz nemcsak tudományosan fejlődött Szent-Györgyi Albert, hanem vele párhuzamosan közéleti tevékenysége is egyre bővült.

A természettudományos kutatás az egész életművet kellő részletességgel feltárta, értékelte. Készült Szent-Györgyiről egy átfogó természettudományos szemléletű monográfia is, az amerikai rákkutató Ralph W. Moss¹ tollából, akinek módja volt többször személyesen is beszélnie a tudóssal. Mégis, ha valamilyen évforduló kapcsán újból Szent-Györgyre irányul a természettudományos közfigyelem, akkor még ma is rácsodálkoznak egy-egy, korát messze meghaladó tudományos megállapítására, sejtésére. Ilyen kezdeményezése volt például a „*falak nélküli tudomány*” nevű mozgalom elindítása a rákkutatás hatékonyabbá tételére, amellyel tulajdonképpen a mai modern világhálós tudományos kapcsolattartást valósította meg korának megfelelő technikai színvonalon. Tehát miközben a természettudományos kutatás újból és újból újraértékeli az életművet, eközben nagyon jelentős közéleti aktivitásának értékelése rendre elmarad. Amerikai biográfusa, bár törekszik a tudós közéleti tevékenységének felvázolására is, de forrásai zömében amerikaiak, így szemléletmódja sem lehet teljességre törekvő. A Csongrád Megyei Levéltár kiadásában megjelent nagyon értékes és adatgazdag dokumentumgyűjtemény és biográfia Szabó Tibor és Zallár Andor tollából² pedig 1989-es keltezéssel nem tudja tükrözni a téma azóta igencsak felhalmozódott új kutatási eredményeit.

Sajnos, ez utóbbi célt a közelmúltban megjelent monografikus kötet Marton János és Pap Kornélia tollából,³ sem tudta megvalósítani. A felhasznált szakirodalomban alig találunk az újabb kutatást reprezentáló tanulmányt, emellett eltekint a levéltári források kutatásától. Ennek következtében a tudós közéleti

¹ Moss R. W. 2003.

² Szabó – Zallár 1989.

³ Marton – Pap 2017.

aktivitásáról kialakult kép aránytévésző lett: nagy hangsúlyt kapott szabadidős közéleti tevékenysége és más megvilágításba került politikai aktivitása.

Munkánkban tehát mindezeket a szempontokat figyelembe véve szeretnénk, egy reális, az összes eddigi kutatási eredményt is feldolgozó, de emellett elsősorban primer forrásokra támaszkodó közéleti portrét adni korának itthon és külföldön is egyik legnépszerűbb tudósáról.

1. Származás, nevelés, tanulmányok

1.1 Családi gyökerek

Szentgyörgyi Albert – teljes nevén Szentgyörgyi Albert Imre – 1893. szeptember 16-án született Budapesten, Szentgyörgyi Miklós budapesti születésű⁴, református vallású, kismemesi származású pénzügyi fogalmazó és Lenhosek Jozefa a római katolikus vallású szülők második gyermekeként. Keresztszülei Szentgyörgyi Albert magánzó és báró Tavonat Johanna voltak.⁵

1.1.1 Az apai ág: a Szentgyörgyiek

A kutatás megállapította, hogy a Szentgyörgyiek Szentgyörgyi Sámuel kalotaszegi református prédikátorig tudják visszavezetni a családfájukat, aki 1608-ban kapott nemességet.⁶

A „*nagyrápolti*” előnevet a Kolozs megyei család jó kétszáz évvel később kapta meg, a Szentgyörgyi Imre nevére 1838. június 20-án kiállított királyi adománylevelben.⁷ Nagyrápolc 1850-ben 1105 fős lakosságú erdélyi falu volt, ahol mindössze 167 magyar ajkú lakos élt.⁸ A dél-erdélyi Hunyad megyében, az Erdélyi-érchegység lábainál fekvő kis település magyar lakosainak szinte mindegyike, ahogy a Szentgyörgyi család is, református vallású volt.

⁴ Szent-Györgyi saját bevallása szerint édesapja marosvásárhelyi születésű volt, ezt anyakönyvi kivonattal tudta igazolni. „*Atyám Marosvásárhelyen született, mint Szent-Györgyi Imre és Csiky Mária fia, Miklós... Ha nagyon kell egyszer a keresztlevelet is megkeresem.*” Lásd: Szabó Jenő 1938. Nagyon valószínű, hogy Szent-Györgyi nyilatkozata az igaz és a születési anyakönyvi kivonatában téves az édesapára vonatkozó bejegyzés.

⁵ Czeizel 1997, 4. és Szabó – Zallár 1989, 112. Lásd: KIVONAT Budapesti Kálvin-téri református egyház születési anyakönyvéből. XI. Kötet 56. A nevek írásában ezt követtük.

⁶ Lásd: Turul 1997, (A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye) 3–4. füzet, 75. Internetes elérhetősége:

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Turul_1997/?query=Nagyr%C3%A1polti%20Szentgy%C3%B6rgyi&pg=82&layout=s

A kutatók egy része még ennél is korábbra datálja az eseményt, nevezetesen V. Ferdinánd (1506–1564) idejére. Lásd: Moss 2003, 297.; az ő nyomán Czeizel 1997, 199., de nem argumentálja azt meggyőzően.

⁷ „*Szentgyörgyi (nagyrápolti): Erdélyi nemesi család, mely nagyrápolti előnevét 1838. június 20-án kapta Bécsben. Imre 1784-ben született Péteriben s Bécsben az erd. udvari kancellárián udvari tanácsos volt. Ő kapja 1838-ban a 'nagyrápolti' előnevet, arra szerezvén magának királyi adománylevelet. Címere: kék pajzsban zöld dombon álló kardot tartó kétfarkú arany oroszlán, a pajzsfőben három hatágú arany csillag.*” Lásd: Petkó–Reiszig (szerk.) 1905, 571–572.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/CsaladHely_AltalanosCsaladtortenet_Magyar_nemzetsegi_zsebk_01/?query=Nagyr%C3%A1polti%20Szentgy%C3%B6rgyi&pg=596&layout=s

⁸ A románok száma a 19. század közepén 907 volt a faluban. Felekezet alapján: 870 ortodox, 160 református, 53 római katolikus és 19 görög katolikus vallású. Lásd:

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Nagyr%C3%A1polc>

A dédapa a régi nemesi címet előnévvel is megerősítő Szentgyörgyi Imre (1784–1862) kispéteri születésű kismanes, aki jogász végzettséget szerzett és „*az ottani királyi fő kormányshéknél volt tanácsos*”, onnan került fel Bécsbe, az erdélyi udvari kancelláriába ugyancsak tanácsosnak.⁹ Nagyon jó munkabírású, éles eszű, udvarias modorú tisztviselő volt, aki 1833-ban a lemondott gróf Bethlen János helyére lépve,¹⁰ a református *consistoriumban* is mint generális *főcurator* munkálkodott.¹¹ Valószínűleg korabeli megbecsültségét, társadalmi rangját bizonyítja ez a tekintélyes pozíció. „*Apai ágról odaadó hivatalnokok sorából származom*” – írja egyik írásában büszkén a tudós – „*akiktől megtanultam, hogy mindig a saját meglátásom szerint cselekedjek, függetlenül attól, hogy az számomra milyen következményekkel jár.*”¹² Maga a tudós – a Nobel-díj elnyerésekor készült riportban – nyilatkozik büszkén dédapjáról, aki mint királyi személynök hitelesítő aláírásával látta el az Erdélyt Magyarországgal egyesítő uniótörvényt.¹³ „*Dédatyám aláírását az Erdélyi Unio törvény alatt én magam láttam Ballagi Aladár mutatta nekem. Részen ezért nyugdíjazták dédatyámat, hogy ezt aláírta, s hat fia rebellis volt.*”¹⁴ Életrajzírója szerint Szent-Györgyi Imre még annak a képviselői küldöttségnek is tagja volt, amelyik 1848 áprilisában megtekintette a magyar koronát a budai várban, ugyanis az a gyanú merült fel, hogy a Habsburgok Bécsbe vitték. Ezen rebellis tevékenységeiért a császári bíróság kérdőre vonta és felére csökkentett nyugdíjjal eltávolította hivatalából.¹⁵ Szentgyörgyi Imre 1825-ben Kirchlechner Borbálát vette feleségül, aki hét gyermekkel ajándékozta meg. Három fia – Imre, Gyula

⁹ SZ+M 1885, 589.

¹⁰ Gróf Bethlen János (1792–1851) a reformkori erdélyi országgyűléseken a centrum vezére, Wesselényi, Kendeffy Ádám és Kemény Dénes mellett a liberális ellenzék legismertebb politikusa volt. Lásd: Romsics 2005, 13.

¹¹ Szilágyi 1867, 60. Internetes elérhetősége:

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/ErtekezésekTortenettudomanyokKorebol_01/?query=%22Szentgy%C3%B6rgyi%20Imre%22&pg=426&layout=s

¹² Az eddig kiadatlan önéletírást szerző publikálta először teljes terjedelemben és eredeti formában magyarul. Szent-Györgyi 2017e. 828–839. Az írásmű önálló kötetben is megjelent más kiadatlan önéletrajzi írásokkal együtt magyarul és angolul. Lásd: Szent-Györgyi 2017a, 13–29.

¹³ Az utolsó rendi országgyűlésen (1847. november 7. – 1848. április 11.) Pozsonyban hozott törvényeket 1848. április 11-én szentesítette a király. Ez a törvénycikk-novella 31 törvényt tartalmazott. Közülük a VII. tc. mondta ki „*Magyarország és Erdély egyesítését*”. Ezt a törvényt az 1848 júniusában összeült erdélyi országgyűlés többségi szavazattal egyszerűen *incorporálta* az erdélyi törvények közé (X. tc.). Így vált teljessé az 1526 előtti magyar állami és nemzeti egység.

¹⁴ Szabó 1938, továbbá Az Est fotóriportere Nobel-díjas professzorunk tegnapi napjáról, Az Est 1937. nov. 6. (28. évf. 252. sz.) 7. név nélkül

¹⁵ Egyébként a tudós amerikai önéletrajzírója, Moss az Unio-törvény aláírását helytelenül a nagyapának tulajdonítja. Lásd: Moss 2003, 298. Kapronczay Károly azonban nem cseréli fel őket. Lásd: Kapronczay 2014, 20. Ellenben téves Kapronczaynak az a megállapítása, hogy a dédapa a Függetlenségi Nyilatkozat aláírói között lett volna. A dédapát ábrázolja Georg Ferdinand Waldmüller festménye, ami jelenleg az SZTE Általános Orvostudományi Kar Dékáni Hivatalában látható.

és Albert – honvédként vett részt a szabadságharcban.¹⁶ Legidősebb fia, Imre (1827–1901) édesapja állhatatosságával rendelkezve szép karriert futott be a jogászi pályán és igazságügyi államtitkár és kúriai tanácselnök lett. Kinevezése alkalmából a Vasárnapi Újságban¹⁷ megjelenő részletes életrajzából kiemeljük a következőket: a bécsi légkörben nevelkedve (apja akkor az udvari kancellárián volt tanácsos) már gyerekkorában általános irodalmi műveltségre tett szert, nem volt még tizenhét éves, mikor már jogot tanult és több nyelven beszélt. Kolozsvárott folytatta jogi tanulmányait, ahol az erdélyi szabadelvű ellenzékkel került kapcsolatba.¹⁸ Befejezve jogi tanulmányait először Szebenben kincstári gyakornok, majd az újonnan kinevezett első független Kereskedelmi Minisztériumban segédfogalmazó lett. *„Utóbb karddal cserélte fel a tollat, s a Würtemberg-huszárok ezredébe lépett, kardját, mint komáromi kapituláns tevéen le.”* A szabadságharc bukása után egy ideig kizárólag jogászkodott. Mikó Imre erdélyi kormányzósága idején, az ő meghívására lett a kolozsvári kormányshéknél a jogügyek előadója majd a politikai közügyek előadója. Tevékenyen részt vett Mikó Imre oldalán Erdély visszacsatolásának jogi munkálataiban. Ezután a marosvásárhelyi királyi táblán a fejedelmi jogügyek igazgatója lett. Az 1865-ös utolsó erdélyi országgyűlésen annak feliratát együtt szerkesztette Dózsa Elekkel,¹⁹ a nagyhírű marosvásárhelyi jogi tanárral és Ocsvay Ferencsel.²⁰ Majd a legfőbb ítélőszék bírója lett, ahonnan nyelvismereteinek köszönhetően az Igazságügyminisztériumba vezetett az útja, államtitkár lett Fabiny Teofil²¹ miniszter mellett. Onnan ismét a kúriához került vissza, ő lett a kúria *„erős civilistáinak egyike”*, encyclopédikus műveltségű kiváló szónok és az ügyvédi vizsgák szigorú ítétsze. Innen, mint tanácselnök és mint az ügyvédvizsgáló bizottság elnöke ment nyugdíjba.

¹⁶ Szent-Györgyi Imre és Kirchlener Borbála gyermekei voltak: Emma, Sámuel, Elek, Ottó, Albert, Gyula, Imre. A tudós úgy nyilatkozott, hogy mind a hat fiú 48-as érzelmű volt. Lásd: Szabó 1938 és Czeizel 1997.

¹⁷ SZ+M 1885

¹⁸ Méhes Sámuel kolozsvári professzor, aki apjának sógora volt, az Erdélyi Híradó szerkesztőjeként gyakorolt rá nagy hatást. Korábbi barátja az a Gyulai Pál volt, aki Bethlen János fiának, Bethlen Miklósnak is a barátja volt. Lásd: Romsics 2005, 14. valamint SZ+M 1885

¹⁹ Dózsa Elek (1803–1867) jogi doktor, akadémiai jogtanár, Marosvásárhely képviselőjeként a képviselőház alelnöke (1866), az MTA tiszteleti tagja (1865). Legjelentősebb munkája Erdélyhoni jogtudomány 1861. 1.–3. kötet. Lásd: A Pallas 1893, 473.

²⁰ Ocsvay Ferenc (1819–1887) publicista, jogász. Méhes Sámuellel és Vida Károllyal együtt az Erdélyi Híradó szerkesztője volt 1941–1948 között. A szabadságharc alatt Bem ösztönzésére a Honvéd című lapot szerkesztette. A bukás után börtönbüntetést kap. 1861-től Kolozsvár főjegyzője és az egyetem jogi fakultásának oktatója. 1865-től országgyűlési képviselő, majd kúriai bíró. Lásd: A Pallas 1896, 333.

²¹ Fabiny Teofil (1822–1908) jogász, országgyűlési képviselő, 1886–1889 között a Tisza Kálmán kormány igazságügy-minisztere.

A déd- illetve nagyszülők politikai érdeklődése hatással lehetett Szent-Györgyi Albertre is, aki apai ősei közül sokkal inkább volt büszke nagyapjára és dédapjára, mint a családtól távol élő, gazdálkodással, pénzügyi tanácsadással foglalkozó édesapjára. A nagyapa testvérei között találjuk még nagyrápolti Szent-Györgyi Gyulát is, aki bátyjával együtt végigharcolta a szabadságharcot, annak leverése után Bécsben fejezte be jogi tanulmányait, majd Szegeden lett törvényszéki bíró, utóbb kancelláriai tanácsos, a kancelláriák feloszlása után pedig a király személye körüli minisztériumban osztálytanácsos, majd a felsőbb számvevőszéknél osztálytanácsos és belső titkos tanácsos.²² A két testvér kiállt meggyőződéséért a szabadságharcban, utána megbékélve a kialakult politikai helyzettel, megbízható és kitartó munkájának köszönhetően a polgári életben is bizonyított, elnyerték koruk rangos elismeréseit: a Lipót-rend lovagkeresztjét, a Szent-István rend középkeresztjét.²³ Nagyon valószínű, hogy a Nobel-díjas tudós nem csupán anyai ágról örökölhette kiemelkedő tehetségét,²⁴ hisz a Szent-Györgyiek között is találunk kiemelkedő képességű, munkában és a haza szolgálatában példamutató ősöket. Az értekezésünk szempontjából fontos politikai, közéleti affinitásához pedig nagyobb valószínűséggel szolgált mintául a nagyrápolti nemesi család, mint a főleg orvosokból álló, bár hivatásukban kiemelkedő, mégis kevesebb politikai érdeklődést mutató anyai ág, a Lenhossék család. Édesapja Szent-Györgyi Miklós Marosvásárhelyen született,²⁵ szintén jogász végzettséget szerzett. Először pénzügyi fogalmazóként helyezkedett el, majd önállósítva magát, pénzügyi tanácsadóként mintegy 800 hektárra növelte Salgótarján és Balassagyarmat között elterülő birtokát, ahol leginkább gazdálkodással foglalkozott.²⁶ A nagybirtokos apát a sógornője így jellemezte: „végtelenül ügyes, az élet gyakorlati útvesztőjébe soha el nem tévedő ember”.²⁷ Nagyon valószínű, hogy a tudósnak leginkább felnőtt korában megmutatkozó gyakorlatias gondolkodását, édesapjától örökölhette. Albertnek gyermekkorában az édesanyjával volt közeli és bensőséges kapcsolata, míg édesapja

²² Magyarok a közös számszéknél. *Vasárnapi Újság* 1903, 50. évf. 49. sz., 807. Internetcíme: https://adtpplus.arcanum.hu/hu/view/VasarnapiUjsag_1903/?query=Nagyr%C3%A1polti%20Szentgy%C3%B6rgyi&pg=818&layout=s

²³ Uo valamint Szentgyörgyi Imre (1827–1901) halálhíre: *Budapesti Hírlap* 1901. március 9.

Internetcíme:

https://adtpplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiHirlap_1901_03/?query=%22Szentgy%C3%B6rgyi%20Imre%22&pg=382&layout=s

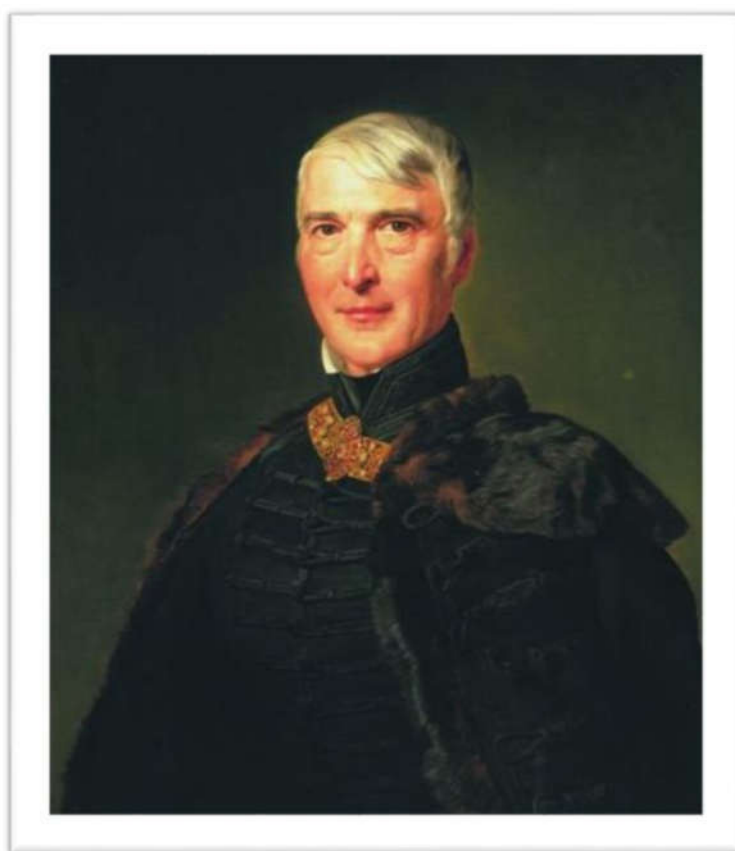
²⁴ „Apai őseinek átlagos képességeivel szemben anyai felmenői tehetségesek voltak.” Moss 2003, 299.

²⁵ „Atyám Marosvásárhelyen született, mint Szent-Györgyi Imre és Csiky Mária fia Miklós. Ha nagyon kell egyszer a keresztlevelet is megkeresem.” Lásd: Szabó 1938.

²⁶ Moss R. W. 2003, 299.

²⁷ Lenhossék 1937, 804.

gyakori távolléte²⁸ és ridegsége taszítóan hathatott rá, de a legendás Szent-Györgyi ősök emléke még amerikai emigrációja idején is élt benne. Életrajzírója szerint fiatal korában büszke volt nemesi származására,²⁹ a kor divatja szerint szívesen kérkedett vele, ahogy felnőttkori íróbarátja, Zilahy Lajos is tette ezt fiatalon.³⁰ Azonban a nagyrápolti előnevét sem munkáiban, sem közéleti tevékenysége során soha nem használta. Jóllehet nevének írására igényes volt és mivel ebben állandó volt az ingadozás, hivatalos dokumentumokon hol kötőjellel, hol egybeírták, ezért a Nobel-díj elnyerése után a Belügyminisztériumhoz fordult segítségért a helyes alak megállapítására.³¹ A belügyminiszteri döntés után egységesen Szent-Györgyi formában írta ő is a nevét.³²

1. ábra: Szentgyörgyi Imre (1784–1862), a dédapa (G. F. Waldmüller festménye.)

²⁸ Az édesapa javarészt a Nógrád megyei Kis kér pusztán gazdálkodott, feleségével és gyermekeivel általában a szünidőben találkoztak.

²⁹ Moss R. W. 2003, 297.

³⁰ Zilahy 1929, 82–89. Az író hajdani nemesi predikátumát egyik barátja szerzi meg a levéltárból, ennek nyomán bátyja felkutatja az ősóket. Így derül ki, hogy a nagyszalontai író ősei több generáción át református lelkészek voltak.

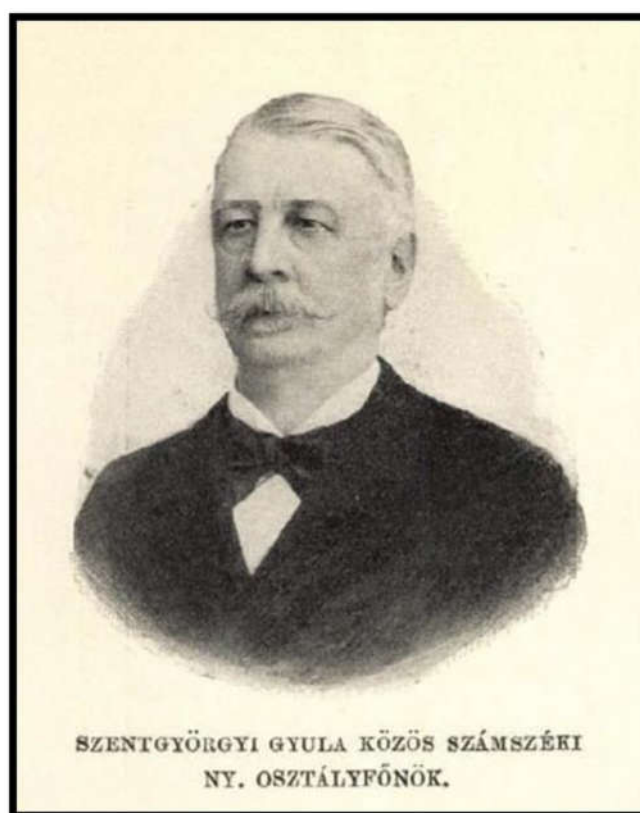
³¹ Hogyan írja a nevét a Nobel-díjas tudós? *Pesti Hírlap* 1937. november 5. (59. évf. 251. sz.) 4.

³² Édesapja gyászjelentésében az összes Szent-Györgyi rokon neve és az elhunyté is kötőjellel van írva: nagyrápolti Szent-Györgyi Miklós.

Lásd: http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemotelmages.shtml?LSG_Sz22@0855

2. ábra: Szentgyörgyi Imre (1827–1901), a nagyapa

3. ábra: Szentgyörgyi Gyula, Imre (fent) testvére

1.1.2 Az anyai ág: a Lenhossék család

Míg apai ágról a jogász végzettség és ezzel együtt a hivatalnoki szolgálat dominált, anyai ágról az orvosi hivatásban jeleskedő ősökkel dicsekedhetett a tudós.³³ Édesanyja a születési anyakönyvi kivonata alapján Lenholsek Joanna Sidonia Stephania³⁴ a hírneves tudós Lenhossék család harmadik generációját képviselte. A tudósi vonalat testvérbátyja Lenhossek³⁵ Mihály vitte tovább, míg húga inkább zenei tehetségével tűnt ki.³⁶ „Anyai ágon egy természettudós család negyedik generációját képviselem. Apámat csak a gazdálkodás foglalkoztatta, így hát anyám hatása dominált. Zene töltötte be a házat, és az étkezések során a beszélgetések kiterjedtek az egész világ szellemi vívmányaira.” – írja a tudós önéletrajzi visszaemlékezésében.³⁷ A pozsonyi eredetű, szlovák származású Linoscheg vagy Lenhoseg³⁸ család első kiemelkedő tagja a dédapa Lenhossék Mihály Ignác³⁹ (1773–1840) volt, aki nem érte be apja szakmájával, az asztalossággal, hanem leérettségizett, majd Bécsbe gyalogolva először gyógyszerári kifutófiú lett, majd elvégezte Bécsben és Budapesten az orvosi egyetemet. A diploma megszerzése után azonnal Esztergom megye főorvosává nevezték ki. 1808. szeptember 25-én magyar nemességre is emelték,⁴⁰ később a pesti, majd a bécsi egyetemen az élettan és anatómia egyetemi tanára lett. „Hasonló ívű orvosi pálya hazánkban valószínűleg nem ismeretes.” – írta a család genetikáját kutató Czeizel Endre.⁴¹ Lenhossek Mihály nagy érdeme, hogy Magyarország protomedikusaként (tisztifőorvos) kötelezővé tette hazánkban a himlő elleni védőoltást.⁴² A kezdetben csak németül és szlovákul beszélő orvos a hazai anyanyelvű orvosképzés megszervezője lett, az *Orvosi Tár* című folyóirat elindításával a magyar orvosi sajtó kezdeményezője is. Az első

³³ A Szent-Györgyi családba is került orvos, a nagyapa Szent-Györgyi Imre Csiky Sámuel kolozsvári magánorvos lányát Csiky Máriát vette feleségül. Kapronczay 2014, 20.

³⁴ Lásd: <https://www.familysearch.org>

³⁵ A név írásmódja ingadozó: Lenholsek mellett gyakoribb a Lenhossek, Lenhossék forma. Lásd: Kapronczay 2014, 21.

³⁶ Szép énekhangja miatt Gustav Mahlernél is volt meghallgatáson, de a zeneszerző túl erőtlennek tartotta a hangját a színpadi megjelenítéshez, és állítólag művészi karrier helyett inkább a férjhez menést javasolta a hölgynek. Moss 2003, 204.

³⁷ Szent-Györgyi 2017b, 88.

³⁸ Czeizel 1997, 7.

³⁹ Nevét a pozsonyi piaristáknál változtatta Lenhossékra. Kapronczay 2014, 21.

⁴⁰ Tötösy de Zepetnek 2010, 133. és Kempelen 1931, 373. Idézet ez utóbbiból: „Czimeres levelet 1808. szept. 25. L. Mihály esztergommegyei orvos nyert. (LR. LXII/900.) – Vö. Siebm. 396.; Kösz. 212.; T. XX/18—9.” Internetcíme:

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kempelen_MagyarNemesCsaladok_06/?pg=380&layout=s

⁴¹ Czeizel 1997, 8.

⁴² Hollán (főszerk.) 1972, 207.

lapszámot az ő tiszteletének szentelték.⁴³ A számtalan tudományos társasági tagsággal rendelkező orvos 15 alapvetésű könyvet és számos szaktanulmányt is publikált.⁴⁴ Ő volt a kezelőorvosa József nádornak és Széchenyi Istvánnak is.⁴⁵ Hivatásában második házasságából származó elsőszülött fia Lenhossék József (1818–1888) követte, aki Pesten, majd Bécsben végezte el az orvosi egyetemet, a pesti egyetemen anatómiai intézetében lett tanársegéd. Az anatómia után a bécsi egyetemen idegrendszert is oktatott, majd Kolozsvárott lesz a tájbonctan⁴⁶ nyilvános rendes tanára és a törvényszéki orvostan előadó tanára. Anatómiai kutatásaival a funkcionális anatómia előfutára volt.⁴⁷ A Királyi Magyar Természettudományi Társulat mikroszkópot szerzett tudományos munkáinak folytatására.⁴⁸ (Ez volt hazánkban az első ilyen műszer!) Mikroszkópjával tizedmilliméteres metszeteken vizsgálta az idegrendszeri képződményeket. Budapesti egyetemi tanárként Európa-szerte elismert idegrendszeri kutatásaival számottevő eredményeket ért el a központi idegrendszer bonctani leírásában. Az anatómia, az idegszövet-vizsgálat mellett a hazai antropológia megteremtőjeként tartják számon. A Magyar Tudományos Akadémián 1875-ben Az emberi koponyaisme⁴⁹ címmel tartott híres előadásától számolják a hazai antropológiatudomány kezdetét. Több száz koponyán végzett kraniometriai kutatásaival, a hosszúsági mérések fontosabb viszonyszámainak (indexek) meghatározásával megállapította a magyar emberre jellemző koponyaindexeket. Ezek az értékek ma is irányadóak.⁵⁰ A budapesti egyetem Antropológiai Intézetét ezt követően, 1881-ben alapították. Kutatásai elismeréseképpen az MTA-nak 1864-ben levelező, 1873-ban rendes tagjává választják, de emellett számos akadémia és nemzetközi szervezet tagságát is elnyerte. (Német Természettudományi Akadémia, philadelphiai Amerikai Filozófiai Társaság stb.) Nagy érdeme, hogy elítélte kora tudományának rasszista megnyilvánulásait. Az Orvosi Hetilapban, folytatásokban kritizálja Wirchow: Az alsóbbrendű emberi rasszok koponyájának néhány ismervéről

⁴³ Bugát – Shedel 1831, 3. Interneten Hungaricana adatbázis:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_OT_1831_01/?pg=2&layout=s&query=Lenhoss%C3%A9k%20Mih%C3%A1ly

⁴⁴ Kiemelkedik két kötetes latin nyelvű élettan könyve. Kapronczay 2014, 22.

⁴⁵ Vincze 2013, 87.

⁴⁶ Mai nevén tájanatómia. „A tájanatómia a rendszeres bonctani ismereteket szintetizáló alkalmazott tudományág. Lényege az, hogy az emberi test részeinek, üregeinek és tájékainak felépítését, az azokat alkotó szerkezeti elemek térbeli viszonya alapján, az orvosi gyakorlat igényeinek megfelelően tárgyalja.” Lásd: Csillik – Kubik – Tömböl 2017, 10.

⁴⁷ Lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Lenhoss%C3%A9k_J%C3%B3zsef

⁴⁸ Vincze 2013, 89.

⁴⁹ Lenhossék 1875.

⁵⁰ Pásztor 2006, passim

(Berlin 1875) című munkáját. Neurohisztológiai kutatásait a párizsi Monyhton-díjjal jutalmazták, emellett számos nemzetközi kitüntetés birtokosa volt. Témánk szempontjából fontos kitérnünk rá, hogy a Nobel-díjas tudós nagyapjáról nem hivatkozott elismerően: „*Nem voltak különösebben kiemelkedő képességei. A tudományban semmi nyomot nem hagyott maga után.*” – írja a nagyapáról Szent-Györgyit idézve a biográfusa.⁵¹ Ennek a magyarázatát talán ott találhatjuk meg, hogy Szent-Györgyit kutatásai során mindig az élő szervezet érdekelte és nem tudott mit kezdeni az élet jeleit nem produkáló rendszerekkel. „*Három év szövettani kutatás után csalódtam az olyan halott rendszerekben, amelyek nem mondtak semmit az élet jellegéről.*” – írja egyik önéletírásában.⁵² Nagyon valószínű, hogy a tudóst nem igazán érdekelte a csontokat vizsgáló antropológia vagy a valóban halottakkal foglalkozó igazságügyi orvostan, ezért azok eredményeit sem értékelte reálisan.

Lenhossék Józsefet hivatásában fia, ifj. Lenhossék Mihály (1863–1937) követte, aki édesapja környezetében már tizenévesen találkozik kora leghíresebb orvosaival és így orientálódik az orvosi pálya felé, holott erős benne a művészi és humán késztetés is. Jól tudta hasznosítani édesapja kiterjedt nemzetközi kapcsolatait és ősei nevéhez méltóan korának kiemelkedő tudósává vált. A budapesti orvosi egyetem elvégzése után, már 25 éves korában magántanári képesítést nyert, de az édesapja halála miatt megürült igazgatói állást az anatómiai intézetben fiatal kora miatt nem nyerhette el. Kutatásait így Baselben, édesapja jó barátjának, Kollmann professzornak az intézetében kezdte,⁵³ majd Würzburgban, Tübingenben folytatta. Az idegsejt tanulmányozásával „*a világhírű Santiago Ramón y Cajal, a belga van Gehuchten és a svéd Gusztav Retzius mellett őt lehet tekinteni a neurontan megalapítójának*”.⁵⁴ Külföldről 1900-ban tért haza és ekkor már elfoglalhatta édesapja helyét a budapesti anatómiai tanszék vezetői székében, ahol 1935-ben történő nyugdíjazásáig dolgozott. Tudományos munkássága igen sokoldalú, foglalkozott anatómiával, hisztológiával, idegsejtkutatással.

Az I. világháború utáni években főleg kiváló tankönyvei megírásán munkálkodott: *A sejt és a szövetek* (Bp. 1918) és *Az ember anatómiája* című háromkötetes bonctana (1922) „*a magyar orvosi tankönyvírás és egyben a tudományos értekező stílus kivételes gyöngyszemei*”.⁵⁵ Kiváló pedagógus volt, mintegy 100 neveltje

⁵¹ Moss 2003, 300.

⁵² Szent-Györgyi 2017a, 16.

⁵³ Szentágothai 1997, 535.

⁵⁴ Szentágothai 1997, 535–536.

⁵⁵ U.o.

művelte egyetemi körökben az anatómiát. Közéleti szereplése leginkább a tudományra koncentráldott, 1936-37-ben az MTA alelnöke volt. Ebbe a tudományos miliőbe érkezett meg Szent-Györgyi Albert, aki lassú felfogású és későn érő gyerekként kezdetben sem apja erős kritikáinak, sem nagybátyja intellektuális elvárásainak nem tudott megfelelni.

1.2 Gyermekkor, ifjúkor

A család évközben Budapesten⁵⁶ lakott édesanyjukkal és anyai nagymamájukkal, a Kálvin tér közelében béreltek lakást, a nyarakat pedig édesapjuknál, Szent-Györgyi Miklósnál töltötték a Nógrád megyei Kiskérpusztán. A tudós itt szerette meg a sportot. Testvéreivel feledhetetlen nyarakat töltöttek az apai birtokon, ahol hamar észrevette a parasztok nyomorúságát, ez korán felébresztette emberi igazságérzetét. Emellett anyai engedékeny szeretetben nevelt gyerekként sokszor került összeütközésbe szigorú édesapjával. Szent-Györgyinek két fivére is volt: az idősebb Szent-Györgyi Pál zenei tehetségével tűnt ki és hegedűművész lett, míg öccse, László erdész. Lászlónak különleges képessége volt, meg tudta érezni, hogy hol van víz a föld alatt. Ez a családi intuitív megérző képesség Szent-Györgyi tudományos munkáját is jellemezte, amit több írásában is megerősít. A fiúk évközben a Lónyay utcai Református Gimnáziumban tanultak, apjuk tartós távolléte miatt nevelőjük, s egyben a család szellemi vezére, Albert nagybátyja, Lenhossék Mihály anatómiaprofesszor lett. Testvérhúga otthonában mindennapos vendégként formálta a fiúk világképét a neves professzor.

Szent-Györgyi minden visszaemlékezésében kiemeli, hogy a korán komolyodó nagybátyjával ellentétben ő mennyire későn érő, lassú felfogású gyermek volt. „*Nagyon ostoba gyerek lehettem. Velem semmi sem történt. Könyveket nem olvastam, s hogy a vizsgákon átmenjek magánórákra volt szükségem.*”⁵⁷ Kamaszkorában aztán nagy változáson esett át, amikor felkeltette érdeklődését nagybátyjának könyvtárában Ramon y Cajal: Az agy című munkája. Ezt ámulva olvasta el, bár keveset értett meg belőle, de kialakult olthatatlan tudásszomja. Ezután falta a könyveket és a korábban több tárgyból is bukásra álló diák, jeles rendűen érettségizett le. Híres nagybátyja azonban kezdetektől fenntartással viseltetett iránta és nem értett egyet azzal, hogy unokaöccse egyetemi tanulmányokat folytasson, mert szégyent hozhat a nagy múltú Lenhossék családra.

⁵⁶ Gyermekkorában a következő helyeken laktak: Budapest. Stáció u. 10, Baross utca 10, Kálvin tér 2. Lásd: Moss 2003, 301.

⁵⁷ Szent-Györgyi 2017d, 88.

„Később, engedve merevségéből, elismerte annak lehetőségét, hogy akár fogorvos is válhat belőlem. Végül hozzájárult az orvosi egyetemre való jelentkezésemhez, azzal a feltétellel, hogy csak proktológus, azaz a végbélbetegségek szakértője lehetek. Kiemelném azt a tényt, hogy neki aranyere volt. Mindazonáltal felvett a laboratóriumába, lehetővé téve, hogy mint újonc elkezdhessek kutatni. Első tanulmányom a végbélnyílás szerkezetéről szólt. A rossz végénél kezdtem el a tudományt.”⁵⁸ – írja ironikusan Szent-Györgyi.

A nagybácsi felügyelete alatt élő budapesti családban az édesanya mellett fontos szerepet töltött be az anyai nagymama, a korán elhunyt Lenhossék József felesége, Bosány Emma⁵⁹ is. Az áldott jószívű, mindvégig eleven elméjű nagymama a család központja volt.⁶⁰ A tudós életrajzírójának is szeretettel emlékezett vissza rá, büszkén említve, hogy idős korában is franciául tanult.

A kutatás időnként megemlíti – feltehetőleg a neve alapján – Bosány Emma zsidó származását.⁶¹ Erre vonatkozóan a következő megállapítást kell tennünk. A Pest-belvárosi római katolikus plébánia keresztelési anyakönyvének (Matricula baptisatorum) 3. oldalán található (157/1858. sz. alatti bejegyzésen) Bosany Emma Adelaid neve, aki született Ungváron 1833. január 9-én és megkeresztelkedett 1858. február 25-én Pesten. Keresztszülei Almay Adelaidis és Fellner (keresztnev kiolvashatatlan) római katolikusok voltak. Ezen dokumentum adatai egy kivétellel megegyeznek Lenhossek Józsefné szül. Bossány Emma gyászjelentésének adataival, tehát nagyon nagy valószínűséggel ugyanarról a személyről van szó.⁶² A keresztelési anyakönyv szerint ezen Bossány Emma szülei, Bossányi Henricus, medicus és Bossányi Antónia, akik Szent-Györgyi anyai dédszülei, izraeliták voltak, mert a szülők vallása bejegyzésénél az anyakönyvben az „*Izraelitae*” szó szerepel.⁶³

⁵⁸ Szent-Györgyi 2017a, 16.

⁵⁹ A név írása ingadozó: előfordul ugyanazon személy esetén Bosány, Bossány, Bossányi alak is.

⁶⁰ Özv. Lenhossék Józsefné, született Bosány Emma gyászjelentése. Internetes elérhetősége: http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemlmg/Rako_DRI_ShowRemotImages.shtml?SLSG_L12@0006

⁶¹ Czeizel 1996, 69–79. Czeizel azt írja, hogy Bossány Emmát „szakmai körökben zsidónak tartották”. M. Kiss Sándor történész pedig egy kimutatást említ, ami több szegedi professzor és diák nevét tartalmazza arra vonatkozóan, hogy ki milyen fokon zsidó. Szent-Györgyi ez alapján 1/8 zsidónak bizonyult. Lásd: M. Kiss 1995, 169–180. Forrás: Piszkozat, Kristóf Nagy birtokában.

⁶² <https://www.familysearch.org>

Az anyakönyv 405. oldala legalsó sorának adatai vonatkoznak Bossány Emmára.

Eltérés a születési évben van, ebben az esetben inkább a keresztelési anyakönyv a mérvadó (1833. január 9.), hiszen annak adatait maga a keresztkedő diktálhatta be, míg a gyászjelentésben szereplő 1829-es születési dátumot, a nem biztos, hogy jól emlékező hozzátartozók adhatták meg.

⁶³ <https://www.familysearch.org>

Tehát Bossány Emma Adelaid, az anyai nagymama izraelitának született és 25 éves korában áttért a római katolikus hitre, azaz megkeresztelkedett.

4. ábra: Bossány Emma, az anyai nagymama unokaival, a jobb szélén Szent-Györgyi Albert

A kérdésre a Szent-Györgyi monográfia írója, Ralph Moss is kitér annak kapcsán, hogy hazánk német megszállása idején mindenkinek írásban kellett nyilatkoznia felmenőinek vallási hovatartozásáról.⁶⁴ Valójában már a második zsidótörvény (1939. évi IV. törvénycikk) hatályba lépésekor nyilatkozatot kellett tenni a köztisztviselőknek, magyar állampolgároknak is, a nagyszülőkig visszamenőleg „büntetőjogi és fegyelmi felelősség terhe alatt” vallási hovatartozásukról.⁶⁵ Ekkor

Az anyakönyv legelső sorában világosan olvasható az „*izraelitae*” bejegyzés, a szülők vallása rovatban.

⁶⁴ Moss 2003, 300.

⁶⁵ A törvény 5.§-a szerint „*Tisztviselőként vagy egyéb alkalmazottként zsidó nem léphet az állam, törvényhatóság, község, úgyszintén bármely más köztisztület, közintézet vagy közüzem szolgálatába.*” Ennek megfelelően a tudományegyetemeken a magántanári képesítési kérelmekhez is csatolni kellett ezt az egyénileg kitöltött központilag megfogalmazott formanyomtatványt. Ebben nyilatkozni kellett minden felmenőről a tekintetben, hogy tagja-e vagy tagja volt-e az izraelita hitfelekezethez vagy nem.

Szent-Györgyi üresen hagyta az anyai nagymama melletti rubrikát, mert saját bevallása szerint nem emlékezett pontosan a nagymama vallására. Mivel ekkorra már a tudós édesanyja is elhunyt, ez nagyon valószínű. Szent-Györgyi visszaemlékezésében utal arra, hogy a szorgalmas vallásgyakorlás az ő gyermekkorában már nem volt jellemző a családra, felvilágosult édesanyja csak akkor szaladt a templomba, ha valamelyik fia bajba került, hogy Szent Pétert néhány forinttal megvesztegesse.⁶⁶

5. ábra: A keresztlési anyakönyv 1858-as bejegyzése a 157. sorban

Azonban Szent-Györgyi közéleti aktivitását ez a valószínű tény semmiben sem befolyásolta. A tudós egész életében mindenféle diszkrimináció megszüntetése ellen harcolt, alapvető felfogása az volt, hogy az embernek nem a származása, vallása, bármilyen előjoga, hanem a munkája alapján történő megítélése a fontos. Ezzel magyarázható, hogy itthon sem használta nemesi előnevét soha, pedig kétszeresen

Zsidónak minősült az, akinek legalább egyik szülője izraelita volt vagy az adott időpontban is az, vagy, ha legalább két nagyszülője izraelita volt vagy az. Lásd CSML a Szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem Bölcsészettudományi karának iratai 1940/41. VIII.6. 400. Csefkó Gyula nyilatkozata valamint ugyanott 387/ 1940/41. számon Ortutay Gyula nyilatkozata magántanári újraképesítésének megerősítése érdekében. Szent-Györgyi nyilatkozatára még nem bukkantunk rá.

⁶⁶ Moss 2003, 22.

nemesi származásának vallhatta volna magát.⁶⁷ Zsidó származású tudóstársai felé tett segítő gesztusa általános humanitárius felfogásával magyarázható, ő maga református vallású volt, de szívesebben járt például a katolikus Fogadalmi templomba orgonahangversenyekre.⁶⁸ A Lónyai utcai református gimnázium tanárai közül – saját bevallása szerint is – egy ateista szemléletű pedagógus volt rá a legnagyobb hatással.⁶⁹ Fiatalkorának meghatározó élményeit a következőképpen foglalja össze nevezetes önéletírásában.

„Én, magam is azért lettem tudós, mert már fiatalon megtanultam, hogy csakis a szellemi értékekért éri meg küzdeni, hiszen a legmagasabb cél az a művészi vagy a tudományos alkotó munka. Határozottan úgy vélem, hogy értékrendünk alapjai már fiatal korban kialakulnak. Minden, amit később teszünk, ezeken az alapokon nyugszik, amiket legtöbbször már nem lehet megváltoztatni.”⁷⁰

Saját gyermekkori személyisége kapcsán pedig a következő megállapítást teszi ugyanott:

„Azért említettem meg életem ezen korai szakaszát, mert megmutatja, hogy nem szabad végleges ítéletet alkotni a gyerekekről túl fiatal korukban.”⁷¹

A tudós tehát egy nagyon impulzív, tudományos és művészi ambíciókat is nagyra értékelő középnyemes-polgári családból származott, ahol még éltek az 1848-as hagyományok is. A család szeretete kiterjedt az önálló véleménynyilvánítás szabadságára is, a kiváló orvostudós nagybácsi pedig Szent-Györgyi legelső tudóspéldaképe lehetett és a neki való megfelelési szándék ösztönözte a fiatalembert mindig saját képességei kibontakoztatására. Természetrájtánára szerint Szent-Györgyi

⁶⁷ Ellentétben a korábban emigrált és szintén nemesi származású Kármán Tódorral, aki szívesen használta a „szőlőskislaki” előnevet vagy Neumann Jánossal, akinek családneve 1913 után a „margittai” előnévvel bővült. Ők, mindketten külföldön is megkülönböztetve használták nevüket: Theodore von Kármán és John von Neumann formában. Lásd: Hargittai 2006, 24–29.

⁶⁸ Szent-Györgyi és Bay Zoltán fizikus egy ilyen orgonahangversenyen ismerkedtek meg Szegeden és kötöttek egy életre barátságot.

⁶⁹ Moss 2003, 22. Nem tudjuk, hogy azonos volt-e ez a tanár a Lónyai Gimnáziumból Török Tivadar természetrájt- és kémiatanárral. A tanár úr visszaemlékezése szerint a fiatal Szent-Györgyi orvosnak készült és nagyon szeretett mellette a szertárban tevékenykedni. Lásd: Vajda 1937.

⁷⁰ Szent-Györgyi 2017b, 88.

⁷¹ U o. 89. Érdekes, hogy az eredetileg angol nyelvű visszaemlékezés (Lost in the twentieth century) első magyar nyelvű közzététele során a cenzúrának köszönhetően ezt a mondatot sem fordították le, egyszerűen kihagyták a szövegből. V. ö. Szent-Györgyi 1983.

már fiatal gimnazistaként – valószínűleg családi indíttatásból – orvosnak készült.⁷² A családi közegehez hozzátartozott a többnyelvűség is, Szent-Györgyi németül és franciául is tudott fiatal korában, angolul és hollandul csak később hollandiai és angliai tartózkodása idején tanult meg.

1.3 Egyetemi tanulmányok

Egyetemi tanulmányait 1911-ben kezdte meg a Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karán, és ezzel párhuzamosan elkezdte önálló tudományos munkáját is nagybátyja laboratóriumában, az Anatómiai Intézetben. Már 1912-ben jelentek meg írásai a Természettudományi Közleményekben, első jelentős hisztológiai munkája a végbélhám szerkezetéről 1913-ban látott napvilágot a jóval tekintélyesebb Matematikai és Természettudományi Értesítőben.⁷³ A Magyar Tudományos Akadémia folyóiratában olyan szerzők publikáltak akkortájt, mint Fejér Lipót, Hevesy György, Bánki Donát. A másodéves orvostanhallgató Szent-Györgyi tanulmánya előtt olvasható Zemplén Géza két munkája, utána Tangl Károly tanulmánya. Első itt megjelent közleményei már alaposak, jól kifejtettek, a tudományos problémát lényeglátóan megközelítők.⁷⁴ Nagybátyja nyomdokán haladva kiváló anatómus válhatott volna belőle, hiszen hisztológusként már neve volt szakmai körökben, de érdeklődése olyan intenzív volt az élő szervezetek iránt, hogy otthagyta az Anatómiai Intézetet és átment kutatni az Élettani Intézetbe.

⁷² Lásd: Vajda 1937. Bár Szent-Györgyit a kutatás érdekelte leginkább, azonban abban az időben még nem volt kutató biológus képzés, ezért az orvosegyetem volt az egyedüli választási lehetőség számára. Lásd: Moss 2003, passim.

⁷³ Szent-Györgyi 1913.

⁷⁴ Az üvegtest szerkezetéről írott munkájában (Szent-Györgyi 1916.) található illusztrációk, egy amerikai tudós szerint, még mindig a legjobbak, amelyek az üvegtestről akkoriban készültek. V. ö. Moss 2003, 308.

6. ábra: Az anyai dédapa, Lenhossék Mihály Ignác (1773–1840)

7. ábra: Az anyai nagyapa, Lenhossék József (1818–1888)

8. ábra A nagybáty: Lenhossék Mihály (1863. aug. 28–1937. jan. 26.)

2. Az első világháború és a Tanácsköztársaság

Éppen önkéntes katonai szolgálatát teljesítette, amikor kitört az első világháború. Egy katonai emlékkönyv adatai alapján a következőket tudhatjuk meg erről:

„1914-ben vonult be a volt császári és királyi 65. gyalogezredhez, mint egyéves önkéntes, tényleges katonai szolgálatra. A világháború kitörése így fegyverben érte és 1915-ben ment az orosz harctérre. Megszakításokkal 3 évig teljesített csapatánál frontszolgálatot... az orosz fronton a Dnyeszternél megsebesült. A kisezüst vitézségi érem tulajdonosa. 1918 novemberében szerelt le. 1937-ben az orvosi Nobel-díjjal tüntették ki. Büszkéek vagyunk világhírű bajtársunkra, aki a 65-ös Ludwig bakák soraiban küzdött a világháború alatt.”¹

Valószínű, hogy kezdetben a miskolci katonai kórházban teljesített szolgálatot és innen került ki az orosz frontra. A frontra indulás előtti pillanatot örökíti meg egy fénykép, ami a bevonulás napján 1915. április 17-én Salgótarjánban készült.² Szent-Györgyit pontosan a császári és királyi közös hadsereg 6. hadteste, 15. hadosztályának 65.– Lajos Győző főherceg nevét viselő – gyalogezredébe sorozták be.³ Alakulata a 7. hadsereg kötelékében Bukovinában került bevetésre. A sereg kezdetben ellenállt az orosz előrenyomulásnak és több sikeres ellentámadás során tett tanúbizonyságot vitézségéről. Szent-Györgyi sebesülthordó, azaz szanitéc volt, amiről egy korabeli fotó⁴ is árulkodik, ahol bajtársaival együtt látható, bal karján ott a fehér karszalag, a sebesülthordók⁵ megkülönböztető jele. Életét kockáztatva olyan bátran mentette a bajtársait, hogy elnyerte a vitézségi ezüstérmét is. Az Ezüst Vitézségi érem az Osztrák Magyar Monarchia egyik elismert háborús kitüntetése volt.⁶ Nagyon valószínű, hogy ezen kitüntetés indokolta, hogy szerepeljen neve a fenti háborús emlékalbumban is. Egy

¹ Réti (szerk.) 1938, 227.

² Marton – Pap 2017, 395. Képek melléklete.

³ Az adatokat a Réti (szerk.) 1938, 22. és a Romsics Ignác (főszerk), 2010, 70–71., valamint a Magyar ezredek az első világháborúban hírportál (www.magyarezredek.hu) adatainak összevetésével rekonstruáltuk. Ez utóbbi alapján a 65. gyalogezred a 6. hadtest része volt, Réti Béla emlékkönyve pedig a 65. gyalogezredet a 15. hadosztályba sorolja be.

⁴ Elérhetősége az interneten:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Szent-Gy%C3%B6rgyi_Albert#/media/File:Szentgyorgyi_Albert_diak_evek_1937_okt_31_Pesti_Naplo.jpg

⁵ Egy sebesülthordó fényképe az első világháborúból.

http://nagyhaboru.blog.hu/2014/08/14/az_osztrak-magyar_hadsereg_egyenruhai_1914-ben

⁶ Az éremnek három fokozata volt: arany, ezüst és bronz. Az Ezüst Vitézségi érmét 1848-ban kettébontották, 1. osztályú ún. Nagyezüst és 2. osztályú ún. Kisezüst Éremre. Lásd: Rosenfeld 1888, 20.

családi fénykép 1917-ből is tanúskodik a kitüntetésről, ezen a képen a tudós két fivérével együtt katonai egyenruhában látható, mellén baloldalt a kitüntetéssel.⁷

9. ábra: A három Szent-Györgyi testvér: Albert, Pál, László

A fronton az oroszok támadásai fokozatosan erősödtek, Bruszilov⁸ orosz tábornok előre kidolgozott taktikájával éket vert Bukovina közelében és Luck városánál a Monarchia védekező seregében,⁹ sőt a győzelem kiaknázása érdekében még Vilnából is átirányított csapattesteket az áttöréshez.¹⁰ A szörnyű az volt, hogy Bruszilov belekalkulálta taktikájába csapatainak hatalmas emberveszteségét is, ami óriási véráldozatokat követelt mindkét oldalon.¹¹ Az orosz 7. és 9. hadsereg 1916. június 6-án Jaslowietznél majd 10-én Oknánál átszakította a frontot.¹² Az oroszokat végül is a Monarchia megsegítésére átcsoportosított német haderő állította meg a Monarchia csapataival karöltve. Az 1916. jún.4 – szept. 20-ig tartó offenzívában szenvedte el az Osztrák Magyar Monarchia a legnagyobb élőerő veszteségét, amit később már nem

⁷ A fotón bátyja, Pál két kitüntetést is visel, ő saját bevallása szerint főhadnagyként szerelt le a háború végén. Lásd: http://www.sk-szeged.hu/statikus_html/kiallitas/szent-gyorgyi/kezdet.html valamint Martoss 1938, 28–29.

⁸ Alekszej Alekszejevics Bruszilov (1853–1926) lovassági tábornok, újszerű eljárása révén a legsikeresebb orosz harctéri parancsnok volt. Taktikájának lényege: a rohamok kezdése jól célzott ágyútűzzel, majd előre hozott arcvonallal meglepetésszerűen közelre hozott gyalogostámadás négy hullámban, amit folyamatos tüzérségi tűz kísért. http://www.historyofwar.org/articles/people_brusilov.html valamint Galántai 2000, 293.

⁹ Romsics (főszerk) 2010, 70–71.

¹⁰ Lásd: Galántai 2000, 293.

¹¹ Lásd: Galántai 2000, u. o.

¹² Romsics (főszerk.) 2010, 71.

sikerült pótolnia,¹³ de az oroszok vesztesége még nagyobb volt.¹⁴ Az emlékkönyv tanúsága szerint a 65. gyalogezredből például a jaslowiecki csatában (1916. június 4–7.) „29 ember elesett, megsebesült 108 ember, eltűnt 2409 ember (29 tiszt + 2380 honvéd)”.¹⁵ A háború egészéről készült statisztikai kimutatások is alátámasztják ezt a tendenciát, a császári és királyi Hadügyminisztérium kimutatása szerint az első világháborúban a közel egy millióra becsült elesettek mellett 1 838 450 fő volt a sebesült 837 483 fő pedig az eltűntek száma.¹⁶ „Az orosz áradat elsöpört mindent. A 15. hadosztálynak s ennek következtében a 65. gyalogezrednek csak roncsai kerültek ki a Jaslowiecz-i pokolból.” – írja a Ludwig-bakák emlékalbuma.¹⁷ Ilyen és hasonló események hatására látta kilátástalannak a küzdelmet a fiatal egyetemi hallgató és undorodott meg a kegyetlen vérontástól. Ekkor már 15 hónapja volt a fronton. Visszaemlékezéseiben így ír erről:

*„A háború harmadik évében már tisztán láttam, hogy vesztettünk, és értelmetlenül áldozzuk fel magunkat néhány magas rangú háborús bűnös miatt. Mélyen megundorodtam a katonai élettől, és nem találtam dicsőségesnek, hogy hősként essek el a csatában. Úgy gondoltam többet tehetek az országomért, ha életben maradok. Ugyanakkor égető vágyat is éreztem, hogy visszatérjek a tudományhoz. Így hát egy nap Lengyelországban, az orosz fronton, fogtam a puskámat, és keresztüllöttem a bal felkaromat. Nagyon nehéz volt megtenni ezt, nemcsak azért, mert ha észreveszik, akkor a helyszínen felakasztanak, hanem azért is, mert ez az ellentéte volt annak, amit korábban belém sulykoltak.”*¹⁸

Biográfusa szerint is ez egy óriási törés volt a fiatal Szent-Györgyi életében, hiszen felül kellett bírálnia magában a korábban rögzült elvárásokat,¹⁹ és eljutni a dezertálás gondolatához, mint egyedüli megoldáshoz. (A világháború fenti statisztikájából is

¹³ Szűcs 2013.

¹⁴ Az orosz veszteség több mint 630000 fő volt, a Monarchiáé pedig 475000 főt tett ki. Lásd: Galántai u. o. valamint. Romsics (főszerk.) 2010. 72. Az offenzívát az orosz nép újabb katonai kudarcnak élte meg, orosz történetírók szerint a hatalmas veszteség egyik kiváltója lett az 1917. februári orosz forradalomnak. Lásd: Szűcs 2013.

¹⁵ Réti (szerk.) 1938, 22.

¹⁶ Kiss 2014, 50–51.

¹⁷ Réti (szerk.) 1938, 22.

¹⁸ Szent-Györgyi 2017a, 18.

¹⁹ „Minket, magyarokat több évszázados hagyomány arra tanított, hogy ha hadba hívnak, semmit ne kérdezzünk. Így tettem én is...” – írta 1963-as Amerikában írt visszaemlékezésében. Szent-Györgyi 2017d, 89.

kitűnik, hogy elég magas volt az eltűntek száma, ami ugyan egy gyűjtőfogalom²⁰ volt, mégis egy részük valószínűleg dezertáló lehetett.)

Ráadásul Szent-Györgyi a dezertálásnak egyik veszélyes módját választotta, megsebesítette önmagát. Cselekedete jól tükrözi azon nemzedék mélységes kiábrándultságát, amelyet a rövid és sikeres háború ígéretével hitegetve, felcsigázott nemzeti érülettel küldtek ki a frontra vagy lelkesen maga jelentkezett önként frontszolgálatra. A dezertálás pontos időpontját sajnos nem tudjuk rekonstruálni a Császári és Királyi Hadügyminisztérium sorszámozott füzeteinek elektronikus nyilvántartásából sem, mert az ott talált adatok nagy valószínűséggel nem a tudósra vonatkoznak. Találunk ugyan az Osztrák Magyar Monarchia első világháborús veszteséglistájában adatot²¹ egy Szent-Györgyiről 1916 július 31-i keltezéssel,²² ami pontosan megegyezik a Bruszilov offenzíva időpontjával, azonban ebben csak a név (Adalbert Szent-Györgyi) és a rang egyezik meg a tudóséval, a többi adat teljesen eltérő. Nagyon valószínű, hogy a tudós első világháborús hadi szolgálatának adatai is megsemmisülhettek, ahogy azt a kutatás is megállapítja. Mivel „*az I. világháború során szolgálatot teljesített magyarországi születésű, legénységi állományú katonák katonai anyakönyvi lapjait – vélhetően hadkötelezettségi koruk lejárta után – megsemmisítették. Néhány kivételtől eltekintve e sorsa jutottak a települések állítási lajstromai és sorozási listái is.*”²³

²⁰ „A legnehezebben kezelhető fogalom a nyomtalan eltűnés, hiszen ebben az esetben csak annyi bizonyos, hogy az illető katona a bevetést követően nem jelentkezett alakulatánál.” Lásd: Kiss 2014, 50–51.

²¹ Nachrichten über Verwundete und Kranke (Hírek sebesültekről és betegekről, évkör: 1914. augusztus 24.–1917. november 23, 359 füzet) Lásd: <https://aktakaland.wordpress.com/2016/02/22/az-osztrak-magyar-monarchia-i-vilaghaborus-veszteseglistaja/>

²² A feljegyzés németül: „Szentgyörgyj Adalbert, Zugsf., F.JB. Nr. 19, 2. Komp., Csornok, 1889. Ohrendrüsenentzündung, Blutvergiftung, 21./8. 1915 gestorben in der BeobStat. Nr. 2 in Miskolcz., beerdigt am dortigen Militarfriedhof. Nr. 506. 31. 7. 1916, 41.” Elérhetősége: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nvv&datum=19160731&seite=1&zoom=33> Magyarul: „Szent-Györgyi Albert szakaszvezető 19. sz. vadászászlóalj, 2. század Csornok, 1889. (ez a születési adat) Fülmirigygyulladás, vérmérgezés, 1915. augusztus 21-én meghalt a 2. számú megfigyelő állomáson, Miskolcon, az ottani katonai temetőben lett eltemetve.” A név és a szakaszvezetői rang azonosságán túl még Miskolc városának említése is hasonlóságot mutat a tudóssal, de a többi adat oly mértékben eltérő, hogy vagy másik hasonló nevű személyről vagy egy téves bejegyzésről van szó. Ez utóbbi igen gyakori volt az akkori nyilvántartásban.

²³ Kiss 2014, 50.

Szent-Györgyi sebesülése után vérző karral visszarohant állásaikhoz, ahogy önéletrajzírójának is mondta, ahol feltették egy sebesült vonatra és szerencsésen hazaért Budapestre.²⁴

Lábadozása idején az akkori kaotikus viszonyoknak köszönhetően gyorsított eljárásban²⁵ sikerült befejeznie az egyetemet, így 1917 júniusában kézhez kapta orvosi diplomáját. Még ezen az őszön meg is nősült, feleségül vette Demény Kornéliát, a Magyar Posta vezérigazgatójának lányát. Az esküvő a Kálvin téri református templomban volt 1917. szeptember 19-én, ott, ahol Szent-Györgyit is megkeresztelték.²⁶

10. ábra: Esküvői fénykép 1917. szept. 15.

Hamarosan újabb katonai szolgálatra hívták be, egy a közelmúltban előkerült Szent-Györgyi levél alapján ez már az egészségügyi alakulat volt, hisz Szent-Györgyi már orvosi diplomával rendelkezett. A tudós ezt írja: *„Sebesülésem a bakteriológia tanulmányozására használtam, és beosztottak a Salubritäts Kommissiohoz. Itt jött tudományos pályám fordulópontja: Mansfeld²⁷ magához helyeztetett a marburgi²⁸ laboratóriumba [...]. Valóságos kis mennyország volt ez. Dolgoztunk a K. u. K.-nak, és dolgozni csak baktériumokkal lehetett, de beszélni lehetett mindenről. Előttem megnyílt*

²⁴ Moss R. W. 2003, 34.

²⁵ A hadseregnek orvosokra volt szüksége, ezért kevésbé voltak szigorúak a vizsgák. Lásd: Moss 2003, 35.

²⁶ Szeredey 1917, címlap.

²⁷ Mansfeld Géza (1882–1950) A Szent-Györgyinéél mindössze 11 évvel idősebb bakteriológus és farmakológus egyben atyai jó barátja, majd később első munkáltatója is lett a tudósnak 1919-ben a pozsonyi egyetemen. Az ő működésének 25 éves jubileumára készült emlékkönyvből való az idézet is. Leköszölte Szolcsányi János 2007, 2010.

²⁸ Marburg mai nevén Maribur Szlovéniában.

az *experimentum* világa. [...] A marburgi emlék életem legharmonikusabb reménykedőbb emlékezése.”

Különböző táptalajokat használtak tífusz-, paratífusztörzsek izolálására, elkülönítésére. „De minden földi boldogság rövid életű, és Gézát Pozsonyba vezényelték egyetemet alapítani. Magam másfelé kerültem...”²⁹ Valóban rövid ideig tarhatott ez az időszak, mert önéletrajzírójának sem tett említést róla.³⁰ Kiemelte azonban, hogy másodszorra az olasz hadszíntérre, az észak-olaszországi Udine³¹ közelében működő klinikára vezényelték, ahová elkísérhette felesége, Nelli is. A front tőlük nyolcvan kilométerre volt. Életrajzírója szerint Szent-Györgyi ekkor már tiszti rangban volt, de nem említi a rendfokozatát. A fent említett 1917-es fotón, amelyen egyenruhában a testvéreivel együtt szerepel, világosan kivehető a három csillag a hajtókáján, ami szakaszvezetői (tehát még nem tiszti) rangról árulkodik. Nagyon valószínű, hogy orosz frontszolgálatá alatti helytállása jutalmaként fokozatosan előléptették. A másik, fehér karszalagos fotón is, amelyen bajtársaival együtt szerepel, világosan látható ez a szakaszvezetői rendfokozata.³² Orvosi diplomája kézhez vétele után valószínű, hogy előléptették, ezért ír a biográfusa tiszti rendfokozatról. Azonban ez a dicsőség sem akadályozta meg abban, hogy Udinében kifogást emeljen a laboratóriumához tartozó kórházban folyó kísérletek ellen, amelyeket egy bécsi egyetemi magántanár olasz hadifoglyokon végzett.³³ „Felülkerekedett bennem a testvéri együttérzés embertársaim iránt, és annyira felháborított az eset, hogy jelentettem a seregnél.”³⁴ Egyáltalán nem gondolt arra, hogy a tanár egy nála magasabb rendfokozatú tiszt.³⁵ Nagyon valószínű, hogy a korábban Marburgban, Mansfeld Géza oldalán megszokott szabadabb légkör hatása is befolyásolta ezt a cselekedetét. Természetesen őt marasztalták el, és áthelyezték az észak-olaszországi maláriával fertőzött mocsarakhoz.

A Ludwig bakákról szóló emlékkönyvben erről annyi szerepel, hogy „1917–18-ban az olasz hadszíntéren szolgált”. Rendfokozatot a könyv nem említ, csupán annyit ír, hogy

²⁹ Szolcsányi 2007, 2010.

³⁰ Bakteriológiai kutatásairól viszont mindkét jelentős önéletrajzi visszaemlékezésében is tudósít. Lásd: Szent-Györgyi 2017b, 18. és Szent-Györgyi 2017d, 90.

³¹ Udine Maribortól 295 km távolságra, délnyugatra fekszik.

³² Lásd: Marton – Pap 2017, 398. (Képek melléklete)

³³ Moss 2003, 36.

³⁴ Szent-Györgyi 2017a, 18.

³⁵ „A magántanárnak három sráf volt az egyenruháján, míg Albertnek csak egy.” – írja Moss. Angolul: „The Privatdocent in question had three bars on his uniform, however, while Albert had only one.” Lásd: Moss 2003, 36. Ez inkább közkeletű hasonlat lehet a magasabb rangra, tudniillik az első világháborúban a katonák nadrágján nem volt csík. A Szabó – Zallár kötet pedig, Szent-Györgyi alhadnagyi rangját valószínűsíti. Az előzményekből kiindulva számunkra is ez a valószínű. Lásd: Szabó – Zallár 1989, 10.

t. s. (tartalékos segéd) orvos volt.³⁶ A szegedi egyetem levéltári anyagában találunk még erre való utalást. 1941-ben egy rektori körlevél utasítása alapján az egyetemi tanároknak nyilatkozniuk kellett arról, hogy milyen hadi szolgálatot, milyen beosztásban teljesítettek korábban. Szent-Györgyi nevénél a következő bejegyzés áll: „*volt segédorvos, rang nélküli népfelkelő, 1914–18 hadiszolgálat.*”³⁷ Esetleg feltételezhető, hogy a magasabb rangú katonatiszt feljelentése miatt nem csupán áthelyezték, hanem rangjától teljesen megfosztották a tudóst. Ezt támasztja alá a katonai emlékkönyv bejegyzése is, ami nem említ rendfokozatot, holott a fent említett fényképek is tanúskodnak a szakaszvezetői rangról. De ugyanígy elképzelhető az is, hogy annyira megutálta a katonaéletet, hogy később egykori rangját is letagadta a tudós.

Az áthelyezés a malária sújtotta területekre a biztos halált jelentette volna a számára, de kislánya megszületése (1918. október 3.) miatt szabadságra engedték és így megmenekült. Mivel ezalatt 1918 novemberében véget ért a háború, ő is leszerelt. Szent-Györgyiben egész életére kiható nyomot hagyott a háború, ettől kezdve vált harcos antimilitaristává és a katonai és általában a tekintélyelvű mentalitás legnagyobb ellenségévé. Későbbi politikai szereplései során is sűrűn hangot adott antimilitarista meggyőződésének.

Azonban megpróbáltatásai ezzel korántsem értek véget. Édesapja még a háború alatt elhunyt,³⁸ így a családi birtokok igazgatását már korábban legidősebb fia, Pál vette át. Pál nem értett a gazdálkodáshoz és félt a fenyegető kommunista hatalomátvételtől, azt gondolta, hogy akkor majd úgyis elveszik a magánbirtokokat, ezért áron alul eladta azokat. Fővárosi ingatlanokat vásárolt az árukból, amiket később „*alkalmi áron*” továbbadott. Az első világháború utáni inflációban pedig a pénz elértéktelenedett,³⁹ így az egész család szerényen élő kismemesi családból nincstelenné vált. Bár a fivér megpróbált valami pénzt előteremteni úgy, hogy autót vett és azzal árut fuvarozott és adott el vidékről a fővárosba, de ez a próbálkozása is kudarcot vallott. Tanulmányaiban sikeresebb volt, Berlinben megszerezte a jogi doktorátust, miközben elvégezte a

³⁶ Réti (szerk.) 1938, 227.

³⁷ CSML A Magyar Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatalának iratai BB.1940/41. 411. Egyetemi tanárok katonai rangja.

³⁸ Az édesapa 1916. dec 17-én, 52 éves korában hunyt el. Lásd: nagyrápolti Szent-Györgyi Miklós gyászjelentése. Internetes elérhetősége:

http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemlmg/Rako_DRI_ShowRemotelImages.shtml?LSG_Sz22@0855

³⁹ Az első világháborút követően több országban is hiperinfláció alakult ki. Hazánkban a pénzügyi stabilizációt Bethlen István kormánya teremtette meg a Népszövetség segítségével felvett 200 millió aranykorona kölcsön felvételével. Sőt ennek a kölcsönnek az elnyerése „*bizalmat keltett nyugati pénzügyi körökben és további hitelek egész sora előtt nyitotta meg a kaput.*” Lásd: Romsics 2005, 237–253.

zeneakadémiát is. Ifjú jogászként főispáni titkár lett Esztergomban.⁴⁰ A Károlyi kormány szimpatizánsaként 1918 őszén elvállalta az Esztergomi Népszava szerkesztését.

Szent-Györgyi Albert első munkahelye Pozsony volt, ahol a régi ismerős Mansfeld Géza mellett asszisztensi állást nyert el az ottani egyetemen. Így lett a pozsonyi Erzsébet Egyetem Farmakológiai Intézetében orvosegyetemi tanársegéd 1919. január 1. és szeptember 21. között.⁴¹ Erre az időszakra tehető a tudós első írásbeli politikai megnyilatkozása. Az 1918. november 14-én alakult fiatal Csehszlovák Köztársaság magának követelte a felvidéki magyar területeket. Ennek egyik kifejeződése volt Pozsony magyar egyetemének bezárása és a magyarok elűldözése onnan. Az egyetem bezárása ellen egyedül a szlovák munkásság mert tiltakozni: „*Mély benyomást tett rám, hogy a munkásság kiállt az egyetem mellett.*” – nyilatkozta megnyilatkozásáról a tudós.⁴² Főszerkesztő bátyja felkérésére írt egy cikket, a szociáldemokrata Esztergomi Népszava 1919. februári számába: Tudomány és szocializmus címmel. Az írást teljes terjedelemben közöljük.

⁴⁰ A családnak régi kötődése volt a városhoz, hisz a dédapa Lenhossek Mihály Ignác Esztergom megyében volt előbb tiszti főorvos, mielőtt országos tiszti főorvos lett volna. Lásd: Kapronczay 2014, 21.

⁴¹ Moss 2003, 41.

⁴² Szállási 1974, 55–57.

„A pozsonyi egyetem rektora nem akarta díszes beszéddel fogadni a városunkba bevonuló cseh-tót minisztereket. Nem akart jelen lenni ‘Magyarország megcsonkításának’ ünnepén. Erre a zsupán büntetésből bezáratta az egyetemet. Mindenki szótlanul tűrte ezt az intézkedést, csak a szervezett munkásság állott fel, mint egy test egy lélek, és követelte a tudomány-egyetem azonnali megnyitását, sztrájkba lépett a helybeli igen erős katonai hatóság minden halálbüntetéssel és internálással való fenyegetése ellenére.

Azok számára ragadjuk ki ezt a kis esetet, akik a szocializmus uralomrajutásától a tudományt féltik. Ne féljenek! A szocializmus legerősebb szövetségese éppen a tudomány, hiszen a szocializmus maga is tudomány és avval együtt az emberiségnek legértékesebb kincse, amely a legerősebb lánc, a legtávolabb eső nemzetek között is.

A kapitalista állam képmutatása is pártfogásba vette a tudományt ott, ahol az üzleti érdekeinek megfelelt, de nem áttallott a tudománytól megvont utolsó filléreken ágyukat, fegyvereket és öldöklő szerszámokat gyártatni s a milliókba kerülő hadsereget fenntartani. A szocializmus fegyvergyáraiban majd ágyuk helyett teleszkópok készülnek, melyek kutatják a világmindenség titkait, a puskák helyett mikroszkópok, melyek a betegségek okait keresik, muníció és fojtó gázok helyett új orvosságok készülnek, melyek enyhítik az emberiség közös nagy szenvedéseit.

A szocialista népek nagy versenyében olyan hadseregek fognak egymással mérkőzni, melynek tagjai tudósok, természetbúvárok, feltalálók és orvosok.

Ne féltsük hát a tudományt a szocializmustól! A mi nyomunkban támad majd csak az emberiség javát szolgáló tiszta, kapitalista hazugságoktól ment valódi tudomány. Ezek nyújtják majd a mi fegyvertárunknak a legerősebb eszközöket – és minden harcos szereti és gondozza is az ő fegyvereit.”

*Dr. Szentgyörgyi Albert
orvosegyetemi tanársegéd*

A fiatalos naivitáson túl az írás szocialista szellemisége vitathatatlan. Itt inkább bátyja hatásáról lehet szó,⁴³ nem tudunk arról, hogy Szent-Györgyi komolyan foglalkozott volna a tudományos szocializmussal. Ezen túlmenően a cikknek két olyan sajátossága van, ami a tudós későbbi politikai szerepléseit is jellemezni fogja. Az első a korábban említett antimilitarista állásfoglalása, ami a világháború borzalmai után önmagában is

⁴³ Szent-Györgyi Pálról a következő bejegyzés található a „Komárom és Esztergom múltja és jelene” című kötetben: „egy jónevű úri család leszármazottja”, aki „a nemzetközi szocialista táborhoz csatlakozott és azokat az elveket kezdte vallani, amiket ez a tábor vallott.” Lásd: Szállási 1974, 55.

érthető lenne. A másik a tudomány és tőkés érdekeket szolgáló militarizmus szembeállítás és ebben a viszonylatban a tudomány primátusának hangsúlyozása. Visszaemlékezéseiben is kiemeli, hogy az első világháború kirobbanása mennyire kedvezett a korabeli bécsi, berlini és szentpétervári katonai érdekköröknek, különösen a hadsereg beszállítóinak.⁴⁴ Emellett a fiatal tudós életéből a háború – saját bevallása szerint – 5 évet vett el úgy, hogy közben a tudománytól teljesen el kellett szakadnia.⁴⁵ Ezek voltak azok az okok, amelyek miatt Szent-Györgyi harcos antimilitaristává vált és soha nem csatlakozott később sem katonai jellegű kutatásokhoz, ellentétben világhírű tudóstársaival Kármán Tódorral, Neumann Jánossal vagy Teller Edével.

Szent-Györgyi a szocialista tanokban leginkább a tudomány, elsősorban a természettudomány támogatottságát értékelte, illetve remélte. Nem volt egyedül ezzel, hisz a Tanácsköztársaság műszaki fejlesztési terveibe a magyar műszaki értelmiség legjobbjai is lelkesen bekapcsolódtak. Műszaki tanácsok alakultak, amelyeknek olyan jeles tudósaink működtek közre, mint Bánki Donát, Bláthy Ottó, Kandó Kálmán. Tervbe került a Duna-Tisza csatorna létesítése, Hoór Tempis Mór elkészítette az ország villamosítási tervét is, mindezt hazánk feudális elmaradottságának felszámolása érdekében. Ezzel párhuzamosan természetesen saját tudományuk nagyobb társadalmi befolyását és megbecsültségét is szerették volna elérni. Ahogy a természettudományok és műszaki tudományok nagyobb súlyát szerették volna megvalósulni a Tanácsköztársaság új Akadémiájában is. A Természettudósok Szövetsége a Természettudományi Közlöny 1919 májusi számában közzétett egyetemi reformtervezetében külön Természettudományi Kar⁴⁶ felállítását javasolta az egyetemeken.⁴⁷ Bánki Donát tanítványa, Kármán Tódor közoktatásügyi népbiztoshelyettesként tevékenykedett és próbálta bevonni a tudományos kutatás megszervezésébe az akkor már akadémikus Lenhossék Mihályt. A tudós Kármán invitálására, két megbeszélésre el is ment, mivel a vörösteror idején „*nem volt más választása*”. Elismerően nyilatkozott Kármán Tódor emberi kvalitásairól és tudományos felkészültségéről. Felkérésre a direktórium által szerkesztett Természettudományi Közlönyben leközlött egy recenziót is egy Nature – cikkről. Mindezekért a Tanácsköztársaság bukása után felállított akadémiai igazolóbizottság a „*sajnálkozását*

⁴⁴ Szent-Györgyi 2017a, 19.

⁴⁵ U. o. 17–18.

⁴⁶ A természettudományok a korabeli egyetemeinken a bölcsészettudományi kar kebelébe tartoztak, ellentétben a külföldi gyakorlattal.

⁴⁷ Lásd: Tilkovszky 1975a, 269.

fejezte ki” a tudóssal szemben.⁴⁸ (Az eljárás mögött a tudós a „*vad kommunista*” Bartucz Lajos ellene irányuló lejárató szándékú közbenjárását hangsúlyozta, aki a kommunisták támogatásával rekvirált magának egy antropológiai múzeumi osztályt és ehhez az egyetemi antropológiai intézet gyűjteményének, Lenhossék felügyelte nagy részét, önkényesen kisajátította.⁴⁹)

Több tudósunkat is, nemcsak Szent-Györgyit, saját tudományának előre lépése reményében magával ragadta a szocialista gondolkodás, sőt néhányukat még a kommunizmus szolgálatába is szegődtette a Tanácsköztársaság idején.

A Tanácsköztársaság hatalomra jutásával, a szociáldemokrata beállítottságú Szent-Györgyi Pálnak menekülnie kellett, a kommunisták vizsgálati fogságba helyezték, majd végül sikerült Bécsbe emigrálnia. A tudós pedig Pozsonyban élte meg üldöztetésként a csehszlovák-magyar háborút és a kommunista hatalomátvételt. A Budapesten élő édesanyját is csak az életveszélyt vállalva tudta meglátogatni, hisz a cseh oldalon tilos volt a Dunán átkelni.⁵⁰ A békeszerződés aláírása után pedig a magyaroknak végleg távozniuk kellett a városból, ahonnan ő és társai legalább a műszereket meg akarták menteni, ezért munkásnak öltözve ládába rakták azokat és egy gőzösre téve Budapestre szállították.⁵¹ Szent-Györgyi és családja a magyar kommunista hatalomátvételt úgy élte meg, ahogy azt Márai Sándor fogalmazta meg híres esszéregényében:

„Ez az ‘akció’ a kommunista kísérlet volt, amely az első világháború után megkísérelte Magyarországon megvalósítani az akkor még Oroszországban is erjedő bolsevista eszmét és gyakorlatot. Később iparkodtak baloldaliak ezt a kísérletet ártatlan közjáték, jelentéktelen politikai betét címkéjével könyvelni el. A valóságban nem volt az. Ez a közjáték nemcsak a bankárokat, gyárosokat és feudális földesurakat, az aranygalléros

⁴⁸ Az ún Tizenötös Igazolóbizottság 12 akadémiai tag Tanácsköztársaság alatti magatartását vizsgálta és ítélte meg. Három fokozatot különböztetett meg: 1. törlés a tagok sorából 2. rosszállás kifejezése 3. sajnálkozás kifejezése. Lenhossék ez utóbbi megítélésben részesült, holott meghallgatásakor többször is hangsúlyozta, hogy a kommuna szolgálatába nem állt és a kommunizmust örületnek és nagy szerencsétlenségnek tartja. Nem vonhatta ki magát a közoktatásügyi népbiztosság egyetemi osztályával való tárgyalásokból, egyetemük és tudományos életük integritásának érdekében. Lásd: Vincze 2016, Egy levél Lenhossék Mihály akadémikustól, 132–139.

⁴⁹ U.o.

⁵⁰ Egyik visszaemlékezésében leírja egy ilyen kalandos útját, amikor Budapestről visszajövet a hóban kellett rejtőzködni, ezért tüdőgyulladást kapott. A betegségből egy odaadó apáca, Angelika nővér ápolása révén állt talpra. A szocialista cenzúra ezt a részt is kihúzta a visszaemlékezésből. Most már olvasható az *Elhagyatottan a 20. században* címmel lásd Szent-Györgyi 2017d, 83–106.

⁵¹ A társa Carl Cori volt, aki szintén Nobel-díjas lett. Lásd: Moss 2003, 43.

*és gérokkos magyar közhivatalnokságot riasztotta meg, hanem mély és messzire hullámzó indulatokat kavart fel az egész magyar társadalom öntudatában.*⁵²

A tudóst a Tanácsköztársaság alatti véres kommunista megtorlások emléke készítette arra, hogy a második világháború alatti ellenállási tevékenysége során a jövőre nézve egy dolgot akart feltétlenül elkerülni: a kommunista hatalomátvételt.⁵³ Visszaemlékezéseiben meg is indokolja ezt: „... Magyarországnak az első világháború utáni rövid kommunista időszakában, a kommunisták nagyon csúnyán viselkedtek.”⁵⁴

Pozsonyból száműzve, utolsó vagyonukat is pénzzé téve és megosztva édesanyjával, újból elhagyja az országot.⁵⁵ „Mindeközben Magyarországon a kommunisták átvették a hatalmat, ami egyben az összes tulajdonom elvesztését is jelentette.” – írja önéletrajzi visszaemlékezéseiben.

Pozsonyból a közeli Prágába utazik Armin von Tshermak von Seysenegghez,⁵⁶ hogy a bioelektromosságot tanulmányozza. A sejtek elektronikus potenciálmérése az élettan nagy vívmánya volt akkoriban. Azonban három hét után végleg elhagyja még a Monarchia utódállamait is és családjával 1919 decemberében Berlinbe utaznak tovább. Életrajzírója értelmiségi exodusnak nevezi ezt a folyamatot, melynek során háború sújtotta és megcsönkített hazánkat a megélhetés hiánya, a munkaszerzés kilátástalansága miatt rendre elhagyták tudósai.

⁵² Márai 2013, 414.

⁵³ Részlet a Szent-Györgyi Ellenállási Szervezetben részt vevő Milassin István hadbiztos-őrnagy vallomásából: „... legfelsőbb körök óhaja, hogy ne ismétlődjek meg 1919 ..., hogy senki külön utakon ne járjon, hanem kövesse az utasításokat. Meg kell nyerni a baloldali elemeket, nehogy egyesek romboljanak.” ÁBTL 3.1.9. V-118227 (Vizsgálati dosszié Nagy Mihály ügyében) 28.

⁵⁴ Szent-Györgyi Albert: *Elhagyatottan a 20. században*, Szent-Györgyi 2017d. 100. Ezt a részt is természetesen kihagyta a szocialista cenzúra az 1983-as *Elvesztetten a huszadik században* címmel lefordított értekezésből. Lásd: Szent-Györgyi 1983, 29–57.

⁵⁵ „A legutolsó pillanatban sikerült kimentenem 1000 angol fontot. Ezt később megosztottam édesanyjammal budapesti látogatásom alkalmával.” – írja visszaemlékezéseiben. Lásd: Szent-Györgyi 2017d, 90.

⁵⁶ Armin von Tschermak-Seysenegg (1870–1952), osztrák orvos, híres közép-európai tudósdinasztia sarja, több tudományos folyóirat szerkesztője és a Pápai Tudományos Akadémia tagja volt. A bécsi Állatorvos-tudományi Egyetemen díjat neveztek el róla.

3. Út Cambridge-be

Szent-Györgyi „nyugati Odüsszeiájának” első állomása tehát Berlin volt. Mossnak ez a kifejezése azért is találó, mert Szent-Györgyit a megélhetés szükségessége mellett¹ a tudósi kíváncsiság is vezérelte, új dolgokat akart tanulni, új impulzusokat keresett. Az utazásban szerencsés társra talált feleségében, aki kicsiny lányukkal együtt (Szent-Györgyi Kornélia még csak másfél éves volt ekkor) minden viszontagságot vállalt férje oldalán. Az út végső állomása Cambridge lett, ahol kutatásai és tudományos pályája is kiteljesedhetett.

Berlinben Leonor Michaelis (1875–1949) fogadta maga mellé kutatónak. Aki egy asszisztensi állásnál többet nem tudott neki felajánlani egy városi kórházban. Tudniillik zsidószármazása miatt ő is elhagyni készült a már akkor antiszemita jellegű Németországot. A világhírű tudós, aki a Michaelis–Menten-egyenlet² kidolgozója volt, sok szakmai dologra tanította meg Szent-Györgyit. A pH-mérés papájaként számontartott kutató mégis leginkább szerénységével nyugozta le a fiatal kutatót.

„... csodáltam, hogy képes valaki ilyen hatalmas tudással ilyen szerény maradni. Tőle tanultam meg, hogyan lehet a lehető legszerényebbnek maradni akkor is, amikor már mindenkinél többet tudok.”³ – nyilatkozta életrajzírójának. (Később Szent-Györgyi amerikai⁴ emigrációja idején vendégségbe hívja házába volt professzorát, aki így nála, Woods Hole-ban, töltötte élete utolsó nyarát, 1949-ben.)

Berlini állásának megszűnése után, Szent-Györgyi a Hamburgban működő Tengerészeti és Trópusi Intézetben talált orvosi munkát. Innen – jobb megoldás nem lévén – a holland gyarmatokra szeretett volna menni a trópusi medicina tanulmányozása céljából. Azonban a háború utáni rossz gazdasági helyzetben az általános éhínség közepette Hamburgban is nagyon alacsony fizetésért tudták foglalkoztatni, így a kevés

¹ Nincs ismeretünk arról, hogy a Budapesti Anatómiai Intézet élén álló nagybátyja, Lenhossék Mihály, tudott volna-e állást szerezni unokaöccsének. Nagyon valószínű, hogy Szent-Györgyi nem is fordult hozzá segítségért. Egyébként az első világháború után az egész nemzetet letargia jellemezte és a megcsónkított országban a rossz közhangulat miatt a kutatók is inkább befelé fordultak és elméleti munkákat írtak. Ekkor írta Lenhossék is három kötetes bonctanát.

² A Leonor Michaelis és Maud Menten nevéhez fűződő törvényszerűség, egyike a biokémia területén legkorábban kidolgozott kvantitatív törvényeknek. Azon, a ma már triviálisnak tűnő feltételezésen alapul, hogy az enzim és a szubsztrát között fizikai kapcsolat jön létre, ami egy átmeneti komplexet eredményez.

³ Moss 2003, 48.

⁴ Érdekes, hogy a legalapvetőbb elméleti problémákkal foglalkozó Michaelis az Egyesült Államokban a Toni dauervíz feltalálójaként vált híressé. Ő volt a hajápolásban ma is használt keratin nevű protein felfedezője.

pénzből csak kislánya és felesége (a két Nelli) táplálására futotta, a tudós kénytelen volt koplalni.⁵ Miközben az Avogadro-féle számról⁶ kitűnő munkát írt, a hiányos táplálkozás következtében éhségödémája⁷ alakult ki. Ebből a kilátástalan helyzetből a kiutat a Holland Élettani Társaság Hamburgban tartott 1921. évi közgyűlése nyújtotta. Ekkor sikerült magyar kollegája, Verzár Frigyes⁸ megüresedett státuszát megszereznie Leidenben, 1921 júliusától, a Storm von Leeuwen⁹ professzor vezette Farmakoterápiai Intézetben. Az itt kapott jövedelem lehetővé tette a normális táplálkozást a családja számára, a holland környezet pedig elfogadóbb volt az idegenekkel szemben, mint a háború utáni gyűlölettől áthatott németországi. Főnökével közösen több farmakológiai cikket is sikerült írnia és itt publikált először angol nyelven (1921-ben). Angolul és hollandul a tudós magától tanult meg Hollandiában. Ugyancsak Hollandiában, Leidenben kezdett el éjszakánként behatóan kémiával foglalkozni. Miközben tudományos kutatásai jól haladtak, főnöke, egy hajdani katonatiszt, megpróbált kikezdeni feleségével. A szituáció tarthatatlannak bizonyult, ezért Szent-Györgyi felmondta állását és családjával Groningenbe utazott, hogy onnan, más megoldás nem lévén, a trópusokra induljon. Ez nem következett be, mivel egy fiziológus professzor, H. J. Hamburger különleges kutyaműtétek elvégzése céljából tanársegédként alkalmazta őt groningeni intézetében. Így orvosi munkája mellett esténként tovább folytathatta kémiai kutatásait, sőt Groningenben már taníthatott is. Az 1922–1925 közötti groningeni időszakban irányult a figyelme a fiziológia akkoriban központi jelentőségű témájára, a biológiai oxidációra. Két alapvetően eltérő felfogás osztotta két táborra a biokémikusokat ezen a területen: Otto Warburg (1883–1970) követői az oxigén aktiválódását tartották elsődlegesnek, míg Heinrich Wieland (1877–1957) és hívei a hidrogénét az égésfolyamatban. Szent-Györgyi a legegyszerűbb növény, a burgonya

⁵ „Németországban akkor senkinek sem volt ennivalója. Az uram meg én szinte szürkék voltunk már a táplálatlanságtól, hamuszínű volt az arcunk. De máig is hálával gondolok vissza az ottani hatóságokra, milyen nagyszerűen megszervezték a gyerekek táplálását. Nellynek mindig megkaptuk a tejadagját meg mindent, amire szüksége volt, csak éppen sorba kellett állnom érte.” Harsányi 1937.

⁶ Eine Methode zur experimentellen Prüfung der Molekulartheorie und der Avogadro-Loschmidtschen Zahl. In: *Zeitschrift für physikalische Chemie*. 95 (1920) p. 247–250. Linus Pauling írt róla méltatást Lásd: Moss 2003, 311.

⁷ A fehérjehiányos táplálkozás következtében alakulnak ki duzzanatok, elsősorban a végtagokon.

⁸ Verzár Frigyes (1886–1979) fiziológus, a gerontológia egyik úttörője. A debreceni egyetem tanáráként újításait számontartják a laboratóriumi orvostanban, a vércsoport vizsgálatokban a szeroantropológiában is. Jelentős orvostörténész is volt, Szent-Györgyivel és másokkal közösen alapította a Magyar Élettani Társaságot 1929-ben Bostonban. Lásd: Monos (szerk.) 1985, 5-16.

⁹ William Storm van Leeuwen (1882–1933) holland farmakológus. Lovassági tiszt nyugdíjazása után lett a farmakológia professzora Leidenben. Elsősorban immunológiával foglalkozott, a légúti allergiákat kutatta. Saját magánklinikáján létrehozott szennyezetlen levegőjű kórtermeket allergiás betegeknek. Korai halála megszakította kutatásait.

példáján bebizonyította, hogy mindkét elgondolás helyes: a biológiai égésfolyamatban az aktív oxigén lép reakcióba az aktív hidrogénnel. Időközben azonban főnöke, Hamburger doktor elhunyt és utódja F. J. J. Buytendijk,¹⁰ pedig teljesen más kutatási irányt akart folytatni: az állati psziché kutatását(!) tartotta fontosnak. Szent-Györgyi fenti, a biokémiában mérőföldkőnek számító írását, a papírkosárba akarta dobni, és nem tartott igényt a tudós munkájára. Szent-Györgyi ezért elkeseredésében családját hazaküldte ő pedig elment Stockholmba a Nemzetközi Fiziológiai Társaság 1926. augusztus 3. és 6. között rendezett kongresszusára, hogy még *„utoljára élvezhesse a tudományt”*. Ott legnagyobb meglepetésére korának legnagyobb biokémikusa Sir Frederick Gowland Hopkins előadásában többször is megemlíttette Szent-Györgyi nevét és ama cikkét a burgonya oxidációs mechanizmusáról. Az előadás után Szent-Györgyi bemutatkozott a tudósnak, aki azonnal meghívta őt Cambridge-be, az intézetébe és gondoskodott róla, hogy Rockefeller ösztöndíjban részesüljön.

¹⁰ Frederich Jacobus Johannes Buytendijk (1887–1974) holland fiziológus, pszichológus.

4. Cambridge-ben

Ez a meghívás¹ volt a tudományos beérkezés a tudósnak, mert végre igazi tudományos otthonra lelt Cambridge-ben, szellemileg nagyon inspiratív környezetben, anyagi gondok nélkül dolgozhatott. Még Groningenben felfedezett egy erősen redukáló hatású anyagot a mellékvesében, amiről úgy gondolta, hogy talán valamilyen mellékvesekéreg-hormon lehet. Megpróbálta izolálni ezt az anyagot a mellékveséből, de próbálkozása kezdetben sikertelen maradt. Ezután narancsból és káposztaléből sikerült minimális mennyiséget kinyernie, amiből meg tudta határozni az összegképletét: $C_6H_8O_6$. Ez egy cukrokkal rokon savas kémhatású vegyület volt, ami hat szénatomból állt. Ez utóbbi tulajdonsága miatt az eredményeket publikáló Biochemical Journal szerkesztője, Arthur Harden, hexuronsavnak nevezte el.²

Ebben a témában, azaz a hexuronsav izolációja tárgyában írta meg PhD értekezését is egy év alatt Cambridge-ben. A tudós tehát 1927-ben lett a tudományok doktora kémiából a Cambridge-i egyetemen. Munkahelye a Fitzwilliam College Sir William Dunn laboratótiuma volt, tudományos irányítója pedig Frederick Gowland Hopkins (1861–1947), aki korának kiemelkedő biokémikusa, a vitaminkutatás nagy úttörője volt, tulajdonképpen a vitamin fogalmának megalkotója.³ Róla így ír visszaemlékezéseiben Szent-Györgyi: *„Rejtély volt számomra ez az ember, és még ma is az. Tudományos előmenetelemre ő volt a legnagyobb hatással... Az a kis igénytelen ember, minden gyerekes hiúságával, az igazság alázatos kutatója volt. Egyénisége azt hirdette, hogy minden befektetett kemény munka ellenére is, a kutatás nem szisztematikus elfoglaltság, hanem intuitív művészi hivatás.”*⁴

Hopkins saját intézetének kutatóit is kizárólag érdemeik alapján választotta ki, így kiváló munkatársakkal dolgozott együtt. Emellett jószívű és nagyvonalú volt tanítványaival, soha nem várta el tőlük, hogy felírják az ő nevét is a munkájukra. Hasonlóan tett Szent-Györgyi is hallgatóival és Hopkins tudós személyisége örök

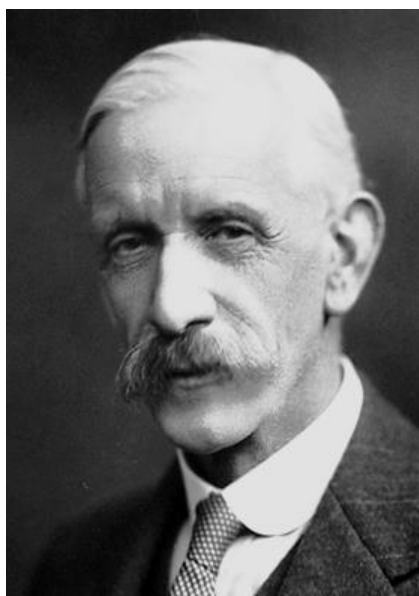
¹1926. október 15.-től lett Rockefeller-ösztöndíjas Cambridge-ben, havi 182 \$ jövedelemmel. Emellett utazási támogatásban is részesült, sőt más kiadásait is fedezték. Lásd: Moss 2003, 68.

²Szent-Györgyi költői módon „*ignose*”-nak (nem tudom cukor), majd „*godnose*”-nak (isten tudja milyen cukor) nevezte el az anyagot. Komolytalansága miatt a főszerkesztő meg is neheztelt rá. Lásd: Moss 2003, 70.

³Bár a vitamin elnevezés nem tőle származik, de Nobel-díjat ő kapott a felfedezésükért, 1929-ben. Ő volt a triptofán nevű aminosav felfedezője is, valamint Walter Fletcherrel együtt bebizonyította, hogy az izomban fizikai megerőltetés hatására tejsav halmozódik fel (izomláz). 1930–1935 között a Royal Society elnöke volt.

⁴Szent-Györgyi 2017d, 96.

példakép lett a számára, fényképe mindig ott függött íróasztala fölött, bárhová is ment a világban. Hopkins Hitler hatalomra jutása után csendes erőfeszítéseket tett zsidó származású kutatók Angliába menekítésére.⁵ Így került Szent-Györgyi⁶ közbenjárásával Cambridge-be Hans Adolf Krebs⁷ 1933-ban, mivel Németországban megszüntették az állását. Krebs visszaemlékezésében közzé teszi azt a Szent-Györgyi-levelet, amelyben a tudós részletesen megírja Krebsnek, hogy rá hivatkozva hova forduljon a cambridge-i állás ügyében.⁸ Szent-Györgyi személyiségét Hopkins és a cambridge-i környezet tette annyira nyitottá, hogy képessé váljon nagyon sokféle gondolkodási mód egyidejű elfogadására.⁹ Közéleti szerepléseiben ez a körülményekhez való gyors alkalmazkodást és a tevékenységében rugalmasságot is eredményezett.

11. ábra: Sir Frederick Gowland Hopkins (1861–1947)

Bár Hopkins politikailag semleges kutató volt, csapatába befogadott politikailag radikálisabb nézeteket valló kutatókat is. Ezek között voltak baloldali gondolkodású

⁵ Moss 2003, 73.

⁶ Lásd: Tasiné 2017, 469.

⁷ Hans Adolf Krebs (1900–1981) német orvos, biokémikus. Felfedezte az urea-ciklust és a róla Krebs-ciklusnak is emlegetett citromsavciklust. Ez utóbbi elismeréseként Fritz Lipmannel megosztott fiziológiai Nobel-díjban részesült 1953-ban.

⁸ Krebs 1983, 305. Itt először hallgatói ösztöndíjasként (Rockefeller Studentship) alkalmazták, majd demonstrátorként dolgozhatott. Lásd:

https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/medicine/laureates/1953/krebs-bio.html

Szent-Györgyi adta neki a tanácsot, hogy jelezze Hopkinsnak azt, hogy „szerény lehetőségekkel is beérné”. Így Hopkins és Szent-Györgyi tulajdonképpen megmentette a zsidó származású Krebs életét.

⁹ Moss említi meg azt az anekdotát, hogy Hopkins ugyanúgy támogatólag aláírta a baloldali hallgatók proklamációját, mint a jobboldaliakét, mert mindkettőnek megértette az álláspontját. A két nyilatkozat ugyanazon újságban jelent meg, szemközti oldalakon, első helyen a tudós aláírásaival. Lásd: Moss 2003, 73.

természettudósok is például J. B. S. Haldane, Dorothy és Joseph Needham, William Pirie.¹⁰ Sőt ehhez a szellemi körhöz tartozott John Desmond Bernal (1901–1971) író tudós, aki „*A tudomány társadalmi funkciója*”¹¹ címmel írt könyvében a tudomány erősebb társadalmi integrációjával foglalkozott, sőt e téren marxista elveket fogalmazott meg. Munkánk szempontjából fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy Szent-Györgyi szociális érzékenysége már gyerekkorában kialakult, amikor édesapja birtokán érzékelte a parasztok nyomorúságát, majd fiatalemberként Pozsonyban tapasztalta a munkások bátor kiállását a tudományegyetem mellett, nagyon valószínű, hogy Cambridge-ben ez a fogékonyság tovább erősödött és bővült a tudomány társadalmi szerepére vonatkozó angolszász közvetítésű baloldali gondolatokkal. Ezek majd a Magyar Tudományos Akadémia megreformálása idején lesznek a tudós inspirálói 1945–46-ban.¹²

Második Rockefeller-ösztöndíjas évének vége felé közeledett a tudós Cambridge-ben, mikor 1928 nyarán megkereste Magyar Zoltán, Klebelsberg Kuno kultuszminiszter megbízásából és egyetemi tanári állást ajánlott fel neki Magyarországon. Szent-Györgyi leginkább Budapesten szeretett volna intézetet alapítani a Pázmány Péter Tudományegyetemen, ahol nagybátyja még aktív professzor volt. Státusz azonban Szegeden volt, sőt a tudós alkalmazásának kezdeményezője maga a szegedi egyetem volt. Issekutz Béla gyógyszerész-professzor már korábban, 1926-ban¹³ puhatolódzott Szent-Györgyi hazalátogató feleségénél, hogy lenne-e kedvük Szegedre jönni az új Biokémiai Tanszékre. „*Igenlő esetben kértem, hogy férje küldje el nekem különlenyomatait. Ezeket csakhamar megkaptam, s mivel Reinbold*¹⁴ *halálával (1927. dec. 21) az orvosvegytani tanszék váratlanul megüresedett, javaslatot tettem, hogy Szent-Györgyit hívja meg erre az orvostudományi kar.*”¹⁵ Az egyetem eredményei alapján ragaszkodhatott a tudóshoz,¹⁶ bár nem tudott saját biokémiai intézetet biztosítani számára. Ez az egyetemi igény találkozhatott a kultuszminiszteri tudománypolitikai

¹⁰ Moss 2003, 73.

¹¹ Lásd: Bernal 1954. A könyv eredetileg 1939-ben jelent meg: *The social function of science* címmel., Faber & Faber., London.

¹² Péteri 1994.

¹³ Ez akkor lehetett, mikor Groningenben megszűnt az állása és családját hazaküldte, ő pedig elment utolsó fillérjeiből Stockholmba, a Nemzetközi Fiziológiai Társaság kongresszusára, hogy még utoljára egyszer élvezze a tudományt, 1926 nyarán. Lásd: Moss 2003, 67.

¹⁴ Reinbold Béla (1875–1927) az Orvosvegytani Intézet vezetője, korábban 20 évig Kolozsvárott az élettan professzora volt. Nagy szerepet játszott az áttelepült egyetem újjászervezésében. 1923–24-ben a Ferenc József Tudományegyetem Orvostudományi karának dékánja, 1927-ben az egyetem rektora volt. Kutatásai a hemoglobinnal és az epefesték biokémiájára terjedtek ki. Lásd: Vincze 2017, 241.

¹⁵ Issekutz 1968, 63.

¹⁶ Ekkorra már 60 publikációja és több sikeres nemzetközi kongresszusi szereplése volt. Erről tanúskodik az Orvostudományi Kar 1928. május 25-i ülésének jegyzőkönyve. Szabó – Zallár 1989, 113.

szándékkal, aminek megnyilvánulása volt Magyary Zoltán miniszteri tanácsos cambridge-i látogatása és ajánlata. Szent-Györgyinek, jóllehet munkájáról kiváló volt a vélemény szakmai körökben, mégsem tudtak neki státuszt biztosítani Cambridge-ben. Emellett nagyon csábító lehetett számára az önálló kutatás lehetősége hazájában, a Szegeden megkezdett impozáns építkezések és Klebelsberg hazai tudományfejlesztési tervei, amely között a hazai biokémiai kutatás fejlesztése is szerepelt. Állítólag Szent-Györgyi először kategorikusan visszautasította, és csak másodszorra fogadta el az ajánlatot.¹⁷

„Csak azért fogadtam el ezt az ajánlatot, mert úgy gondoltam hasznosabb lehetnék és így nagyobb szükség is lenne rám Magyarországon, mint bárhol máshol.... Az országnak nagy szüksége van olyan kutatókra, akik képesek tanítani és bátorítani a fiatalokat, új tudományos iskolákat alapítanak és ezáltal egy új fiatal kutatónemzedéket nevelnek a jövő számára.” – írta levelében Walter Fletchernek, a Rockefeller Foundation képviselőjének 1929.június 21-én.¹⁸

Szent-Györgyi számára nagyon csábító lehetett az önálló biokémiai intézet létrehozásának terve is, hiszen a biokémia világviszonylatban is akkor volt kibontakozó tudományág, így a tudós hazánkban ennek az első oktatójává válhatott.

Szent-Györgyi tehát igent mondott azzal a feltétellel, hogy előbb szeretné befejezni hexuronsavval folytatott kutatásait, ezért legalább 1929 tavaszáig külföldön marad. Ezalatt Hopkins segítségével újabb Rockefeller- ösztöndíj birtokában az USA-ba utazott és a minnesotai Rochesterben a Mayo alapítvány klinikáján folytatta munkáját. Ott ugyanis Edward Kendall,¹⁹ a biokémiai részleg vezetőjének segítségével South St. Paul óriási vágóhídjairól szinte korlátlan mennyiségben juthatott állati mellékveséhez, amiből akkorra a legbiztosabban tudta kinyerni a hexuronsavat. (Ma már tudjuk, hogy a mellékvese az aszkorbinsav raktára az élő szervezetben.) Sikert is izolálnia 28 gramm tisztított hexuronsavat több ezer fontnyi mellékveséből, amiből elküldött 10 grammot kollégájának Norman Haworthnak,²⁰ Birminghambe, hogy meghatározza a szerkezeti képletét. Azonban kiderült, hogy ez a mennyiség sajnos nem elegendő a meghatározáshoz, az eljárást megismételni nem lehetett, más olcsóbb nyersanyagból

¹⁷ Szent-Györgyi 1938, és Hencz 1999, 47.

¹⁸ Moss 2003, 76.

¹⁹ Edward Calvin Kendall (1886–1972) amerikai vegyész, aki 1950-ben megosztott Nobel-díjban részesült a mellékvesekéreg hormonjainak, azok szerkezetének és biológiai hatásainak felfedezéséért.

²⁰ Norman Haworth (1883–1950) angol kémikus, szénhidrátkutató. Ugyanabban az évben kap megosztott kémiai Nobel-díjat, mint Szent-Györgyi (1937) a szénhidrátok és a C-vitamin kutatásáért. A szénhidrátkémia alapműve, „A cukrok összetétele” című könyve (1929).

pedig még nem tudták izolálni az anyagot. Ezzel a fordulattal a kutatás holtpontra jutott, bár Szent-Györgyi sejtette, hogy az ő anyaga, azaz a hexuronsav valószínűleg a C-vitamin lehet, de egyelőre felhagyott a további kutatással.

Ekkor történt, hogy Klebelsberg hívására és az orvostudományi kar felkérésére²¹ 1928 őszén hazalátogatott és szeptember 29-én nyilvános rendes tanári esküt tett a Ferenc József Tudományegyetem rektora előtt. Természetesen megtehetette volna, hogy külföldön marad, hisz addig is rövid életű ösztöndíjakból élt. Ráadásul Amerikában kutatva állásajánlatot is kapott a Mayo Alapítványtól. Erről így ír Walter Fletchernek 1929. november 10-én:

*„Mivel Rockefeller-ösztöndíjamat nem tartják elég kielégítőnek, azt tanácsolják, hogy mondjak le róla, hogy jobb fizetéssel felvegyenek a Mayo alapítvány alkalmazottai közé. Szinte elkényeztetnek... próbálnak rábeszélni, hogy maradjak itt végleg, amit azonban visszautasítottam.”*²²

Ha feltesszük a kérdést, hogy miért utasított el egy kedvező amerikai ajánlatot Szent-Györgyi egy szerény hazaihoz képest, akkor a választ maga a tudós adja meg, korábban idézett levelében: *„Az ország kezd lassan kikeveredni a háború utáni nyomorúságból, és nagyon igyekszik újjáépíteni kulturális életét. Ezen belül a tudományt tekintik az egyik legfontosabb területnek.”* Visszaemlékezéseiben kiemeli még Klebelsberg személyét, mint kiváló kultuszminiszterét, akinek céljaival, terveivel ő teljesen azonosulni tudott, személyiségében megbízható és széles látókörű partnerre talált. Csábító lehetett Szent-Györgyinek az is, hogy Klebelsberg Rockefeller-támogatást is kilátásba helyezett, aminek elnyerésében később közösen működtek együtt. Klebelsberg ezenfelül kutatásaiban teljesen szabad kezét adott neki, kutatási eredményei alapján a tudós a kultuszminiszter teljes bizalmát élvezte. Szent-Györgyi eddigi közéleti tevékenységéből láthattuk, hogy mennyire fontos volt számára, hogy a politika támogassa a tudományt. Az ország tudományos felzárkóztatása az ő tevékeny részvételével pedig a lehető legcsábítóbb cél volt a tudós számára már abban az időben is.

Nagyon szilárd lehetett az elhatározása, mert már az Egyesült Államokba utazva magyarországi tudományszervező tevékenységbe kezdett. Az 1929-ben Bostonban megrendezett XIII Nemzetközi Élettani kongresszusra tartva szinte regénybe illő

²¹ Szabó – Zallár 1989, 113.

²² Moss 2003, 78.

körülmények között a Minnekahda utasszállító hajó fedélzetén²³ magyar orvostársaival együtt megalakították a Magyar Élettani Társaságot.²⁴ Példájuk az Amerikai, az Angol és a Német Élettani Társaság volt, bár az alapító közgyűlésre később, 1931. április 10-én, Tihanyban került sor. A kongresszus óriási tudománytörténeti jelentőséggel bírt, hiszen 400 kutató vett részt rajta, ezek közül már öt Nobel-díjas volt, közülük 17 pedig, így Szent-Györgyi is, később nyerte el ezt a kitüntetést. Már ezen első tudományszervező tevékenységében is tetten érhető az a szándék, ami a tudóst közéleti tevékenysége során mindig motiválta: hazájának felzárkóztatása a nemzetközi színvonalhoz. A résztvevők kirándulást tettek a közeli Woods Hole-ba, ahol meglátogatták a Tengerbiológiai Laboratóriumot, és ahol egy különleges tengeri csemegét kínáló homárvacsorán vettek részt és a hely és alkalom Szent-Györgyinek annyira az emlékezetébe vésődött, hogy Amerikába történő emigrációja idején, 1947 őszén itt telepedett le véglegesen.²⁵

²³ A 10 napos hajóút is, amit a Nobel-díjas A. V. Hill (1886–1977) szervezett egy valóságos konferencia volt a 20 európai ország fiziológusainak, hisz állandó szakmai beszélgetésekkel töltötték az időt. Csak eleinte volt nemzeti elkülönülés, később ezt felváltotta a barátkozás, a nemzetközi jóakarat érvényesülése közöttük. Idézet egy korabeli visszaemlékezésből: „*Yes, there I was sharing the Minnekahda with some of the greatest physiologists of the world: A. V. Hill, Barcroft, Haldane, Sherrington, Szent-Gyorgyi, and many others.*” Lásd: Rall 2016.

²⁴ Az alapítók közül a hajón akkor ott voltak: Verzár Frigyes, Jendrassik Lóránd, Pekár Mihály, Mansfeld Géza, Farkas Géza. Lásd: Monos 1985, 13.

²⁵ Lásd: Rall 2016, és Moss 2003, passim.

5. Hazahívás, Klebelsberg tudománypolitikája

Szent-Györgyi hazahívásának komoly művelődéspolitikai előzményei voltak hazánkban. A trianoni békediktátum utáni nemzeti letargiából Klebelsberg Kuno kultuszminiszter nemzeti gyökereinkhez is visszanyúló művelődéspolitikai megalkotásával igyekezett kiutat találni. Klebelsberg külföldi egyetemeken szerzett tudásával, államigazgatási tapasztalataival és széleskörű szakismeretével képes volt Bethlen István oldalán létrehozni és működtetni egy csúcsmínisztériumot.¹ Ő volt a gazdasági konszolidációt megteremtő Bethlennek a leghosszabb ideig a munkatársa, hisz 1921 decemberében belügyminiszterként, majd 1922 és 1931 között kultuszminiszterként dolgozott kabinetjében. Míg Bethlen népszerűtlen intézkedésekkel az államháztartás egyensúlyát teremtette meg 1925-re, addig Klebelsberg a nemzeti műveltség gyarapításának elvét tűzte ki célul a hitehagyott és nemzetközileg is lekezelt országban.² Német miniszter kollégája Carl Heinrich Becker fogalmazta meg elismerően, hogy Klebelsberg ezzel a világosan átgondolt és szisztematikusan felépített kultúrpolitikájával Magyarország újjászületésének alapjait rakta le. Sőt az ország szellemi kultúrájának emelésével el tudta érni, hogy Magyarország az európai politikában tényezővé váljon.³

Kultuszminiszteri tevékenységének egyik alapgondolata, ami nem áll messze Széchenyi egykori megállapításától⁴, hogy *„egy népet naggyá nem pusztán a lélekszáma tehet”*. Nemzetmentő volt ez a gondolat a trianoni szerződés következtében közel harmadára csökkent területű és 43%-ra csökkent népességű ország közbeszédében és önértékelésében.⁵ A nemzet felemelkedése, ami Klebelsberg gondolatmentében kizárólag kulturális lehet, két fő pilléren nyugszik: egyrészt a népoktatás kiszélesítésén, színvonalának emelésén, másrészt a szellemi elit képzésének támogatásán, felfrissítésén. A kabinetben Bethlen után a második helyen számon tartott kultuszminiszter a költségvetésből is jelentős részt kapott, az 1920-as években a költségvetési kiadások 9–10 %-át. A népoktatás fejlesztése ennek a felét fel is

¹ A gazdasági konszolidáció megteremtése után a kultusztárca kapta a legnagyobb támogatást az állami büdzséből. Lásd: Romsics 2012, 9.

² Bethlen és Klebelsberg példaértékű nemzetmentő együttműködésére lásd: Romsics 2012.

³ Uo.

⁴ *„A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma.”* – közismert idézet a legnagyobb magyartól.

⁵ A 18,9 milliós népesség az elcsatolások következtében 7,9 millióra csökkent. Romsics 2017, 404.

emésztette.⁶ A népoktatás legkimagaslóbb eredménye az a több mint 5000 új elemi népiskola, ami az ő minisztersége idején épült, valamint a középiskolák 1924-es reformja.⁷ Ezen óriási jelentőséggel bíró és csak vázlatosan érintett eredmények mellett munkánk szempontjából Klebelsbergnek a magyar tudományosság érdekében tett erőfeszítéseit szeretnénk részletesebben taglalni.

Ezzel kapcsolatban szokás a magyar tudománypolitika megteremtőjeként is tekinteni a kultuszminiszterre, hiszen a modellnek, amit ő és e téren legfontosabb munkatársa, Magyary Zoltán alkotott, nem voltak közvetlen magyar előzményei, nem valamiféle fokozatos belső fejlődés eredményeként jött létre, hanem a két prominens politikus közös műve volt.⁸ Klebelsberg német iskolázottságánál fogva⁹ a német tudománypolitikai modellt tartotta követendő példának, olyan jeles képviselők követésével, mint Friedrich Althoff, Adolf von Harnack, Carl Heinrich Becker és Friedrich Schmidt-Ott. Munkatársa, Magyary Zoltán, a közigazgatás tudományának nemzetközi hírű művelője, pedig a tudományt is a közigazgatás részeként, a korszak jellegzetes nagyüzemeinek mintájára akarta megszervezni, irányelvei a szakszerűség, a hibátlan működés és működtetés. Ebben a szellemben íródott a magyar tudománypolitika első szakkönyve Magyary Zoltán szerkesztésében, Klebelsberg előszavával.¹⁰ Ebben a miniszter pontosan definiálja a német mintájú magyar tudománypolitika fogalmát és megjelenésének körülményeit.

A tudománypolitika a kormányzat tervszerű és rendszeres tevékenysége a tudományos élet felvirágoztatása érdekében. *„A tudománypolitika a kultúrpolitikának a legfiatalabb ága, melyet valóban megkapó öntudatossággal a német birodalom és Poroszország akkor fejlesztett ki, mikor Willamovitz-Moellendorfnak, Harnacknak, Schmidt-Otnak, Bodénak sikerült II. Vilmos császárt grandiózus terveiknek megnyerni...”*¹¹ A kutatás szerint a német tudományos modell adaptálása magyar viszonyokra azért is indokolt volt, mivel a németországi tudomány is hasonló helyzetben volt akkoriban, a vesztes háború utóhatásaival és komoly finanszírozási és szervezeti nehézségekkel küzdött,

⁶ Romsics 2012, 9.

⁷ A reáliskolák mellett a gimnáziumnak is két típusát vezette be: a humán- és reálgimnáziumot, így szélesítve a középiskolák palettáját. Ez utóbbit támogatta az 1927. évi XII. tc, ami előírta, hogy minden 5000 lelken felüli település köteles lesz polgári iskolát építeni. Ezzel egyúttal előrevetítette a nyolc osztályos általános iskolai modell lehetőségét is. Lásd: Romsics 2012, 9.

⁸ Palló 2002a, 1464.

⁹ Klebelsberg több európai egyetemen is tanult (Bécs, München, Párizs) egy tanévet pedig Berlinben. Itt ismerkedhetett meg a Wilhelm von Humboldt és Friedrich Althoff fémjelezte tudománypolitikai tanokkal.

¹⁰ Magyary (szerk., bev.) 1927.

¹¹ Klebelsberg 1927.

természetesen kicsit más színvonalon.¹² A kutatás másik megközelítés-módja, hogy a periférikus helyzetű kis ország, hazánk, felzárkózni akart a tőkefelhalmozódásokkal gazdaságilag szervesen fejlődő centrum országaihoz, azok példájának követésével.¹³ (Talán nem elhanyagolható az a Magyary által kiemelt tény sem, hogy a magyar közigazgatási jognak is az „útmutatója” a német és francia közigazgatási jog volt.¹⁴) A tudománypolitika fontosságát a kultuszminiszter a következő gondolatokkal támasztja alá: „Egy nemzet naggyá csak akkor lehet, ha kebelében önálló kutatás folyik. Ezért a nemzetek életében döntő jelentősége van annak, van-e ott tudománypolitika, igen vagy nem.”¹⁵ Magyary ezt alátámasztja a nemzet tudományos jelenlétének fontosságával a világban, továbbá felhívja a figyelmet a tudományos verseny kihívására is.¹⁶ Érdekes, hogy Klebelsberg első tudománypolitikai tapasztalatait a Magyar Történelmi Társaság elnökeként szerezhette meg, hiszen belülről ismerte meg a szervezet összes gondját, problémáját.¹⁷ Első tudománypolitikai intézkedéseit is a humántudományok terén tette meg, mikor az 1922. évi XIX. törvénycikkkel létrehozták az Országos Magyar Gyűjteményegyetemet.¹⁸ Ez, a levéltár, múzeumokat és könyvtárat egyesítő korporáció saját tudományos önkormányzattal rendelkezett a Gyűjteményegyetem Tanácsa formájában, amelyik átvette a korábbi irányító, a kultuszminisztérium számos feladatát.

Klebelsberg nagyon fontosnak tartotta, hogy a magyar kultúrpolitika, benne a tudománypolitika, a tudományos korszellemmel összhangban működjön. A korszellem pedig azt mutatja, hogy a XX. század a természettudományok százada lesz.¹⁹ „Ezt nem szabad elmulasztanunk jelenlegi sajátos helyzetünkből folyó abból a nemzeti okból sem, hogy az elvesztett világháborúban és a bitor forradalmakban összeomlott hazánk rekonstrukciójánál a természettudományok hatalmával meg kell hatványoznunk a

¹² Palló 2002a, 1462.

¹³ T. Kiss, 1998, 14.

¹⁴ Magyary 1931, 106–107. Magyary a „jó koponyák, tehetségek és anyagi eszközök” mellett harmadik egyenrangú feltételnek tartotta az organizációt.

¹⁵ Huszti 1942, 123.

¹⁶ Magyary 1931, 106–107.

¹⁷ Huszti 1942, 124.

¹⁸ Az intézmény részei voltak: Nemzeti Múzeum, Országos Levéltár, Szépművészeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum, Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtára. Az Országos Levéltár korábban a Belügyminisztérium irányítása alá tartozott. Az eredetileg 5 tagintézményből álló szervezet intézményszáma a harmincas évekre 15-re emelkedett, de mindössze 220–250 embert foglalkoztatott. Az intézményekbe csak doktori címmel lehetett bekerülni. Lásd: Palló 2002a, 1465. és Huszti 1942, 125.

¹⁹ Indokolás „A természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedésekről” szóló törvényjavaslathoz. Lásd: Gorka (szerk.) 1926, 692.

rendelkezésre álló erőket.”²⁰ Kiemeli az alkalmazott természettudományok, főleg az orvostudomány, a műszaki tudományok (építészet, gépészet) és a mezőgazdasági tudományok fontosságát ebben a folyamatban. A helyzet felmérésére, a feladatok meghatározására, és egy program kidolgozása céljából Országos Természettudományi Kongresszust hívtak össze, mely Budapesten hat napon át ülésezett 1926. január 3. és 8. között. A kongresszus munkájának eredményeképpen a természettudományok fejlesztése érdekében törvényjavaslat született, amit végül 1929 őszén szavazott meg a parlament. Ennek folyományaként az 1930. évi VI. tc mondta ki az Országos Természettudományi Tanács és Alap felállítását. (Ez a szervezet az 1920-ban alapított német Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft magyar megfelelője volt.) Jóval korábban, a kongresszus után azonnal létrejött egy átmeneti szervezet a kongresszusi feladatok végrehajtására. A Természettudományi Tanács, amelyben minden tudományág képviselője rész vett, a miniszter tanácsadó testülete lett, feladata tudománypolitikai program készítése és a különféle kutatások összehangolása. Határozataival szemben a miniszternek csupán vétőjoga volt. Német mintára, a gyakorlati kutatások finanszírozására a pénzvilág támogatásával jött létre a Széchenyi István Társulat,²¹ amely a német Kaiser Wilhelm Gesellschaft²² (Vilmos Császár Társaság) magyar változataként lett ismert, természetesen jóval szerényebb keretek között tevékenykedve. Ez a két testület működtette a kutatás újonnan létrehozott szervezeteit, a kutatóintézeteket. Ezek közül kiemelnénk a Tihanyi Biológiai Kutatóintézetet, ahol az élettani osztály első igazgatója Verzár Frigyes, Szent-Györgyi kollégája volt. (Az intézet alapkövét 1926 októberében rakták le, működését 1927-ben kezdte meg.) Klebelsberg egyik nagy jelentőségű gondolata volt hazahívni a külföldön kutató, ígéretes vagy már bizonyított tehetségeket, hogy itthon hazájuk javára folytathassák tudományos munkájukat. Így hívta haza a tihanyi intézet élére Entz Géza zoológust, munkatársnak pedig Amerikából Sebestyén Olga limnológust. A sort folytatta Szent-Györgyi hazacsábítása a Ferenc József Tudományegyetemre, aki a Nobel-díj elnyerésével a klebelsbergi tudománypolitika helyességét a legfényesebben igazolta. Vele egyidőben hívta haza Berlinből Bay Zoltán fizikust Szegedre az Elméleti Fizikai tanszékre.

²⁰ Gorka (szerk.) 1926, 693.

²¹ A magánadományokból létrejövő szervezet, mint civil kezdeményezés, a törvényjavaslatban nem is szerepelt.

²² Később Max Planck Társaság néven működött.

A dualizmus kori öt magyar egyetem további működtetéséért is kemény harcot kellett vívnia a kultuszminiszternek. A trianoni békediktátum után két egyetem léte is veszélybe került: a pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemé és a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemé. Mindkettő idegen ország fennhatósága alá került, ezért 1919 után Budapesten próbálták folytatni oktató munkájukat, majd az 1921. évi XXV. tc értelmében a pozsonyi egyetemet Pécsre, a kolozsvárit pedig Szegedre telepítette a kormányzat. A két egyetem intézményesítése Klebelsberg egyik legnehezebb feladata volt, annál is inkább, mivel az országgyűlési képviselők soknak tartották a megcsonkított ország teherbírásához képest az öt egyetem működtetését.²³ A német tudománypolitika nagy alakjának Friedrich Theodor Althoffnak a mintájára tartotta jónak Klebelsberg a vidéken elhelyezett egyetemeket,²⁴ Szegeden a magyar Göttingát, Pécsen pedig a magyar Heidelberget akarta megvalósítani. Ezekhez társult még a debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem²⁵ újjászervezése is. Mindhárom egyetem feladatának meghatározásakor a humboldti mintát tartotta szem előtt: az egyetemeken oktatás és kutatás egyszerre kell, hogy megvalósuljon.²⁶ Ezt továbbgondolva a klebelsbergi felsőoktatási politikának három intézménytípusa volt: a kutatóintézet, ahol csak kutatnak, a szakfőiskola, ahol csak oktatnak és az egyetem, ahol oktatás és kutatás egyszerre történik.²⁷ Klebelsberg nagy hangsúlyt fektetett a kisebb vidéki egyetemeken tudományos kutató munkájának fejlesztésére. Fontosnak tartotta, hogy a nagy, széles tudományos spektrumú budapesti egyetemhez képest a vidékiek specializálódjanak.²⁸ „Szegeden a természettudományokat, a tősgyökeres Debrecenben a hungarológiát, a magyar néprajzot, folkloret [...] kellene behatóan művelni. Pécsnek pedig a modern nyelvek és irodalmak kultusza juthatna.”²⁹ Ily módon költségvetési többlet nélkül lennének ezek az intézmények egyediek.

²³ T. Kiss 1998, 107.

²⁴ F. T. Althoff (1939–1908) Oxford és Cambridge példáját említve ebben angolszász mintát követett.

²⁵ A pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem és a debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem az 1912. évi XXXVI. tc. alapján jött létre.

²⁶ Lásd: Klebelsberg 1932, 571. Wilhelm Humboldt tudománypolitikai alapintézményei az akadémia, az egyetem és a kutatóintézet voltak. A felsőoktatás szempontjából Klebelsberg még ezek közé sorolta a szakfőiskolát is, ahol csupán oktatás folyik. Az egyetem funkciója tekintetében teljesen osztotta Humboldt meglátását: az egyetemnek oktatást és kutatást egyszerre kell ellátnia.

²⁷ Klebelsberg u.o.

²⁸ Ladányi 2000, 130–131.

²⁹ Klebelsberg 1930a, 63.

Tehát a szegedi, azaz vidéki természettudományos kutatás fellendítése érdekében hívta haza Szent-Györgyit Klebelsberg.³⁰ Az Elméleti Fizika tanszékre pedig a Berlinből hazatért Bay Zoltán fizikust nevezte ki egyetemi nyilvános rendkívüli tanárrá, szintén 1930-tól.³¹ Itt kötött életre szóló barátságot a két fiatal kutató, és lettek egymás harcostársai a közéletben és szellemi inspirálói a tudományos életben

Szent-Györgyi kiváló előadó volt, és mint tudományos kutató szerzett magának respektust tudományos körökben, nagyobb oktatási tapasztalatot, mint a szegedi egyetem nyilvános rendes tanára, később szerzett. Állítólag már Groningenben katedrára állt, de Szegeden tapasztalta meg a tanárkodást és az önálló kutatásvezetést igazán. *„Mindig is nagyon érdekelt a kutatás elmélete és a kutatásszervezés. Rendkívül érdekes a laborvezetés gyakorlata és hogy mit jelent professzornak lenni.”* – írja egyik levelében a Rockefeller Alapítvány képviselőjének.³² *„Magyarországon a tudományt talpra állítani, az volt a hivatásom.”* – nyilatkozza egyik riportjában, 1930-as hazajövele motivumaként.

Klebelsberg tudománypolitikájának nagyon fontos részét képezte a tudományos ösztöndíjak rendszere. A külföldi tanulmányutak célja a leendő magyar értelmiség látókörének szélesítése, idegen nyelv tudásának emelése volt. Ennek egyik gyakorlati végrehajtó szerve az Országos Ösztöndíj Tanács volt, amelynek keretében itthon és külföldön is szerezhettek támogatást tehetséges kutatók és diákok. Az ösztöndíjtanács külföldről érkező forrásokat is felhasznált: a Yeremiath Smith Alapítvány, a Rockefeller Foundation és az Alexander Humboldt Stiftung segélyeit is.³³ Szent-Györgyi egyetemi tanári működése alatt több tanítványát is küldte külföldre ezekből a forrásokból.

Az ösztöndíjrendszerhez szorosan kapcsolódott az 1927. évi XIII.tc. által felállított külföldi magyar intézetek hálózata. Ezekbe magyar állami ösztöndíjjal küldtek ki tehetséges fiatalokat tanulni, kutatni, alkotni. Így tanulhatott a Bécsi Magyar Történeti Intézetben többek közt Domanovszky Sándor, Hajnal István, Kosáry Domokos, a Római Magyar Történeti Intézetben Koltay-Kastner Jenő, Moravcsik Gyula, a Bécsi Collegium Hungaricumban Bibó István, Keresztury Dezső, a Római Collegium Hungaricumban Buday György, Hincz Gyula, Pátzay Pál és végül a Berliini Collegium

³⁰ Állítólag Klebelsberg jól ismerte Lenhossek Mihályt, a nagybácsit és így figyelme kiterjedt az unokaöccsre, Szent-Györgyire is. Vincze 2018a, 47.

³¹ Makra – Nagy 1997.

³² Palló 2002b, 91.

³³ Palló 2002a, 1471.

Hungaricumban Erdei-Grúz Tibor, Náray-Szabó István és Szent-Györgyi legjobb barátja Bay Zoltán.³⁴

Szent-Györgyi hazajövetelét gátolta, hogy a szegedi Dóm téri építkezések elhúzódtak és nem készült el a laboratóriuma. így egy éves cambridge-i Rockefeller-ösztöndíjának hosszabbítását 1929-ban még egy év hosszabbítás követte.³⁵ Ezen idő alatt oktatói tevékenységében az orvosvegytani tanszéken Issekutz Béla³⁶ és Dávid Lajos helyettesítették. *„Közben Szent-Györgyi még az USA-ból megrendelte a szükséges laboratóriumi felszerelést, amire Magyary Zoltán bőséges hitelkeretet biztosított.”*³⁷

³⁴ Ujváry 2012, 19.

³⁵ Ezalatt itthon a kultuszminisztertől egy év szabadságot kapott a 73519/1928. V. K. rendelettel, majd azt követte még egy év szabadság engedélyezése. Lásd: a 410–11–1464/1929. V. K. sz. rendelet, Szabó – Zallár 1989, 14.

³⁶ A gyógyszerkutató Issekutznak Szent-Györgyi köszönetet mond támogatásáért *Az egy biológus gondolatai* című könyvében. Szent-Györgyi 1970, 103.

³⁷ Issekutz 1968, 63.

6. A Rockefeller Alapítvány hazánkban

A Rockefeller Alapítvány elsődleges célja az I világháború utáni Magyarországon a közegészségügy támogatása volt. Ezt az eredeti célt szolgálta az Országos Közegészségügyi Intézet (State Hygienic Institute) felállítása és felszerelése 1927-ben Budapesten, melynek első igazgatója Johan Béla, egykori Rockefeller-ösztöndíjas¹ volt. Az alapítvány tevékenységének célja az új tudományos eredmények alkalmazásának bevezetése a közegészségügyben így például a szerológiában, bakteriológiában, gyógyszerészeti készítmények kontroljában. Ezt egészítette ki a harmincas években a tudományos kutatás támogatása, a közegészségügyi adminisztráció és a nővérképzés kiépítése.² A nővérképző iskolák beindítása mellett az alapnak egyik legfontosabb tevékenysége volt hazánkban a közegészségügyi szűrővizsgálatok bevezetése. Kevésbé ismert tény, hogy ezen egészségmegőrzést szolgáló intézmények hálózata, pl. a tüdőszűrő-állomások) eredetileg a Rockefeller alap támogatásával jöttek létre hazánkban. Az alapítvány egyik működési elve volt a már támogatott, megbízható embereikkel való újbóli együttműködés szorgalmazása. Johan Béla is, mint volt Rockefeller-ösztöndíjas, nyерhette el az Országos Közegészségügyi Intézet (State Hygienic Institute) igazgatói tisztét. Szent-Györgyi négy évig (1926–1930) élvezte az alap támogatását, hisz már Cambridge-ben is ily módon tudta foglalkoztatni Hopkins, sőt amerikai útját is ebből finanszírozták. Tehát a Rockefeller Alap támogatásának elnyerésében Szent-Györgyinnél jobb partnert nem is találhatott volna Klebelsberg, így lett kulcsfigurája a tudós az alapítványi kapcsolatoknak. Az alapítvány közel egy évtizedes sikeres hazai tevékenységét követően Klebelsberg 1930 márciusában – nem pusztán, mint kultuszminiszter, hanem mint Szeged parlamenti képviselője is – egy hosszú személyes levéllel fordult az alap New York-i központjához, amelyben kérte a segítségüket a szegedi egyetem finanszírozásában. Részletezte a kolozsvári egyetem Szegedre menekítésének körülményeit, a város erőfeszítéseit, hogy megfelelő épületeket nyújtson az egyetem működéséhez, hangsúlyozta a magyar nemzet hősi erőfeszítéseit – a népességcsökkenés és területvesztés ellenére – a kultúra és tudomány megmentésére és kiemelte annak fontosságát, hogy Magyarország is bekapcsolódjon a nemzetközi tudományos vérkeringésbe. Utolsó, végső nyomatékként

¹ 1922–23-ban részesült az ösztöndíjban az Amerikai Egyesült Államokban. Lásd: Karasszon 1997, 424.

² Palló 2002b, 89.

hangsúlyozta, hogy Szeged városa már 3,8 millió dollárt költött az egyetemre.³ Ez kezdetben nem győzte meg az alapítványt, de érdeklődését felkeltette. Már júniusban Szegeden tájékozódott az amerikai Rockefeller Alapítványok igazgatója, Mr. Mason, Klebelsberg kalauzolásával a Dóm téri építkezések és a klinikák felől.⁴ Klebelsberg 180000 dollárt kért, főleg a pszichológiai és higiéniai intézetek korszerűsítésére. A tárgyalásokba 1930 decemberének utolsó napjaiban, a minisztérium tudtával, bekapcsolódott Szent-Györgyi is. Az alapítvány párizsi központjában tárgyalt Lauder W. Jones-szal és Alan Greggel, az alap vezető tisztviselőivel. Kiemelte egy önálló Biokémiai Intézet létrehozásának a szükségességét is az egyetemen. A tárgyalások végeredménye is Szent-Györgyi hathatós közreműködését igazolta, mert Szeged majdnem az eredetileg kért összeget 155000 dollár támogatást kapott az alaptól. Ezt az eredeti kérésnél szélesebb spektrumban használhatta fel: kutatási felszerelésekre és az orvosi és természettudományi tanszékek karbantartására.⁵ A pénzügyi támogatás konstrukciója igen átgondolt és jól kidolgozott volt. A 155000 dolláros összeg két részre oszlott: 119000 dollárt felszerelésekre, 36000 dollárt pedig karbantartásra szántak. A felszerelésre szánt összegből 50000 dollárt az orvosi, 69000 dollárt pedig természettudományos felszerelésre fordíthattak. Ezzel szemben a karbantartásra szánt összeg egyenlő mértékben (18000 \$ – 18000 \$) oszlott meg orvosi vagy természettudományos célokra. Ugyanakkor az alapítvány elvárta a magyar államtól is az anyagi áldozatot, a magyar államnak 80000 dollárt kellett fordítania a tudományos intézmények felépítésére és 36000 dollárt a karbantartásukra. A gazdasági helyzet bizonytalanságának kiküszöbölésére létrehoztak egy közös tartalékalapot. Ezt négy évre, évi 100000 pengőben határozták meg. Az első évben ebből 80 ezret az alapítvány biztosított, 20 ezret pedig a magyar állam. Ennek az arálynak az állam fokozatos fizetés-átvállalásának következtében négy év alatt meg kellett fordulnia. Akkorra már csak 20 ezret fizetett az alapítvány és 80 ezret az állam. Klebelsberg javaslatára és az alapítvány kívánságára létrehoztak egy Természettudományi Kutatási Bizottságot is a támogatások felügyeletére. A bizottságba a minisztérium és az egyetem egyaránt delegált tagokat.⁶ A Kutatási Bizottság elnökévé Klebelsberg Szent-Györgyi Albertet,

³ Palló 2002b. 90–91. A *Délmagyarország* tudósítása szerint az egyetemi építkezések 1929. októberéig 11 millió pengőbe kerültek. Lásd: *Délmagyarország* 1929. október 1. A korabeli árfolyamon ez megfelel 3,8 millió dollárnak.

⁴ Klebelsberg és a Rockefeller Intézet igazgatója Szegeden, *Délmagyarország* 1930. jún.21. 3.

⁵ Palló 2002b, 93.

⁶ Lásd: 6606/1931. sz. szabályrendelet. Szabó – Zallár 1989, 118. Klebelsberg a bizottságba a VKM részéről Szily Kálmán államtitkárt delegálta, az egyetem a Matematikai és Természettudományi karáról

helyettesévé pedig Fröchlich Pál egyetemi tanárokat nevezte ki 1931. június 16-án.⁷ A kiutalt egyszeri 119000 dollárról és a közös tartalékalap Rockefeller Alapítvány által utalt részéről, ami az első évben 80000 pengő volt, a Szegedi Természettudományi Kutatási Bizottság autonóm hatáskörben rendelkezett. *„A Kutatási Bizottság a pénzek hovaforrásáról évenként közvetlenül a Rockefeller Foundationnak számol be és a jelentést másolatban a kultuszminiszternek is megküldi.”* – szövelt a rendelkezés.⁸ Az alap két intézetet támogatott hazánkban ugyanazon elvek alapján: a Ferenc József Tudományegyetem természettudományi és elméleti orvostudományi tanszékeit és a Tihanyi Biológiai Intézetet. A két intézményhez befolyó Rockefeller alapítványi támogatásokról a Szegedi Természettudományos Kutatási Bizottság illetve Tihanyi Biológiai Intézet igazgatója rendelkezett autonóm hatáskörben, a kultuszminiszternek ez esetben nem volt utalványozási jogköre. A Szegedi Természettudományi Kutatási Bizottságot pedig kifejezetten a Rockefeller Foundation kívánságára alapították, mert az kizárólag tudósokra és nem politikusokra akarta bízni a támogatás felhasználását.⁹ A megállapodás értelmében a magyar állam kötelezettséget vállalt arra, hogy a természettudományi kutatómunka évi dotálására költségvetésileg biztosít az 1931/32. évre 20000 pengőt, az 1932/33. évre 40000 pengőt, az 1933/34. évre 60000 pengőt, az 1934/35. évre 80000 pengőt és a következő költségvetési évtől kezdve évenként 100000 pengőt.¹⁰ A kutatás feltárta, hogy a klinikák műszeres felszerelése jórészt a Rockefeller Alapítvány anyagi támogatásával valósult meg. Minden klinikára került röntgen, EKG, jól felszerelt laboratórium, könyvtár, konyha, mosoda.¹¹ *„A betegek számára elsőrendű kényelemmel, a tanítás és kutatás céljaira teljesen megfelelően, de a felesleges luxus elkerülésével építettek.”* – írta Berecz János a Szülészeti Klinika egyetemi tanára.¹²

Fröchlich Pál, Kerékyjártó Béla és Szentpétery Zsigmond egyetemi tanárokat az Orvostudományi Karról pedig Szent-Györgyi Albert és Issekutz Béla egyetemi tanárokat küldte.

⁷ U. o.

⁸ Lásd: az országgyűlés képviselőházának 61. gyűlése 1932. április 6-án, szerdán. Képviselőházi napló, 1931. V. kötet 1932. február 25.–1932. április 19. 181-182.o. Hungaricana adatbázis. A volt kultuszminiszter válasza Hegymegi Kiss Pál interpellációjára, amely azt firtatta, hogy mire fordították a Rockefeller Alapítvány tudományos célokra juttatott járulékait a megelőző két évben.

⁹ Uo. Klebelsberg az interpellációra adott válaszában külön kiemelte a támogatás kutatói és nem politikai ellenőrzését.

¹⁰ Lásd: Uo. Valószínűleg ez utóbbi rendelkezés miatt figyel majd fel rá a következő kultuszminiszter, Hóman Bálint. Ő túlzónak tartja ezt az állandó költségvetési támogatást.

¹¹ A klinikák (gyermek, szülészeti, sebészeti, belgyógyászati és diagnosztikai, bőrgyógyászati) 1926. okt. 5. és 1929. decembere között amerikai gyorsasággal épültek fel Korb Flóris műegyetemi tanár tervei alapján és Erdélyi András és fiai, valamint Brenner Irma vállalkozók kivitelezésével. Lásd: Hencz 1999, 35. és 41.

¹² Berecz 1932, 167.

7. Együtt Klebelsberggel

Szent-Györgyi Cambridge-ből 1930. augusztus 15-én indult haza családjával, és őszre elfoglalta egyetemi katedráját Szegeden. Gyakorlatilag ettől az időponttól kezdődött személyes kapcsolata Klebelsberggel. Viszonyukat szinte az első pillanattól kezdve, a kölcsönös bizalom, a maximális respektus az összehangoltság jellemezte. A grófi származású miniszternek és a mindkét ágon szintén nemesi elődökkel rendelkező tudósak ősei egyaránt a haza szolgálatának elkötelezett hívei voltak: Klebelsberg apai ősei a török elleni harcokban jeleskedő katonák, Szent-Györgyi apai ősei pedig az 1848-as események aktív résztvevői voltak, míg anyai ágról a magyar közegészségügyért és orvosképzésért tettek sokat. Gyermekkoruk is hasonló vonásokat mutat: Klebelsberg korán elveszítette édesapját, Szent-Györgyi szülei külön éltek, ezért mindkettőjüket az édesanyjuk nevelte fel: Klebelsberg nagyapai gyámsággal, Szent-Györgyit pedig a nagybácsi felügyelete mellett.¹ Míg Klebelsberg a székesfehérvári ciszterciták körében érett felnőtté, Szent-Györgyi a budapesti Lónyai utcai Református Gimnáziumban érettségizett. Klebelsberg családi mintára a Bécsújhelyi Katonai Akadémiára iratkozott be először, de nem tetszett neki a katonáskodás, így tanulmányait a jogi egyetemen végezte el. Szent-Györgyi már orvostanhallgató korában kikerült a frontra, és egy életre meggyűlölte a háborús katonai szolgálatot. Klebelsberg példamutató szorgalommal végezte egyetemi tanulmányait itthon és külföldön, Szent-Györgyi ugyan itthon szerezte meg a diplomát, de fiatal orvosként jelentős külföldi munkatapasztalatot szerzett. Mindketten végigjárták szakmájuk ranglétráját, felkészültségük alaposabb, látókörük szélesebb volt a szokásosnál. Mindketten képesek voltak a maguk művelte tudományágon túl is látni, Klebelsberg már gyerekkorában matematika tagozaton tanult, és felnőtt korában is megmaradt természettudományos érdeklődése. Szent-Györgyi otthonról hozta magával a humaniorák és művészetek szeretetét és tiszteletét. Ahogy Klebelsberg képes volt elfogadni a természettudományok prioritását a huszadik században, úgy látta be Szent-Györgyi az irodalmi nevelés és a művészetek személyiségformáló hatását. Bár Klebelsberg német környezetben tanult, ideálja az angol gentleman volt.² Valószínűleg ennek a megnyilvánulását is látta megtestesülni a

¹ Később nagyapja halála után, Klebelsberg is nagybátyja nevelte, akivel bensőséges, szeretetteljes volt a kapcsolata. Lásd: Huszti 1942, 11.

² „Az új magyar egyetemi tanár már nem filiszter, hanem angolfajta gentleman, aki nem különcködéssel és a tudóskodás külső attribútumával veszi körül magát, hanem a személyiség és tudás erejével és közvetlenül akar hatni tanulóira.” idézi Hencz 1999, 47.

Cambridge-ből hazaérkezett Szent-Györgyiben. Mindkét ember megszállott lelkesedéssel tudta művelni a szakmáját és lelkesedésével környezetét is magával ragadta. Szent-Györgyi hazahívásában és itthon tartásában a legnagyobb szerepe a kultuszminiszternek volt. A Rockefeller Alaptól szerzett általa kezdeményezett támogatás adott Szent-Györgyinek itthon a legnagyobb tekintélyt. A miniszter fájdalmasan korai halála után is, Szent-Györgyi megmaradt az alap vezető és nagy tekintéllyel bíró személyiségének hazánkban. *„Neki köszönhetem, hogy Magyarországon vagyok, az ő lelkének nagysága hozott vissza. Mindig az ő elgondolásainak próbáltam megfelelni.”* – nyilatkozta Szent-Györgyi.³ Hálája kifejezéséként egy visszaemlékezésében „gazdájának” nevezte Klebelsberget.⁴ A köztük levő 18 év korkülönbség is indokolta ezt a kedves megnevezést és az a mentori szerep, amit Klebelsberg gyakorolt fiatal, de sokra becsült munkatársa irányában.

Szent-Györgyi a vele mentalitásban és gondolkodásban nagyon hasonló kultuszminisztert politikusként, ahogy a fenti idézet is kifejezi, a példaképének tekintette. A tudós itthoni közéleti, politikai tevékenységének legfőbb célja – Klebelsberg nyomán – az ország felzárkóztatása a fejlett országok sorába. Mindketten az adott nemzeti cél érdekében kompromisszumok árán is szélesebb együttműködésre készek voltak. A politikai előzmények tekintetében mindketten elítélték az 1919-es eseményeket, Klebelsberg aktív pártpolitikusként, Szent-Györgyi humanitárius okokból. Mindketten egy világégés, az ország óriási fizikai pusztulása után kaptak politikai, közéleti mozgásteret: Klebelsberg az első, míg Szent-Györgyi a második világháború után.

Szent-Györgyi a közszereplést is Klebelsberg oldalán sajátította el, első fellépése 1930 novemberében Szegeden, az Országos Testnevelési Kongresszuson volt.⁵ Klebelsberg a nagyon rangos esemény védnöke volt. A testnevelési törvényt kodifikáló Karafiáth Jenő levezető elnöksége alatt Szent-Györgyi is beszédet tartott.⁶ Hasonlataiban még a cambridge-i élmények domináltak, de javaslatai már a magyar valóságra vonatkoztak. A testnevelés kapcsán az egész akkori közoktatási rendszer reformját sürgette. Szót emelt a már a középiskolában túlméretezett tananyag ellen,

³ Huszti 1942, 338.

⁴ Szent-Györgyi 1938, 338.

⁵ Az 1930. november 22. és 23. között Szegeden megrendezett eseményen részt vett többek közt Kornis Gyula államtitkár, Glattfelder Gyula megyés püspök, Svoy Kálmán tábornok, Back Bernát felsőházi tag és Bay Zoltán egyetemi tanár is.

⁶ Szent-Györgyi 1930, 928–933

hangsúlyozta a rengeteg magolás egészségkárosító és lélekölő hatását. Hangsúlyozta, hogy az egyetemnek nem pusztán oktató, hanem nevelő intézménynek is kell lennie. Kiemelte a nevelésben a sport emberformáló szerepét.

„A sport, az nemcsak testnevelés, hanem a léleknek is a legerőteljesebb nevelő eszköze. [...] A sport megtanít a legfontosabb polgári erényekre: az összetartásra, az önfeláldozásra, az egyéni érdek teljes alárendelésére, a kitartásra, a tettekésségre [...] mindenekelőtt a 'fair play', a nemes küzdelem szabályaira. A sport tehát a nevelés eszköze, ennek a segítségét is igénybe veheti az egyetem nevelő munkájában.”

Ezzel Szent-Györgyi tulajdonképpen a Klebelsberg által is elfogadott humboldti egyetem-felfogást tartja követendő példának.⁷ Humboldt szerint az egyetemen kutatás és tanítás egységet képez, ami az individuum méltóságára, önállóságára, szabadságára épül. A tudomány egyben életmód, melynek segítségével emberformálás, erkölcsi átalakítás történik. Az ismeretszerzés tulajdonképpen ennek az emberformálásnak, nevelésnek a szolgálatában áll.⁸ Az egyetem embernevelő munkájában Szent-Györgyi – az angolszász egyetemek Cambridge, Oxford mintájára⁹ – a sportnak is nagy szerepet szánt. Közismert tanítványai visszaemlékezéséből, hogy ő maga is példamutatóan együtt sportolt, általában valamilyen labdajátékot játszott minden nap a diákjaival. Klebelsberg, mint józan politikus a testnevelés egészségmegőrző szerepét hangsúlyozta, és azért tartotta különösen fontosnak, mert a háború után igen legyengült a lakosság egészségi állapota. Szent-Györgyi kongresszusi fellépésével mintegy megtámogatta Klebelsberg korábbi nagyon alapos, átfogó politikai tevékenységét ezen a téren. Ennek legfontosabb állomásai voltak: a testnevelési törvény kodifikálása, az 1924. évi III.

⁷ A humboldti egyetemmodell létrejöttében közrejátszott az, hogy a középkori egyetemek funkciója fokozatosan megváltozott, a tanulás háttérbe szorult és az egyetem egyre inkább a szabad, kötetlen egyfajta 'parazita élet' terepévé vált (katonai szolgálat alóli mentesülés). Ennek hatására több egyetemet bezárattak és uralkodói fennhatóság alá vontak. Ezek kizárólag szaktudást adó szakiskolaként működtek. Lásd: Napóleon császári egyeteme 1806-ban. Ennek ellensúlyozására dolgozta ki Humboldt az egyetemmodelljét, ahol az oktatás mellett a kutatás is jelen van, s mindkettő a nevelés szolgálatában áll. Lásd: Fehér 2011, 15–17.

⁸ Fehér 2011, 17.

⁹ Szent-Györgyi 1930, 928–930. Az angolszász példák ellentétéként így írja le a magyar helyzetet: „De ha körülnézek itthon... a legnagyobb szomorúság, a legnagyobb keserűség tölt el. Az a hallgatóság, amelyet kezem alá a középiskola küld, minden veseszületett tehetsége mellett is kevés kivétellel nemcsak tudósképzésre, de mindennemű felsőbb kiképzésre teljesen alkalmatlan. [...] Abból a tizenkét évi magolás és drukkolás kivert minden eredetiséget, minden érdeklődést. [...] Egyetlen vágya és reménye az, hogy megszerezvén a diplomát valami állami álláshoz jusson és ilyen módon a saját életének a terhére és nyűgét az állam nyakába varrja. Az egyetemen további lexikális tudással terhelve megfosztottuk őket a szabad cselekvés és gondolkodás minden képességétől, akkor hirtelen kilökjük őket az életbe és még a végén azon csodálkozunk, hogy ott nem tudnak a saját lábukon megállni és, hogy ez a szegény ország nem tud a saját nyomorúságából kivergődni.”

törvénycikkkel a testnevelési alap visszaállítása, a testnevelő tanárok képzésére Testnevelési Főiskola létrehozása, az olimpiai részvétel állami támogatása, a margitszigeti Nemzeti Sportuszoda, Szegeden sportcsarnok, sportuszoda felépítése.¹⁰

Ez, az Országos Testnevelési Kongresszuson elmondott beszéde¹¹ volt az első olyan közösségi megnyilatkozása, amelyben az ifjúság nevelése ügyében szólalt fel. Ez a téma, a nevelés fontossága, ahogy utaltunk már rá, későbbi közéleti szereplésének is hangsúlyos részévé vált.

Szent-Györgyi a későbbiekben az oktatás terén, azaz a szaktudás átadásában a gyakorlatorientált és nem az elmélet-centrikus képzés mellett állt ki. Az *Orvosképzés* című folyóiratban több tanulmányában is hangsúlyozza az alapozó természettudományi tárgyak (fizika, kémia) korai oktatásának fontosságát, de speciálisan az orvosi szükségleteknek megfelelően: kevesebb adattal, de tágabb körű természettudományos áttekintéssel. Az elsők között volt, aki az orvosi biokémiai kurzusok bevezetését javasolta, sőt a saját egyetemén meg is valósította. Ezt nem külön intézet keretében tette, ahogy azt kezdetben szerették volna, hanem az Orvosvegytani Intézet kebelén belül. Első tanítványai voltak biokémiából Annau Ernő, Banga Ilona, Laki Kálmán és Straub F. Brunó. Ugyanakkor a vizsgákkal járó adminisztráció csökkentését javasolta: a szaktanár vizsgabiztos jelenlétét kötelezőnek tartotta a vizsgán, de a kormánybiztosét üres formalitásnak.¹²

Szent-Györgyi a nevelés területén személyes példaadásával is sokat tett. Hazatérése idején, 1930 őszén az egész várost felkavaró diákmegmozdulások voltak Szegeden.¹³ 1930. november 11-én, hétfőn először az egyetem jogi karán zsidó hallgatókat ütlegettek, majd a zavargások a bölcsészkarra is áterjedtek, végül az orvoskaron Kováts Ferenc rektor erélyes fellépésének köszönhetően sikerült a rendbontást megszakítani. Másnap a *Délmagyarországban* tudósítottak az eseményről,

¹⁰ Klebelsberg 1930b

¹¹ Az interneten 1930-as tanévnyitó beszédként van nyilvántartva több fontos részlete.

¹² Szent-Györgyi 1932b.

¹³ Az 1920. évi XXV. törvény (numerus clausus) rendelkezéseinek következtében jelentősen lecsökkent (30 %-ról 8 %-ra) az izraelita vallású hallgatók száma a hazai egyetemeken. Nemzetközi nyomásra Klebelsberg közbenjárásával sor került a törvény enyhítésére, az 1928. évi XIV. törvény cikk formájában. Romsics 2012, 9. Azonban a diákok között, leginkább a szélsőjobboldalon továbbra is megmaradt a zsidóellenes gondolkodás, ennek megnyilvánulása volt, hogy éppen a kultuszminiszter szegedi látogatása idején indultak meg a zavargások. „Úsd a zsidót!” felirat mellett „Abcug Klebelsberg éljen a numerus clausus” kiáltással támadt húsz keresztény hallgató három zsidóra a jogi karon, de az események a bölcsészeti fakultás előtt is folytatódtak, miközben a miniszter az épületben tárgyalta. Lásd: Hétfő délelőtt verekedést rendeztek a szegedi egyetemen, *Délmagyarország* 1930. nov. 11 (VI. évf. 254. sz.) kedd, 3.

sőt egy izraelita hallgató véleményét is közzé tették.¹⁴ Még aznap estére a lázongó diákok tüntetést szerveztek a *Délmagyarország* kiadó hivatala elé és a mintegy 200–300 főnyi diáksereg kövekkel dobálta meg az épületet. A rend helyreállítására a karhatalmat is be kellett vetni, és Buócz Béla főkapitány-helyettes vezetésével kardokkal verték szét a diáktömeget.¹⁵ A tudósítások alapján a verekedő hallgatók a szélsőjobboldali Werbőczy és a Csaba bajtársi szövetségekhez tartoztak és támogatójuk volt a fajvédő Szegedi Új Nemzedék című újság. Szent-Györgyi kémia óráján másnap (szerdán) azonnal reagált az eseményekre. Néhány hallgatót kikérdezett a tananyagból és megállapította, hogy „... egyetlen jó feleletet kapott, azt is egy zsidótól. Az urak jobban tennék, ha tüntetés helyett inkább tanulnának.”¹⁶ Sőt még azt is hozzáfűzte, hogy kíváncsi tartaná, ha „a zsidó hallgatóktól megtanulnák, hogyan kell tanulni”.¹⁷ A következő nap, csütörtökön a professzor kémiai előadásán tömegesen jelentek meg hallgatók más karokról – elsősorban a jogi karról – is. Szent-Györgyi újbóli fenti megállapításaihoz hozzáfűzte még azt is, hogy a hazafiság éppen a „fokozottabb munkában juthat kifejezésre”.¹⁸ De érzékelte a nagyobb számú nem törzstag hallgatóság provokatív jelenlétét, ezért berekesztette az előadását. Szent-Györgyi tehát, ahogy Bay Zoltán is kiemelte visszaemlékezéseiben bátran meg merte mondani a véleményét, ami már ekkor markánsan diszkrimináció ellenes volt és példát is mutatott a diákságnak előítéletmentes gondolkodásból.

A tudós és a politikus együtt munkálkodása nagyon rövid ideig, csupán egy évig tarthatott, hiszen a gazdasági világválság következtében bizalmi válságba sodródott Bethlen-kormány 1931. augusztus 21-én lemondani kényszerült és a miniszterelnököt követte második embere, a kultuszminiszter is. Azonban ez a rövid kapcsolat egy életre nyomott hagyott Szent-Györgyiben, aki Klebelsberg-től tanulta meg a kultúrpolitikai gondolkodásmódot és aktivitást. Későbbi visszaemlékezéseiben is mindig felemlíti Klebelsberget, mint „a kiváló kultuszminisztert”. A Nobel-díj elnyerésének hírére első útja Klebelsberg sírjához vezetett a Fogadalmi templomba. Erről emelkedettebb stílusban így ír:

¹⁴ Uo. 4.

¹⁵ Kedden este 400 főnyi diáktömeg támadást intézett a *Délmagyarország* kiadóhivatala ellen *Délmagyarország* 1930. nov. 12. (VI. évf. 255. sz.). szerda, 1–2.

¹⁶ Csütörtökön délután különös incidens játszódott le az egyetem Kálvária-téri épületében *Délmagyarország* 1930. nov. 14 (VI. évf. 257. sz.). péntek, 3.

¹⁷ Uo. A rektor közlése a kémiai intézetben történt eseményekről.

¹⁸ Lásd: uo.

„Egyedül voltam és visszagondoltam azokra az időkre, amikor halhatatlan lelkének annyi jóságát élveztem. E nagy ember lelkének nagysága és bőkezősége hozott vissza engem Magyarországra. Az ő eszméinek szolgálatában álltam és állok most is, az ő elgondolásainak próbáltam megfelelni. És ha valami fájdalom keveredik abba a sok örömben, ami engem ért az az, hogy Ő nem érhetette meg ezt. Klebelsberg a legnagyobb áldozatok árán is támogatta a fiatalokat, akiket igyekezett mennél nagyobb számban a külföldi kultúrcentrumokban elhelyezni. Nagyon fáj lalam, hogy az utolsó években az országnak nem volt módjában fiatal tudósokat továbbra is támogatni.”¹⁹

Nagyon valószínű, hogy Klebelsbergnek is szimpatikus lehetett a fiatal tudós személyisége, legalábbis erre látszik utalni a Pesti Napló hasábjain megszólaló újságíró.

„Gróf Klebelsberg Kuno nagyon korán felismerte Szent-Györgyi értékét és az volt a szándéka, hogy kultúrpolitikai terveinek megvalósítására Szent-Györgyinek vezető szerepet juttasson. Másképp történt. Talán jobb is, hogy a laboratóriumban maradt. De őreá éppen a kultúrpolitikai felfogása miatt a jövőben nagy szerep vár.”²⁰

Ezt megerősíteni látszik Szent-Györgyi Klebelsbergnek 1931. augusztus 25-én, a Bethlen-kormány lemondását követően, Tihanyból írt levele.

„Kegyelmes Uram.

Végtelen szomorúsággal tölt el Kegyelmes uram távozása. Szinte el sem tudom képzelni, hogyan is lesz az Kegyelmes Uram nélkül és aggódom, hogy a vetés még túl fiatal volt arra, hogy azt Kegyelmes uram magára hagyassa. De akárhogyan is lesz, mindent el fogok követni, hogy továbbra is minden Kegyelmes Uram meglegedésére haladjon és mi sem okozna nagyobb örömet, mintha nekem alkalmat tetszene juttatni arra, hogy Kegyelmes Uramnak kívánságai teljesítésével továbbra is szolgálhassak. Igaz és mély tisztelettel: Szent-Györgyi Albert.”²¹

A levél hangneme még bizakodó, ahogy Bethlen István kormányfő is visszavonulását átmenetinek tartotta, illetve kommunikálta, a két összedolgozó nagy politikus (Bethlen és Klebelsberg) távozása feltehető, hogy a közvélemény szemében is – legfeljebb kezdetben – ideiglenesnek tűnhetett. Valószínűbb azonban, hogy Klebelsbergnek

¹⁹ Még a Nobel-díjnál is nagyobb megtiszteltetés, hogy ilyen osztatlan szeretettel vesznek körül. *Szegedi Napló* 1937. okt. 31. vasárnap, 1. (szerző nélkül)

²⁰ Grósz 1937.

²¹ Nagy 1993, 34.

valóban voltak távolabbi céljai a tudóssal, aki úgy gondolta, hogy Klebelsberg tekintélye még segítségére lehet a későbbiekben is.

Szent-Györgyi és Klebelsberg együttműködése amilyen rövid ideig tartott, annál gyümölcsözőbb volt. A Rockefeller Alapítvány támogatásának elnyerésével Szent-Györgyi egy közép-kelet-európai, háborúban vesztes ország legjobban támogatott kutatója lett. Klebelsberg sikeres kultúr- és tudománypolitikája pedig felkelthette a tudósban az ambíciót a társadalom nagyobb hatású kulturális formálása iránt. Ennek a tevékenységnek nagy hagyománya volt úgy a Szent-Györgyi ősök,²² mint a Lenhossék család történetében.²³

Klebelsberg, ahogy a halálakor elhangzó szegedi egyetemi gyászbeszéd is rámutat „*A debreceni egyetemi építkezések befejezése és a Pécsen szükséges építkezések mellett mindig különös szeretettel és gonddal foglalkozott Egyetemünkkel [...] Klebelsberg Kuno gróf az 1926/27. évi állami költségvetésbe 400000 arany koronát vétetett fel a Gyermekklinika építési költségeire. Meggyőző érvelésével rá tudta venni Szeged városát 500000 arany korona felajánlására, s az állam 800000 pengő hozzájárulásával felépült az öt klinika... az intézetek tudományos felszerelésére pedig a Rockefeller alaphoz fordult, s tárgyalásai szerezték meg intézeteinknek a hatalmas összegeket.[...] Tudományos munkásságra kiválóan alkalmas új otthont adott Szeged városának, amelynek régi vágyát teljesítette. Szeged mindig egyetemi város marad.*”²⁴ A város országgyűlési képviselőjeként és ezen óriási beruházások megvalósításáért folytatott közös erőfeszítések során erős kötődés alakult ki benne az egyetem és személyesen Szent-Györgyi személye iránt. A megbecsülés és kötődés kölcsönös lehetett, hiszen a Dóm tér és az egyetemi klinikák átadásakor Klebelsberget Szeged közgyűlése díszpolgárává választotta. Ő lett gróf Apponyi Albert után Szeged második díszpolgára.²⁵ A Rockefeller Alapítvánnyal folytatott tárgyalások idején láthatta, hogy mennyire respektálják Szent-Györgyit angolszász körökben és felmerülhetett benne, hogy a tudós az országnak is jó képviselője lehetne a kultúrmunka más területén is, nemcsak a természettudományi kutatásban. „*Még élete utolsó heteiben is ismételten*

²² A Szent-Györgyiek jogászai, jogpolitikai tevékenységét ezen dolgozat elején tárgyaljuk.

²³ Lenhossék Mihály Ignác, a dédapa országos tiszt főorvosként a járványok elleni küzdelmekből vette ki részét, de tudománypolitikai szerepe is jelentős volt, hisz elindítója volt az *Orvosi Társaság* című szakfolyóiratnak. Lásd: bővebben ezen dolgozat 9-10. oldalát.

²⁴ Aláírók voltak: Baló József, Szent-Györgyi Albert, Rusznyák István, Kramár Jenő, Issekutz Béla, Tomcsik József, Jeney Endre, Vidákovits Kamillo, Ditrői Gábor, Berecz János, Jankovich László egyetemi tanárok. Lásd: M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Orvostudományi karának jegyzőkönyve 1932. X. 13-i rendkívüli üléséről (120. O.K. szám 1932/33.) A továbbiakban OK, Jkv. rövidítéssel használjuk.

²⁵ *Délmagyarország* 1930. okt. 25. (VI. évf. 241. sz.) 1–2.

tárgyalt az amerikai Rockefeller Alapítvánnyal, amelytől a hiányzó orvosi és tudományos intézetek felépítését remélte.”²⁶ Fájdalmasan korai halála ennek a lehetőségét sajnos kizárta, de korábban lehet, hogy meg is említette távolabbi terveit magának Szent-Györgyinek. Elképzelhető, hogy az Országos Testnevelési Kongresszuson tartott beszéde éppen egy ilyen bemutatkozás volt Klebelsberg oldalán a kultúrpolitikában.

Ezzel tudjuk magyarázni Szent-Györgyinek azt a kezdeményezését, hogy a Nobel-díj elnyerése után, 1938 tavaszán, Balogh József klasszika-filológus közbenjárását kérte abban, hogy Bethlen Istvánnal találkozhasson. Baloghgal hosszabb levelezést is folytatott, és Balogh József mindent megtett annak érdekében, hogy kapcsolatba hozza a tudóst a nyugatbarát politikai elittel, így Bethlennel is. Egyik levelében Szent-Györgyi eljátszott a gondolattal, hogy milyen szívesen venne részt egy építő jellegű kormányban kultuszminiszterként.

„Sokszor elkap a fantázia és egy konstruktív kormány képe alakul ki előttem, amely egyesíti az ország kevés komoly emberét, hogy a sok üres politikai frázis és zászlólengetés helyett egy igazán nemzeti programot hoz, az ország kulturájának emelésével, tehetségei, képességei kihasználásával. Egy ilyen kormányban aztán fantáziában én is részt veszek mint kultuszminiszter. Húsz évi kultúrmunka²⁷ után élesen látom a hiányokat és lehetőségeket.[...]... fantáziáim közé tartozik a B.-vel való találkozás, aki az egyetlen intelligens, európai látókörű államférfia ma az országnak. Klebi is vele szolgált.”²⁸

Szent-Györgyi úgy gondolhatta 1938-ban, hogy Klebelsberg egykori patronálása talán eljutott Bethlen grófhhoz is, aki akkor is a legbefolyásosabb politikusok között volt számontartva. Az akkor elnyert Nobel-díj pedig reflektorfénybe állította és országosan is ismertté tette a tudóst, akiben feléledt a remény, hogy a magyar kultúráért magasabb szinten is tevékenykedhetne, ahogy egykor valószínűleg Klebelsberg is tervezte számára.

A találkozó Bethlen és Szent-Györgyi között 1938 áprilisában létre is jött, de a tudós saját nyilatkozata szerint a gróf nagyon bizalmatlan volt vele.²⁹ A családi

²⁶ Részlet Schmidt Henrik, az egyetem rektora búcsúbeszédéből. Lásd: Hencz 2002, 16.

²⁷ A tudós ebben kissé túloz, hisz legkorábban 1922-től Groningenben kezdett bekapcsolódni az oktatásba. Az azonban tény, hogy Szegeden 1930-tól folyamatosan rész vett az egyetem oktató és kutató munkájában, az 1934-35-ös tanévben pedig orvoskari dékán is volt.

²⁸ Zombori 1983, 126.

²⁹ Zombori 1983, 128. A tudósnek a szerző számára adott személyes közlése alapján.

hagyományokból eredeztethető politikai ambíció, amit Klebelsberg patronálása keltett fel a tudósban, a Horthy-korszak folyamán később sem kapott kibontakozási lehetőséget. Ezzel magyarázható, hogy 1945 után, „*próbálkozó demokráciánk*” időszakában Szent-Györgyi hatalmas lendülettel vetette bele magát a közéletbe és vállalt fel számos fontos funkciót. Sokszor nem is mérlegelve, hogy partnerei megfelelőek-e az adott feladatra, céljaik teljesen azonosak-e.

8. A C-vitamin felfedezése és a hozzá kapcsolódó kutatások

Bár a politikában – Klebelsberg halálával – elpártolt a tudóstól a szerencse, ám a tudományos kutatásban éppen ellenkezőleg, hozzápártolt. Kálvária téri laboratóriumában¹ 1931 őszén megjelent egy fiatalember, aki Amerikából a Nemzetközi Oktatási Intézet támogatásával érkezett azzal a céllal, hogy biokémiát tanuljon hazánkban. A magyar felmenőkkel² rendelkező fiatalember Joseph Svirbely volt, aki Pittsburghben Charles Glenn King vegyészprofesszornál sajátította el a vitaminkutatás módszertanát és 1931 nyarán ebből szerzett PhD fokozatot. Ahhoz értett, hogy kísérletekkel be tudta bizonyítani, hogy egy anyag tartalmaz-e C-vitamint vagy sem. Szent-Györgyi odaadta neki a korábban Rochesterben izolált kristályos anyagának maradékát, azzal a kéréssel, hogy vizsgálja meg azonos-e a C-vitaminnal. Az élővilágban az embereken kívül az állatok közül a tengerimalacok és az emberszabású majmok szervezete nem képes előállítani C-vitamint, így azt a táplálékkal kell bevinniük a szervezetükbe.³ Ezért a legkézenfekvőbb bizonyítási módszernek a tengerimalac-kísérletek bizonyultak. Az állatok egy részének táplálékába juttattak hexuronsavat (tudjuk, hogy ekkor még ez volt a neve „Szent-Györgyi anyagának”), míg a kontrollcsoportéba nem. A kísérletek eredménye magáért beszélt: amely állatok kaptak hexuronsavat, szépen fejlődtek, amelyek nem, azok skorbutban elpusztultak. Így Svirbely magabiztosan állította Szent-Györgyinek, hogy „*az Ön kristálya tiszta C-vitaminból⁴ áll*”. A kísérleteket még kétszer megismételték, és ugyanarra az eredményre jutottak.⁵ Svirbely engedélyt kért Szent-Györgyitől arra, hogy a sikert megírja a főnökének, Kingnek Pittsburghbe. Szent-Györgyi természetesen beleegyezett, miközben onnan is jelentkezett King egy levéllel, amiben leírta, hogy még nem tudják mi is lehet a C-vitamin. A két levél útja keresztezte egymást. Valószínű, hogy King megkapva

¹ Az egyetemi építkezések elhúzódnása miatt Szent-Györgyi orvosvegytani tanszéke később, 1935-re készült el, így ideiglenesen több más intézettel együtt ő is a Kálvária téri felső-ipariskola épületében kapott helyet (Kálvária tér 5/A ma 7. sz. és a Déry Miksa Szakképző Iskola épülete.) A tudós laboratóriuma a földszinten, lakása pedig, a magasföldszinten volt. Itt együtt élt feleségén és lányán kívül édesanyjával is, akit mindenki Fini néninek hívott. Lásd: Péter 2012, 6.

² Egy kivándorolt magyar vasmunkás, Svirbely József magyarul valamelyest beszélő gyermeke volt. Lásd: Uo.

³ Szent-Györgyi szerint ez fényes bizonyítéka annak, hogy mindhárom faj a trópusokról származik, mert ott a gazdag növényvilágból magához tudta venni a C-vitamint és szervezete nem kényszerült arra, hogy maga állítsa elő. Lásd: részletesebben Moss 2003, 315.

⁴ A vitamint akkoriban leginkább skorbutellenes hatásáról ismerték fel.

⁵ Munkánkban nem tartjuk fontosnak tárgyalni a tejporadagolást a kísérleti állatoknak. E témában bővebben lásd Marton – Pap 2017, 21–23.

Szent-Györgyiék híradását, azonnal publikálásra adott be egy cikket a *Science* magazinban azzal a megállapítással, hogy sikerült izolálnia a C-vitamint, ami azonos a hexuronsavval. Az írás⁶ 1932. április 1-én jelent meg az amerikai folyóiratban. Szent-Györgyiék saját kutatási eredményeiket a *Nature* 1932. április 16-i számában⁷ közzé tették. A közlés időpontját illetően a felfedezés elsősége Kinget és csapatát illette volna meg, de Szent-Györgyi korábban a Budapesti Királyi Orvosegyesület 1932. március 18-i ülésén már beszámolt a felfedezésről. Ennek az előadásnak az anyaga megjelent az Orvosi Hetilap 1932. március 26-i számában⁸, sőt az előadásról egy német orvosi lap is beszámolt.⁹ Ráadásul King a hexuronsav és C-vitamin azonosságát nem tudta munkájában állatkísérletekkel alátámasztani. Azonban King *Science* cikke nagy publicitást kapott az Egyesült Államokban, négy nappal később a The New York Times címlapján jelent meg a hír, hogy „*A pittsburgi professzor izolálja a C-vitamint*”.¹⁰ Az USA-ban ugyanis komoly előzménye volt a C-vitamin kutatásnak, mivel a városi gyerekek között skorbut tört ki és ennek megállítására a New York-i Columbia egyetemen létrejött egy kutatócsoport H. C. Sherman professzor vezetésével, akinek King a tanítványa volt. Ezzel kezdetét vette egy tudományos elsőbbségi vita Amerika és Európa között. Szent-Györgyi hiába fordult az Amerikai Kémiai Társaságon keresztül Edward Kendallhoz,¹¹ az elsőség megállapítására egy független bizottság felállítását kérve, ez nem történt meg.¹² Végül is a vitát Szent-Györgyiék javára a Szent-Györgyi és Svirbely által a témát még alaposabban feltáró és King módszerét cáfoló közlemények döntötték el.¹³ Olyannyira, hogy amikor King és munkatársa Waugh szabadalmaztatni akarta a C-vitamint és annak citromból való előállítását 1933-ban hazájában,

⁶ King C. G.– Waugh, W. A. 1932, 357–358.

⁷ Svirbely, J. L. – Szent-Györgyi 1932 a, 576.

⁸ Szent-Györgyi 1932c. „*A J. L. Svirbelyvel végzett vizsgálatok kimutatták, hogy ez a hexuronsav nem más, mint a vitamin C.*”

⁹ Szent-Györgyi 1932a. Emellett életrajzírója, Moss a Rockefeller Alapítvány dokumentációjában is talált írásbeli bejegyzést arról, hogy Szent-Györgyi márciusban, egy héttel King publikációja előtt, értesítette az alapítványt a felfedezéséről. Moss 2003. 105.

¹⁰ Tudjuk, hogy Szent-Györgyi állati mellékvesekéregből vonta ki sikeresen a hexuronsavat, míg King citromból próbálta izolálni, de onnan nem lehetett megbízhatóan kivonni, mivel keveredett más cukrokkal is. Lásd: Marton – Pap 2017, 26-27.

¹¹ Edwin Calvin Kendall (1886–1972) amerikai kémikus, aki 1950-ben megosztott élettani Nobel-díjban részesült a mellékvese hormonjaival végzett munkájáért. Lásd értekezés 37. oldalán 19. hivatkozás.

¹² Moss szerint ez azért nem történt meg, mert Kendall és King is Sherman professzor tanítványa volt. Lásd: Moss 2003, 102.

¹³ Lásd: Svirbely, J. L. – Szent-Györgyi, Albert 1932a, Svirbely, J. L. – Szent-Györgyi, Albert 1932b, Svirbely, J. L. – Szent-Györgyi, Albert 1933.

elutasításban részesült a következő indoklással: „nem ők fedezték fel elsőként és állították elő tiszta formájában a hexuronsavat.”¹⁴

1932 őszére tehát sikerült megállapítani, hogy a hexuronsav nem más, mint a C-vitamin, viszont elfogyott a kísérleti anyag, maga a hexuronsav és Szent-Györgyinek nem volt lehetősége újra állati mellékveséből kivonni azt. Kellett keresnie egy, lehetőleg növényi forrást, ami nagy mennyiségben és jól kivonható formában tartalmazza a vitamint. Visszaemlékezései szerint is rengeteg növényt kipróbált, de mindhiába, mikor a felesége egyszer paprikát adott a vacsorához és neki eszébe jutott, hogy ezzel a növénnel még nem kísérletezett. Levitte¹⁵ rögtön a laboratóriumába, ahol még aznap éjjel kiderült, hogy a magyar paprika a C-vitamin kincsesbányája.¹⁶ Ezután Szent-Györgyi tanítványaival¹⁷ hozzáfogott a paprika tömeges feldolgozásához. Erre a célra még paprikacentrifugát is készítettek és 1932 őszén 5 mázsa fűszerpaprikából kaptak kb egy fontnyi hexuronsavat.¹⁸ „Néhány hét múlva két font kristályos aszkorbinsavam volt, amit szétosztottam azon tudósok között, akik akartak vele foglalkozni. adva egy részt a Népszövetségnek is.” – írja visszaemlékezésében.¹⁹ Ki kell emelnünk, hogy Szent-Györgyi először nem szabadalmaztatni akarta a találmányát,²⁰ fontosabbnak tartotta a téma tudományos kutatását, ezért rögtön szétküldte az anyagot tudóstársainak. Így kapott belőle Norman Haworth (Birmingham) is, aki a nagyobb mennyiségből már biztosan meg tudta állapítani a szerkezeti képletét. Ezután Haworth és Szent-Györgyi közösen, skorbutellenes hatására utalva, aszkorbinsavnak nevezték el az anyagot.²¹ Szent-Györgyi nagylelkű gesztusának következtében az egész tudományos világban fellendült az aszkorbinsav-kutatás.²² Ezzel a vérbeli tudósra valló és nagyon korrekt gesztussal Szent-Györgyi erkölcsileg maga mellé állította a nemzetközi

¹⁴ Moss 2003, 105.

¹⁵ A Kálvária téri épületben egy szinttel lejjebb volt a laboratórium.

¹⁶ Szent-Györgyi 2017a. Itt már aszkorbinsavnak nevezi a C-vitamint, pedig ez az elnevezés későbbi.

¹⁷ Legismertebb tanítványok voltak ezen a területen: Banga Ilona, Vargha László, Huszák István, Annau Ernő, Laki Kálmán, Straub F. Bruno, Gerendás Mihály.

¹⁸ Svírbely –Szent- Györgyi 1933.

¹⁹ Szent-Györgyi Albert 2017a, 23.

²⁰ „No patents were taken out for the process.” Olvasható az előállítást közlétező egyik cikküknek a végén. Lásd: I. Banga – A. Szent-Györgyi 1934. A tanulmányban pontosan leírják lépésenként azt az eljárást, ahogyan sikerült 3 kg tiszta aszkorbinsavat magyar paprikából kinyerniük. A kutatás tudni véli, hogy Szent-Györgyi 1936-ban bejelentette C-vitamint előállító találmányát a Szabadalmi Bíróságon, amely csak 1938-ban tette közzé azt. A tudós nem bírta kivárni a bürokratikus ügyintézés és 1937-ben eladta a frankfurti Farbenindustriának 200(!) pengőért. Lásd: Szabó – Zallár 1989, 31. Sajnos a kutatók forrást nem közölnek ezzel kapcsolatban.

²¹ Szent-Györgyi – Haworth 1933. 24.

²² Az elkövetkező 5 évben többszörösére emelkedett a tudományos hivatkozások száma ezen a területen. Lásd: Marton – Pap 2017, 41.

tudományos közvélemény európai részét. A hazai szakmai elismerés nem is késett sokáig, 1932 decemberében a Budapesti Orvosegyesület pályázatán a Tauszk Ferenc díjat Szent-Györgyi nyerte el. (Ne feledjük el, hogy ugyanezen grémium előtt ismertette elsőként a felfedezését.) Az indoklásban a mellékvesék működésének terén végzett tanulmánya szerepelt, melynek során felfedezte a hexuronsavat, amely azonosnak bizonyult a C-vitaminnal.²³

A felfedezést taglaló sorozatos nemzetközi és hazai publikációk mellett a tudományos elismertetésben nagyon fontos szerepe volt a szóbeli prezentációknak is. 1933. tavaszán Szent-Györgyi Európa 10 nagyvárosában tartott négy nyelven²⁴ előadás-sorozatot: Berlinben, Koppenhágában, Lundban, Stockholmban, Uppsalában, Cambridge-ben, Amszterdamban, Párizsban, Heidelbergben és Zürichben beszélt a vitaminkutatásairól.²⁵ Kiemelnénk Stockholmot, hisz valószínűleg ennek köszönhető, hogy már ekkor felvetődött a tudós esélyessége a Nobel-díjra.²⁶ Egyik napilapunknak így nyilatkozott erről: *„Kutatásaimmal kapcsolatban valamennyi svéd napilap foglalkozott a magyar paprikával és a lapok címlapján vastag betűből szedve szerepelt a magyar paprika. A C-vitaminnak különösen az északi országok szempontjából van nagy gyakorlati jelentősége, főleg azért, mert ott kevés és drága a zöldség.”*²⁷ Fontos megjegyeznünk, hogy 1932. márciusában, Belgrádban is tartott előadást a C-vitaminról a belgrádi királyi orvosegyesület felkérésére.²⁸ 1933 áprilisában a The New York Times már arról tudósít – éppen akkor, amikor előadókörútján volt Szent-Györgyi –, hogy egy magyar biokémikus kimutatta, hogy a magyar paprikában négyszer annyi C-vitamin

²³ Lásd: *Pesti Hírlap* 1932. december 17. 8. p.

²⁴ Szent-Györgyi angol, német, francia vagy holland nyelven adott elő.

²⁵ Szent-Györgyi Albert befejezte külföldi előadókörútját (név nélkül) *Pesti Hírlap* 1933. május 10. szerda 9.p. A legmélyebb benyomást az a szeretetteljes fogadtatás tette rá, amelyben Párizsban volt része. *„A párizsi biokémiai társaság, művészi kivitellű ezüst emlékérmét adományozott neki.”* A meleg fogadtatás meggyőzte arról, hogy a francia nemzet őszinte rokonszenvet érez a magyarság iránt és benne a magyar nemzet őszinte barátot találhat. Ezt a békítő szándékú gesztust nagyon fontosnak tartotta kiemelni, főleg a trianoni békediktátum után.

²⁶ „Erős a hitem, hogy az emberi jószág és a béke végül mégiscsak győzedelmeskedik a pusztítás és a gyűlölet fölött” Lásd: *Délmagyarország* (név nélkül) 1938. január 22. A cikkben a tudós kiemeli 1933-as stockholmi látogatását és kémiai Nobel-díj jelölését. Beszámol róla, hogy egy svéd lapban látta a nevét is a jelöltek között, de a hozzácsatolt kép nem volt vele azonos. A hivatalos Nobel-díj statisztika alapján 1934-ben valóban jelölték őt az orvosi Nobel-díjra és elképzelhető, hogy közrejátszott ez az előadás is.

²⁷ Lásd: <http://www.huszadikszazad.hu/1933-majus/gazdasag/a-szegedi-paprika-a-kulfold-erdeklodesenek-elotereben>

²⁸ Az ottani tudósok maguk közé tartozónak érezték Szent-Györgyit, mert ő is egy kis nemzet tagja, és értékes felfedezése is mutatja a tudomány nemzetközi jellegét. Lásd: Szent-Györgyi Albert ünnepeltetése Belgrádban, Meleg szerb-magyar barátkozás a C-vitamin lobogója alatt, *Délmagyarország* 1934. március 28. A tudós mindig is rokonszenvvel viseltetett a kis szláv nemzet iránt.

van, mint a citromban.²⁹ Ez azonban még nem jelentett áttörést a tengerentúli elismertetésben.

Nagyon fontos szerepet játszhatott viszont az a gesztus, hogy a Népszövetségnek is küldött az aszkorbinsavból. „*A Népszövetség politikai munkásságán kívül... igen értékes munkáját képezi, hogy időről időre a tudományos kutatásokat egységes nevezőre kívánja hozni.*” – nyilatkozta a tudós. A szervezet 1922-ben megalakította a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottságát (*International Committee on Intellectual Cooperation*). A bizottság támogatására 1924-ben létrehozták a párizsi székhelyű Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézetét (*International Institute of Intellectual Cooperation*) is. A Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága 1932 óta rendezett egyéb kulturális területeken is évenkénti konferenciákat.

Valószínűleg ennek a tevékenységnek volt a gyümölcse a Népszövetség által összehívott vitaminkutatók nemzetközi tanácskozása 1934. júniusában Londonban, amire Szent-Györgyi is meghívást kapott. A résztvevők a nagyobb államok vitaminkutató tudósai voltak. angol, svéd, amerikai, francia, norvég, holland, dán, spanyol. olasz tudósok. „*A londoni értekezlet teljes mértékben elfogadta a C vitaminra vonatkozó vizsgálataim eredményeit.*” – összegezte Szent-Györgyi a tanácskozás végeredményét. Közös irányelveket, mérőegységeket állapítottak meg: a C-vitamin mérőegysége például az egy húszezred gramm lett. Véleményünk szerint ez a népszövetségi konferencia, amelyen amerikai kutatók is részt vettek, adta meg Szent-Györgyi kutatási eredményeinek amerikai elismertetéséhez a megfelelő nemzetközi súlyt és tekintélyt. Ezt bizonyítja, hogy az 1934. júniusi konferencia után, a The New York Times 1934. szeptemberi 8. éjféli számának első oldalán³⁰ már hatalmas cikkben foglalkozott Szent-Györgyivel és a C-vitaminnal. Kiemelte, hogy Szent-Györgyi Chicagóban³¹ kutatta azt az anyagot, amiből a vitamint elő tudta állítani, amit végül is Szegeden talált meg a magyar paprikában.

²⁹ Egy magyar kémikus szerint C-vitamin nyerhető paprikából. *The New York Times* 1933. április 2. Az újság magyar tudósításában azt is kiemelik, hogy a tudóst „egy tehetős amerikai barát támogatta”. Konkrét barátról a szakirodalom nem tud, de az ez idő tájt leközölt cikkében szerepel, hogy kutatásai a Josiah Macy Jr. Foundation, New York támogatásával készültek.

³⁰ Ez az újság valójában a *New York Times Evening Post* volt.

³¹ Érdekes megfigyelni, hogy az amerikai közvélemény előtt a sajtó mindig kiemeli a kutatás valamilyen amerikai kötődését: hol „egy tehetős amerikai barát” támogatására hivatkoznak, hol hangsúlyozzák, hogy tulajdonképpen az Egyesült Államokban, Chicagóban kezdődött el a kutatás. Az önéletrajzíró Moss szerint is Amerika nehezen fogadta el, hogy a Nobel-díjat nem ők kapták.

Szent-Györgyi érdemei mellett a cikk hangsúlyozta a vitamin fontosságát is az emberi szervezetben.³² Az újság 1934. decemberi száma pedig már amerikai meghívásról tudósít: a Harvard egyetem három vendégprofesszorának egyike Szent-Györgyi Albert lett, aki 1935 februárjában élettani előadásokat tartott az egyetemen.³³ Ez a meghívás pedig vitathatatlanul Szent-Györgyi munkásságának tengerentúli elismerését fejezte ki. A nemzetközi elismerést mérsékelt hazai szakmai elismerés is követte a Magyar Tudományos Akadémia a levelező tagjai közé választotta Szent-Györgyit 1935. márciusában. A megüresedett helyekre történő tagajánlások során Szent-Györgyi a III. osztály A alosztályába (matematika fizika), mint vegyész egyetemi tanár került felvételre.³⁴ (Arról nincs tudomásunk, hogy nagybátyja, Lenhossék Mihály, aki 1934-től az MTA másodelnöke volt, szerepet játszott-e a jelölésben. Valószínűbb az, hogy nem, hiszen Szent-Györgyit nem az orvosok közé vették fel.) Akadémiai székfoglalóját Tangl Károly elnöklete alatt *A biológiai oxidációk mechanizmusa* témában tartotta 1935 október 14-én.³⁵ Szent-Györgyi a még Groningenben megkezdett a belső égésre vonatkozó kutatásait ismertette. Ennek során éveken át húzódó vitát döntött el, (Otto Wartburg és Heinrich Wieland vitája, lásd fent) amikor felfedezte, hogy az égés folyamán az aktív hidrogén lép reakcióba az aktív oxigénnel, mégpedig egy több lépcsős folyamat során jut el a tápanyagok hidrogénje a levegő oxigénjéhez. A különböző lépcsőfokokat jól meghatározott négy szénatomos molekulák az oxálcetsav, a borostyánkősav, a fumársav és az almasav adják. Feltárta, hogy az égés egy ciklikus és katalitikus folyamat, amelyben a fenti savak katalizátor szerepet játszanak. Szent-Györgyi elsőként fedezte fel a fumársav katalizátor szerepét és már a borostyánkősavét is sejtette. Az egész körfolyamatot, amit citromsavciklusként vagy citrátkörként is hívnak, nem sikerült még egészében megkonstruálnia, de a legfontosabb kezdőlépéseket ő fedezte fel benne. Tudóstársa Hans Krebs³⁶ volt az, aki a tíz lépcsős égésfolyamatot feltárta, ezért róla nevezték el Krebs-ciklusnak, amit hazánkban éppen Szent-Györgyi kezdő lépéseire való tekintettel Szent-Györgyi – Krebs ciklusként is szokás emlegetni. A Nobel-díjat felfedezéséért Krebs jóval később 1954-ben kapta meg, holott már 1937-ben rekonstruálta a folyamatot.

³² Szeged a New York Timesban (szerző nélkül) *Délmagyarország* 1934. szeptember 20.

³³ A Harvard oktatói kapnak három vendéget, *The New York Times* 1934: dec. 19.

³⁴ *Pesti Hírlap* 1935. március 8. péntek. Ugyanekkor lett levelező tag az I. osztályban Laziczius Gyula nyelvész, a II. osztályban Bartók Béla zeneszerző, Marton Géza jogtudós és Surányi-Unger Tivadar közgazdász.

³⁵ *Magyar Országos Tudósító* 1935. XVII. évfolyam, 235. szám, október 15.

³⁶ Lásd: értekezés 35. oldala.

Az életjelenségeket vizsgálva, a citromsavciklust alapul véve Szent-Györgyi később, amerikai emigrációjában dolgozta ki az anyag élő állapotának elméletét. Eszerint a sejtekben az elektronáramlást³⁷, amely az élet alapvető megnyilvánulási formája a citrátkör vagy másnéven Szent-Györgyi–Krebs ciklus tartja fenn. Az anyag élő állapotának ezen egzakt, kvantumfizikai jellemzése miatt tartotta Marx György Szent-Györgyi munkásságát Werner Heisenberg és Albert Einstein munkásságához hasonlóknak.

A C-vitamin azonosításának egy másik anyag felfedezése is hozadéka lett. Mikor bőrvérzéses (purpurás) betegeken – tiszta C-vitamin átmeneti hiányában – csupán paprikapreparátumot³⁸ alkalmaztak, feltűnően jó gyógyulási eredményt sikerült elérniük. Így vetődött fel annak a lehetősége, hogy a magyar paprikában van egy másik anyag is, ami a vérerek falát erősíti. Erről kezdetben Szent-Györgyi és munkatársa, Rusznyák István³⁹ úgy gondolták, hogy ez egy új vitamin és a permeabilitás (átjárhatóság) latin kifejezésből elnevezték P-vitaminnak. Később tisztázódott, hogy ez a flavonoidok vegyületcsoportba⁴⁰ tartozó rutin volt, ami a C-vitaminnal együtt hatékonyan gyógyítja a hajszáleres vérzékenység bizonyos fajtáit.⁴¹

³⁷ A fehérjék vezető képességének elméletét a szakma nehezen fogadta el. Szent-Györgyi véleménye szerint a fehérjék túlságosan nagyok és ormótlanak ahhoz, hogy az élet rajtuk keresztül működjék: ehelyett „csak a színhelyet biztosítják” az elektronok szintjén való tényleges folyamatoknak. Elméletét „szubmolekuláris biológiának” is nevezte.

³⁸ A preparatum neve Vitapric volt.

³⁹ Rusznyák István (1889-1974) ekkor a belgyógyászat nyilvános tanára, a szegedi belklinika igazgatója, 1937–38 között orvostudományi dékán, a Ferencz József Tudományegyetemen. Kutatási területe a flavonvegyületek szerepének felismerése, a nyirokkeringés élettana, a máj és epeutak betegségei. 1949–1970 között az MTA elnöke. Jelentős politikai tisztségeket is betöltött 1946–1950-ben a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság elnöke (Itt Zilahy Lajost váltotta fel.), 1945–1967-ben országgyűlési képviselő, 1949–1958-ban az Elnöki Tanács tagja.

⁴⁰ Erről érzékletesen így ír visszaemlékezéseiben. „Arra gondoltam, hogy a „flavonok” játszadoznak velem... Azért használtam a p -t mert nem voltam benne elég biztos, hogy vitamin-e egyáltalán.” Lásd: Szent-Györgyi 2017d. 97.

⁴¹ Ma mindkét hatóanyagot tartalmazza a Rutascorbin nevű gyógyszer, amit hajszáleres vérzés esetén alkalmaznak. Szent-Györgyi és Rusznyák egyetemi tanárok mellett fiatal tanársegédek is részt vettek a kutatásokban. Nevezetesen Armentano Lajos, Béres Tibor, Bencsáth Andor.

9. Klebelsberg szellemében, Hóman Bálint ellenében: Küzdelem a szegedi egyetem fennmaradásáért

Klebelsberg lemondása (1931. augusztus 24.), majd váratlan halála (1932. október 12.) Szent-Györgyi közéleti tevékenységét hátrányosan befolyásolta. Klebelsberggel együtt azonos célokért küzdöttek és nagy sikert értek el a pénzügyi támogatások elnyerésének területén, amit legfényesebben a Rockefeller Alapítvány támogatásának megszerzése bizonyított. Klebelsberg megértette a kor szavát és jelentőségüknek megfelelően respektálta a természettudományokat. Sajnos utódai között hasonló gondolkodású, támogató szándékú kultuszminisztert, aki ráadásul partner is lett volna a természettudományok értékelésében, nem talált Szent-Györgyi. Még Klebelsberg életében, de már nem az ő minisztersége alatt 1932 tavaszán a következő évi állami költségvetés tervezetében jelentősen lecsökkentették a szegedi egyetem fenntartási költségeit, aminek a következménye mintegy 30–35 adjunktusi, tanársegédi vagy gyakornoki állás került veszélybe. Egy egyetemi dolgozói értekezleten Szent-Györgyi indítványára tanársegédi kamarát hoztak létre, amelynek elnöke Veress Elemér rektor, ügyvezető elnöke pedig Szent-Györgyi Albert lett.¹

Ez a kormányzati tervezet csak előjele volt azon „*redukciós intézkedéseknek*”, amelyek Klebelsberg halála után egy évvel a vidéki egyetemek létét veszélyeztették. Az egyetemek békéjét a folytonos redukciók mellett a szinte minden őszen kiújuló diákmegmozdulások zavarták meg. A gazdasági világválság hazánkat is elérte és az annak következtében jelentkező növekvő megélhetési gondok kiélezték a társadalmi feszültségeket. A diplomás fiataloknak egyre nehezebb lett az elhelyezkedésük, ami általános elégedetlenséget szült az egyetemisták körében és diákzavargásokban, antiszemita jellegű megmozdulásokban² öltött testet. Leginkább a vidéki egyetemeken történtek ilyenek, 1932 őszén a debreceni egyetemen követelték a hallgatók a numerus clausus legszigorúbb betartását és a külföldi diplomák nosztrifikálásának beszüntetését.³ Mindezt a jobboldali bajtársi szervezetek vezetésével a Gömbös-kormány nemzeti munkaprogramjával való teljes azonosulás mellett és az egyetemi hatóságok

¹ 33 egyetemi állás megszüntetése ellen memorandumban fordultak a kormányhoz és az országgyűlés tagjaihoz, lásd Megalakult a szegedi tanársegédi kamara, *Délmagyarország* 1932. május 8.

² Az 1930–31. évi szegedi antiszemita diákzavargásokról, zsidóverésekről lásd értekezésünk 56–57. oldalát.

³ Ugyanezen időben Lembergben egy zsidó hallgató megölt egy keresztényt, de Zágrábban, Laibachban Belgrádban is napirenden voltak a diákmegmozdulások, ez utóbbiak, a sajtó véleménye szerint, inkább kormányellenesek voltak. Lásd: Egyetemi zavargások Lembergben, Kormányellenes tüntetés Zágrábban és Laibachban, *Délmagyarország* 1932. nov. 29.

legteljesebb respektusával követelték. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter, rokonszenvezett ugyan a bajtársi szervezetekkel, de a rend érdekében két hétre bezáratta a debreceni egyetemet. A szervezkedés a diákok közt tovább folyt és országos demonstrációvá terebélyesedett: november 28-án az ország négy egyetemén (Budapest, Szeged, Debrecen, Pécs) országos sztrájkot hirdettek és azon a napon a hallgatók délelőtt 11 és 13 óra között nem jelentek meg az előadásokon. A megmozdulást a Csonka Magyarország egyetemi és főiskolai ifjúságának összessége nevében a Magyar Nemzeti Diákszövetség szervezte, amely mind a négy egyetem rektorához és a kultuszminiszterhez intézett memorandumában adta elő a diákság követelését. Eszerint céljuk az 1920. és 1925. évi, a numerus claususra vonatkozó törvény szigorú betartása és a törvény módosító rendelkezéseinek hatályon kívül helyezése, továbbá a külföldi diplomáknak a megfelelő arányszámban való nosztrifikálása.⁴ Hóman Bálint miniszter a következő módon foglalt állást. *„Minden olyan törekvést, ami arra irányul, hogy az egyetem valamely polgárát a tanulás szabadságában megakadályozzanak elítélek, megakadályozok és megtorlok. Nem vagyok hajlandó beleavatkozni az egyetemek autonómiájába csak akkor, ha az egyetemi tanácsok képtelennek mutatkoznának a rend fenntartására.”* Majd ígérte, hogy *„...minden eszközzel biztosítani fogja a tanulás szabadságát az egyetem minden diákja számára társadalmi és felekezeti különbség nélkül.”*⁵ Ezzel szemben elítél minden olyan törekvést, ami a keresztény diákság egyetemét akarja felelőssé tenni egyesek cselekedeteiért.” A képviselőházi ellenzék az elvi állásfoglalás helyett, konkrét intézkedéseket várt volna, hiszen verekedések és személyes megaláztatások történtek zsidó hallgatókkal. Hóman kijelentette, hogy *„a legitim diákegyesületek a rend helyreállításában közreműködtek és vezetőségük higgadtságának köszönhető, hogy az események el nem fajultak.”*⁶ A későbbiekben a kormányzat központi intézkedésekkel

⁴ Szegeden ezt az iratot Schmidt Henrik rektornak Muraközy Boldizsár joghallgató adta át, aki hangozatta, hogy demonstrációjukat nem a bajtársi szövetségek rendezték, hanem „az ifjúság összereje” és mindenféle atrocitástól és erőszakos fellépéstől távoltartják magukat. Lásd: A szegedi diákok hétfőn délelőtt felvonultak az egyetem elé és memorandumot adtak át a rektornak, *Délmagyarország* 1932. november 29.

⁵ Hómannak ez az állásfoglalása egybecseng Gömbös Gyula miniszterelnök akkortájt többször hangoztatott megállapításával, miszerint „nincs első- és másodrendű állampolgár az országban, egyformán szükség van mindenkire a nemzeti munka szempontjából.” Lásd: Gömbös: „Nincs első és másodrendű állampolgár az országban”, *Délmagyarország* 1933. január 18.

⁶ A miniszter ezen kijelentése általános felháborodást keltett a Képviselőházban, mivel a zavargások általában valamilyen szélsőjobboldali orientációjú, legitim szervezet oldaláról indultak ki és súlyos megaláztatást eredményeztek a zsidók számára. Ilyen erőszakos megmozdulás volt a keresztény hallgatók részéről a zsidó hallgatókat a hátsó padokba ültetni az ún. 'gettóhatározat' szellemében.

igyekezett az általános elégedetlenség közvetlen kiváltó okát, a diplomás munkanélküliséget orvosolni. A Minisztertanács 1933. február 4-i ülésén minden minisztérium egy-egy vezető tisztviselőjét megbízta „*az állástalan diplomás ifjúság elhelyezkedésének egységes irányításával*”.⁷

Talán ennél is súlyosabb problémát jelentett az egyetemek számára biztosított költségvetési támogatások állandó, idővel drasztikus csökkentése. Már az 1929-es költségvetésben voltak egyensúlyi zavarok, amit a következő költségvetési év kiadásainak 5%-os apasztásával igyekeztek kiküszöbölni. Sajnos, a gazdasági világválság hatásainak kompenzálása újabb restriktív intézkedések bevezetését tette szükségessé. Véleményezési és javaslattételi hatáskörrel 33 tagú országos bizottságot hoztak létre,⁸ a képviselőház 22 a felsőház 11 tagjából. Ennek javaslatára a dologi költségek apasztása mellett a tisztviselői fizetéseket is csökkentették. A minisztériumok képviselőiből további hatfős albizottságot hoztak létre a probléma megoldására. E bizottság az egyetemek esetében az 1931/32-es költségvetési évben 6–10 %-os dologi költségcsökkentésről, az átmeneti kiadások 10 %-os csökkentéséről, míg a természettudományi kutatások támogatásának 28,6 %-os csökkentéséről határozott. A Népszövetség pénzügyi bizottsága⁹ az állami kiadások további csökkentését tartotta szükségesnek. Mivel a dologi kiadásokat már csökkenteni nem lehetett, a személyi kiadások csökkentéséhez folyamodtak: az egyetemi tanárok fizetését 6, az egyéb státuszú oktatókét 5%-kal csökkentették. Emellett csökkentették létszámukat is, ahogy a segédtan személyzetét is, sőt ez utóbbiakat alacsonyabb fizetési osztályba sorolták. Megállapítottak egy ún. „*normálstátuszt*”, ami az 1929/30. évi állapotnak a 10 %-kal csökkentett létszáma volt. Ennek a létszámnak az elérésére folyamatos csökkentéssel hat évet irányoztak elő.¹⁰

Hasonló esetek Szegeden és Debrecenben is előfordultak és a képviselők preventív jellegű konkrét intézkedéseket vártak volna a minisztertől. Lásd: Nagy viharban tárgyalta a képviselőház az egyetemi verekedések ügyét, *Délmagyarország* 1932. november 30.

⁷ Lásd: Minisztertanács, *Délmagyarország* 1933. február 4. Az intézkedés csupán demonstratív volt, a munkahelyteremtést ezzel nem tudták megoldani. Később Hóman Bálint kultuszminiszter akciót szervezett annak érdekében, hogy az állam átmeneti jelleggel vegyen fel állástalan diplomásokat kisegítő munkaerőként.

⁸ Ilyen ún. országos bizottság alakítását a mindenkori házszabályok tették lehetővé. 1924-ben ilyen bizottság készítette elő a házszabály-revíziót Örfy Imre terve alapján. (Püski 2015, 449.) 1931-ben külön, a gazdasági és hitelélet ellenőrzésére felállított törvény (1931. évi XXVI tv.) rendelte el a 33-as országos bizottság felállítását. (Püski 2015, 110. és Felsőházi Napló 1931-1936, 1931. i. kötet TARTALOM) A Horthy-korszak parlamentjének bizottságairól részletesen lásd Püski 2015. 106-117.

⁹ 1931. október végén az ún. Tyler bizottság állásfoglalása. Lásd: Ladányi 2002, 9-19.

¹⁰ Ladányi 2002, 11.

Ráadásul a törvényhozásban régóta visszatérő megállapítás volt, hogy egy ilyen kis országnak felesleges négy egyetemet fenntartania.¹¹ A Képviselőház április 30-i ülésén maga Hóman jelentette ki, hogy sok az országnak négy egyetem, legyen három, egy a fővárosban, egy Pécsen és egy a Tiszántúlon.¹² Pécs városát és Debrecent védte a kormányzat, sajnos Szeged elvesztve miniszteri rangú országgyűlési képviselőjét, Klebelsberget, kiszolgáltatottabb helyzetbe került. Mint ismeretes Szegeden az 1921. évi XXV. tc értelmében került ideiglenesen elhelyezésre a kolozsvári egyetem. A város régóta szeretett volna egyetemet magának, ezért nagyon lelkesen fogadta be a menekült egyetemet.¹³ Gondot okozott azonban az elhelyezés, hiszen nem voltak kihasználatlan épületek, ezért vagy már meglévő működő intézményekben kaptak elhelyezést az egyetemi egységek¹⁴ vagy teljesen új épületeket emeltek a számukra. Ekkor épültek Klebelsberg gondos irányítása alatt a Tisza parti klinikák és a Dóm téri kutatólaboratóriumok is. Szegeddel tehát mindenképpen kellett foglalkoznia az új miniszternek is, hiszen a Klebelsberg által elkezdett egyetemi építkezések befejezésre vártak. Azt is el kellett dönten, hogy az egyetem központi épülete, ami akkor az ítélőtábla helyén kapott ideiglenes elhelyezést, véglegesen hova is kerüljön. Ez szolgált ürügyül egy miniszteri látogatásra, ami többszöri halasztás után 1933. március 8-án és 9-én meg is valósult. Ekkor beszélt a szegedieknek először Hóman Bálint, aki Lázár Andor igazságügy-miniszterrel együtt látogatott Szegedre, költségvetési redukciós tervekről. Ezek között lehetséges változatként szerepelt egész egyetemek megszüntetése, valamennyi¹⁵ egyetem leépítése vagy egyes fakultások megszüntetése, itt konkrétan a szegedi egyetem jogi fakultásának a megszüntetése került szóba.¹⁶ Ez a miniszteri kijelentés olyan hidegzuhanyként érte a Klebelsberg gondoskodásához és nagyvonalúságához szokott szegedi közvéleményt, hogy minden szegedi polgárban

¹¹ Legtöbbször négy egyetemet említettek, ugyanis tudományegyetemekre gondoltak, általában elfeledkeztek a József Műegyetemről. Ez ugyan kezdetben József Ipartanoda néven működött, de 1871-től József Műegyetem lett. Ez volt a világon az első műszaki felsőoktatási intézmény, amely a nevében az egyetem szót viselte. Lásd: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem <https://www.bme.hu/egyetem-multja-tortenete>

¹² Márfi 2011, 136.

¹³ Az egyetem elnevezése ugyanaz maradt: magyar királyi Ferencz József –Tudományegyetem, az ideiglenes jelző viszont belekerült minden egyetemi tisztségbe. Így például a rektor egyetemi ideiglenes rektor lett, a dékán egyetemi ideiglenes dékán, de még a jegyző is „egyetemi ideiglenes” titulust kapott.

¹⁴ A Bölcsészettudományi Kar például a Magyarországi Központi Vasúti Leszámoló Hivatalban (ma Egyetem u. 2.) kapott helyet a Földrajzi Intézettel, az Állatrendszertani Intézettel és a Fogászati Klinikával egyetemben. A Szent-Györgyi vezette Orvosvegytani Intézet pedig a Kálvária téri felső-ipariskolában.

¹⁵ Itt 'néhány' jelentéssel.

¹⁶ Hóman kultuszminiszter és Lázár igazságügyminiszter Szegeden. *Délmagyarország* 1933. március 12. Valóban a magyar felsőoktatás egyik aránytalansága volt a jogászképzés túlsúlya és a műszaki képzés alacsony aránya. Lásd: Ladányi 2002. 7. Jóllehet ez a tervezet indoklásaként nem hangzott el.

óriási felháborodást keltett. Hiába szépítette a miniszter, hogy őt köti nagy elődjének, Klebelsbergnek az emléke és Szegedet, az esetleges redukció ellenére is, második kulturális központként tartja számon, a sajtó már egyetemrombolásnak minősítette a tervet.¹⁷ Hóman meglátogatta a Kálvária téri épületben (felső-ipariskolában) Szent-Györgyi professzor laboratóriumát is és „a tudós részletesen tájékoztatta a minisztert a C-vitamin előállítására végzett kísérleteinek eredményéről.”¹⁸ Szent-Györgyi ekkor már nagy tömegben tudta kinyerni a C-vitamint a szegedi paprikából és szétküldte a világban a többi kutatónak a szerkezeti képlet megállapítása végett és éppen készült eleget tenni meghívásos európai előadókörútjának 1933 áprilisában. (Lásd: értekezés 66. oldala) Úgy gondoljuk, hogy Szent-Györgyi valóban nyitott és együttműködő lehetett a miniszterrel, hiszen korábban nagyon jó tapasztalatai voltak egy kultuszminiszterrel való együttműködésről. Azonban Hóman gondolkodásában a természettudományok nem kaptak egyenrangú szerepet a társadalomtudományokkal, valószínűleg nem volt tisztában az ilyen kutatások jelentőségével, így nem tudta kellőképpen értékelni azt. Sajnos, a látogatás eredménye is lehangoló volt az egyetemre nézve, mivel a két miniszter egyelőre úgy döntött, hogy az ítélőtáblát áthelyeztetni a felső-ipariskolába és az ítélőtábla helyére pedig a Somogyi Könyvtárat költöztetni. Az egyetem központi épületének helye szóba sem került, mintha egyáltalán nem lenne rá szükség. A helyi újság ugyanebben a számában részletesen taglalja, hogy a jogi kar beszüntetését az államháztartás szempontjai nem indokolják, mert a joghallgatóktól befolyt tandíj fele visszafolyik az állampénztárba, a többit pedig a jogi kar és a testvérkarok szükségleteire költik el. Ha ezt nem kapják meg, úgy a költségvetéstől kell megkérniük. A város rengeteget áldozott, nevezetesen 7800000 pengőt a Kolozsvárról elüldözött teljes (és nem csonka) egyetem érdekében. Sem a pécsi, sem a debreceni egyetem nem büszkélkedhetett ilyen mértékű városi önkormányzati támogatással. Az egyetem az 1872. évi XIX. és XX. törvénycikkek értelmében jött létre, ami kimondta, hogy az egyetem négy fakultásból áll: jogtudományi, orvosi, bölcsészeti és matematikai és természettudományi (sic) fakultásból.¹⁹ Hiányzott a teológiai fakultás, a

¹⁷ Lásd: Egyetem-rombolás, *Délmagyarország* 1933. március 12. vezércikk. Az előző év őszén Klebelsberg temetésén a kormány nevében csak az igazságügy-miniszter jelent meg Szegeden. A sajtó óriási szemrehányással illette, hogy most éppen ő jár közben a jogi kar leépítésében.

¹⁸ Az iparostanonc-iskolában helyezik el az ítélőtáblát? *Délmagyarország* 1933. március 14.

¹⁹ A tudományegyetemeink közül egyedül Szegeden volt külön természettudományi fakultás, a többi városban a természettudományok a bölcsészettudományok közé voltak besorolva. Ez volt a helyzet Budapesten és Debrecenben, Pécsen nem is voltak természettudományi tanszékek ekkor. Lásd: Ladányi,

bölcsészettudomány kettéválasztásával lett hagyományosan négy kara az egyetemnek. S miután az egyetemet törvény alkotta és helyezte Szegedre, csakis újabb törvénnyel lehetne megcsonkítani – hangzott a szegedi jogászok érvelése.²⁰

A következő hónapban Imrédy Béla pénzügyminiszter a ház elé terjesztette a következő évi költségvetési tervezetét, ez alapján a kultusztárca költségvetésében a szegedi egyetem kiadásait 187000 pengővel csökkentették, amiből 79000 pengő személyi kiadás. Az egyetem 1931–32. évi költségvetési részesedése 3579000 pengő volt, az 1932–33. évi költségvetésből teljesen kimaradtak az építkezési költségek 700000 pengő tételben és a felszerelési költségek még 40000-rel csökkentek. Az így megmaradó 2375000 pengőt csökkentették le még 187000 pengővel. Az egyetem rektora Schmidt Henrik bizakodó volt, mert egy ilyen mértékű csökkentés még nem jelenti fakultás megszűnését, de Hóman állásfoglalása még meglepetést tartogatott: „*a költségvetés parlamenti vitájában kívánja bejelenteni, hogy milyen módon kívánja megoldani az egyetemi kérdést.*”²¹ 1933. április 22-én Hóman Bálint, Szily Kálmán államtitkár társaságában látogatást tett a debreceni Tisza István Tudomány Egyetemen,²² majd május 12-én a pécsi Erzsébet Tudomány Egyetemen.²³ Itt tette azt a kijelentését, hogy „*Én nem rombolni akarok, hanem építeni.*” – ezzel a sajtó azon támadásaira reagált, amelyek „*egyetemromboló*” kultuszminiszternek állították be.²⁴ Következő nyilatkozatában kijelentette, hogy „*teljes egyetem megszüntetésre nem hajlandó, de kénytelen lesz egyes tudománykarok szüneteltetéséhez és összevonásához fordulni.*”²⁵ Közölte, hogy a közgazdasági egyetem, az állatorvosi főiskola és a műegyetem összevonását tervezi, továbbá Sopronból áthelyezi a bányászati főiskolát és az ott elhelyezett pécsi teológiai főiskolát.²⁶ De a vidéki egyetemek vonatkozásában „*elhatározása nem érett meg teljesen*” és azon „*az előre várható küldöttségjárás nem*

2002, 6. Valószínű, hogy Klebelsberg ez alapján is tartotta Szegedet természettudományi orientációjú egyetemnek. Lásd: értekezés 44. és 28. oldalát.

²⁰ A szegedi egyetem jogi karának megszüntetése nem szolgálná a takarékoság célját, de visszafejlesztené az egyetemet és újabb súlyos veszteség érné az intézményeitől megfosztott várost. Perdöntő adatok az egyetem megcsonkítása ellen, *Délmagyarország* 1933. március 12.

²¹ A kultuszminisztérium költségvetése 187 ezer pengővel csökkenti a szegedi egyetem kiadásait. Schmidt Henrik rektor: „Egyetemrombolás helyett decentralizációt”, *Délmagyarország* 1933. április 20.

²² A kultuszminiszter Debrecenben, *Délmagyarország* 1933. április 23.

²³ Hóman kultuszminiszter Pécsen, *Délmagyarország* 1933. május 13.

²⁴ A pécsi egyetemet, ő is dunántúli lévén, magához közelállónak érezte, A dunántúli kultúra megnyilvánulásaként értékelte azt is, hogy ott nem fogadták tiltakozással őt. Lásd: Márfi 2011, 135.

²⁵ A kultuszminiszter bejelentette a vidéki egyetemek összevonását, *Délmagyarország* 1933. június 1.

²⁶ A soproni képviselők tiltakozásul kilátásba helyezték, hogy ha a főiskolát áttelepítik a városból, akkor „aligha maradhatnak tagjai az egységes pártnak”. Hóman erre reagálva megígérte, hogy ellátogat Sopronba és „nem zárkózik el a méltányos megoldástól”. Lásd: uo.

fog változtatni”,²⁷ sőt politikai és társadalmi befolyásnak sem enged.²⁸ Június 16-án a felsőház pénzügyi bizottságában Glattfelder Gyula csanádi megyés püspök is kiállt az egyetemek sértetlensége mellett, hangsúlyozva, hogy a leépítés „*a szellemi proletariátus számát nem csökkentené, de számottevő pénzügyi hatása sem volna*”.²⁹ Ezután Hóman Bálint védekezni kényszerült azzal, hogy csupán átszervezésről és nem lebontásról van szó: „*az ország kulturális igényeinek megfelelően, a gazdasági lehetőségek keretei közt*” biztosítják azok fennállását.³⁰ A szegedi egyetem sorsa tehát még bizonytalan volt, a szegediek tartottak attól, hogy a jogi fakultást beolvasztják a pécsibe vagy egyszerűen beszüntetik, ezért a politikai befolyásolás eszközéhez folyamodtak. Budapestre küldték Széchenyi István ügyvédet a kormánypárt szegedi szervezetének főtitkárát, azzal a kultuszminiszternek szóló üzenettel, hogy „*ha nem kap biztosítékot arra, hogy az egyetemet a kormány nem csonkítja meg, Szeged az egységes párt részére elveszett*”. Az egy évvel korábban Nemzeti Egység Párttá alakuló Egységes Párt éppen ekkor tartotta országos tagtoborzó kampányát azzal a céllal, hogy tömegpárttá alakuljon.³¹ A szegedi főtitkár egyenesen Sztranyavszki Sándorhoz, a párt országos elnökéhez fordult segítségért, aki Hómannal telefonon egyeztetett, ezután a miniszter a következő nyilatkozatot tette: „*a következő tanévre megtörtént a gondoskodás a jogi fakultás fenntartásáról és ezt az időt fogja felhasználni a kérdés alapos áttanulmányozására és tervezetének elkészítésére*”. Bár Hóman ígéretet tett arra is, hogy megtárgyalja majd a kérdést az „*illetékes tényezőkkel*”, de ez a halasztó hatályú nyilatkozata cseppet sem nyugtatta meg a szegedi közvéleményt és vezetést.³² Hóman július 6-án Sopronba is ellátogatott, hogy az egykori selmeci főiskola elhelyezéséről tárgyaljon, de ott is Fekete Zoltán rektor a diákság memorandumával fogadta.³³ Közben Szeged más oldalról is hátrányt szenvedett,³⁴ mivel Hóman leiratban közölte a törvényhatósággal, hogy a tanítói internátust egyelőre nem építik meg, mivel az arra szánt összeget, egy

²⁷ Az egyetem sorsa, *Délmagyarország* 1933. június 2.

²⁸ A kultuszminiszter beszéde az egyetemcsonkításról, *Délmagyarország* 1933. június 4.

²⁹ Glattfelder püspök és Hóman kultuszminiszter a felsőház pénzügyi bizottságában az egyetemek lebontásáról, *Délmagyarország* 1933. június 17.

³⁰ Lásd: uo.

³¹ Romsics 2005, 368.

³² A szegedi egyetem sorsa, *Délmagyarország* június 23.

³³ A kultuszminiszter a soproni főiskoláról, *Délmagyarország* 1933. július 7. A memorandumban az ifjúság azt kérte, hogy a kultuszminiszter hagyja meg a főiskolát a „*mai szervezetében*.”

³⁴ A helyi lap egy másik írásában számba vette a Szegedet hátrányosan érintő egyéb kormányintézkedéseket. Idetartozott az államépítészeti hivatal és a gabonalerakó másutt való elhelyezése, az erdőigazgatóság elköltöztetése, a rókusi vasúti műhely megszüntetése. Lásd: A kövek beszéde – vádbeszéd, *Délmagyarország*

minisztertanácsi határozat alapján, a tanítóság illetményeinek kiegészítésére kellett fordítani.³⁵ Sőt az is valószínű, hogy ha lesz az építkezésre újból fedezet, „leegyszerűsített tervek alapján, kisebb méretekben” épül fel majd az internátus.³⁶ Hóman miközben több nyilatkozatában is lebegtette a jogi képzés reformját, tervezetében első helyen a műegyetem teljes átszervezését helyezte kilátásba. Eszerint a műegyetembe beolvasztja a közgazdasági egyetemet és a soproni erdészeti és bányászati akadémiát, hogy az intézet műszaki és gazdaságtudományi egyetemenként folytassa működését.³⁷ Azonban a szegedi közvéleményre ez nem hatott megnyugtatóan, hiszen tervében előirányozta „egész sereg tanszék” megszüntetését is, sőt még mindig szó volt magasabb fórumon több egyetemi kar megszüntetéséről.

Végül is a szegedi jogi fakultást valószínűsíthetően egy országos hatókörű konferencia és annak demonstratív szereplői mentették meg a leépítéstől. 1933. szeptember 24-én a bírói és ügyészi kar vezetői Lázár Andor igazságügy-miniszter vezetésével Szegeden tartották éves konferenciájukat. A magasztos bevezető szerinti gondolat: „*ha igaz a mondás, hogy egy országnak talpköve és támasza a tiszta erkölcs és igazság, akkor ennek a támasznak és talpkőnek leghivatottabb művelői a bírák és az ügyészek*” – sejtetni enged, hogy a hatalmon lévő kormány nem akart konfrontálódni az ügyészi és az elvileg független bírói hatalom képviselőivel.³⁸ Felkeresték Glattfelder Gyula megyés püspököt is, akinek jelentős tekintélye volt Hóman Bálint szemében.³⁹ A

³⁵ Belátható időn belül nem építik fel a Boldogasszony-sugárúti tanítói internátust. Az építésre tartalékolt összeget – a tanítóság illetményének kiegészítésére használták fel, *Délmagyarország* 1933. augusztus 4.

³⁶ Uo.

³⁷ Az egyetemi reform, *Délmagyarország* 1933. szeptember 24. Hóman ezzel a döntésével lényegében egyetemalapító lett, mivel az 1934. június 2.: az 1934. évi X. törvénycikk alapján létrejött a Magyar királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 98 tanszékével az ország legnagyobb felsőoktatási intézménye lett, amely a József Műegyetemet, a soproni Bánya- és Erdőmérnöki Főiskolát, az Állatorvosi Főiskolát és a Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kart egyesítette magában. Ettől az időszaktól kezdve fűzte szorosabbra kapcsolatait az egyetem az iparral, és szintén az 1930-as években merült fel a mérnökök továbbképzésének gondolata (1939-ben létrejött a ma is működő Mérnöki Továbbképző Intézet). Lásd: <https://www.bme.hu/egyetem-multja-tortenete> Hóman egyetemalapítási tevékenységéről lásd: Ujváry 2015.

³⁸ Lázár igazságügy-miniszter és a bírói, ügyészi kar vezetői Szegeden, *Délmagyarország* 1933. szeptember 24. Az együttes demonstratív kiállításban részt vettek: Lázár Andor igazságügy-miniszteren kívül Tasnády Nagy András államtitkár, a vendéglátó Somogyi Szilveszter szegedi polgármester, Wolf Károly a főudvarnagyi bíróság elnöke, Raskó István és Polgár Viktor kúriai tanácselnökök, Oswald István a kúria másodelnöke, Pethő Gyula a budapesti törvényszék másodelnöke, a budapesti bírák és ügyészek egyesületének ügyvezető elnöke, több közigazgatási bíró, a fogadó jogászok között pedig a szegedi ügyvédi és közjegyzői kamara képviselői.

³⁹ Klebelsberg halálának egyéves évfordulóján József főherceg védnökségével Budapesten megalakult a Klebelsberg Kuno emlékbizottság. Az alapító tagok között ott találjuk Hóman Bálint kultuszminiszter mellett, az államtitkárokat, Szily Kálmán, Kornis Gyula, Petri Pál és Kertész K. Róbert személyében, Berzeviczy Albertet az MTA elnökét és Glattfelder Gyula csanádi püspököt is. Az emlékbizottság elnöke

demonstráció, illetve közbenjárás eredményes lehetett, mert Szily Kálmán államtitkár legközelebbi látogatásakor, az egyetem rektora, Széki Tibor úgy nyilatkozott, hogy „*a jogi fakultás ügye jól áll*”. Az államtitkár 1933. szeptember 27. és 29. között tett háromnapos látogatást a szegedi egyetemen és annak gazdasági hivatalától kezdve – rektori vagy dékáni kíséretben – valamennyi intézetét végigjárta.⁴⁰ Szóba került a városnak az állammal szemben fennálló építkezési tartozása, amit a város – a megállapodás alapján – csak akkor fizetett volna vissza az államnak, ha az befejezi az egyetemi építkezéseket. Nagyon valószínű, hogy Somogyi Szilveszter polgármester ezt használta ütőkártyának a minisztériummal való tárgyalásokon a jogi fakultás védelmében, nyomatékosítva azt a bírák és ügyészek fent említett demonstratív meghívásával. Hóman Bálint egy hónappal későbbi nyilatkozatában ugyanis arra hivatkozott, hogy a jogi kar fennmaradását a város kizárólag Somogyi Szilveszternek köszönheti, mert az ő érvei győzték meg arról, hogy a jogi kart nem lehet elvinni Szegedről.⁴¹ Nem tűnt fel senkinek, hogy az államtitkári látogatáskor Szily Kálmán a gazdasági hivatal után azonnal Szent-Györgyi professzort kereste fel a déli órákban és hosszasan érdeklődött kutatásainak eredményeiről.

Moss megemlíti egy anekdotát Szent-Györgyiről egy minisztériumi tisztviselő látogatása kapcsán. Valószínűnek tartjuk, hogy Szily Kálmán ezen látogatásakor történhetett meg az eset, hogy Szent-Györgyi éppen röplabdázott a diákjaival és nem hagyta abba a játékot a tisztviselő érkezésekor (szeptember 28. csütörtök), hanem nyugodtan végigjátszotta a meccset, megvárakoztatva ezzel a magas rangú funkcionáriust.⁴² Nagyon elképzelhető, hogy bosszantotta a tudóst, hogy épp őt keresik a minisztériumból, amikor az egyetemi redukciónak tárgyalnak. Ne feledjük, hogy ekkor már túl volt egy sikeres európai, meghívásra történő előadókörúton, Haworth-szal

Hóman miniszter lett, társelnökei pedig Berzeviczy Albert, Kornis Gyula és Glattfelder Gyula lettek. A szegedi főméltóságok közül Hómanhoz legközelebb Glattfelder Gyula állhatott, valahányszor a minisztériumból ő vagy államtitkára Szegedre látogatott mindig tiszteletét tette a püspöknél is. Lásd: Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete, *Délmagyarország* 1933. október 12. Ekkor már Szegeden is volt egy Klebelsberg-emlékbizottság, aminek elnöke a polgármester Somogyi Szilveszter volt. Kertész K. Róbert kultuszminiszteri államtitkár mindkét bizottságban tag volt. Lásd: Csütörtökön ülészik a Klebelsberg-emlékbizottság, *Délmagyarország* uo.

⁴⁰ Szily államtitkár látogatásai az egyetemi redukciónak, *Délmagyarország*, 1933. szeptember 29.

⁴¹ A kultuszminiszter megszünteti a szegedi egyetem orvosi fakultását, *Délmagyarország* 1933: október 21.

⁴² Moss 2005, 85. A jegyzetekben Moss azt valószínűsíti, hogy ez a tisztviselő maga a kultuszminiszter lehetett és 1932-re datálja az eseményt. Valószínűleg Szent-Györgyi adta meg tévesen ezt a dátumot. Nem tartjuk valószínűnek, hogy Hóman fenti 1933 tavaszi látogatásakor történhetett a dolog, hisz az volt az első találkozás a miniszter és a tudós között, és Szent-Györgyi köztudomásúan nem viseltetett előítéllettel más gondolkodású emberekkel szemben. Mindig szeretett saját tapasztalatot szerezni és utána véleményt alkotni magában. Moss 2005, 314. 8. hivatkozás

közösen tisztázták az aszkorbinsav szerkezetét, felfedezte a P-vitamint is és éppen a világhír küszöbén állt. Miközben egy kelet-közép-európai, vidéki város egyetemének ideiglenesen elhelyezett laboratóriumában dolgozott. Nem tudjuk, hogy miről is folyt a diskurzus,⁴³ de két hét múlva kiszivárgott hírként közölte a sajtó, hogy Szily államtitkár látogatása óta ismét veszélybe került a szegedi egyetem integritása.⁴⁴ Ezúttal azonban már az orvosi fakultás megszüntetése volt a tét. A sajtó bosszúsan jegyzi meg, hogy Szeged városának feltétlenül szerződést kellett volna kötnie az állammal az egyetemre vonatkozóan és „biztosítania kellett volna magát, hogy az, amibe oly sok pénzáldozatot fektetett, csorbítatlanul megmarad.”⁴⁵ Az előzetes vészjelzések ellenére egy hét múlva bombaként robban a hír, hogy „A kultuszminiszter megszünteti a szegedi egyetem orvosi fakultását”.⁴⁶ Kiderült, hogy az egyetemi reform a szegedi egyetemet sújtja majd a legjobban, hiszen a következő tanévtől legjelentősebb karának, az orvostudományi karnak a megszüntetését tervezi.⁴⁷ A kultuszminiszter terve szerint a szegedi egyetemen megszűnik az orvosképzés, megszűnnek az elméleti tanszékek és intézetek⁴⁸ és csak a klinikák maradnak meg redukált keretek között.⁴⁹ Ezeket a végzett orvosok továbbképzésére, ún. cselédkönyves orvostanhallgatók foglalkoztatására és népegészségügyi célra használják majd, a szegedi orvostanhallgatókat pedig más egyetemekre „kényszerítik”. Ezekről az intézkedésekről 250000 pengős megtakarítást

⁴³ Nagyon valószínű, hogy szóba kerülhetett a Rockefeller Alapítvány támogatása is, hiszen a Természettudományi Kutatási Bizottságnak a VKM részéről delegált tagja Szily Kálmán államtitkár volt., elnöke viszont Szent-Györgyi Albert. A bizottság csak az alapítvány felé tartozott elszámolási kötelezettséggel, a magyar államnak nem. Ugyanakkor az egyszeri támogatás fejében az állam évi kutatási támogatási kötelezettséget vállalt. Lásd értekezésünk 50 oldalát.

⁴⁴ Ismét veszély fenyegeti a szegedi egyetem integritását, *Délmagyarország* 1933. október 15.

⁴⁵ Uo. A szerző megjegyzi, hogy ezt tette Debrecen is a Tisza István Egyetem ügyében, de Szeged esetében olyan nagy volt a kölcsönös bizalom Klebelsberg és a város között, hogy ezt elmulasztották. „Ha Klebelsberg élne, nem is lenne szükség szerződésre.” – írja a szerző.

⁴⁶ A kultuszminiszter megszünteti a szegedi egyetem orvosi fakultását, Az egyetemi reform a szegedi egyetemet sújtja a legjobban, Más egyetemekre kényszerítik a szegedi egyetem orvostanhallgatóit, *Délmagyarország* 1933. október 21.

⁴⁷ Igaz, hogy a pécsi egyetemen is tervezték a bölcsészeti fakultás megszüntetését, de ez ott csupán 8 tanszéket érintett volna, mialatt Debrecenben még kevesebb, pontosan 4 bölcsész tanszék bezárását tervezték.

⁴⁸ Mivel Szent-Györgyi is egy ilyen elméleti tanszéken dolgozott, az Orvosvegytani Intézetben, valószínűsítőnek látszik a tudós elleni személyes támadás is.

⁴⁹ Mint látható Szeged legnagyobb büszkeségeit a klinikákat és kutatóintézeteket fenyegette a legnagyobb veszély, azokat, amiknek fényében a várost Tisza parti Göttingának tervezte Klebelsberg. Hiába érveltek az egyetemi vezetők azzal, hogy „az elméleti tanszékek megszüntetése illetve áthelyezése fizikailag is keresztülvihetetlen, mert ezeknek a tanszékeknek a keretében beépített, óriási költséggel felszerelt tudományos és kutató-intézetek működnek, köztük azok az intézetek, amelyeknek anyagi alapját a Rockefeller Alapítvány vetette meg.” Lásd: *Délmagyarország* uo. (Köztudomású, hogy ma is minden egyetemen az orvostudományi kar fenntartási költségei a legmagasabbak, éppen a betegellátás magas költségei miatt.)

reméltek. Mikor az egyetemvezetők Hómannal tárgyalva, felvetették a lehetőségét annak, hogy az adott városok vezetései arányosan magukra vállalnák ennek az összegnek a kifizetését azért, hogy megtartsák saját egyetemük sértetlenségét, Hóman azt válaszolta, hogy *“beszélni sem lehet erről a megoldásról”*. Az egyetemek megnyirbálását ugyanis fontos politikai szempontok követelik meg, nemcsak pénzügyi takarékosági elvárások⁵⁰ A helyi politika újból a politikai befolyásolás eszközét helyezte kilátásba: a Nemzeti Egység Pártjának vezetői kijelentették, hogy csakis az egyetem épségének biztosítása esetén vállalják el a párt vezetését.⁵¹ Ráadásul a rossz hír éppen Klebelsberg halálának első évfordulóján látott napvilágot⁵² és óriási felháborodást váltott ki a szegedi közvéleményben. Somogyi Szilveszter polgármester Szily Kálmán befolyását veszélyesebbnek tartotta a tervezetben,⁵³ mint a kultuszminiszterét. Hóman ugyanis megint halasztó jellegű kijelentést tett: a vidéki egyetemek sorsa *„még nem dőlt el”* – mondta.⁵⁴ Ez a kormányzati tervezet – érthető módon – heves és nagyméretű diáktüntetést⁵⁵ eredményezett Szegeden, amit Veress Elemér professzor, orvostudományi dékán a tanárok nevében támogatott,⁵⁶ és természetesen Somogyi Szilveszter polgármester⁵⁷ is melléje állt. A tiltakozó diákság végül

⁵⁰ „Valamit kell csinálni a vidéki egyetemekkel, mert így parancsolja a politika.” – nyilatkozta Hóman.

Lásd: *Délmagyarország* uo.

⁵¹ Lásd értekezésünk 78. oldalát, ahol tárgyalásra kerül, hogy Széchenyi István ügyvéd, szegedi pártfőtitkár, a jogi kar megtartása érdekében élt már a politikai befolyásolás eszközével.

⁵² Somogyi Szilveszter polgármester a megemlékezésen Klebelsberg sírjánál a volt kultuszminiszter égi segítségét kérte kétségbeesetten: *„Szegedi nagy alkotásodat most veszély fenyegeti, világosítsd fel égi szózatoddal azoknak elméjét, és szívét, akiktől ez intézmények sorsa függ.”* Az özvegy is megszólal: *„ha élne szegény férjem... megmentené a szegedi egyetem integritását”* – Lásd: Óriási izgalmat, mérhetetlen elkeseredést keltett Szegeden az orvosi fakultás megszüntetésének terve, a polgármester megrendítő beszéde Klebelsberg Kuno kriptájánál, *Délmagyarország* 1933. október 22.

⁵³ „Dr Szily Kálmán államtitkár kijelentéseiből teljes joggal lehet következtetni a legkomolyabb veszedelemre is.” – mondta a polgármester. Elhangzott még a város részéről az az érv, hogy ha az orvoskar működése megszűnik Szegeden, akkor a szegény sorsú hallgatók útját vágják el, hiszen azok nem tudnak majd más városba menni és tanulmányaikat ott folytatni. Lásd: uo.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ A mintegy ezerfős diákság az egyetemi épületek előtt tüntetett *„Nem hagyjuk az orvosi fakultást! Éljen az intéger egyetem!”* – jelszavakkal. Lásd: Pénteken rendkívüli közgyűlés tiltakozik az egyetem megcsonkítása ellen, Az egyetemi ifjúság impozáns tüntetése az egyetem integritásáért, *Délmagyarország* 1933. október 25.

⁵⁶ „Az ősi kolozsvári egyetem épségéért mindenképpen küzdeni fogunk mi tanárok is az ifjúsággal és a várossal együtt, mely szeretettel befogadta az elűzött egyetemet.” – hangoztatta az orvostudományi dékán. Lásd: uo.

⁵⁷ A polgármester kiemelte, hogy a város 8 millió pengőt költött az egyetemre és ebből 7 millió volt az orvosi karra és a klinikákra fordított összeg, a többi karé mindössze egy millió pengőt tett ki. *„A legtekélyesebb és legjobban felszerelt orvosi egyetem az országban a miénk.”* – mondta. Még a Rockefeller Alapítvány városban járt képviselője is elismerte, hogy a világon szinte példa nélkül áll, hogy egy város ennyit áldozzon az egyetemére. *„Higgyék el az életemet is oda tudnám adni az egyetem épségéért”* – mondta felindultan.

memorandumban fordult a kultuszminiszterhez, hogy „a szegedi egyetemet eredeti épségben fenntartani és universitási jellegét épségben hagyni kegyeskedjék”. A memorandumot mintegy ezer diák írta alá,⁵⁸ a tiltakozáshoz csatlakozott az orvoskari segédszemélyzet is. Végül a küldöttség Szent-Györgyi professzort, a világhírű biokémikust is megkérdezte, aki a következőképpen nyilatkozott: „Én csak azt tanácsolhatom, hogy menjetek vissza és folytassátok azt a fontos kultúrmunkát, amellyel az országnak eddig is olyan nagy szolgálatot tettetek, jobban járulva hozzá annak biztonságához és jövőjéhez bárki másnál. [...] Én magam meg vagyok győződve, hogy semmi olyan intézkedés nem történhetik, amely akár egész egyetemünket, akár annak bármely fakultását létében fenyegetné. [...] A múlt évben volt alkalmam Párizsban átnyújtani a Rockefeller-alap elnökségének három hatalmas kötetét, amely az orvosi karnak az utolsó két év alatt megjelent tudományos munkái, kutató eredményeit tartalmazza, amely kötetekben a ti munkátok is lényeges szerepet játszik. De ezenkívül az orvosi vagy természettudományi kar megszüntetése nálunk azért sem lehetséges, mert ezen kar tudományos intézetének felszereléséhez a Rockefeller-alap óriási összegekkel járult hozzá, amivel szemben az ország kötelezettséget vállalt az irányban, hogy az intézményeket fenntartja. Az egyezmény egyoldalú megszegése az összeg hiánytalan visszafizetésén kívül egy olyan, a becsületesség szabályaival ellenkező tett volna, amely világszerte közbotrányt okozna és megingatná a magyar nép megbízhatóságába vetett mindjobban erősödő hitet.⁵⁹ Magam, aki lényegesen járultam hozzá ahhoz, hogy a Rockefeller-alap nekünk segítséget nyújtott, egy ilyen beszüntetési ügygel egy percig sem azonosíthatnám magamat, és ha ilyen irányú intézkedés történne, az egyetemet és az országot kénytelen volnék elhagyni.”⁶⁰

Szent-Györgyinek ez a kijelentése nagy feltűnést keltett, hisz a közvélemény előtt nem voltak ismertek a Rockefeller Alapítvánnyal kötött megállapodás részletei, de a méltatlankodó szegedi közvéleményt és önkormányzatot cseppet sem nyugtatta meg. A rendkívüli közgyűlésen ugyanis fény derült arra, miért hivatkozik Hóman Bálint az egyetemcsonkítás indoklásakor politikai elvárásokra. Hóman szerint a Független

58 Az aktuális politikai irányvonallal ellenkező kérvényeket Szily Kálmán államtitkár leggyakrabban „ad acta” – kezelte. Lásd: Ladányi 2002, passim.

59 A trianoni békeszerződés revíziójára törekvő politikai elitnek valóban kerülnie kellett minden, az ország nemzetközi tekintélyét csorbító megnyilvánulást.

60 Pénteken rendkívüli közgyűlés tiltakozik az egyetem megcsonkítása ellen, Az egyetemi ifjúság impozáns tüntetése az egyetem integritásáért, Szent-Györgyi Albert feltűnő nyilatkozata, *Délmagyarország* 1933. október 25.

Kisgazdapárt gyakorol nyomást a kormányra⁶¹ és követeli a kultuszminisztérium költségeinek csökkentését, elsősorban az egyetemi kiadások redukálását. A felbolydult közgyűlés azonnal küldöttség indítását javasolta az országos kisgazdapárt vezetőségéhez, hogy meggyőzzék őket, hogy követelésük „...mérhetetlenül sokat árt a magyar kultúrának és semmit sem használ a magyar kisgazdáknak.”⁶² Közben az egyetemrombolás elleni tiltakozás országossá vált, többek közt báró Korányi Sándor is érvelt az orvoskar mellett.⁶³ Kiemelte, hogy a kar költségeinek nagy része a betegellátás finanszírozására fordítódik és csak kis hányada az oktatásra, tehát a beszüntetéssel a népegészségügy károsodna. A képviselőházban az egységes párti Navratil Dezső érvelt az egyetem csorbíthatatlansága mellett, hangsúlyozva, hogy a szegedi egyetem a kolozsvári folytatása és megcsonkítása ellentétben lenne a revízió szándékával.⁶⁴ A tiltakozás még nagyobb méreteket öltött, az orvostanhallgatók kiáltványa mellett tiltakozott az ipartestület, a szegedi öregcserkészek⁶⁵ csapata, ezen felül még Back Bernát vezetésével a szegedi kormánypárt elnöksége nevében küldöttség kereste fel Fabinyi Tihamér kereskedelmi minisztert⁶⁶ arra kérve, hogy álljon az egyetemért indított küzdelem élére.⁶⁷ Egy másik kormánytagot, Lázár Andor igazságügy-minisztert a szegedi ügyvédi kamara próbálta „erélyes tiltakozással” befolyásolni, míg Somogyi Szilveszter polgármester pedig Szent-Györgyi nyilatkozatán felbuzdulva hangoztatta, hogy a Rockefeller Alapítvány most is 25000–25000 pengővel támogatja az egyetemet.⁶⁸ Bár Szent-Györgyi nevét⁶⁹ nem, de kutatásainak világhírű eredményeit

⁶¹ A kormánypárt azzal a céllal, hogy Bethlen politikai befolyásától sikeresen megszabaduljon a parlamenti ellenzék soraiban keresett magának szövetségest. Így esett választása a Független Kisgazdapártra, így annak vezérével Eckhardt Tiborral 1934 tavaszán titkos megállapodást kötött Bethlen és híveinek visszaszorítására. Lásd: Romsics 2005. 367–377. Valószínűnek tartjuk, hogy a kisgazdapárt felé való nyitás jelei lehettek az 1933 őszén történő egyeztetések, ahol szóba kerülhettek a kisgazdák elvárásai is.

⁶² Szegedi küldöttség keresse fel az egyetemrombolást követelő kisgazda-pártot, *Délmagyarország* 1933. október 27. (vezércikk) Az egyetemcsonkítás kisebb fogyasztást eredményez, ami a „termelői életfeltételeit is megnehezíti” és ez nem lehet kisgazda érdek – érvelt a közgyűlés.

⁶³ Gömbös Gyula miniszterelnök dönt az egyetem sorsáról, *Délmagyarország* 1933. október 27.

⁶⁴ Uo és A szegedi egyetem csonkítása a revízióba vetett hitünket gyöngíténé, *Délmagyarország* 1933. október 27.

⁶⁵ A cserkészcsapat kifejti, hogy a szegedi paprika az orvoskar jóvoltából lett népszerű és jó exportcikk és az orvoskari kutatásokat svéd egyetemi, sőt politikai körökben is nagyra értékelik.

⁶⁶ Fabinyi Kiskundorozsma országgyűlési képviselője volt.

⁶⁷ Fabinyi miniszter Dorozsmán, *Délmagyarország* 1933. október 29. Az elnökségi küldöttség tagjai voltak még Dr. Hunyadi Vass Gergely, Keller Mihály, Dr Szivessy Lehel. Nyilvánvalóan kormánypárti képviselőt akartak megszerezni támogatónak, olyat, amilyen Klebelsberg volt annak idején. Fabinyi dorozsmai látogatása előtt felkereste az éppen Szófiából hazaérkezett Gömbös Gyula miniszterelnököt is. Hóman nyilatkozata szerint a miniszterelnök fog dönteni a szegedi egyetem ügyében.

⁶⁸ A Rockefeller Alapítvány két intézményt támogatott a Tihanyi Biológiai Kutatóintézetet és a szegedi egyetemen folyó természettudományi kutatásokat. Lehet, hogy pontatlan az adat, mert az 1932/33-as

minden fórum kiemelte. A tiltakozók kieszközölték, hogy november 3-án, pénteken a MÁV külön kultúrvonatot indítson Budapestre, amelyen Somogyi Szilveszter polgármester vezetésével egy ‘monstre’ küldöttség utazik Gömbös Gyula miniszterelnökhöz és Hóman Bálint kultuszminiszterhez az egyetem sorsáról tárgyalni.⁷⁰ Eközben a szegedi kisgazdák küldöttséget delegáltak Dr. Dettre János és Pásztor József személyében Budapestre a párt elnökéhez Eckhardt Tiborhoz, tisztázni a helyzetet és felkérni a pártvezetőt, hogy álljon a szegedi egyetem integritása mellé.⁷¹ Eckhardt Tibor kijelentette, hogy a szegedi egyetem elsorvasztása soha nem volt és most sem követelése a kisgazdapártnak. Az egyetemek megcsonkításáról a kormánnyal még tárgyalni sem hajlandó addig, „*amíg a kormány nem terjeszt elő minden problémát átfogó tervezetet az államháztartás rendbehozatalára [...] a legőszintébb készséggel áll a szegedi egyetem védelmére és a legnagyobb eréllyel fog interveniálni a kormánynál.*”⁷² A Budapestre induló különvonatot az illetékes hatóságok nem engedélyezték,⁷³ miközben a hallgatókból már 2000 fő szándékozott felutazni Budapestre és felvonulással tiltakozni, ezért bérelni akartak a MÁV-tól egy saját különvonatot.⁷⁴ Somogyi Szilveszter polgármester már egy harmadik kormánytagtól, a pénzügyminiszter Imrédy Bélától kért audienciát az egyetem ügyében, a diákok képviselőjében Kovács Mihály egyetemi hallgató Sztranyavszky Sándorhoz, a Nemzeti Egység Párt elnökéhez fordult segítségért.⁷⁵ A szegedi iparosok kezdeményezésére a

tanévben ez 60000 pengő volt, ami az 1933/34-es tanévre 40000 pengőre csökkent. Ezt kellett kiegészítenie a magyar államnak - vállalt kötelezettsége alapján - növekvő arányban 100000 pengőre minden évben. Lásd értekezésünk 50. oldalát. Arra vonatkozóan, hogy ez megtörtént-e egyelőre nincs rendelkezésre álló adat.

⁶⁹ A tudós eredményeit a város szinte magáénak érezte, büszkén azonosulni tudott vele és az egyetemért hozott anyagi áldozatok megérdemelt jutalmát látta benne. Emellett az is elképzelhető, hogy sejtették, hogy Szent-Györgyi név szerinti emlegetése inkább borzolná a kedélyeket a minisztériumban.

⁷⁰ November 3-án utazik fel a szegediek monstre-küldöttsége, hogy tiltakozzon az egyetem megcsonkítása ellen, *Délmagyarország* 1933. október 29. Úgy tervezték, hogy a küldöttség a pályaudvartól a Várig tüntető menetként vonul fel Budapest utcáin, a vonatra bármelyik szegedi állampolgár jegyet válthatott.

⁷¹ A párt helyi képviselői tudni vélték, hogy a kisgazdák egyetemcsonkító követeléseket a kormánnyal szemben nem támasztottak. Lásd: Az Országos Független Kisgazdapárt a szegedi egyetem elsorvasztása ellen, *Délmagyarország* 1933. október 31.

⁷² Uo.

⁷³ Nem engedélyezik a szegedi monstre-küldöttség különvonatát, *Délmagyarország* 1933. október 31.

⁷⁴ Nem engedélyezik a szegedi monstre-küldöttség különvonatát, *Délmagyarország* 1933. október 31. Kétezer egyetemi hallgató különvonaton utazik fel Budapestre – alcímmel.

⁷⁵ Uo.

szociáldemokrata párt parlamenti frakciója is védelmébe vette a szegedi egyetemet.⁷⁶ A végsőig fokozott feszültséget Szily Kálmán telefonbejelentése enyhítette, amikor is a kultuszminiszteri szándék megváltoztatását közölte. A kultuszminiszter úgy döntött, hogy fenntartja mindhárom vidéki egyetemen a meglevő fakultásokat, tehát a szegedi egyetem orvosi fakultását is. *„A kérdést tanszékek megszüntetésével oldja meg, Szegeden úgy, hogy öt vagy hat tanszéket szüntet meg. Feleslegesnek tart minden további demonstrációt és a pénzügyminiszter felkeresését.”*⁷⁷ A végső szót az egyetemi reform ügyében minisztertanácsi határozat mondta ki. A tanács elfogadta Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztését, miszerint a Műegyetem fentebb említett átszervezése mellett az összes egyetemek tanszékeinek számát 328-ra csökkentik, *„egy egyetemen sem szüntetnek meg kart vagy karokat, ehelyett a tanszékek számát szállítják le és pedig a budapestin 98-ra, a szegedi egyetemén 47-re, a debreceni egyetemen 47-re, a pécsin 45-re, a József műegyetemen pedig 91-re.”*⁷⁸ Az országos 328 egyetemi tanár közül 300 nyilvános rendes, 28 rendkívüli egyetemi professzor lesz. Mivel Szegeden 55 tanszék működött, ezért nyolc tanszéket kellett megszüntetni. Ez karonként 1–2 tanszék szüneteltetését jelentette volna, törekedve a párhuzamosságok megszüntetésére, továbbá arra, hogy a megüresedett tanszékeket ne töltsék be új tanerővel.⁷⁹ A határozat az 1934/35-ös tanévtől lépett életbe. Míg Klebelsberg a vidéki egyetemek felfejlesztésére törekedett, Hóman a budapesti tudományegyetemet akarta megóvni a nagyobb veszteségektől. *„A tanszékek csökkentésével figyelembe kell venni, hogy [...] legalább egy, viszonylag teljes egyetem maradjon és ez természetesen a budapesti Pázmány Péter egyetem kell, hogy legyen. A többi egyetemeknél az eddigi tervektől eltérően a redukciót teljes arányossággal kívánom végrehajtani.”*⁸⁰ –

⁷⁶ Kereskedők, iparosok, munkások az egyetem megcsonkítása ellen, Nagygyűlés az Ipartestületben, A szociáldemokrata párt parlamenti frakciója veszi védelmébe a szegedi egyetemet, *Délmagyarország* 1933. október 31.

⁷⁷ Az orvosi fakultás helyett csak öt vagy hat tanszéket szüntetnek meg a szegedi egyetemen? Szily Kálmán államtitkár telefonon értesítette a polgármestert a készülő fordulatról, *Délmagyarország* 1933. november 3.

⁷⁸ A minisztertanács döntött az egyetemi kérdésben, Nyolccal csökken a szegedi egyetemi tanárok száma, *Délmagyarország*, 1933. november 4.

⁷⁹ Ezt hívták természetes apasztásnak, aminek a lehetőségét már az 1930. évi XLVII. törvény is tartalmazta. Gyakorlatilag ennek a szellemében nyugdíjazással vagy áthelyezéssel lehetett megoldani egyes státuszok, majd tanszékek megszüntetését. A gyakorlat ezt az eljárást igazolta, bár a törvény szerint „ez a rendelkezés a kir. ítélőbírákra, valamint az egyetemi tanárookra nem nyer alkalmazást.” Jóllehet a tanszékek ilyen módon való megszüntetése ellene szólt sokszor az oktatási és tudományos érdekeknek, de pozitív hozadéka volt néhány anakronisztikus tanszék megszüntetése, mint a szegedi jogi karon az osztrák magánjogi vagy a budapesti jogi karon a II. római jogi tanszék. Lásd: Ladányi 2002, 17.

⁸⁰ Ladányi uo.

nyilatkozta a kultuszminiszter. A szegedi egyetemen ez az 1931/32-es tanévhez képest⁸¹ jóval nagyobb apasztást eredményezett. Ennek megfelelően – az 1934/35-ös költségvetési évben az 1931/32-es tanévhez képest – a jogi karon 16-ról 11-re, az orvosin 16-ról 14-re, a bölcsészeten 18-ról 13-ra, a matematikai és természettudományin 12-ről 9-re csökkent a tanszékek száma. Így az egyetem tanszékeinek száma (47) csak 5-tel volt több, mint 1872-ben, az alapítás évében.⁸² „A csökkentés foganatosítása részben nyugdíjazással, részben más egyetemre való kinevezéssel történt.”⁸³

Azonban a cél, hogy a szegedi egyetemnek egy kara se szűnjön meg, szerencsésen megvalósult. A veszedelem elhárításában nagy szerepe volt a városnak és vezetésének az egyetemnek és előjáróinak és Szent-Györgyinek magának is. Az egyetemi ifjúság nevében Kovács Mihály joghallgató köszönetet mondott Sztranyavszky Sándornak, hogy eljár a kormánynál,⁸⁴ Somogyi Szilveszter polgármester pedig Glattfelder Gyula megyéspüspöknek.⁸⁵ A püspök ugyanis a polgármester kérésére titokban többször is tárgyalt a kultuszminiszterrel és a pénzügyminiszterrel az egyetem csorbíthatatlansága érdekében. Úgy véljük, hogy a korabeli szellemi arisztokráciához mentalitásban, világnézetben közelebb álló püspök közbenjárása valóban hathatósabb lehetett, mint Szent-Györgyi tudománypolitikai érvei. Hóman maga is elismerte, hogy meghajolt a helyi érdekek előtt és belenyugodott abba, hogy a vidéki tudományegyetemnél a tanszékcsökkentés a megfelelő megoldás. A pénzügyminiszterrel egyeztetve kísérletet tesznek arra – nyilatkozta –, hogy „a vidéki egyetemek valamennyi karuk fenntartásával, de a tanári létszám megfelelő csökkentésével próbáljanak hivatásuknak eleget tenni.”⁸⁶

Szent-Györgyi jogosan hiányolta kutatásainak megfelelő hazai elismerését, de a természettudományos látásmód hiánya szinte az egész Horthy-korszakbeli politikai elit jellemzője volt, így a tudós olyan politikusi partnerre, mint amilyen Klebelsberg volt számára, soha nem talált közöttük. Sőt hazai tudományos előmenetelét is károsan befolyásolta ez a szereplése, hiszen valószínűleg ennek köszönhető, hogy pályázatát a

⁸¹ Ez volt, Klebelsberg tudománypolitikájának köszönhetően, a legnagyobb fejlődést mutató költségvetési év a Ferencz József-Tudományegyetem történetében. Lásd: Csekey István (szerk.) 1936. 19–20.

⁸² A mai SZTE elődjének az évkönyv alapján akkor még az 1872-ben alapított kolozsvári egyetemet tartották. (1872. évi XIX–XX. törvénycikk) Az újabb egyetemtörténeti kutatások szerint azonban igazi elődje a Báthory István fejedelem által Vilnában 1581. május 12-én kiadott oklevéllel alapított kolozsvári egyetem volt. Vö. Csekey István (szerk.) 1936. 3–4. és a <https://www.u-szeged.hu/tortenet> weboldalt.

⁸³ Csekey (szerk.) 1936, 19–20.

⁸⁴ A Szegedi Egyetemi Ifjúság levele Sztranyavszky Sándorhoz, *Délmagyarország* 1933. november 4.

⁸⁵ A polgármester köszönete Glattfelder püspöknek, *Délmagyarország* 1933. november 18.

⁸⁶ Ladányi 2002, 34–35.

budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Élet – és Kórvegytani Intézet vezetésére elutasították.⁸⁷ Mivel egy év múlva újra megüresedett a tanszékvezetői poszt, újból próbálkozott, de ekkor ismét elutasításban lett része.⁸⁸ Ráadásul a budapesti professzori karban az a mendemonda terjedt el, hogy az egész C-vitamin-történet egy maszlag és Szent-Györgyi nem alkalmas személy a tanszékre.⁸⁹ „Összes ellensége igyekezett elterjeszteni, hogy a C-vitamin csak egy reklámtrükk, hogy Szent-Györgyi szabadkőműves... Magyarország kis ország, ha itt valaki magasra nő, annak fejét veszik.”⁹⁰

A folytonos restriktív intézkedések következtében az egyetem léteért való – az előbbiekben részletesen tárgyalt – elkeseredett küzdelem Szent-Györgyi helyét is predesztinálta a Horthy-korszakban, az ellenzéki szerepébe kényszerítette. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a Nobel-díj elnyerése után, miközben a nemzeti közvélemény szemében az ország egyik legnépszerűbb embere volt, a politika szemében csak egy természettudós, akiről nem lehet tudni, hogy pontosan mivel foglalkozik és a politikához biztos nem ért. A fasizmus európai térnyerése és hazánkban is az egyre inkább ilyen irányba mutató jelek azonban a tudóst állásfoglalásra, sőt szembehelyezkedésre készítették és a Klebelsberg által életre keltett politikai ambícióit újra megerősítették. A Horthy-korszakban tapasztalt természettudományos szemlélet hiánya ébreszti majd benne azt a gondolatot, hogy természettudományos világnézet kialakításával⁹¹ kell harcolni a tömeges eszmei eltévelyedések ellen. Valószínűleg ez sodorja majd 1945 után – még ha ideiglenesen is – a szintén materialista nézeteket valló baloldal oldalára.

⁸⁷ A Hári Pál professzor halála (1933) miatt megüresedett helyet pályázta meg, Mansfeld Gézával és Verzár Friggyessel együtt, támogatója is volt, Korányi Sándor személyében. A kar vezetése azonban Farkas Gézát bízta meg, aki pályázatot sem adott be, de az egyetemen belül működő Élettani Intézet vezetője volt. Már 1933-ban is gyakran előfordult az a jelenség, amit Bethlen István a képviselőház pénzügyi bizottságának 1937. április 13-i ülésén így fogalmazott meg: „az egyetemi karok hajlamosak arra, hogy az egyetemi tanárok kinevezésénél világnézeti és politikai alapon foglaljanak állást.” Lásd: Ladányi 2002, 92.

⁸⁸ Hírek Szent-Györgyi és Issekutz professzorok Szegedről való távozásáról, *Délmagyarország*, 1934. december 18. „A budapesti kar az ügyel még egyáltalán nem foglalkozott” – nyilatkozta Issekutz.

⁸⁹ Önéletrajzírója itt Szent-Györgyi tanítványának, Straub F. Brunónak közlését idézi. Lásd: Moss 2003, 127.

⁹⁰ Fodor Gábor (1915–2000) Kossuth-díjas kémikus, egykori egyetemi hallgató szóbeli közlése. Lásd: Moss 2003, 127.

⁹¹ „A tudományos gondolkodás fő jellemvonása az, hogy a problémához hideg fejjel, érzelmi közönnyel, mint problémához közeledik. A gondolkodás helyessége aztán rendszerint ellenőrizhető. Ahol az ellenőrzésnek nincs lehetősége, az nem is tudomány. Különösen áll mindez a természettudományra, mely a gondolkodásnak legmagasabb iskolája. [...] A természettudományos gondolkodás terjedését magam a béke legfőbb biztosítékának látom.” Szent-Györgyi 1945a, 100–101.

10. Szent-Györgyi Albert, mint orvoskari dékán és prodékán az 1934/35-ös és az 1935/36-os tanévben:

Törekvés a kultuszminisztériummal való kompromisszumra

Az 1934/35-ös tanévben a szegedi egyetemnek legalább a konkrét léteért már nem kellett küzdenie, hiszen a kultuszkormányzat a pénzügyminisztériummal karöltve talált átmeneti megoldást a pénzügyi nehézségekre, de működésének anyagi keretei meglehetősen szűkre szabottak voltak.¹ Ahogy az 1934/35-ös tanév rektora, Kiss Albert jogászprofesszor mondta tanévnyitó beszédében: *„Hazánk mai nehéz gazdasági helyzetében úgyszólván minden állami intézményünk leszállított költségvetéssel éli életét... Ma csak az a feladatunk, hogy kultúrintézményeinket szerény keretek között életben tartsuk s átmentsük egy jobb jövő számára.”*² A felsőoktatás helyzetére világított rá a pécsi egyetem rektora, Mansfeld Géza professzor is 1934. szeptember 25-én tartott megnyitó beszédében: *„Fontosnak tartom az egyetem és a felsőhatóság közötti jó viszony ápolását és kimélyítését. Az egyetemek és a kultuszkormány között az utóbbi években az érintkezés, fájdalom, főképpen gazdasági természetű kérdésekre szorítkozik [...] Kétségtelen azonban, hogy az egyetemeknek, mint a legfontosabb kultúrtényezőeknek kell, hogy bizonyos szerep jusson a kultúrpolitikában is.”*³

Valószínű, hogy Szent-Györgyit is hasonló gondolkodás vezérelte, mint legelső munkaadóját és tanárát Mansfeld Gézát,⁴ mikor elvállalta a Ferencz József Tudományegyetem Orvostudományi karának dékáni tisztségét. Ekkorra már jelentős tudományos elismerések és tagságok birtokában volt. Hazánkban megkapta a Tauszk Ferenc díjat, tagjai közé választotta a párizsi Société Philomatique, a Société de Biologie és a hallei Karl Ludvig akadémia.⁵ A C- vitaminra vonatkozó megállapításait a Népszövetség által összehívott nemzetközi londoni konferencia teljes egészében elfogadta, több sikeres európai előadással és számos népszerű hazai prezentációval dicsekedhetett.⁶ Óriási tekintélyt adott a tudósak szakmai körökben az, hogy a Rockefeller Alapítvány kulcsembere volt hazánkban, az alapítvány műszereivel (melyik

¹ Hóman közölte egy 1937-es képviselőházi ülésen, hogy minisztersége kezdetén 33%-os redukciónak kellett gazdálkodnia. Öt év miniszterség után azonban csupán 10%-kal kapott kevesebbet a kutusztárca, mint amit Klebelsberg minisztersége idején kapott átlagosan egy évre. Hóman minisztersége idején nagyobb hangsúlyt kapott a népiskolai program, mint a felsőoktatás. Lásd Ujváry 2003, 270-271.

² Kiss (szerk.) 1936, 6.

³ Márfi 2011, 140.

⁴ Lásd értekezésünk 25. oldalát.

⁵ Csekey (szerk.) 1936, 38.

⁶ Lásd értekezésünk 65. oldalát.

intézmény hogy használhatja) gyakorlatilag saját hatáskörben rendelkezhetett. A tudós mindig nagyon komolyan vette a közszereplést,⁷ az orvostudományi kar működésében is előzetesen jegyzőként vett részt a tanácsuléseken.⁸ Egy ilyen kari tanácsülésen már 1932-ben kitűnt azzal, hogy javaslatot terjesztett elő a protekció megszüntetésére.⁹

Egy másik alkalommal elhatárolódott a kultuszminisztérium kétféle érettségi bizonyítványt bevezető törvényjavaslatától. A középiskoláról szóló 1934. évi XI. törvény ugyanis kimondta, hogy *„A gimnáziumi érettségi bizonyítvány egyetemi és más főiskolai tanulmányokra is képesít, ha ezt a képesítő hatályt a vizsgáló bizottság az érettségi vizsgálaton tanúsított, valamint a tanuló középiskolai tanulmányai folyamán elért tanulmányi eredményének, erkölcsi magaviseletének és egyéniségének gondos mérlegelése alapján külön megállapította.”*¹⁰ A képesítő hatály megállapításának részletes szabályait államfő által jóváhagyott rendelet szabályozta.¹¹ Szent-Györgyi az 1934. január 26-i orvoskari ülésen így foglalt állást: *„Amíg a középiskola jelen szellemében nem annyira a hallgató egyéni szellemi és jellembeli kvalitásait ítéli és fejleszti, hanem az adathalmazok megoldását és a mnemotechnikát tartja legfőbb tárgynak és ameddig a középiskola s az élet és az egyetem eszményei nem esnek össze, addig az ilyen intézkedést nem tartja kívánatosnak.”*¹² Állásfoglalása következetes, hiszen már jóval korábban az 1930. évi Országos Testnevelési Kongresszuson is kritikával illette a túlzott lexikai ismereteket követelő és a gondolkodást nem eléggé serkentő középiskolai oktatást.¹³

A harmincas évek a szegedi egyetemen is a minisztériumi megvonások és a felfellobbanó diákzavargások légkörében teltek. A diákmegmozdulások a tanulmányi fegyelem fellazulását eredményezték, ezért a tudós dékáni működésének első teendője volt határozottan fellépni a tanulmányi fegyelem megerősítése érdekében. A kari

⁷ „Ő nagyon komolyan vette a társadalmi szereplést.” – nyilatkozta legelső tanítványainak egyike, Straub F. Bruno akadémikus. Lásd: Tóth Béla 1987, 101.

⁸ OK, 1933-as jegyzőkönyvek. Ezek tanúsága szerint Szent-Györgyi „*egyetemi ideiglenes jegyző*” volt.

⁹ Szent-Györgyi javasolta, hogy a „*pártfogoltak*” ügyével ne foglalkozzon a kari ülés, hanem a dékán közvetlenül járjon el. Javaslatát leszavazták. Úgy döntöttek, hogy a pártfogoltakat, mint számszelejteket a VKM-mel engedélyeztetik. Lásd: OK, Jkv. 1932. szeptember 17.

¹⁰ A kormányzat a diplomás munkanélküliség okát a „*túlnépességben*” látta. Úgy gondolta, hogy bizonyos mértékű szelekcióval, ami már a középiskolában megtörténhet, ez kiküszöbölhető. Lásd: Ladányi 2002, 55.

¹¹ Ezzel a rendelkezéssel sem csökkent a hallgatói létszám, hiszen a felvételi létszámokat folyamatosan emelték, különösen a jogi és a bölcsészkarokon. Ladányi 2002, 55–56. 9. táblázat

¹² Szabó Tibor – Zallár Andor 1989, 19. Szent-Györgyi gondolkodásában minden diszkrimináció eleve elítélendő volt. Önéletrajzi írásában pedig éppen saját példája alapján emeli ki hogy „*nem szabad végleges ítéletet alkotni a gyerekekről túl fiatal korukban.*” Lásd: Szent-Györgyi Albert 2017d. 89.

¹³ Lásd: Szent-Györgyi 1930, 928–933. valamint értekezésünk 52–53. oldalát.

jegyzőkönyvek tanúsága szerint is a „*hallgatóság szorgalmában nagyfokú visszaesés*” volt tapasztalható, sőt előadásokról való testületi hiányzások is előfordultak. Ezért Szent-Györgyi Körözcében fordult a hallgatókhoz, felszólítva őket, hogy tartózkodjanak az önkényes szünapoktól, a hiányzóknak ’absentiát’ jegyzett be és elsőfokú dékáni megrovásban részesítette őket.¹⁴ Sőt, ha még egyszer hasonló eset előfordulna, kilátásba helyezte, hogy a kollokviumok tartását és a szorgalmi jegyek adását betiltja, „miáltal az egész hallgatóság elesik mindennemű tandíj- és egyéb kedvezményektől.”¹⁵ Szent-Györgyi többször hangsúlyozta, hogy az orvosképzésben az egyes tárgyak és tanórák anyaga olyan szorosan épül egymásra, hogy a további megértést veszélyezteti a tanóráktól való távolmaradás.¹⁶ Ennek ellenére a meglazult fegyelemnek köszönhetően, később is előfordultak nagyobb létszámú hiányzások. Ezért a kari tanácsulések visszatérő témája volt a hiányzó hallgatók dékáni megintése.¹⁷

A félév eleji megnövekedett hiányzásoknak a hallgatóság részéről azonban anyagi okai is voltak. Akik tandíjkedvezményért folyamodtak, azok beiratkozási haladékot is kértek és kaptak. A hallgatók azért, hogy egyhavi házbért (albérleti díjat) megspóroljanak a beiratkozási haladék birtokában az év eleji előadásokat sem látogatták.¹⁸ Kezdetben a kar úgy határozott, hogy csak kivételes és nagyon indokolt esetben adnak beiratkozási haladékot, de még annak birtokában is kötelezővé tették az előadások szabályos látogatását a beiratkozás előtt is. Ez utóbbi nyilvántartására új formanyomtatványt vezettek be.¹⁹ Később Szent-Györgyi javasolta, hogy egy kötetlen indexlappal oldják meg a dolgot, amit „*éppúgy kell kitölteni, mint az indexet, melyen az aláírások eszközölhetők, amely azután a questura*”²⁰ által az indexbe beillesztik.”²¹

A hallgatóság időbeli megjelenését az előadásokon az is hátráltatta, hogy az egyetem tanévnyitó ünnepélye jóval a tényleges oktatási munka megkezdése után került megrendezésre. Szent-Györgyi azt javasolta, hogy „*mondja ki a Tanács, hogy az*

¹³ 1934. november 12. Szent-Györgyi Albert körözcéje a diáktüntetésekkel kapcsolatban: hallgatóknak az órákról való távolmaradásáról. Szabó – Zallár 1989, 122.

¹⁵ Uo. A hallgatóság testületileg hiányzott az orvosi vegytani, szemészeti, sebészeti és élettani előadásokról.

¹⁶ OK, Jkv. 1935. november 20.

¹⁷ Lásd: OK, Jkv. 1934. november 30. Rusznyák István egyetemi tanár kéri 10-12 hallgató megintését a belgyógyászati előadások hanyag látogatása miatt. Ugyanitt a Testnevelési Intézet is kéri a rendszeresen hiányzó hallgatók intésben részesítését.

¹⁸ OK, Jkv. 1935. november 20. Az Egyetemi Tanács ülésének jegyzőkönyvéből: Szent-Györgyi Albert prodékán indítványa a tanulmányi fegyelem megerősítéséről. Lásd: Szabó – Zallár 1989, 122–123.

¹⁹ OK, Jkv. 1934. szeptember 28.

²⁰ Tanulmányi Osztály

²¹ OK, Jkv. 1935. november 20.

előadások az egész egyetemen a tanévmegnyitó ünnepélyt követő hétfőn kezdődnek. A hallgatóság az előadás első három napján köteles aláírásért jelentkezni.”²² A hanyag hallgatók számba vételére a kar nyilvántartó könyv bevezetését rendelte el. Ez nevezték el később „fekete könyv”- nek, funkciója a „hanyag és fegyelmetlen hallgatók” és az ellenük foganatosított intézkedések egy helyen való írásbeli rögzítése, amely nyilvántartás a tandíjmentességi bizottságnak is rendelkezésére állt.²³ Szent-Györgyi ezen javaslatával nyilvánvalóan a felelősebb, anyagi következményekkel is járó viselkedésre akarta ösztönözni a hallgatóságot.

A hiányzásokon túl más, komolyabb fegyelmi vétségek ügyével is kellett a kari tanácsuléseken foglalkozni. Nevezetesen Urbán Jolán szigorló orvos leckekönyv hamisítási fegyelmi ügyével és Csádez Alajos orvostanhallgató leckekönyv és szigorlati jegyzőkönyv hamisítási ügyével is. Míg Urbán Jolán esetében a kar az egyetemről örökre való elutasítása iránt tett előterjesztést az Egyetemi Tanácshoz, Csádez Alajos esetében pedig – Szent-Györgyi javaslatára – a hallgató összes magyar egyetemről való elutasítását kérte a kari tanács a kultuszminisztertől.²⁴ Szent-Györgyi Urbán Jolán esetében a felbujtó felderítésére is eljárást kezdeményezett. Csádez Alajosnak, aki az eredeti bélyegzők felhasználásával hamisította meg a szigorlati jegyzőkönyvet is, az elrettentés szándékával javasolta a legszigorúbb büntetést Szent-Györgyi.

A politikai légkört jól mutatja Eidus László izraelita vallású hallgató pótfelvételijének ügye. A javaslat előterjesztője Rusznyák István egyetemi tanár volt, aki hangsúlyozta, hogy Eidus négy félévet már Bécsben hallgatott. A tanács úgy döntött, hogy a dékánnak a rendőrségtől kell adatokat beszereznie Eidusnak és családjának politikai magatartására vonatkozóan.²⁵

A másik vitatott jellegű téma a rangsorolások ügyében került napirendre. Ez Orsós Ferenc²⁶ debreceni orvskari dékán levele volt, amely szerint a „...*debreceni kar*

²² OK, Jkv. 1935. június 14.

²³ OK, Jkv. 1935. június 14.

²⁴ OK, Jkv. 1935. november 29.

²⁵ OK, Jkv. 1934. szeptember 28. Sem az ügy, sem Eidus neve nem bukkan fel a későbbi jegyzőkönyvekben, ezért úgy gondoljuk, hogy egyedi esetről lehetett szó.

²⁶ Orsós Ferenc (1879–1962) patológus, akadémikus (1928–1945) az orvosi kamara képviselőjében felsőházi tag. Először Debrecenben, majd 1935-től Budapesten a törvényszéki orvostan rendes tanára. Az antiszemita MONE tagja, aki rész vett a zsidótörvények megfogalmazásában. Közreműködött zsidó orvosok eltávolításában az Országos Orvosi Kamarából. 1941-ben összeállította a zsidó orvosok jegyzékét, azt átadta a Honvédelmi Minisztériumnak, szorgalmazva a rajta szereplő orvosok munkaszolgálatra történő behívását. A német megszállás nyomán Csik László, az orvosi kamara akkori elnöke és Orsós Ferenc kérvénnyel fordult a belügyminisztériumhoz, sürgetve a hatóságokat, hogy az addig megkímélt, polgári munkaszolgálatban alkalmazott zsidó orvosokat mielőbb deportálják. Ennek az

*feliratban fogja a minisztert arra kérni, hogy a rangsorolás kérdése egy egyetemközi bizottság meghallgatása útján minden egyetemre nézve egyenlően érvényes formában oldassék meg.*²⁷ Erre reagált Issekutz Béla farmakológus egyetemi tanár a következőképpen: az egyetem jogi kara 1921-ben az Erzsébet egyetemről több tanárt vett át régi rangsoruk teljes elismerése mellett. *„A kar ennek megfelelően a legmelegebben támogatja volt tanártársai ügyét és megbízza a Dékánt, hogy a szükséges lépéseket érdekében tegye meg.”*²⁸

Amíg Szent-Györgyi a hanyag hallgatók irányában szigorúan igyekezett eljárni, addig a szorgalmas és érdeklődő hallgatók előmenetele érdekében minden tőle telhetőt megtett. Saját tanítványait igyekezett mindig a legjobb lehetőségekhez juttatni. Így tett legelső tanítványainak egyikével is, Annau Ernővel²⁹ is, aki a berlini Collegium Hungaricum ösztöndíjasa volt 1929–30-ban, majd a tudós dékánása idején tartotta meg magántanári próbaelőadását és tette le vizsgáját.³⁰ Szent-Györgyi prodékánása idején pedig sikerült a IX. fizetési osztályos tanársegédi állásából a VIII. fizetési osztályos adjunktusi pozíciót elnyernie.³¹ Emellett természetesen támogatta más ígéretes fiatalok előmenetelét is, akik kollégáinak tanítványai voltak. Prodékánása idején például Ivanovics György magántanári képesítését bakteriológiából a közegészségtani tanszékről,³² akit korábban Rockefeller ösztöndíjra is felterjesztettek.³³ Dékánása és prodékánása idején támogatta belgyógyász munkatársa Rusznyák István tanítványának

akciónak a háború után végzett becslések szerint mintegy 2500-an estek áldozatul, az ország zsidó orvosainak több mint a fele. Lásd: <https://mok.hu/a-kamararol/tortenetunk> (Az adatokat a Magyar Orvosi kamara fenti honlapjáról vettük át.) 1943-ban egy nemzetközi vizsgálóbizottság elnökeként megállapította, hogy a katyni több ezer lengyel tiszt kivégzése 1940 áprilisában-májusában történt. Ezzel bebizonyította azt, hogy a kivégzéseket a szovjetek hajtották végre. Lásd részletesebben Mester 2015, 105-117. 1944. december 6-án a nyugatra települő orvosi karral együtt elhagyta az országot. 1946-ban a magyar népbíróság háborús főbűnösnek nyilvánította. Németországban telepedett le és nyugdíjazásáig a mainzi egyetemen a képzőművészeti módszertan és a művészeti anatómia tanára volt.

²⁷ OK, Jkv. 1934. október 26.

²⁸ Uo.

²⁹ Annau Ernő (1901–1967) orvosbiológus, biokémikus, Vámosy Zoltán vezetésével a budapesti Gyógyszertani Intézetben farmakológiával foglalkozott, majd a Műegyetemen Zemplén Gézánál tanult vegyészetet. 1931-től Szent-Györgyi mellett biokémiai kutatásokat végzett, a biológiai égésfolyamatok témakörében Szent-Györgyivel három közös cikke jelent meg.

³⁰ OK, Jkv. 1934. szeptember 17. és Jkv. 1934. szeptember 28.

³¹ OK, Jkv. 1935. december 10. Az előléptetéssel megüresedett két adjunktusi állásra három jelölt pályázott. Szent-Györgyi tudományos tekintélyét bizonyítja, hogy a titkos szavazásban Annau Ernő elsőként nyerte el az állást. (A 12 szavazatból 8-at ő kapott.)

³² OK, Jkv. 1935. november 29.

³³ OK, Jkv. 1934. február 23. Szent-Györgyi ekkor még csak „ideiglenes jegyző” volt, de a Rockefeller Alapnak megbízható kulcsembere. Ivanovics György Szent-Györgyi budapesti egyetemi tanárságának idején 1945-ben lett a penicillin-kutatásban kiváló munkatársa a tudósnek.

de Chatez Andornak bécsi Collegium Hungaricumba szóló ösztöndíjra jelölését és későbbi előmenetelét is.³⁴ Mivel jó érzéke és kiváló kommunikációs képessége révén hamar megtalálta a tehetséges embereket, akikkel nagyon jól tudott később együttműködni, ezért közszereplései is hozzájárultak ahhoz, hogy egy széles kapcsolati hálót építsen ki maga körül. Ennek a gyümölcse lesz majd az a több Nobel-díj-ajánlás, amit 1936-tól folyamatosan magyar orvoskollégái tettek az érdekében. Ebből is világosan látszik, hogy a tudós munkásságának jelentőségét magyar szakmai körökben – a külföldhöz képest kicsi fáziskéséssel ugyan –, de jelentőségének megfelelően értékelték és ez kompenzálhatta a politikai körök természettudománybeli járatlanságát. Viszont arra is rámutat, hogy a magyar tudományos orvosi kutatás kellően magas színvonalú volt a Horthy-korszakban ahhoz, hogy több, Stockholmban is jegyzett kutatója legyen.

A kapcsolati háló kiépítéséhez biztosan hozzájárult a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem elismert ideg- és elmegyógyász tanárának, Schaffer Károlynak tiszteletbeli doktorrá avatásán elmondott dékáni beszéde. A felterjesztést a Ferencz József Tudományegyetem Orvosi Karának részéről többen is javasolták, de a kimagasló orvosi ismereteket mutató és az életművet kiváló szakmaisággal értékelő indoklást Szent-Györgyi tolmácsolta.³⁵ Talán nem véletlen, hogy Szent-Györgyi Nobel-díj-ajánlóinak egyike éppen Schaffer Károly lett 1937-ben.³⁶

Mivel tudományos kutatásainak eredményei ebben az időszakban nemzetközileg kiteljesedőben voltak, ezért sok külföldi meghívásnak kellett eleget tennie. Ennek következtében dékánságának és prodékánságának ideje az itthoni tevékenység tekintetében aránytalanságot mutat. Az 1934/35-ös tanévben, dékánsága idején a tanév második félévében amerikai és bécsi előadásai miatt tanulmányi szabadságon volt. Ennek köszönhetően prodékánságának idején,³⁷ mivel többet volt itthon, több vezetői állásfoglalása, intézkedése történt, mint dékánsága idején.

Éppen prodékánságának idejére esett egy látszólag csak felekezeti ügyben történő példaértékű állásfoglalása az egyetemi tanács ülésén. A tanácskozáson az Emericana³⁸

³⁴ OK Jkv.1934. február 23.

³⁵ Schaffer Szent-Györgyit a Nobel-díj alkalmából köszöntő levelében így írt erről: „*te voltál az én dísz-doktori avató dékánom, akinek meleg és lendületes szavai ma is fülemben csengenek.*” Lásd: Szabó – Zallár 1989, 143.

³⁶ Lásd a következő weboldalt: <https://www.nobelprize.org/nomination/redirector/?redir=archive/>

³⁷ 1935–36-os tanév

³⁸ Foederatio Americana 1921-ben alakult, mint a katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók bajtársi egyesülete. Az ő követelésükhöz csatlakozott a szintén katolikus többségű DEFHE (Délvidéki Egyetemi és

katolikus diákegyesület azon követelését vitatták meg, hogy a szegedi egyetem tantermeiben is függesszék ki az ország címere és a Magyar Hiszekegy fölé a keresztet, mint a keresztény nemzeti kurzus szimbólumát. Az egyetemi tanácsstagok közül öten a követelés mellett, öten ellene szavaztak.³⁹ Zolnai Béla bölcsészkarai dékán és Szent-Györgyi orvoskarai prodékán felszólalással is nyomatékosította az ellenvéleményét. Zolnai azzal érvelt, hogy a hallgatóság egyáltalán nem vagy csak nagyon kevés számban jelenik meg az év eleji illetve ünnepi istentiszteleteken, ezért kétségbe vonta lelkes keresztény elköteleződésüket. Szent-Györgyi élesebben fogalmazott: „*a zavargások bizonyos tekintetben már egész terrorisztikus, tanácsköztársasági⁴⁰ jelleget kezdenek ölteni [...] már az egyetemi tanács is terrorizálva van és terrorfélelem befolyásolja elhatározását.*”⁴¹ A felszólalók „*többje nem azt fejtegette, hogy az egyetem magas elvei megkívánják-e a kereszt kiszögezését, hanem azt fejtegették, hogyha nem szögezik ki, abból baj lesz és szavaikat az attól való félelem indította.*” Hangsúlyozta, hogy más diákszervezetek nem álltak a javaslat mellé, majd így folytatta: „*Én magam, mint protestáns ember, a keresztet nem tartom a magam jelvényének és az bennem inkább az ellenreformáció, mint az általános magyar nemzetiség emlékét ébreszti fel és kétségtelennek tartom, hogy más protestánsok is hozzám hasonlóan érznek.*”⁴² Majd az egyetem békéjére hivatkozóknak kiemelte: „*az egyetem suprema lexje a gondolat szabadsága és az igazság szabad keresése, és sokkal szívesebben látnám, hogy az egyetemet bezárják, minthogy annak gondolatszabadsága korlátoztassék és az egyetem felekezeti vagy politikai fractiok jelszava előtt meghajoljon. Az egyetem általános érvényű igazságot keres, és felette kell magát tartania az idő pillanatnyi politikai vagy vallási áramlatainak.*” Majd hozzáfűzte, hogy mivel „*az egyetemi Tanácsnak rendelkezési joga egyáltalán nincsen és még egy díjtalan gyakornoki állást sem tölthet be és a döntést minden lényeges dologban felettes hatóságai végzik*”,⁴³ ezért javasolta, hogy a végleges döntést bízzák a minisztériumra. A kutatás kiderítette, hogy a VKM a

Főiskolai Hallgatók Egyesülete) és a SZEFE (Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete) is. Szabó – Zallár 1989, 27.

³⁹ 1935. december 11. Az Egyetemi Tanács ülésének jegyzőkönyvéből: Szent-Györgyi Albert prodékán hozzászólása a kereszt kifüggesztésének kérdéséhez. Lásd: Szabó – Zallár 1989, 124-125.

⁴⁰ A dokumentumról készült szegedi tisztáztatban (Szabó – Zallár 1989, 124-125) ez a szó nem szerepel valószínűleg szándékosan kihagyták. A szocialista kiadás cenzúrázta Szent-Györgyi műveit is. Lásd: Tasiné – Tasi 2016.

⁴¹ MOL K 636 16300/1936. Idézi Ladányi 2002, 76.

⁴² A Kolozsvárról áttelepült egyetem tanári kara jórészt protestáns és elsősorban református volt. Lásd: Kiss Róbert 2009, 202.

⁴³ Szent-Györgyi szigorúan szembe nézni kényszerült azzal – az elmúlt évek keserű tanúságaként, – hogy a minisztériumnak milyen erős hatalma van az egyetemek felett.

döntést az Egyetemi Tanács autonóm hatáskörébe tartozónak ítélte, de válaszában megjegyezte, hogy a keresztet a pécsi és a műegyetemen már kifüggesztették, mint az egyetemes magyar kultúra szimbólumát. Hóman Bálint ezt másnap nyilatkozatként az MTI-vel is közölte.⁴⁴ Ezek után a szegedi egyetemi tanács is hozzájárult a kereszt kifüggesztéséhez.⁴⁵

Szent-Györgyre kari vezetőként – önként vállalt feladatként – nagyobb oktatási feladatot is hárult. 1935. január 28-tól ugyanis Széki Tibor professzor Budapesten folytatta tovább oktatói tevékenységét így a vezetése alatt álló természettudományi kari Szerves és Gyógyszervegytani Intézet irányítását át kellett venni.⁴⁶ Megállapodás született a két kar (természettudományi és orvosi) között, Szily Kálmán államtitkár elnöklete alatt, 1935. május 24-én, hogy *„addig is, ameddig a két tanszék elválasztása kielégítő módon lehetőségessé válik a személyi változás esetén a már létrejött helyzet fenntartatik, vagyis az, hogy Szent-György, mint mindkét karnak tagja, látja el úgy az orvoschemiai, mint az I. sz. vegytani tanszék (gyógyszervegytani) vezetését”*.⁴⁷

Ezt a feladatot először – Szent-Györgyi külföldön tartózkodásának ideje alatt – Kiss Árpád az Általános és Szervetlen Vegytani Intézet vezetője vállalta fel, 1935. október 3-tól pedig, miután hazatért külföldről, Szent-Györgyi vette át tőle.⁴⁸ Ekkor Szent-Györgyi mindkét kar tagjaként látta el vezetői teendőit, a természettudományi kar elismerte őt orvoskari közös tanárnak, miközben tanszékük sértetlensége megmaradt.⁴⁹ Így sikerült megmenteni ezt az intézetet a tanszéki redukciók idején a megszüntetéstől, megőrizve az ottani tanári és egyéb álláshelyeket is.⁵⁰ A minisztérium ezen eljárásának keretében az Orvosvegytani Intézet is megkapta végleges helyét a Dóm téren.

A tudós külföldi szerepléseiről a kari tanács mindig elismerően nyilatkozott. A szegedi természettudományos kutatás színvonalát jól érzékelteti az az adat is, hogy az

⁴⁴ Ladányi 2002, 76.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Az 1930. évi XLVII. törvény szellemében nyugdíjazással vagy áthelyezéssel lehetett megoldani egyes státuszok, majd tanszékek megszüntetését. Tehát a tanszékvezető távozása indok lehetett volna a tanszék felszámolására.

⁴⁷ OK Jkv. 1935. június 14.

⁴⁸ Csekey (szerk.) 1936, 83–84.

⁴⁹ OK Jkv. 1935. június 14. A két kar megállapodását a miniszter hagyta jóvá. Szent-Györgyi befolyása megnövekedhetett, hiszen sikerült Hómannal megegyezésre jutni ezen a téren. A minisztériumnak szimpatikus lehetett, hogy két hasonló profilú tanszék (orvosvegytan és gyógyszervegytan) egy ember vezetése alatt összevonódik. Szent-Györgyi pedig két tanszék vezetőjeként még nagyobb befolyással rendelkezett az egyetemi oktatásban.

⁵⁰ Fodor Gábor visszaemlékezésében utal arra, hogy ezzel Szent-Györgyi megmentette Bruckner Győző, későbbi jeles szerves kémikus, akkor még tanársegédi állását is. Tóth 1987, 108–109

*American Chemical Society*nek⁵¹ két szegedi tagja is volt 1934-ben: Kiss Árpád szervetlen kémikus és Dávid Lajos gyógyszerész.⁵² Szent-Györgyi tisztában volt vele – és a Charles Glen Kinggel való óriási küzdelme a C-vitamin felfedezésének elsőségéért⁵³ nagyon is megerősítette ezt –, hogy mennyire hátrányos a helyzete egy kelet-európai ország vidéki egyetemén. Ezért és munkájából adódóan is folyamatosan tartotta a kapcsolatot volt munkatársaival, a nemzetközi tudományos élettel.⁵⁴ 1935. februárjában a harvardi egyetemre hívták meg élettani előadásokat tartani.⁵⁵ Csak Mossnak árulta el, hogy kihasználva azt, hogy éppen megüresedett Otto Folin (1867–1934) halálával egy hely, állást is szeretett volna kapni a nagyhírű egyetemen. A sikeres előadások után nagy ebédet adtak a tiszteletére, majd egy személyes elbeszélgetésen Edwin Cohn (1892–1953) professzor tesztelte még Szent-Györgyi tudását. Cohn a saját kutatásairól kezdett beszélni, ami annyira unalmas volt a bőséges ebéd után elpilledt Szent-Györgyinek, hogy miközben figyelni próbált, elaludt. A tudós szerint ezzel az égbekiáltó udvariatsággal végleg elvágta az útját az amerikai egyetemre.⁵⁶ Valószínűbb, hogy riválist láttak benne és inkább amerikai állampolgárral töltötték be a helyet. Mindenesetre az anekdota jól érzékelteti azt, hogy Szent-Györgyi nem tudta, még jól felfogott személyes érdekből sem valakinek a pozíciójából adódó tekintélyét tisztelni. Egy dolgot tisztelt minden feltétel nélkül: a színvonalas szellemi teljesítményt, a munkát.

1935 nyarát Szent-Györgyi különböző tudományos szereplésekkel töltötte. Júniusban az általa is életre hívott Magyar Élettani Társaság vándorgyűlésén vett részt Debrecenben, itt már a társaság állandó főtitkáráként szerepelt.⁵⁷ Augusztus 8. és 18. között pedig különleges meghívásnak tett eleget, részt vett a 15. Nemzetközi Élettani Konferencián Leningrádban és Moszkvában. Tudományos körökben az is meglepetés volt, hogy a Szovjetunió vállalkozni mert ilyen nagy jelentőségű rendezvény

⁵¹ Amerikai Kémiai Társaság (ACS) az amerikai kongresszus által 1876-ban létrehozott nonprofit szervezet, amely ma már több mint 158000 tagot számlál. A világ legnagyobb tudományos társulata, amely vezető szerepet töltött be a múlt században, a kémiai kutatásokban.

⁵² Csekey (szerk.) 1936, 40–60.

⁵³ Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a jeles amerikai tudományos szervezetbe az Amerikai Kémiai Társaságba (ACS) Szent-Györgyit nem ajánlották tagnak. Pedig emigrációja idején 1949-ben, annak elnöke Linus Pauling volt, aki Szent-Györgyi kutatásainak elismerője és személyes barátja volt.

⁵⁴ Folyamatosan levelezett például a Rockefeller Alapítvánnyal is és összes hasonló kutatást végző tudóstársával. Moss 2003, 115, 129 etc.

⁵⁵ Lásd értekezésünk 66. oldalát.

⁵⁶ Moss 2003, 127–128.

⁵⁷ A vendéglátó Went István professzor volt, felszólalt Orsós Ferenc orvoskari dékán is. Lásd: A Magyar Élettani Társaság, Pesti Hírlap 1935. június 6. Mivel több tudományos társaságban voltak mindketten tagok, Szent-Györgyi figyelemmel kísérhette Orsós tudományos és politikai tevékenységét.

lebonyolítására, hiszen köztudott volt társadalmi elmaradottsága. A fenntartással érkező idegen tudósokat azonban meglepetések sokasága ejtette ámulatba az elzárt és eddig ismeretlen országban.⁵⁸ Nemcsak a konferencia mérnöki pontosságú szervezettsége, a pazar vendéglátás készítette csodálatra még az amerikai résztvevőket is, hanem leginkább az irántuk tanúsított megkülönböztetett lakossági tisztelet Mindez a tudomány nagy társadalmi elismertségéből, népszerűségéből fakadt,⁵⁹ amit megerősíteni látszott a tudomány magas állami támogatottsága. Szent-Györgyinek, aki jól ismerte Európát, Cambridge-ben vált érett kutatóvá, aki dolgozott és előadott az Egyesült Államokban is, ez volt az első élménye a Szovjetunióról. Szimpatikus lehetett számára a természettudomány ilyen mértékű támogatottsága, a tudomány iránti lelkesedés, és a kutatások magas szakmai színvonala. A természettudomány támogatottsága,⁶⁰ amit a résztvevők felé a rendezők is kommunikáltak,⁶¹ éppen ellenkezője volt annak, amit itthon tapasztalt. Mivel személyiségében mindig nyitott volt, gondolkodásmódjában képes volt több ellentétes világnézetet is respektálni, értékrendjében pedig a helyesnek vélt tudománypolitika a legelső helyen szerepelt,⁶² ezért számára ez a látogatás különösen emlékezetes maradt. Erre utal az a tény, hogy 1942-ben a hozzá tisztelgő látogatásra érkező Kállai Gyulának is elismerően nyilatkozott a szovjet tudománypolitikáról.⁶³ (Az orosz szakirodalomból tudjuk, hogy a kommunista stratégia része volt⁶⁴ a természettudomány felfejlesztése a Szovjetunióban. Kezdetben az első világháború utáni újjáépítésben volt nagy szükség rá, később a Szovjetunió világhatalmi vezető szerepének elérésében volt kiemelkedő jelentősége a természettudományoknak,

⁵⁸ A. C. Ivy M. D 1935. A konferencia résztvevői – így a tudósító is – aszalt gyümölcscsel és csokoládéval felszerelve érkeztek Leningrádba, ahol a legpazarabb vendéglátással, luxuskörülményekkel várták őket.

⁵⁹ Ivy szerint nemcsak a plenáris, hanem a szekcióüléseken is nagyon sok, a tudomány iránt lelkesedő (faithful attendents) ember vett részt. Volt olyan szekció-előadás, ahol a hallgatóság 1500 főt tett ki, holott az összes résztvevő kutató száma 1200 fő volt. Emellett a konferencia egészét, a plenáris ülésekét is, óriási tudományos lelkesedés hatotta át. Lásd: Ivy A. C. 1935, 693.

⁶⁰ Egy példa Szent-Györgytől 1935-ös látogatása kapcsán: „Az experimentális biológiai intézetnek, mely a biológiai kutatókat fogja össze, már akkor több mint 10000 tagja volt és a tudományos akadémia a központok egész sorában működött.” Lásd: Szent-Györgyi 1947.

⁶¹ Karpinszky, a Szovjet Tudományos Akadémia elnöke is kihangsúlyozta, hogy a munkások és a kormány „nagy figyelmet és tekintélyt adott a tudománynak” Ivy 1935, 692.

⁶² Ne felejtjük el, hogy Cambridge-ből azért is jött haza, mert Klebelsberg tudománypolitikai elképzeléseivel már akkor maximálisan egyetértett. „Magyarországnak abban az időben (1932) igen kiváló közoktatási minisztère volt. Újjá akarta szervezni a magyar tudományt, és a segítségemet kérte. Elfogadtam hát a szegedi egyetem Orvosi Kémiai Tanszékének a vezetését, és nehéz szívvel távoztam Cambridge-ből a szegedi egyetemre.” Lásd: Szent-Györgyi 2017d. 95.

⁶³ „A tudományra ott is szükség lesz. Hallom a Szovjetunióban milyen nagy szerepe van.” – mondta Szent-Györgyi. Kállai Gyula 1980, 484.

⁶⁴ Sz. L. Vavilov 1950. A témára bővebben kitérünk a "Hogy a tudomány ne legyen mostohagyermek." Szent-Györgyi Albert és a szovjetek című írásunkban, lásd: Tasiné 2018.

különösen az alkalmazott tudományoknak.⁶⁵⁾ Szent-Györgyi nyitottságával magyarázható, hogy Horthy sikertelen kiugrási kísérlete után, a nyilas kormány uralma alatt, felvállalta a közvetítést az oroszok felé.⁶⁶⁾

Mint utaltunk már rá, 1935. október 14-én tartotta akadémiai székfoglalóját. Tangl Károly, az MTA Matematikai és Természettudományi osztálya újonnan kinevezett elnökének vezetése alatt. Az ülésen ott volt több támogatója is, nevezetesen Schaffer Károly és Zemplén Géza,⁶⁷⁾ az MTA rendes tagjai, ők is tartottak előadást azon a napon. Első publikációja medikus korában a Matematikai és Természettudományi Értesítőben jelent meg, Tangl Károly és Zemplén Géza tanulmányai társaságában.⁶⁸⁾ Tangl Károly és Schaffer is támogathatta, de a legvalószínűbbnek azt tartjuk, hogy Zemplén Géza jelölhette a tagságra, hiszen Zemplén, hajdani tanítványa, Annau Ernő⁶⁹⁾ révén jó rálátással rendelkezett Szent-Györgyi munkásságára, annak eredményeiről első kézből értesülhetett. Zemplén munkásságát a kormány is elismerte, hiszen megkapta a Corvin-koszorút, ami közismerten Horthy által alapított kormánykitüntetés⁷⁰⁾ volt. A sikeresen elnyert levelező akadémiai tagságnak és a jeles támogatóknak köszönhetően a kultuszárca is engedett a tudóssal szembeni merevségéből. Ennek megnyilatkozása volt, hogy 1936 tavaszán Szent-Györgyit is beválasztották több jeles hazai tudományos testületbe. A kultuszminiszter előterjesztésére az 1930. évi VI. tc. II. paragrafusa alapján felállított Országos Természettudományi Tanács tagjainak sorába, sőt az OTT, a

⁶⁵⁾ Sz. L. Vavilov 1950, 5. Szerző szerint az új szovjet állam stratégiájában a tudomány nélkülözhetetlen támaszpont (sic!) lett, 1918 és 1930 között ötszörösére (800-ra) nőtt a tudományos intézmények száma, ahol jelentős mértékben megjelentek az alkalmazott tudományok művelői is. Bővebben lásd: Tasiné 2014.

⁶⁶⁾ Ő vitte volna el, a kormányzó személyének kikapcsolásával, a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának Bajcsy-Zsilinszky Endre által fogalmazott levelét Malinovszkij marsallnak a második ukrán hadsereg parancsnokának. A tudós vezette küldöttség elindítására, azonban a nyilas letartóztatási hullám miatt nem került sor. Szent-Györgyi önként vállalt küldetéséről Bay Zoltán is megemlékezik. Bay Zoltán 1988, 226–227.

⁶⁷⁾ Zemplén Géza (1883–1956) szerves kémikus, Emil Fischer tanítványa volt, majd munkatársa lett Berlinben, 1913-tól tanszékvezető a József Nádor Műegyetemen, 1927-től MTA rendes tag, 1928-ban elnyerte az MTA Nagydíját, 1932-ben a Corvin-koszorút. 1915-től a Chinoi gyár tanácsadója. 1948-ban Kossuth-díjban részesült.

⁶⁸⁾ Lásd értekezésünk 17. oldalát.

⁶⁹⁾ Annau már 1934. szeptemberében letette magántanári vizsgáját. Lásd értekezésünk 89. oldalát, 1935. decemberében pedig elsőként nyerte el a megüresedett adjunktusi állást, Szent-Györgyi prodákánysága alatt. Lásd: uo.

⁷⁰⁾ A kitüntetés alapító okiratát Horthy 1930. október 11-én Klebelsberg ellenjegyzésével írta alá. A jutalmazottak a kitüntetést „a magyar tudomány, irodalom és művészet terén, valamint a magyar művelődés fellendítése körül szerzett kimagasló érdemükért” kapták. Az élő Corvin-láncosok száma soha nem haladhatta meg a 12-t, a koszorúsok keretszámát 60-ban maximálták. A kitüntetettek az érdemrendet halálukkor a hozzátartozók segítségével visszaadományozták az államnak. Ezeket újaknak adományozták oda, ügyelve a keretszámokra. Lásd: Murányi 1999.

természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedésekért felelős, szűkebb körű Intézőbizottságának tagjai sorába is beválasztották.⁷¹ Az Országos Természettudományi Tanács elnöke Tangl Károly, alelnöke pedig Vámosy Zoltán⁷² lett. Vámosy Zoltán is a támogatói között lehetett, hiszen ő volt Annau Ernő másik kiváló tanára. Ő, mint farmakológus szakmailag sokra értékelhette a C-vitamin beazonosítását, olyannyira, hogy őt is Szent-Györgyi Nobel-díj-ajánlói között tartjuk számon.⁷³

Beválasztották emellett az 17.000/1936. IV. számú rendelettel felállított Országos Felsőoktatási Tanács tagjainak sorába⁷⁴ is, a biológiai és orvostudományi szakosztályba, amelynek tagságában – két másik szegedi tag mellett⁷⁵ – ott volt többek közt báró Korányi Sándor, Vámosy Zoltán, Orsós Ferenc, Mansfeld Géza, Entz Géza is. De helyet kapott Szent-Györgyi az 1927. évi XIII. tc. 4. paragrafusának 1. pontja alapján létesített Ösztöndíjtanács tagjainak sorában is, Kodály Zoltán, Glattfelder Gyula, Moravcsik Gyula, Hajnal István, Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Ravasz László és mások társaságában.

Ugyancsak beválasztották a 17300-1936. IV. rendelettel felállított Magyar Biológiai Kutatóintézeti Tanács tagjai sorába Beznák Aladárral és Gelei Józseffel együtt.⁷⁶ Megállapíthatjuk, hogy nemcsak a Klebelsberg által felállított tudományos testületekben kapott helyet a tudós, hanem a Hóman Bálint által rendeletileg életre hívottakban (Országos Felsőoktatási Tanács, Magyar Biológiai Kutatóintézeti Tanács) is. Egyedül az Országos Köznevelési Tanács tagjainak népes táborában nem látjuk a nevét, de ott jellegénél fogva nem is hiányoljuk a részvételét⁷⁷ A kutatás megállapította,

⁷¹ Intézőbizottsági tagok voltak még többek között Gorka Sándor tanár, Johan Béla államtitkár, Szily Kálmán államtitkár, Teleki Pál és Orsós Ferenc tanárok. Lásd: Kinevezték az országos természettudományi, felsőoktatási és köznevelési tanács tagjait, *Pesti Hírlap* 1936. április 9.

⁷² Vámosy Zoltán (1908–1953) orvos, farmakológus, a budapesti gyógyszerintézetben ny. r. tanár (1917–1939), az Orvosi Hetilap főszerkesztője (1924–1944), az MTA tagja (1920–1948). Felfedezte a phenolphthalein hashajtó hatását, vizsgálta a máj méregtelenítő funkcióját és az ópium-alkaloidokat, törvényszéki orvosi vizsgálati módszert kísérletezett ki.

⁷³ Lásd: <https://www.nobelprize.org/nomination/redirector/?redir=archive/>

⁷⁴ Bár itt a 20 tagú elnöki tanács tagjai sorába nem választották be. Az Országos Felsőoktatási Tanács a miniszeri döntés előtt a szakértői szerv szerepét töltötte be. Csupán votum consultativummal rendelkező véleményező és tanácsadó szerv volt. Lásd: Ladányi 2002, 160.

⁷⁵ Gelei József és Baló József egyetemi tanárok.

⁷⁶ Kinevezték az országos természettudományi, felsőoktatási és köznevelési tanács tagjait, *Pesti Hírlap* 1936. április 9.

⁷⁷ A szegediek közül Tomcsik József egyetemi tanár viszont ott van a bizottságban. A bizottsági tagok többsége középiskolai tanár volt vagy a magyar köznevelés, tanárképzés képviselője. Lásd uo.

hogy sajnos ezek a testületek sem tudtak változtatni a felsőoktatási irányítás nagy mértékben centralizált jellegén.⁷⁸

Valóban némileg megnövekedhetett Szent-Györgyi respektusa a kultuszkormányzat megítélésében, mert olyan nemzetközi rendezvényre is kapott meghívást, amelyen a népek szellemi életének legkiválóbbjai képviselték hazájukat. A Népszövetség Szellemi Együttműködésének értekezlete Budapesten tartotta tanácskozását 1936. június 8-án.⁷⁹ A rendezvényre Szent-Györgyi is kapott meghívót, holott a témának – klasszikus műveltség és a humaniorák – nem volt különösebb természettudományi aspektusa. A meghívottak között volt többek között Glattfelder Gyula, Kerényi Károly, Zolnai Béla,⁸⁰ Kornis Gyula, Eckhardt Sándor, Huszti József. A fogadó bizottság elnöke Teleki Pál, főtárgya Balogh József volt, a külföldi meghívottak között pedig olyan szellemi kiválóságok, mint Thomas Mann, Karel Capek, Johan Huizinga, Jean Piaget, Paul Valéry voltak. Hóman estebédet adott a tanácskozás résztvevőinek tiszteletére, amin Szent-Györgyi is vendég volt.⁸¹ 1936 novemberében a vallás- és közoktatási miniszter a „külföldi magyar intézetek kuratóriumának tagjává” is kinevezte a tudóst.⁸²

Jól látható, hogy 1936-ra a kultuszminisztérium és Szent-Györgyi kapcsolatában a közös hangvétel megtalálására irányuló kölcsönös törekvés volt jellemző. Szép példája volt ennek az, hogy a Hóman Bálint által összehívott Országos Felsőoktatási Kongresszuson⁸³ Szent-Györgyi is a meghívott előadók között volt. Előadásának címe „Természettudományi Képzés és laboratóriumi munka az egyetemi oktatásban” volt.⁸⁴ Felszólalását a természettudomány korszakmeghatározó szerepének kiemelésével⁸⁵ kezdte, az új, a természettudomány által fémjelzett korszak indulását a Röntgen-sugárzás felfedezéséhez (1895) kötötte. A természettudományi vívmányok által

⁷⁸ Lásd: Ladányi 2002, 160–161.

⁷⁹ A Népszövetség Szellemi Együttműködésének értekezlete Budapesten, *Pesti Hírlap* 1936. május 23.

⁸⁰ Ők Szent-Györgyivel együtt mindnyájan szegediek voltak.

⁸¹ A humanizmus szerepe a modern ember kialakulásában, Hóman kultuszminiszter estebédje, *Pesti Hírlap* 1936. június 10.

⁸² Lásd: Szent-Györgyi professzor kinevezése, *Délmagyarország* 1936. november 28.

⁸³ A kongresszust 1936. december 10.-16. között rendezték meg Budapesten. Ez volt hazánkban az első ilyen jellegű tanácskozás, ahogy azt Megnyitó beszédében Horthy Miklós is kiemeli. A kongresszus feladata a felsőoktatás tervezett reformjának előkészítése volt. Lásd: Mártonffy 1937a, 7–8. és Ladányi 2002, 126–129.

⁸⁴ Valószínűleg előadásának természettudományi jellege miatt, három másik előadó társaságában, a Bölcsészettudományi Szakosztályban, nem az orvosiban adott elő Szent-Györgyi. Lásd: Mártonffy (szerk.) 1937b. 63–72.

⁸⁵ Itt a Klebelsberg által is sokszor hangoztatott gondolatot tolmácsolta, azt, hogy a huszadik század a természettudományok százada lesz. Lásd fentebb.

megváltoztatott világban, megváltoztak az egyetem feladatai is. Az egyetemet mindig is a tudomány művelésének és a szakképzés szükségességének kettőssége határozta meg. Az új korszakban egyre nagyobb szerepet kap a szakképzés, hiszen a mindennapi életben a jó szakemberek iránti igény egyre nagyobb. De a tudomány önnön fejlődése során specializálódik is, így a hozzá kapcsolódó szakképzés is egyre többirányúbb lesz. Ehhez a sokirányú szakképzéshez pedig egyre több oktatóra van szükség. A szakképzésben az egyetemeken a legnagyobb szerep a tanársegédekre és a tansegédszemélyzetre hárul. Sajnos, az utóbbi időben éppen ennek a rétegnek a számát csökkentették állandó jelleggel.⁸⁶ Tisztában van azzal, hogy szűkre szabottak az anyagi lehetőségek, „*szerények a viszonyok*”, de véleménye szerint az egyetemi kiadásoknak „*mintegy hat százalékkal való emelésével az egész kérdés gyökeresen megoldható lenne.*”⁸⁷ Szelíd retorikával hangsúlyozta, hogy az egyetemek fenntartására fordított óriási összeg, 10000000 pengő kárba vész, mert az egyetem nem tud eleget tenni ilyen kevés számú emberrel sem a tudósképzés sem a szakemberképzés megnövekedett feladatának.⁸⁸ A felsőoktatás szinte valamennyi problémájának gyökerét az elégtelen számú tansegédszemélyzetben látta. Az egyetemi oktatásban nem a lexikális, hanem az életben hasznosítható, gyakorlati tudás átadását tartotta a legfontosabbnak. Éppen ennek az átadására lenne szükség a még nagyobb számú tansegédszemélyzetre.⁸⁹ Mivel a természettudományok fejlődése nagyon felgyorsult, ezért fontos „*a természettudományok legmagasabb eredményeit a közemberrel is megértetni.*” Itt tulajdonképpen mai kifejezéssel élve a tudományos ismeretterjesztés fogalmát írta le.⁹⁰ Próbálta eloszlatni azt a tévhitet, hogy a természettudományok művelése a durvaságot, kulturálatlanságot, a „*finomult humanista kultúra*” kiveszését okozza. Különbséget tett az igazi természettudományok és az utilitárius technika között, ez utóbbira hozta fel példának a „*soffőr típusú*” embert, aki a természet erőit csak a maga felületes, utilitárius alkalmazásából ismeri és nem a törvényszerűségek kutatása, megértése vezérli. Szent-Györgyi ezen felszólalásában érzékletes példákkal, visszafogott stílusban, de tudománya iránti lelkes elköteleződéssel mindent elkövetett, hogy a

⁸⁶ „*mivel ezek az egyedüli ideiglenes jellegű állások az egyetemen s így könnyen megszüntethetők*” – indokolta Szent-Györgyi.

⁸⁷ Mártonffy 1937b, 67.

⁸⁸ Vezető egyetemünkön van olyan gyakorlat, ahol 70 hallgatóra jut egy tanársegéd – emelte ki a tudós.

⁸⁹ Az egyetemen minden fiatal oktató tanársegédként kezdte a pályafutását. Szent-Györgyi ezzel a felszólalásával a fiatalok előmenetelét is támogatni szeretne volna.

⁹⁰ Szent-Györgyi ezt maga állandóan gyakorolta. Visszaemlékezésekből tudjuk, hogy milyen érdekesen tudta közel hozni a hallgatósághoz a saját kutatási témáját.

természettudományokat közelebb hozza a Horthy-korszak politikai elitjéhez.⁹¹ Az előadásához hozzászólók támogatták a tudós elképzeléseit, külföldi példákkal is alátámasztották azt, különösen fontosnak tartották a természettudományi tárgyak (fizika, kémia, biológia) speciális oktatását.⁹² Az orvosi szekció egyik felszólalója még ennél is tovább ment, mivel a díjtalan gyakornoki állás megszüntetését és a díjas állások szaporítását javasolta.⁹³ Többször elhangzott a minisztérium túlzott központosító szerepe, a szűkre szabott helyi autonómia.⁹⁴ Sajnos a tansegédszemélyzet helyzetének átfogó jogi rendezésére, bár az Imrédy- majd a Teleki-kormány alatt is történtek erőfeszítések, a későbbiekben sem került sor.⁹⁵

Talán annak köszönhetően, hogy Szent-Györgyi mögött már egyetemi vezetői tapasztalat is volt, alaposan kivette részét az oktatói munkából is és hivatalos szerepléseiben próbált konfliktuskerülő lenni, vagy abból adódóan, hogy Hóman is értesült Szent-Györgyi munkásságának jelentőségéről, a kultuszminiszter a következő évben Corvin-koszorú kitüntetésre javasolta Szent-Györgyit is.⁹⁶ Ez volt kettőjük kapcsolatának csúcspontja, Hómantól a legnagyobb gesztus, hiszen egy természettudóst terjesztett fel, Szent-Györgyi pedig úgy gondolta végre felenged körülötte a jég és nagyobb mozgásteret kaphat. Igaz, hogy – a korszak szellemi értékrendjének megfelelően – a Corvin-láncot Serédy Jusztinián bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek kapta az egyházjogtudomány terén kifejtett kimagasló munkásságáért és Károlyi Árpád nyugalmazott államtitkár, történetírói munkásságáért.⁹⁷ A Corvin- koszorúval

⁹¹ Így nyilatkozik a természettudomány feladatáról: „A természettudomány egyetlen célja a legmélyebb igazságok, a legmélyebb bölcsesség az Isten megismerése. Ha van felettünk egy magasabb értelem, melynek mindannyian teremtményei vagyunk, úgy az minden bölcsességét nagy művébe a minket körülvevő világmindenségbe fektette. Így, ha a természettudomány a természet törvényeit kutatja, úgy az isteni bölcsességet próbálja megérteni, melynél mélyebb bölcsesség nincsen.” Lásd: Mártonffy 1937b 71. Szent-Györgyi gondolkodásában mindig fontos szerepet játszott a transzcendentalitás. A fenti gondolat számos írásában is megjelenik. Jelen esetben azonban retorikai fogásról is szó lehet, így akarta közelebb hozni a természettudományokat a mélyen vallásos politikai elithez.

⁹² Farkas Béla egyetemi ny. r. tanár hozzászólása. Mártonffy 1937b, 73–79.

⁹³ Balogh Ernő „szégyenteljes ingyen-munkaszolgáltatás” elnevezéssel illette a díjtalan állásokat. Lásd: Mártonffy 1937a, 125.

⁹⁴ A felszólalók kifogásolták, hogy a felsőoktatási intézményeknek szinte semmiben sincs önálló döntési joguk. Még egy fizetéstelen gyakornokot sem vehetnek fel önállóan, ahhoz is minisztériumi jóváhagyás kell. A kutatás megállapította, hogy Szily Kálmán államtitkár minden egyetemi döntésről tudni akart. Ladányi 2002, 162. „Mindent tudni akart, a legkisebb részletkérdést is kezében akarta tartani... nagyvonalúságra, egységes összefoglaló koncepcióra képtelen volt” – nyilatkozta róla egyik munkatársa. Ladányi 2002. uo.

⁹⁵ Ladányi 2002, 111–115.

⁹⁶ A kormányzó Serédi Jusztinián hercegprímásnak a Corvin-láncot adományozta, a Corvin-lánc és koszorú új birtokosai, *Pesti Hírlap*, 1937. február 7.

⁹⁷ A Klebesberg Kuno és Berzeviczy Albert halálával megüresedett két helyet töltötték így be. A Corvin-lánc kitüntetettjei voltak az évre: Dohnányi Ernő, Herczeg Ferenc, Hóman Bálint, Hubay Jenő, Karlovsky

díjazottak között pedig többnyire a humaniorák művelői voltak. Jelesül, Makkai Sándor író, egyetemi tanár (Debrecen), Németh Gyula turkológus (Budapest), Némethy Ella operaénekesnő és Szent-Györgyi Albert. A tudós „*az élettudomány és a vegyészet terén szerzett kiváló érdemeiért*” kapta a kitüntetést. Az indoklás túl általános,⁹⁸ a C-vitamin felfedezését, mint tudományos újdonságot nem is említi, pedig Szent-Györgyi Hómannak előadást is tartott Szegeden a C-vitaminról⁹⁹ és minden róla szóló tudósítás úgy emlegette őt, mint a C-vitamin világhírű felfedezőjét. Tudományos életrajzából tudjuk, hogy ekkorra már a P-vitamint is – amiről később bebizonyosodott, hogy egy flavonoid – felfedezték Rusznyák Istvánnal és munkatársaival. Szent-Györgyi részt vett a kitüntetéshez kapcsolódó ünnepi estebéden is, bár aligha azonosult a szónokló Kornis Gyula beszédében emlegetett fasiszta újjászületés gondolatával.¹⁰⁰

1936. június elején Hóman Bálint meghívására Woicieh Swiestoslawski¹⁰¹ lengyel kultuszminiszter látogatott hazánkba. A június 2–4. közötti látogatás tulajdonképpen viszonzása volt Hóman korábbi lengyelországi útjának. Swiestoslawski eredetileg vegyész-mérnök volt, a varsói műegyetem tanára, majd rektora, akit ezen látogatás alkalmával a József Nádor Műszaki és Közgazdaságtudományi Egyetem a műszaki tudományok tiszteletbeli doktorává avatott.¹⁰² Látogatása utolsó napján Szegedre is ellátogatott, ahol a Kémiai Intézetből Kiss Árpád egyetemi tanár, a Biokémiai Intézet részéről Szent-Györgyi Albert egyetemi tanár fogadta.¹⁰³ Amilyen

Bertalan, Károlyi Árpád, báró Korányi Sándor, Ravasz László, Serédi Jusztinián, gróf Teleki Pál, báró Wlassics Gyula és Zala György. Közülük egyedül Korányi Sándor foglalkozott természettudománnyal, hiszen orvos volt.

⁹⁸ Lásd fentebb. A C-vitamin felfedezését a pesti professzori karban nem ismerték el.

⁹⁹ 1933 márciusában Hóman szegedi látogatása idején. Lásd fentebb.

¹⁰⁰ A humanizmus Mátyás királynak és a mai kor imperialistáinak felfogásában, Kornis Gyula serlegbeszéde a Corvin-láncosok és koszorúsok testületének ünnepi estebédjén, *Pesti Hírlap* 1937. február 24.

¹⁰¹ Woicieh Swiestoslawski (1881–1968) lengyel vegyész és biofizikus. A moszkvai egyetemen tanult, termokémiával foglalkozott. Folyadékok párolgáshőjének vizsgálatára az iparban jól hasznosítható adiabatikus termométert készített. 1923-tól akadémikus, 1935–39-ig közoktatásügyi miniszter volt, minisztersége idején jóváhagyott bizonyos zsidó diákokkal szembeni diszkriminatív intézkedéseket. (gettópádok bevezetése) 1935–39 között a Lengyel Köztársaság szenátora volt. A II. világháborút az Egyesült Államokban kutatással töltötte. A háború után visszatért hazájába és a fizikai kémia területén számos vezető pozíciót töltött be.

¹⁰² Swiestoslawski lengyel kultuszminiszter a magyar-lengyel együttműködésről, A műegyetem tiszteletbeli doktorává avatja a lengyel minisztert, *Pesti Hírlap* 1937. június 4.

¹⁰³ A lengyel kultuszminiszter Szegeden, *Pesti Hírlap* 1937. június 5. Ezen felül a szegedi helyi lap részletezi azt a feltűnően ünnepélyes fogadtatást, amiben – az egész város bevonásával – részesítették a lengyel minisztert. Glattfelder Gyula püspök saját ebéden fogadta a püspöki palotában. A nagyon pazar és ünnepélyes külsőségekkel lényegében Hóman iránti respektusát igyekezett kimutatni a város. Lásd: Szeged ünnepélyes külsőségek között fogadta Swiestoslawski lengyel kultuszminisztert. A miniszter Hóman Bálint társaságában megnézte a szegedi egyetemi intézményeket és a szentmihályteleki tanyai iskolát – Ünnepélyes fogadtatás, díszebéd, szerenád. *Délmagyarország* 1937. június 5.

elismerő gesztus volt Hóman részéről, hogy Szent-Györgyit is bevonta a kémikus kultuszminiszter látogatásába, olyan feltűnő lehetett Szent-Györgyinek, hogy egy másik közép-európai országban természettudós lehet a kultuszminiszter.

Ettől a ponttól – egy rövid ideig tartó tudománypolitikai kompromisszum után – végérvényesen elválnak egymástól a tudós és a politikai elit törekvései. A szétválás pedig nem tudománypolitikai, hanem általános politikai jellegű volt: Szent-Györgyi látva az üldözéseket egész Európában,¹⁰⁴ egyre inkább antifasiszta lett, míg a politikai elit egyre inkább a szélsőjobboldal felé tolódott. Ezen még az sem segített, hogy Szent-Györgyi megkapta néhány hónap múlva a legnagyobb tudományos elismerést, a Nobel-díjat, ettől a politikai elit nem lett nyitottabb a tudós befogadására.

¹⁰⁴ Szent-Györgyi már 1933-ban segített tudóstársának Hans Adolf Krebsnek, hogy Cambridge-ben találjon állást magának, mikor Németországból zsidó származása miatt távoznia kellett. Lásd értekezésünk 37. oldalát, valamint Tasiné 2017, 469.

11. Nobel-díj 1937

A Nobel-díjat Alfred Nobel végakarata alapján minden évben azok kapják, akik „a megelőző évben a legnagyobb szolgálatot tették az emberiségnek.”¹ A díjat kezdetben öt kategóriában² adták ki, Szent-Györgyi az élettani-orvosi kategóriában kapta ezt az elismerést. Az élettani-orvosi díj odaítéléséről a stockholmi Karolinska Intézet³ Nobel-közgyűlése⁴ dönt. A közgyűlés a Nobel-bizottság által begyűjtött és értékelt jelölések alapján hozza meg határozatát. A jelöléseket azok a minősített kutatók tehetik meg, akiket a bizottság az előző évben levélben erre felkért. Senki olyan nem kaphat Nobel-díjat, akit abban az évben nem javasoltak, az adott év megítélése szempontjából a korábbi években történt jelölés nem számít. Tehát a következő évben is megmérettetik a bizottság által az, akire a külön felkért személyek szavazataikat esetleg újból leadják. A fiziológiai vagy orvosi Nobel-díj azokért a felfedezésekért adható, amelyek megváltoztatták a tudományos paradigmát, és amelyek nagy jelentőséggel bírnak az emberiség számára.⁵

Szent-Györgyit először 1934-ben javasolták a díjra, ekkor két megosztott jelölést kapott,⁶ Elmer V. McCollum amerikai fiziológussal együtt vitaminkutatás témában.⁷ Számunkra különösen érdekes, hogy itthon 1934-ben a Magyarország című lapban *Nobel-díjat Szent-Györgyinek!* címmel jelent meg egy írás arról, hogy a magyar tudományos élet fogjon össze és jelölje a C-vitamin kapcsán közösen Szent-Györgyit a díjra, mert ez óriási kitörési pont lehetne ez országnak.⁸ Ennek a felhívásnak nem

¹ Dr. Alfréd Bernhard Nobel 1895. november 27-én kelt végrendelete

² Alfred Nobel végakarata alapján osztottak fizikai, kémiai, fiziológiai vagy orvosi, irodalmi és béke Nobel-díjat. A Svéd Bank fennállásának 300. évfordulója tiszteletére 1968-ban létrehozták a Közgazdasági Nobel-émlékdíjat is. Bár ennek létjogosultságát néhányan megkérdőjelezzik, mivel Alfred Nobel gondolkodásmódjával ellentétesnek tartják.

³ Svédország leghíresebb és legrangosabb orvosegyeteme Stockholmban.

⁴ Ennek összetétele szigorúan szabályozott, zömmel skandináv tudósokból, svéd akadémiai tagokból, volt Nobel-díjasokból áll.

⁵ Az adatokat és információkat az orvosi Nobel-díj hivatalos honlapjáról vettük. Minden jelölés csak az odaítélés utáni 50 év elteltével kutatható. Lásd: <https://www.nobelprize.org/prizes/medicine/>, Szent-Györgyi esetében ez már megtehető.

⁶ McCollumot a John Hopkins University biokémikusát és Szent-Györgyit együtt javasolta két lipcsei kutató K. T. Thomas és M. Gildemeister fiziológusok.

⁷ Szent-Györgyiné már ekkor egyértelműen fogalmaztak: a hexuronsav és C-vitamin munkálatai kapcsán javasolták.

⁸ „Szent-Györgyi kitüntetésével a legcsattanósabb bizonyítékát szolgáltatnánk annak, hogy milyen értékes fajnak nem engednek érvényesülést a nemzetek társaságában. Revíziós törekvéseinknek az új barátok szerzése megbecsülhetetlen szolgálatot tehetne. A Nobel-díj még a belpolitikában is jó hatást gyakorolna. A kollektív öröm heteken át feledtetne velünk minden bánatot. A Nobel-díj lenne elérhető álmaink közül a magyar nemzet legszebb karácsonyi ajándéka.” Molnár 1934.

lehetett nagy hatása, mert 1935-ben még magyar jelölést nem kapott Szent-Györgyi. Ellenben kapott négy külföldi és egyedüli (nem megosztott) jelölést, kettőt az észti Tartu egyeteméről⁹, kettőt pedig Marburgból.¹⁰ Az áttörést az 1936-os év jelenthette a számára, ekkor ugyanis 14 jelölést kapott, ami az összejelölések közel 10 %-a. (155 volt az összejelölés orvosi kategóriában abban az évben.) A 14 jelölésből 3 külföldi¹¹ és 11 magyar ajánlás¹² volt. 1936-ban azonban az orvosi Nobel-díjat megosztva Sir Henry Hallett Dale¹³ angol és Otto Leowi¹⁴ német neurofiziológusok kapták, az idegimpulzusok kémiai átvitelével kapcsolatos felfedezéseikért. A következő évben, 1937-ben, Szent-Györgyi csupán három jelölést kapott, azokat is magyar kollégáitól.¹⁵ Szembetűnő Szent-Györgyi örvendetesen magas számú magyar jelölése, ami azt mutatja, hogy a magyar orvostudósok tisztában voltak a felfedezés nagy jelentőségével. Mégis a jelölések oka nem pusztán ez, hanem az aszkorbinsav terápiás alkalmazásának sikeressége. Szent-Györgyinek széleskörű szakmai együttműködés keretében sikerült kipróbálni az aszkorbinsav hatását az orvosi gyakorlatban és kollégáival együtt nagyon pozitív hatást tapasztaltak. Egy korabeli orvosi lap így ír erről: „*Szent-Györgyi kísérleteinek publikálása óta öt év telt el, és azóta egyre szaporodtak azok a közlések, amelyek az aszkorbinsav terápiás alkalmazásáról szólnak, s amelyek bizonyítják a vegyület nagy jelentőségét a gyakorlati orvostudomány számára. Mint a Nature írja:*

⁹ G. Barkan farmakológus és Ernst Masing orvosprofesszor volt a jelölő.

¹⁰ Ernst Freudenberg fiziológus és Ernst Kretschmer pszichiáter jelölték.

¹¹ S. Edlbacher fiziológus (Basel), Richard Zeynek orvosi vegytan professzor (Prága) és Pol Gerard hisztológus, (Brüsszel) volt a jelölő.

¹² Ajánlói voltak a szegedi egyetemről: Ditrói Gábor szemész, Veress Elemér fiziológus, Vidákovits Camilló sebész, Berecz János szülész, Poor Ferenc bőrgyógyász, Issekutz Béla farmakológus, Rusznyák István belgyógyász, Baló József patológus, Purjesz Béla belgyógyász egyetemi tanárok. Két ajánlást kapott Debrecenből, ahonnan Jeney András patológus és Jankovich László anatómus egyetemi tanár szavazott rá. Mindketten 1934-ig Szegeden dolgoztak.

¹³ Sir Henry Hallett Dale (1875–1968) angol kémikus, Londonban, majd Cambridge-ben élt. Szent-Györgyi Groningenből átutazva 1925. február 15-étől hat hétig dolgozott Dale londoni laboratóriumában, ahol mellékveséből sikertelenül próbálta kivonni a hexuronsavat. Dale azért adott egy ösztöndíj keretében lehetőséget a fiatal Szent-Györgyinek, mert azt vélte, hogy Szent-Györgyi ismeretlen anyaga valamiféle mellékvesekéreg-hormon lehet. Akkortájt fedezték fel az inzulint és ahhoz hasonló anyagokat kerestek. Lásd: Moss 2003. 60–66. Egyes források szerint Londonban a Medical Research Council vendégeként dolgozott. Lásd: Erdélyi ember-e Szent-Györgyi Albert? *Erdélyi Szemle*, 1937, 5–6.sz.

¹⁴ Otto Leowi (1863–1961) zsidó származású német orvos, farmakológus. Az ingerületátvitelben az acetilkolin közvetítő szerepének felismeréséért kapta a Nobel-díjat H. H. Dale-lel megosztva. Az Anschluss idején Bécsben dolgozott, ahol azonnal letartóztatták és a Nobel-díjának összegét is átutaltatták vele egy német bankba. Brüsszelbe menekült, majd Oxfordba, végül az Egyesült Államokba emigrált 1940-ben.

¹⁵ Schaffer Károly ideg- és elmegyógyász (Budapest), akit a szegedi egyetem díszdoktorságára Szent-Györgyi is ajánlott (lásd fentebb, Vámosy Zoltán farmakológus (Budapest), akivel közös tanítványuk Szegeden Annau Ernő volt (lásd fentebb) és Frigyesi József nőgyógyász (Budapest) szavaztak rá. Frigyesi bizonyára szegedi kollégájától, Berecz János szülészről értesült az aszkorbinsav pozitív klinikai hatásáról.

Szent-Györgyi nagyszerű kutatásai lezárták a vitamin-kémia egy fejezetét, hogy új fejezetet nyissanak a betegségek kezelésének tudományában.”¹⁶ A terápiás alkalmazás hazánkban Szegeden történt, ezzel magyarázható, hogy zömmel szegediek vagy Szegedhez, Szent-Györgyihez tudományosan kötődő orvoskollégák jelölték.¹⁷ Szinte az összes jelölésen a következő indoklás szerepelt: az aszkorbinsav felfedezése és a C-vitaminnal való azonosítása,¹⁸ egyedül Vámosy Zoltán budapesti farmakológus fűzte még hozzá a fumársav szerepének jelentőségét a biológiai oxidáció folyamatában. A Nobel-bizottság szakértői tisztában voltak azzal, hogy a téma nagyobb ívű megközelítése, azaz maga a sejtlégzés még fontosabb tudományos értékkel bír, mint a vitamin önmagában, hisz megváltoztatja a tudományos paradigmát. Ezt, a díjat átadó svéd tudós, Hammerstein így fogalmazta meg: „Szent-Györgyi tételei teljesen új helyzetet teremtettek a kémiában.”¹⁹ Ezért dönthettek Szent-Györgyi javára, amit a hivatalos indoklás így bizonyít: *„a biológiai égetési folyamatokkal kapcsolatos felfedezései, különös tekintettel a C-vitaminra és a fumársav katalízisére.”* – Az indoklásban, a biológiai égésfolyamatok kutatása az első helyre került. Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy a Vámosy-féle indoklás is kínálta a lehetőséget a Nobel-bizottságnak Szent-Györgyi kutatásainak összetettebb megítélésére és az 1936-ban „csupán” vitaminkutatóként alulmaradt tudós munkássága 1937-ben más megközelítésben is tárgyalásra került. A Nobel-díj honlapján a felfedezés jelentőségének részletesebb magyarázata is szerepel. *„Sejtjeinkben, a tápanyag lebomlik úgy, hogy közben energia szabadul fel a sejtek épülésére. A 30-as évek elején, Szent-Györgyi Albert tanulmányozta ezeket a metabolikus folyamatokat és kimutatta, hogy a reakcióláncolatokat katalizátorok, azaz olyan anyagok befolyásolják, melyek elősegítik a reakciókat anélkül, hogy beépülnének a végső termékbe. A növekedési hormonok, pl. a fumársav, a metabolizmus oxidációs folyamatainak a részeként fontos szerepet töltenek be a transzportációs folyamatokban. Szent-Györgyi Albert ezen felül kimutatta a C-vitaminnak, amit ő fedezett fel, a szerepét is az adott folyamatokban.*”²⁰

¹⁶ Szent-Györgyi Albert, *Therápia* XIV. évf. 11. sz. 1937. november

¹⁷ Egy terápiás kipróbálásról tudósít a hely lap. Kísérletek a C-vitaminnal a szegedi gyermekklinikán, *Délmagyarország* 1933. május 24.

¹⁸ „*He discovery of ascorbic acid and its identification with Vitamin.*” Vámosy szerint még „*the role of fumaric acid in the biological oxidation process*” (a fumársav szerepe az oxidációs folyamatban)

¹⁹ Szent-Györgyi Albert Stockholmban átvette a svéd király kezéből a Nobel-díjat, *Pesti Napló* 1937. december 11.

²⁰ Work: „In our cells nutrients are broken down so that energy is released for the construction of cells. At the beginning of the 1930s, Albert Szent-Györgyi studied these metabolic processes and showed how their sequences are affected by catalysts – substances that facilitate reactions without being

Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy Szent-Györgyi tudott arról, hogy Szegedről több kollégája is jelölte őt 1936-ban és rezignáltan vette tudomásul, hogy alulmaradt Dale és Loewi felfedezéséhez képest, és magában lemondott a díjról. Ezért érte nagy meglepetésként a tudóst is a hír 1937. október 28-án, hogy ő lett a nyertes.²¹ Figyelemre méltó az a tény, hogy Szent-Györgyi, Sigmund Freudot, az amerikai Charles és William Mayot²² és báró Korányi Sándort utasította maga mögé a 180 jelöltet felvonultató versenyben.

Ahogy a C-vitamin felfedezésének elsőségéért vívott küzdelemben is nemzetközi előadókörutat tett Szent-Györgyi Európában,²³ és így nyomatékosította felfedezésének valódiságát, a Nobel-díj elnyerésének is vannak ilyen szóbeli prezentációs előzményei. A jelölést megelőző évben, 1936. szeptemberében a svájci Luzernben tartották a nemzetközi orvoshat, ahol a magyar orvostudományt Szent-Györgyi Albert képviselte. A tanácskozáson részt vett a tudomány számos nemzetközi kitűnősége, így többek közt Ratkéry professzor Párisból, Pick professzor Bécsből, Sauerbruck Berlinből, Frontali Páduából, Fulton professzor New Havenből, Mellanby Londonból, Hans Christian Jacobaeus²⁴ Stockholmból. Szent-Györgyi ezen jeles rendezvényen előadást tartott az anyagcsere, a hormonok és a vitaminok kérdéséről.²⁵ Mivel H. C. Jacobaeus a stockholmi Karolinska Institut által delegált Nobel-bizottság tagja volt 1924-től 1937. évi haláláig,²⁶ elképzelhetőnek tartjuk, hogy az akkor hallott előadás inspirálta őt Szent-Györgyi támogatására a bizottság előtt. Ráadásul abban az

incorporated in the final products. Growth hormones, including fumaric acid, play a key role in transporting fluids as part of oxidation reactions in metabolism. Albert Szent-Györgyi also pointed to the role of vitamin C, the substance he identified, in the processes.” Lásd:

<https://www.nobelprize.org/prizes/medicine/1937/szent-gyorgyi/facts/>

A tudós neve: Albert von Szent-Györgyi Nagyrápoly, a díjat pedig egyértelműen a Szegedi Egyetemhez és Magyarországhoz kötik.

²¹ „Az igazság az, hogy esztendőnk óta már több ízben jelölve voltam a Nobel-díjra. A bizottság mostani döntésének híre engem is rendkívül meglepett, mert őszintén szólva, egy pillanatig sem mertem arra gondolni, hogy ebben a kitüntetésben részesítenek.” Szent-Györgyi Albert nyilatkozik a Pesti Hírlapnak - „Fokozott örömmel dolgozom tovább” – a Pesti Hírlap szegedi tudósítójának telefonjelentése, *Pesti Hírlap* 1937. október 29.

²² 1929-ben Rochesterben a Mayo fivérek klinikáján dolgozott N. Kendall vezetésével Szent-Györgyi. Itt South St. Paul vágóhídjain jutott hozzá a marhavesékhez, amiből sikerült tiszta hexuronsavat izolálnia. Lásd fentebb.

²³ Szent-Györgyi 1933 tavaszán Európa 10 nagyvárosában 4 nyelven adta elő felfedezését. Lásd fentebb, a sikeres körútnak amerikai visszhangja is lett.

²⁴ Hans Christian Jacobaeus (1879–1937) svéd belgyógyász, a Karolinska Institut professzora, a modern mellkassebészet úttörője. A laparoszkópos, endoszkópos minimal invazív eljárások bevezetésének kezdeményezője volt. Lásd: https://en.wikipedia.org/wiki/Hans_Christian_Jacobaeus

²⁵ Szent-Györgyi professzor előadása Luzernben, *Délmagyarország* 1936. szeptember 4.

²⁶ Lásd H. C. Jacobaeus angol nyelvű szócikkét fenn.

évben Jacobaeus professzor a Karolinska Intézet Nobel bizottságának elnöke volt,²⁷ ahogy azt a források is mutatják.

Tehát Szent-Györgyit 1937-ben magyar kollégái javasolták (Vámossy Zoltán több indokkal is) a díjra, Svédországban pedig – sikeres stockholmi, lundti, uppsalai előadásai (1933 tavaszán) és korábbi jelölései kapcsán ismert volt a neve²⁸ – ehhez járult még hozzá az, hogy a Nobel-bizottság prominens tagja felfigyelt rá és ki is állhatott mellette, hiszen egyöntetűen döntött a bizottság Szent-Györgyi javára. A korabeli svéd sajtó tudósításaiból kiderül, hogy a bizottság áttekintette Szent-Györgyi teljes munkásságát, tudtak amerikai sikereiről (Mayo Klinika), a C-vitamin felfedezésének rögzös útjáról, a Svirbelyvel való együttműködéséről, sőt a P vitaminról is.²⁹ Tisztában voltak vele, hogy munkáiban milyen területen működött együtt a birminghami Normann Haworth-szal³⁰ és a zürichi Paul Karrerrel.³¹

A díj odaítélése azonban regénybe illő bonyodalmak közepette történt. A díjra két másik jelölt is volt a fent említett birminghami Norman Haworth és a zürichi Paul Karrer. *„A Karolinska Intézet tanácskozásain hosszú, parázs vita folyt, amely annyira elmérgesedett, hogy amikor a bizottság elnöke Hans Christian Jacobaeus kijött, hogy bejelentse a döntést, ott helyben szívrohamot kapott, összeesett és meghalt.”*³² „A bizottság úgy döntött, hogy Szent-Györgyi egyedül kapja a díjat. Nem sokkal később viszont azt is bejelentették, hogy Haworth és Karrer professzorok kapják az 1937-es kémiai díjat.”³³

²⁷ „Chairman Hans Christian Jacobaeus” Lásd: Medicine. Paprika Prize, *Time* 1937. november 8. vö. Moss 2003, 118.

²⁸ Szent-Györgyihez 1936. szeptember végén Stockholmból jött tanulni egy kalkuttai fiatalember Bautu Nalin Das vegyészhallgató azzal a céllal, hogy Szegeden szerezze meg a diplomát. Őt valószínűleg stockholmi ajánlásra fogadta Szent-Györgyi. Lásd: Napi Hírek, *Délmagyarország* 1936. szeptember 30.

²⁹ Nobelpristagaren in medicin, *A Dagbladet* 1937. október 29. Még Banga Ilonát, mint munkatársát is megemlíti.

³⁰ Walter Norman Haworth (1883–1950) birminghami kémikus, aki a szénhidrátkutatási és C-vitamin kutatási eredményeiért kapta a kémiai Nobel-díjat ugyanazon évben. Ismeretes, hogy Szent-Györgyi a tiszta hexuronsavból először neki küldött mintát a szerkezeti képlet meghatározása céljából. Közös munkájukban nevezték el együtt aszkorbinsavnak (skorbutellenes savnak) az anyagot. Lásd fentebb és Szent-Györgyi Albert – Haworth W. N. 1933.

³¹ Paul Karrer (1889–1971) zürichi kémikus. Karrer a karotinoidokra, flavinokra vonatkozó vizsgálataiért és az A és B2 vitaminok szerkezetének meghatározásáért kapta az elismerést. Szent-Györgyi azt nyilatkozta, hogy Karrer a C-vitamin kutatásban is közreműködött vele és Haworth-szel. Érdekes, hogy Karrert legtöbbször a szintén zürichi Leopold Ruziczka-val együtt jelölték a díjra, de Ruziczka ebben az évben nem lett díjazott, viszont 1939-ben elnyerte a Nobel-díjat. Őt szintén magyar származású Nobel-díjasként tartjuk számon, a terpének vizsgálataért kapott Nobel-díjat.

³² „A few minites after signing certificate of award, Chairman Hans Christian Jacobaeus collapsed and died of heart failure.” Lásd: Medicine. Paprika Prize, *Time* 1937. november 8. v.ö. Moss 2003, 118. 317.

³³ Moss uo., *Time* uo.

A Nobel-bizottság³⁴ tisztában volt a C-vitamin felfedezésének és szerkezeti képlete meghatározásának jelentőségével is, ezért ítelték oda megosztva Haworthéknak³⁵ is a Nobel-díjat, de más kategóriában. Tehát az aszkorbinsav felfedezéséért, két Nobel-díjat adtak abban az évben, ahogy Moss is megjegyzi.³⁶ Szent-Györgyi felfedezéseinek vitathatatlan jelentőségét mutatja az a tény, hogy az orvosi Nobel-díjat 1937-ben „osztatlanul és egyhangúlag”³⁷ ő kapta meg, sajnos ez utóbbit amerikai életrajzírója sem hangsúlyozza.³⁸ Valóban átütő győzelmet aratott a sejtlégzés és a vele összefüggő C-vitamin kutatása, hisz mind a három díjazott kutató ebben vett részt. Erre utal az az esemény is, hogy az Amerikai Egyesült Államokban egyszerűen paprika – díjnak³⁹ nevezték el az orvosi Nobel-díjat, ami kifejez egyfajta gúnyolódó csalódottságot amiatt, hogy az amerikai kutatás ezen a téren alulmaradt.

Moss megemlíti azt a szokást is, hogy szívesen ítelték oda a díjat Nobel-díjasok tanítványainak. Szent-Györgyi esetében Sir Gowland Hopkins volt az egyik ilyen tanár, aki vitaminkutatásaiért 1929-ben Eiklmannel együtt megosztott orvosi Nobel-díjat kapott. A másik tanár – Moss véleménye alapján – Henry Hallett Dale volt, akinél Londonban Szent-Györgyi sikertelenül próbálta a hexuronsavat kimutatni 1925-ben és aki az 1936-ban megosztott orvosi Nobel-díj egyik nyertese volt. (Lásd fentebb.) Szent-Györgyi Hopkinst több helyütt is örök kutatói példaképének tartotta, de Dale-ról – bár kitűnő volt a kapcsolatuk, de nagyon rövid ideig tartott – érthető módon, nem nyilatkozott így.⁴⁰

Szent-Györgyi nemzetközi tudományos elismerésének azért is óriási a jelentősége, mert ő az első, aki magyar állampolgárként kapta ezt a kitüntetést. Ezzel a Nobel-díjjal lépett be hazánk a tudományosan számon tartott országok sorába. Magyar származású Nobel-díjasok voltak korábban is, de ők más nemzetek állampolgáraként, hazánkat nem tudták e rangos elismeréshez juttatni. Ilyen, magyar származású volt

³⁴ A Nobel-díj hivatalos honlapja szerint a kémiai díjra Jacobaeus professzor Hugo Theorell svéd kémikust javasolta, a kommentben nincs megjelölve pontosan az indok. H. Theorell 1955-ben valóban megkapta az elismerést az oxidációs enzimek vizsgálatáért. Később ezen a területen Szent-Györgyi is együttműködött vele.

³⁵ Valóban Haworth mellett Paul Karrer is részt vett a C-vitamin kutatásban, mivel „*egyik asszisztensét is Szegedre küldte, hogy ebben a munkában segédkezzék*” – nyilatkozta Szent-Györgyi. Lásd: A pécsi Zechmeister professzor is megnyerhette volna a kémiai Nobel-díjat, *Dunántúl* 1937. november 14.

³⁶ Moss uo.

³⁷ Ellenzavazat nélkül. Lásd: A professzor munkájáról, *Délmagyarország* 1937. október 30.

³⁸ „*pedig az utóbbi években az volt a szokás, hogy két részre osztva adták ki*” – nyilatkozta Szent-Györgyi. Lásd: uo.

³⁹ Medicine. Paprika Prize, *Time* 1937. november 8.

⁴⁰ Kicsit erőltetettnek tartjuk ezt a magyarázatot, a díjazott eredmény ugyanis óriási jelentőségű volt.

Bárány Róbert (1876–1936), aki osztrák állampolgárként kapott orvosi Nobel-díjat 1914-ben a „*vestibuláris apparátus (egyensúlyszerv) fiziológiájával és kórtanával kapcsolatos munkáiért*”.⁴¹ Szent-Györgyi előtt kapott még Nobel-díjat fizikai kutatásaiért Lénárd Fülöp (1862–1947) 1905-ben német állampolgárként, a katódsugarakon végzett munkáiért⁴² és Zsigmondy Richárd (1865–1929) szintén német állampolgárként kémiai Nobel-díjat, 1925-ben a „*kolloid vegyületek heterogén természetének kimutatásáért és a kolloidkémia alapvető módszereinek kidolgozásáért*”.⁴³

A fenti tudósokra hivatkozva némely sajtóorgánum lelkesedésében „*négyszeresen Nobel-díj viselt*”⁴⁴ nemzetnek titulálja hazánkat, azért a többség és a közvélemény is tisztában volt az elismerés elsőségével. A Szent-Györgyi által is figyelemmel kísért *Pesti Napló* még egy új adatot közöl ezzel kapcsolatban:

„*A világ nagy nemzetei közül eddig csak 18 részesedett abban az örömben és kitüntetésben, hogy valamelyik fia megszerezte számára korunk legnagyobb kitüntetését. Most a 18 Nobel-díjas nemzet sorába, hála Szent-Györgyi professzor tudományos munkásságának, Magyarország is bevonult.*”⁴⁵

A szenzációs eseményről a korabeli sajtó szinte minden orgánuma 1937. októberének utolsó hétvégéjén a címdalon adott híradást. Hatalmas díjról, világszenzációról, világdicsőségről, a vitaminkutatás világhírű tudósáról értesítenek örömteli hangon a lapok, kiemelve Szent-Györgyi magyarságát. „*Világraszóló dicsőséget hozott Szegednek és az egész magyar tudományos világnak Szent-Györgyi Albert Nobel-díja*” – írta a *Pesti Újság* öles betűkkel a címlapon. A trianoni megalázó

⁴¹ Bárány Róbert magyar származását a Nobel-díj hivatalos honlapja is kiemeli. Sőt azt is, hogy az osztrák hadsereg katonájaként hadifogoly volt Oroszországban, ezért a díjat csak szabadon engedése után 1916-ban tudta átvenni. Lásd: <https://www.nobelprize.org/prizes/medicine/1914/barany/facts/>

⁴² Ez később hozzájárult a röntgensugárzás felfedezéséhez – írja a hivatalos honlap, Lénárdról, mint a kiel egyetem tudósáról. <https://www.nobelprize.org/prizes/physics/1905/lenard/facts/> Lénárd életrajzából tudjuk, hogy Than Károlynál tanult és Eötvös Lóránd támogatásával is dolgozott Budapesten. Sajnos később politikai felfogásában a nemzeti szocialista gondolkodás aktív képviselője lett. Markó 2002, 172–173. Lénárd Fülöp szócikk

⁴³ Lásd: <https://www.nobelprize.org/prizes/chemistry/1925/zsigmondy/facts/>, Zsigmondy szülei ugyan Bécsbe szakadt magyar állampolgárok voltak, de ő már nem kötődött a magyar kultúrához. A díjat, mint a göttingai egyetem kutatója kapta. A díj teljes összegét a háborús és infláció okozta nehézségekkel küzdő göttingai kémiai intézet fejlesztésére fordította. Krátert neveztek el róla a Holdon, holott a korabeli Természettudományi Közlöny meg sem emlékezett a felfedezéséről. Lásd: Lipták 2014.

⁴⁴ Szent-Györgyi Albert, *Magyarország* 1937. október 31.

⁴⁵ Magyarország ünnepli nagy fiát, a Nobel-díjat nyert Szent-Györgyi professzort, *Pesti Napló* 1937. október 30.

békeszerződéssel megcsonkított nemzet önértékelésének helyreállítását jelentette ez az elismerés. Jól illusztrálja ezt a *Pesti Hírlap* örömteli tudósítása is:

*„Szent-Györgyi tanárról mindenki tudja, hogy a miénk. Szent-Györgyi Albertet senki sem vitathatja el tőlünk. Magyarországon él, Magyarországon dolgozik, magyar egyetem büszkesége volt eddig is. És itt külön ki kell emelnünk, hogy a szegedi egyetemen érte el világraszóló tudományos eredményeit, azon az egyetemen, amelyik idegen hódítók elől menekült magyar területre Kolozsvárról költözött át a nagy alföldi városába, hogy magyar földről átmentse az Erdélyben végveszedelembé sodort magyar kultúrértékeket.”*⁴⁶

Szent-Györgyi a hozzá intézett kérdésekre azonnal az amerikai ösztöndíjakban megnyilvánuló nemzetközi segítségadást emelte ki, amelyek biztosították számára a megfelelő eszközöket a kutatásaihoz. Említette, hogy éppen akkor a MACI⁴⁷ alapítvány segítségével dolgozik. Ezzel egy időben a nagyon hatékony nemzetközi együttműködést tartotta sikere másik magyarázatának. Közben megköszönte Hóman Bálint azonnali meleg hangú távirati gratulációját. (A sajtó rögtön a kultuszminisztert is megszólaltatta, soha ennyi sajtóterméken nem szerepelt ennyiszor együtt a két híres személyiség neve.) Szent-Györgyi kiemelte a szegedi paprika szerepét is, hiszen annak is része van a dicsőségben, de azonnal hozzáfűzte, hogy nemzetközi segítséggel tudta hatékonyan kivonni a paprikából a vitamint.⁴⁸

Mialatt Szent-Györgyi kutatásainak nemzetközi jellegét és támogatottságát hangsúlyozta, a sajtóközlemények a kitüntetés magyar jellegét domborították ki. Szent-Györgyi a magyar tudomány megtestesítője lett, aki kitartó, állhatatos munkájával meghozta a magyar tudománynak a magyar nemzetnek ezt a régóta kiérdemelt dicsőségét. Kutatásai összeforrtak a magyar földdel, annak édes gyümölcsével,⁴⁹ örök, elválaszthatatlan egybeforrás jött létre Szeged városával és egyetemével is.⁵⁰

Szent-Györgyi a szegedi ünneplések során köszönetet mondott tanártársainak is, „*akiknek szeretete, barátsága és együttműködése tette lehetővé azt, hogy tudományos*

⁴⁶ Szent-Györgyi a Nobel-díjas magyar tudós, *Pesti Hírlap* 1937. október 29.

⁴⁷ Minden újság így hozza a nevet, helyesen Josiah Macy Jr. Foundation, New York. Lásd fentebb. Szent-Györgyi alapítványi támogatással tudott több embert is foglalkoztatni paprikakísérleteiben. Az e témában született tudományos közleményeken fel is tüntette az alapítványi támogatót.

⁴⁸ Egy zürichi kutatót említ meg név nélkül, aki a tanársegédjét küldte hozzá egy új, hatékonyabb eljárás bemutatására. Lásd: Szent-Györgyi professzor megkapta a Nobel-díjat, *Nemzeti Újság* 1937. október 29. Ez a zürichi kutató, mint később kiderült Paul Karrer volt, aki ugyanabban az évben kémiai Nobel-díjat kapott ezen kutatásokért. Lásd fentebb.

⁴⁹ A felfedezés magyar paprikából is adódó magyar jellegét minden újság hangoztatta.

⁵⁰ Szent-Györgyi Albert ünneplése, *Magyarország* 1937. október 31. Gelei József rektor szólt ilyen emelkedett stílusban az egyetemi doktoravatón. (Kiemelés a szerzőtől.)

munkájával a kitüntetést kiérdemelte”.⁵¹ Ezzel a megjegyzéssel megköszönte a jelöléseket is, de ezt csak az érintettek tudhatták.

Hóman első és valóban lelkes sajtónyilatkozata így hangzott: *„Igen nagy örömmel vettem hírét Szent-Györgyi Albert kitüntetésének Stockholmból, ahonnan a díj kiadása után Beznák⁵² professzor telefonálta meg az eredményt. Szükségtelen volna hangsúlyoznom milyen nagy büszkeséggel tölt el a magyar tudománynak ez a nemzetközi elismerése és különösképpen örülök, hogy ezt a dicsőséget a mi kiváló Szent-Györgyink szerezte meg a számunkra.”*⁵³ A Pesti Hírlapnak már visszafogottabban nyilatkozott: *„Felesleges volna hangsúlyoznom, hogy milyen nagy büszkeséggel és örömmel tölt el a magyar tudománynak ez a világraszóló diadala és különös örömömről szolgál az a körülmény, hogy magam Szent-Györgyi Albertben mindig a mi tudós életünk egyik legkiválóbb egyéniségét becsültem. Szent-Györgyi professzor tudományos kutatásainak eredményei annyira közismertek, hogy ezekről ezúttal külön szólni feleslegesnek tartom.”*⁵⁴

A következő napon – valószínűleg megtudva, hogy Szent-Györgyi a külföldi támogatásokat és a hatékony nemzetközi együttműködést jelölte meg sikere okának – az *Esti Újságnak* nyilatkozva Hóman a magyar állam támogatását hangsúlyozta.

„Szent-Györgyi Albert annak a fiatalabb tudósnemzedéknek a tagja, amely a háború utáni években külföldön egészítette ki tanulmányait részben a magyar állam támogatásával,⁵⁵ nagyobb részben pedig a fiatal tudós munkásságára felügyelő Rockefeller Intézet segítségével.

Alapvető jelentős kutatásainak ismeretében kapta meg intézete részére is a Rockefeller Alapítvány anyagi hozzájárulását, ami a kultuskormány által juttatott kiegészítéssel lehetővé tette szegedi egyetemi intézetének teljesen korszerű felszerelését. E nélkül Szent-Györgyi idehaza nem végezhetett volna el azokat a korszerű jelentőségű tanulmányokat, melyeknek eredményeképpen most nyerte el legszebb jutalmát.

⁵¹ Uo. és A szegedi egyetem ünnepli Nobel-díjas tudósát, *Új Magyarország* 1937. október 31.

⁵² Beznák Aladár (1901–1959) a debreceni orvostudományi egyetemen szerezte diplomáját és élettannal foglalkozott, 1927–1929 között az USA-ban ösztöndíjas volt, 1930-ban Cambridge-ben dolgozott. 1933-tól nyilvános rendes tanár a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Szintén az anyagcsere élettanával foglalkozott, mint Szent-Györgyi. 1948-ban emigrált Svédországba, majd onnan Kanadába települt át.

⁵³ Szent-Györgyi Albert a szegedi egyetem tanára az orvosi Nobel-díj nyertese, *Budapesti Hírlap* 1937. október 29.

⁵⁴ Hóman Bálint közoktatásügyi miniszter nyilatkozata, *Pesti Hírlap* 1937. október 29.

⁵⁵ Mikor Szent-Györgyi elhagyta az országot 1919 decemberében semmilyen állami támogatást nem kapott, külföldi tanulmányait is sokáig saját vagyonából fedezte. Lásd fentebb.

Magam hivatalba lépésem óta állandóan figyelemmel kísérem munkásságát, s ezek alapján terjesztettem elő múlt évben a Korvin-koszorú adományozására, mely kitüntetéssel legkiválóbb tudományos és művészeti értékeinket szoktuk megtisztelni. Fölösleges ezért külön kiemelni, milyen nagy öröm tölt el, hogy éppen ő szerezte meg a magyarok számára az első Nobel-díjat. Hangsúlyozni kívánom, hogy további kutatásainak előmozdítására a jövőben is mindent el fogok követni.”⁵⁶

Szent-Györgyi korábban is került a konfliktust, sőt a *Pesti Naplónak* a következőket is kijelentette: „*A kultuszminisztérium mindig nagy jóindulattal támogatott.*”⁵⁷ (Itt valószínűbb, hogy inkább Klebelsbergre gondolt, mint Hómanra.) Nagyon finoman reagált Hóman fenti állítására is, hogy a magyar állam támogatását élvezte kezdetektől fogva. Több interjúban kiemelte azt, hogy külföldön sokat nélkülözött, nyomorgott, míg „*egyesbe nem jött [...] A háború után minden vagyonom elveszett. Itt állottam szegényen, kezdő emberként, családdal, tudás nélkül. Fiatal ember voltam, nem volt munkaalkalmam. Külföldre kellett mennem, mert szűkölködtem.*”⁵⁸

A közvélemény még emlékezett, hisz hét éve telt el azóta, hogy Klebelsberg Szent-Györgyit hazacsábította Cambridge-ből. Szent-Györgyinek, az örömhír vétele után, másnap reggel az első útja Klebelsbergnek a szegedi Dómban nyugvó koporsójához vezetett, hogy háláját és kegyeletét lerója.⁵⁹ Elmondta a sajtónak, hogy Klebelsberg hívó szavára jött haza, az ő elvárásainak akart mindig megfelelni, hiszen Klebelsberg a legnagyobb áldozatok árán is támogatta a fiatalokat és nagyon fájlalja, hogy „*az utolsó években az országnak nem volt módja fiatal tudósokat továbbra is támogatni.*” Ebben a visszafogott kritikában benne vannak Szent-Györgyi egyetemvezetői, kultúrpolitikai tapasztalatai is.⁶⁰

1937. október 31-én Klebelsberg özvegye is ellátogatott Szegedre és őt az állomáson maga Szent-Györgyi várta. Klebelsbergné gratulált és urára vonatkozó megjegyzését,

⁵⁶ Hóman Bálint kultuszminiszter Szent-Györgyi professzor kitüntetéséről, *Esti Újság* 1937. október 30. továbbá A kormányzó táviratilag üdvözölte Szent-Györgyi professzort *Hétféi Napló* 1937. november 2.

⁵⁷ Szent-Györgyi Albert professzor Orvosi Nobel-díjat kapott, Egy élet küzdelmét koronázza meg ez az elismerés, *Pesti Napló* 1937. október 29.

⁵⁸ Sokat küzdöttem, sokat nyomorogtam, mert sohasem kerestem a sikert! – mondja a Nobel-díjas Szent-Györgyi professzor, ismeretlen eredetű kivágott újságcikk az SZTE EK Egyetemi Gyűjteményéből.

⁵⁹ „*felkereste gróf Klebelsberg Kuno hamvait, azét a kultúrpolitikust, aki felfedezte a külföldön dolgozó, sokszor nélkülöző fiatal magyar tudóst.*” Részlet: Decemberben utazik Stockholmba Szent-Györgyi professzor című írásból, *Az Est* 1937. október 31-i számából. Hasonlóan tudósít a *8 Órai Újság* 1937. október 31-i száma, a *Pesti Hírlap*, a *Szegedi Napló* stb.

⁶⁰ Tanítványok visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Szent-Györgyinek mindig volt valami minimális anyagi fedezete fiatalok foglalkoztatására. Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy a Macy alapítvány támogatását is erre fordíthatta.

hogy „ő is így akarta” a sajtó is tolmácsolta.⁶¹ Szent-Györgyi több lapnak nyilatkozott úgy, hogy az ő kitüntetése tulajdonképpen Klebelsberg „*kultúr munkájának igazolását jelenti*” kimondta, hogy Klebelsbergnek köszönheti, hogy Magyarországon van és megnyílt számára a nyugodt munka lehetősége. Az fáj neki legjobban, hogy a volt kultuszminiszter nem tudta megélni ezt a mostani örömnövepet.⁶² Ebben az időszakban Szegeden bárhol ünnepséget rendeztek Szent-Györgyi köszöntésére, mindig első ünnepi teendőként Klebelsbergre emlékeztek kegyelettel. De fővárosi sajtóközlemények is felemlítik a volt kultuszminisztert, sőt a Pesti Napló első oldalán közölt tárcájában nagyon harcosan áll ki Klebelsberg kultúrpolitikája mellett: „*Annyiszor kérdezték akkor miért építi Klebelsberg mániákusan teli az országot iskolákkal, klinikákkal, laboratóriumokkal. Miért? Hát ezért! Gáncsoskodó kérdésekre most a messze svéd akadémia felel illetékesen.*” Majd hozzáfűzi a tárcáíró, hogy egy tudós alkotómunkája elképzelhetetlen „*a szellem, a kultúra, a gondolkodás teljes szabadsága nélkül.*”⁶³ A tudós legnagyobb ellensége ilyen tekintetben az elfogultság és az előítélet.

Kultúrpolitikai kritikában azonban túlszárnyalta a Pesti Naplót az Újság tárcáírója, Zsolt Béla. Szemére vetette Hómannak, hogy ő biztos nem hívta volna haza Szent-Györgyit, hisz abba is belenyugodott, hogy magyar tudósok települnek ki Amerikába és Nyugat-Európába. Erősen kritizálta a faji diszkriminációt az oktatásban, a tehetségek elkallódását, s azt a kultúrpolitikai szűklátókörűséget, ahogy a kormányzat a diplomás munkanélküliséget kezelte. Hóman állásfoglalását illetően még élesebben fogalmazott az újságíró: „*nem tartjuk éppen Hóman Bálint kultuszminisztert a legilletékesebbnek arra, hogy a kivételes magyar zseni dicsőségéből a hivatalos magyar kultúra nevében részt kérjen.*”⁶⁴

Volt olyan sajtóorgánum, amely feltette azt a kérdést, hogy miért nem került Szent-Györgyi már a budapesti egyetemre. Kiderítette a lap, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetemen az orvosi kémiai tanszék évek óta üresedésben van. Akadt is olyan, aki szóba hozta Szent-Györgyi meghívását a tanszékre, „*a fakultás azonban ehhez az indítványhoz nem járult hozzá*”. Majd báró Korányi Sándor orvosprofesszornak is feltették ezt a kérdést, aki szerint „*remélhető, hogy a külföldi*

⁶¹ Szent-Györgyi professzor nyilatkozik a Reggeli Újságnak a C-vitamin gyógyító erejéről, *Reggeli Újság* 1937. november 2.

⁶² Házat, utcát, díszdoktori diplomát kap a Nobel-díjas Szent-Györgyi, Első útja Klebelsberg koporsójához vitte, *8 Órai Újság*, 1937. október 31.

⁶³ Laboratórium és piac, *Pesti Napló* 1937. október 31.

⁶⁴ Zsolt Béla 1937.

elismerés után Szent-Györgyi professzor érdemeit itthon is elismerik.”⁶⁵ Az Állatorvosi Közlöny azt is kiderítette, hogy „*Szent-Györgyi Albert annak idején, mikor Dr. Farkas Géza a Pázmány egyetem élettani tanszékére ment át, a magyar királyi állatorvosi főiskola élettani és szövettani tanszékére is pályázott*”, sikertelenül.⁶⁶

Azonban megállapíthatjuk, hogy összességében ezeket a kritikus hangokat felülmulta az az óriási öröm és elégedettség, ami a közvéleményt a Nobel-díj kapcsán áthatotta. A világsajtó tekintetében az amerikai gúnyos hangvételhez hasonlót az osztrák sajtó produkált még. Ezek szerint Szent-Györgyi Albert Nobel-díja semmi egyéb, mint magyar reklám a paprikának.⁶⁷

Szent-Györgyi kitüntetésével egy valóságos nemzeti mozgalom vette kezdetét, amely ünneplésekben, gratulációkban, rendezvényekben öltött testet. A tudós ezekben a napokban 2000 sürgönyt és 3000 levelet kapott.⁶⁸ Ebből csupán kétszáz körüli maradt fenn és került publikálásra a Szent-Györgyi Albert Szegeden és a Szent-Györgyi Gyűjtemény című kötetben.⁶⁹ Egy tudósítás szerint ezekben a napokban Szent-Györgyi „*a világ legnépszerűbb embere*” volt,⁷⁰ és „*verseng az egész ország nagy fiának mentől méltóbb megjutalmazására*”.⁷¹ Szent-Györgyi szinte minden interjúban elmondta, hogy mennyire jóleső érzés számára a feléje irányuló sok szeretet és elismerés, ami számára „*még a Nobel-díjnál is nagyobb megtiszteltetés*”.⁷² A legnagyobb örömmel mindig a fiatalok lelkesedése töltötte el, mert a társadalomban a legfontosabbnak az ifjúság szerepét, nevelését tartotta, visszaemlékezésekből ismert, hogy mennyire szerette a fiatalok társaságát is. A gratulációkban szinte minden társadalmi réteg, szervezet, egyesület megszólalt, rengeteg személyes jellegű baráti gratulációt is kapott. Értekezésünk szempontjából a politikai elit megnyilvánulásait ismertetjük. Táviratban gratulált államtitkára révén Horthy Miklós kormányzó a kitüntetéshez, amit szinte minden újság kiemelten közölt.

„Szent-Györgyi Albert egyetemi tanár úr Öméltóságának, Szeged

⁶⁵ Szent-Györgyi Albert tanár és a budapesti egyetem, 1937. október 30. Ismeretlen eredetű újságcikk az SZTE Klebelsberg Könyvtár Egyetemi Gyűjteményéből.

⁶⁶ Dr. Szent-Györgyi Albert, a Nobel-díj első magyar nyertese, *Állatorvosi Közlöny* 1937. december

⁶⁷ S. I. A paprika hálája, ismeretlen eredetű újságcikk a Klebelsberg Könyvtár Egyetemi Gyűjteményéből, szerzője (S. I.) bécsi tudósító.

⁶⁸ Szent-Györgyi professzor nyilatkozik a Reggeli Újságnak a C-vitamin gyógyító erejéről, *Reggeli Újság* 1937. november 2.

⁶⁹ Szabó – Zallár 1989.

⁷⁰ Világszerte, *Marosvásárhelyi Heti újság* 1937. november 6.

⁷¹ Uo.

⁷² Még a Nobel díjnál is nagyobb megtiszteltetés, hogy ilyen osztatlan szeretettel vesznek körül, *Szegedi Napló* 1937. október 31.

A kormányzó úr Őfőméltósága büszke arra a nagy elismerésre, amely méltóságod tudományos sikereit a Nobel-díj adományozásával érte és személyében első ízben jutott magyar földön élő magyar tudósnek.

Őfőméltósága megbízni méltóztatott, hogy legmelegebb szerencsekívánatait tolmácsoljam Méltóságodnak

*Uray titkos tanácsos államtitkár*⁷³

Darányi Kálmán miniszterelnök elismerőbb hangvétellel reagált:

*„Az 1937. évi orvosi Nobel-díjjal történő kitüntetéshez fogadja méltóságod legőszintébb szerencsekívánataimat. E kitüntetés a magyar névnek az egész világon dicsőséget szerzett és ránk nézve annál nagyobb jelentőségű, mert nemcsak Méltóságodnak az emberiség érdekében évek óta csendben folytatott eredményes kutató munkájának méltó elismerését jelenti, hanem egyben a magyar tudomány megbecsülését is. Segítse a Mindenható Méltóságodat továbbra is nagyjelentőségű orvosi kutató munkájában.”*⁷⁴

József királyi főherceg és Albert herceg is táviratban gratulált és Teleki Pál volt miniszterelnök, mint a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem rektora is kifejezte szerencsekívánatait. Bár József főherceg a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként gratulált, Szent-Györgyi válaszáat nem neki, hanem Voinovich Gézának címezte.⁷⁵ Ugyanis sem Szent-Györgyi, sem barátja, Zilahy Lajos író, nem értett egyet a főherceg akadémiai elnöki kinevezésével.⁷⁶ (Ezt bizonyítja, hogy Szent-Györgyi javaslatára 1945-ben, az MTA újjászervezése idején, József főherceget az elsők között zárták ki az akadémiából.)

Érdekes, hogy Röder Vilmos honvédelmi miniszter is közelebbi viszonyra utaló táviratban üdvözölte Szent-Györgyit:

⁷³ Szeged és az egész ország kitörő örömmel ünnepli Szent-Györgyi Albert tanárt, *Újság* 1937. október 30.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Szabó – Zallár 1989, 137.

⁷⁶ Zilahy Lajos a *Magyarország* című lapban, melynek főszerkesztője volt, fogalmazta meg ellenvéleményét az elnökválasztás előtt. Kifogásolta, hogy miért kerülne a magyar akadémia élére egy Habsburg, továbbá kétségbe vonta a főherceg tudományos kvalitásait. Az 1936. március 10-i akadémiai elnökválasztó ülésen Hóman Bálint, Teleki Pál és Berzeviczy József is kiálltak József főherceg jelölése mellett. A főherceg vetélytársa Lenhossék Mihály orvosprofesszor, Szent-Györgyi nagybátyja volt. A szavazáson 46-20 arányban a főherceg győzött és lett az MTA elnöke. Lenhossék Mihályt alelnökké nevezték ki. Lásd: Tilkovszky 1975b. 292–293.

„Tudományos munkásságodat régóta figyelemmel kísérem, mint a Természettudományi Társaság tagja. Boldogsággal tölt el, hogy szép eredményeidet a tudományos világ ilyen nagy elismerésben részesítette.” – írta a miniszter.⁷⁷

A gratulációkban tetten érhetők a kor politikai ideológiái is. Így például Karafiáth Jenő budapesti főpolgármester táviratában a fajelméleti gondolkodás jelei:

„A Te fáradhatatlan energiájú tudományos munkásságod történelmünk mostani legnehezebb időszakában mindnyájunkat megerősít a világ ítélőszéke előtt indokoltan helytálló faji öntudatunkban.” – mondta a polgármester Budapest törvényhatósági ülésén.⁷⁸ Hasonlóan fogalmaz a Pethő Sándor által szerkesztett *Magyarság* című lap publicistája, amikor vezércikkében Szent-Györgyit „az első igazi, vérbeli, fajtájából kinőtt magyarnak” nevezi.⁷⁹ Valószínűnek tartjuk, hogy az ilyen megjegyzésekre reagálva jelentette ki azt Szent-Györgyi, hogy ő „az emberiség intellektuális közösségének híve”. „De hazafisága igaz magyar, nem elvakult sovíniszta” – értékeli az újságíró.⁸⁰

Szent-Györgyi Darányi Kálmán gratulációjára hasonló hangvételű köszönőlevélben reagált: „Fogadja méltóságod igaz köszönetemet megtisztelő megemlékezéséért. Végtelenül jólesik és kettőzött a boldogságom, hogy csendes munkám eredménye itthon ily jóindulatú elismerésben részesül és kitüntetésem feletti örömet nagyméltóságod is osztja.”⁸¹ Szent-Györgyi a szegedi előljárók gratulációit személyes látogatással viszonzta.⁸²

Nagy feltűnést keltett, hogy a tudóst Horthy kormányzó háromnegyedórás kihallgatáson fogadta 1937. november 4-én.⁸³ Ebből az alkalomból Szent-Györgyi három napos látogatást tett – 1937. november 4–6. között – Budapesten. Ezalatt részt vett nagybátyja, Lenhossék Mihály orvosprofesszor emléktábla avató ünnepségén is. Sajnos, Lenhossék

⁷⁷ Szeged és az egész ország kitörő örömmel ünnepli Szent-Györgyi Albert tanárt, *Újság* 1937. október 30.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Szent-Györgyi Albert szegedi egyetemi tanár az idei orvosi Nobel-díj nyertese, *Magyarság* 1937. október 29.

⁸⁰ p.h.gy.: Egy Nobel-díj margójára, *Pesti Napló*, Tudományos és Technikai Napló, 1937. október 31. 16. (A szerző valószínűleg Pálóczi Horváth György lehet.)

⁸¹ Szent-Györgyi Albert ünneplése, *Magyarság* 1937. október 31.

⁸² Pálffy József polgármesternél és Imecs György főispánnál tett látogatást a szegedi sajtó szerint. Lásd: Szent-Györgyi professzort november közepén választja a törvényhatóság díszközgyűlése Szeged díszpolgárává *Délmagyarország* 1937. november 4.

⁸³ Szent-Györgyi Albertet háromnegyedórás kihallgatáson fogadta a kormányzó, *Délmagyarország* 1937. november 5.

már nem élte meg unokaöccse sikerét,⁸⁴ ahogy Szent-Györgyi édesanyja, Lenhossék Jozefina sem, aki 1937 nyarán hunyt el.⁸⁵

A Horthynál tett tisztelgő látogatás történéseiről, az ott elhangzottakról konkrétan nem tudósít a sajtó, de Horthyról maga Szent-Györgyi megemlékezik egy interjúbán. *„Amikor egyszer kaptam valami érdemjelet és meg kellett köszönni, Horthy az egész audiencián csak a lovakról beszélt. Mondta is nekem a szárnysegédje: úgy látom a főméltóságú úr összetévesztette a következővel. Az ugyanis egy lókereskedő volt. Amire én azt feleltem a szárnysegédnek: nem baj a lovakhoz én értek, de mit fog a lókereskedő mondani, ha a főméltóságú úr vitaminokról kérdezi...”*⁸⁶

Horthy fogadása után Szent-Györgyi tiszteletét tette Darányi Kálmán miniszterelnöknél majd Klebelsberg Kuno éppen betegeskedő özvegyét is meglátogatta és Korányi Sándorral szakmai megbeszélést folytatott.⁸⁷

Budapesti látogatásának utolsó napján 1937. november 6-án a Cs. Szabó Lászlóval készült rádióinterjújában megköszöni a feléje irányuló figyelmet és gratulációkat, amik számára a „magyar testvériség” legszebb bizonyítékai. Nyilatkozatában helyet kap némi kultúrpolitikai kritikái is: *„a tehetség érvényesülésének idehaza nincs szabad útja, kulturális berendezkedésünkben valahol hiba van. Egyik hiányt középiskolai rendszerünkben látja, de hiányoznak nálunk a természetbúvár fejlődésének feltételei is, elsősorban anyagi feltételei.”*⁸⁸ Másik nyilatkozatában konkrét magyar példát is említ: Zechmeister László pécsi egyetemi tanár munkásságát a kémiai Nobel-díjas Paul Karreréval tartja egyenértékűnek. Működésük között a *„nagy különbség csak az, hogy míg Karrernek minden anyagi eszköz a rendelkezésére áll, addig Zechmeister a legsanyarúbb anyagi viszonyokkal küszködik”*.⁸⁹ Másik párhuzamot is megemlít, a cukrok kémiájával foglalkozott hazánkban Zemplén Géza a Műegyetem professzora,

⁸⁴ Lenhossék Mihály 1937. január 26-án elhunyt. Lásd: Dr. Kiss Ferenc köszöntő levele Szent-Györgyi Alberthez, Szabó – Zallár 1989, 152.

⁸⁵ *„A nyáron temettük özvegy Szent-Györgyiné, a vőm édesanyját.”* – nyilatkozta a tudós anyósa Demény Károlyné. Lásd: Magyarország ünnepli nagy fiát, a Nobel-díjat nyert Szent-Györgyi professzort, *Pesti Napló* 1937. október 30.

⁸⁶ Vajda 1984. A történet megeshetett akár a Corvin-koszorú átadásakor is, de akkor a kitüntetettek között nem volt lókereskedő. Sajnos a korabeli politikai elit egészére, nemcsak Horthyra volt jellemző a természettudományok alulbecsülése.

⁸⁷ Az Est fotóriportja Nobel-díjas tudósunk tegnapi napjáról, *Az Est* 1937. november 6.

⁸⁸ Szent-Györgyi professzor a mikrofon előtt, ismeretlen eredetű újságcikk 1937. november 7. SZTE Klebelsberg Könyvtár

⁸⁹ Ha Zechmeisternek lett volna lehetősége anyagi akadályok nélkül dolgozni, akkor együtt utazhatnának Stockholmba – tette hozzá a tudós. Lásd: A pécsi Zechmeister professzor is megnyerhette volna a kémiai Nobel-díjat, *Dunántúl* 1937. november 14.

akinek munkássága Szent-Györgyi szerint az 1937-es év kémiai Nobel-díjas, Haworthéval egyenértékű.⁹⁰

Szent-Györgyi ezekben a napokban a nemzeti egység megtestesítője lett, személye az egész magyar nemzet összetartozását jelképezte. Erdélyi származásával, amit több interjúban is hangsúlyozott, a magyar revíziós politikai törekvések is igazolást nyertek. Mindezt még nyomatékosította az a tény, hogy a Ferencz József Tudományegyetem (Kolozsvárról) menekült egyetemként volt számon tartva, ezért Szent-Györgyi eredményeit az erdélyi magyarok is magukénak tekintették.⁹¹ Le kell szögeznünk azonban, hogy Szent-Györgyi soha egyetlen nyilatkozatában sem volt harcos képviselője a revíziónak, inkább tárgyilagos hangnemben nyilatkozott a magyar nemzet széttagoztságáról. Az erdélyi illetőségű lapokban sajtóvita indult arról, hogy a tudós erdélyi származású-e.⁹² Ezt a polémia magá Szent-Györgyi döntötte el, amikor azt nyilatkozta büszkén, a rádióban vele készült riportban, hogy édesapja Marosvásárhelyen született és dédapja egyike volt az Unio-törvény aláíróinak.⁹³ Az újságírók feltárták a családfát, még a tudós nagyapjának, Szent-Györgyi Imrének egy levelét is megtalálták, amiben mint a református egyház marosvásárhelyi gondnoka köszönetet mondott egy kitüntetésért.⁹⁴ Bizonyára nem véletlen, hogy Szent-Györgyit budapesti látogatása alkalmával 1937. november 4-én üdvözölte Bethlen István gróf és Herczeg Ferenc a Revíziós Liga elnöke is.⁹⁵

A tudós népszerűsége talán ezekben a napokban szökött a legmagasabbra. A tudósítások szerint az emberek boldogan integettek feléje az utcán, a kávéházban a pikológyerek majd a nyakába ugrott, iskolás gyerekek leveleket írtak neki a munka becsületéről és jutalmáról, egyszóval az egész ország ünnepelte.⁹⁶ A hozzá érkezett számtalan köszöntő levél megválaszolására Szent-Györgyi segítségül hívta leányának több nyelven beszélő és Szegeden tanuló barátnőjét, Karig Sárát is.⁹⁷

⁹⁰ Uo.

⁹¹ „...az az egyetem, amelynek falai közt dolgozik magyar egyetem és nekünk erdélyieknek kicsit több is az általános értelemben vett magyar egyetemenél, mert jogutódja a hajdani kolozsvári egyetemenek és első innen elszármazott tanári kara teremtette meg a Nobel-díj kifejlesztésére alkalmas légkört. A szegedi siker egy kissé a mi sikerünk is.” Ligeti 1937.

⁹² Erdélyi ember-e Szent-Györgyi Albert? *Erdélyi Szemle* 1937. 5-6.sz. és Téves minden olyan beállítás, amely Szent-Györgyi Albert helyi vonatkozásait igyekszik kimutatni, *Reggeli Újság* (Marosvásárhely) 1937. november 13.

⁹³ Szabó 1938.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ A kormányzó ma fogadja kihallgatáson Szent-Györgyi professzort, *Szegedi Napló* 1937. november 4.

⁹⁶ A Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert, *Magyarország* 1937. november 18. (kiemelés a szerzőtől)

⁹⁷ Lásd Gergely 1987, 12.

A ránk maradt dokumentumokból látszik, hogy három levélre nem akart válaszolni illetve nem is válaszolt. Az egyik a József főhercegtől, mint az MTA elnökétől kapott, fent említett gratuláció volt, aminek válaszát a főherceg helyett Voinovich Géának címezte.⁹⁸ A másik a vitézi szék gratuláló levele volt. A székkapitány előzetesen felajánlotta Szent-Györgyinek a vitézek közé való felvételét, ezt azonban Szent-Györgyi nagyon határozottan elutasíthatta. Így a ránk maradt gratuláló levél enyhe figyelmeztetést is intéz a tudóshoz.⁹⁹ A harmadik levél a Magyar Nemzeti Szocialista Párttól érkezett és arra kérte Szent-Györgyit, hogy valamelyik munkáját publikálja a párt készülő évkönyvében.¹⁰⁰ A nemzeti szocializmushoz való bármilyen kötődés éppen olyan taszító lehetett Szent-Györgyinek, mint – harcos antimilitarista lévén – a vitézi rendbe való bekerülés. Szent-Györgyi a leglelkesebben a fiatalságnak írt válaszleveleket. „Üzenet a orvosoknak” címmel az orvostanhallgatók lapjának címlapján kézzel írt intelmeket a jövő orvosainak „Az orvostudomány jövője a mai orvos kezében van. A tudomány és hazánk jövőjét csakis az önzetlen munka, a tudás, az igazságok pártatlan keresése, a világ békés kultúrközösségébe való bekapcsolódás biztosíthatja.”¹⁰¹ Szent-Györgyi Albert.”

A cserkészek újságjába, mint öregcserkész tízparancsolatot szerkesztett a fiataloknak. Szerinte mikor Nobel-díjat adnak valakinek „nem azt nézik, hogy valaki ki fia és mit tanult hanem, hogy kicsoda, mit tud és mit csinált”. A dicsőségtől nem szabad elbizakodottá válni, a vereségből le kell vonni a tanulságokat, a kitűzött céltól nem szabad eltérni, tisztelni kell mások véleményét, és egyenrangúan kell bánni a beosztottakkal. Csak néhányat emeltünk ki a ma is időtálló tanácsokból, és azt megállapíthatjuk, hogy némelyik gyökeresen ellentétes a feudális kötöttségen alapuló korabeli magyar szokásokkal. Végül is Szent-Györgyi a november 6-i rádióbeszédét használta ki arra, hogy minden gratuláló honfitársának köszönetet mondjon.¹⁰²

⁹⁸ Lásd: 75. Szabó–Zallár 1989, 137.

⁹⁹ „De engedje meg, hogy arra is kérjük, hogy bármily magasra, bármily messze is vigye Méltóságodat a megérdemelt hír és dicsőség, soha egy pillanatra se feledkezzék meg a magyar fajról és Magyarországról, kinek oly nagy-nagy szüksége van oly kiváló magyar férfiakra, mint Méltóságod.” Lásd: A vármegyei vitézi székkapitány levele Szent-Györgyi Alberthez, Szabó–Zallár 1989, 158.

¹⁰⁰ A Magyar Nemzeti Szocialista Párt Sajtóbizottságának levele Szent-Györgyi Alberthez, Szabó–Zallár 1989, 197.

¹⁰¹ *Medikus Újság* kézzel írott üzenete: 1937. november III. évf. 3. sz. címlap

¹⁰² Korábban két alkalommal is tartott rádióbeszédet 1933. június 7-én *A magyar paprika új szerepben* címmel és 1933. december 18-án a vitaminok témájában. „A modern államban összefüggésnek kell lenni az ipar, kereskedelem, mezőgazdaság és a tudomány között. A tudományos kutatás olcsóbb eszközökkel nagyobb eredményt érhet el, mint a hadsereg.” Lásd: Szent-Györgyi professzor rádióelőadása a C-vitaminról, *Délmagyarország* 1933. június 8.

A napilapok hasábjain fellelhető rendszeresen egyfajta tudósportré készítése Szent-Györgyiről. Többnyire kiemelik egyszerűségét, közvetlenségét, szerénységét, későbbi, ellenállásbeli harcostársa Bajcsy-Zsilinszky Endre különlegességként emeli ki személyiségében azt, hogy: „tökéletesen össze tudja illeszteni magában a maga gyökeres magyarságát, magyar eredetiségét európaiságával.”¹⁰³ Az európai ember portréját alkotja meg róla Márai Sándor is, míg Kassák Lajos a tárgyilagos gondolkodásmódot és érvelést emeli ki Szent-Györgyi alakjában.¹⁰⁴ Szent-Györgyi személyiségének hátrányos oldalára Nagy Lajos világít rá a Nyugatban. Szent-Györgyi rádióbeszédéből és nyilatkozataiból a következőket emeli ki: *„Az emberiség intellektuális közösségének vagyok a híve. Azt remélem, hogy a tudomány az összes ellentétet meg fogja szüntetni... Az emberek alapjában véve jók, senki sem akarja a másikat igazán megölni.”* Ez utóbbi kijelentést Nagy Lajos a tudós *’általános jóindulatosságából’* fakadó tévedésének tudja be. Majd hozzáfűzi, hogy *„kétségtelen, hogy ilyen tévedésbe csak az önmagából következő jóember eshet”*.¹⁰⁵ Hozzáfűzhetjük még, hogy Szent-Györgyi egy kultúrától átitatott családban nőtt fel,¹⁰⁶ védett környezetben telt el a gyermekora, később is tudományos körökben mozgott, ahol ritkán találkozott a társadalom periferiájára szorult emberekkel. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy egyfajta túlzott jóhiszeműség, naív jóindulat jellemezte és jóindulatúnak képzelte el az embertársait is. Érdekes, hogy ezen az I. világháborús tapasztalatok sem változtattak alapvetően, mert az ott történeteket a katonai hivatás követelményeinek tudta be. Ez a jóindulat azonban nem tompította el éleslátását, jól érzékelt az Európában uralkodó fasizálódó politikai légkört.

Erre reagált példaértékűen a Nobel-díj átvételekor tartott beszédében, 1937. december 10-én Stockholmban. *„Magam egy távoli és kis nemzet fia vagyok és a többi laureátusok is mind más-más országból valók, és mégis mindannyiunkat a svéd nemzet szeretettel fogadott. [...] ezt a legmagasabb kitüntetést nekünk pártatlan ítélet ítélte oda, tekintet nélkül hitünkre, fajunkra és nemzetiségünkre. Mindez nekem azt bizonyítja, hogy vannak kapcsok ember és ember között, amelyek túl érnek az országhatárokon. Azt bizonyítja, hogy az ember leglényegesebb tulajdona nem a nyelve, sem az illetősége,*

¹⁰³ Bajcsy-Zsilinszky 1937.

¹⁰⁴ Kassák 1937.

¹⁰⁵ Nagy 1937.

¹⁰⁶ Gimnáziumi osztálytársának visszaemlékezése szerint: *„Viszont olyat is tudott, amit nem lehet megtanulni. A fellépés biztonságát, a szerény, de nem álszerény modort és azt a kívül-belül előmlő jólneveltséget, ami szinte pontosan elárulja a kitűnő gyerekszobát, az öröklött kultúrával átitatott embert.”* Lásd: Sándor 1937.

sem az útlevele.” A jövőt illetően azonban még pozitívak a meglátásai: „A tudatlanságnak, bizalmatlanságnak, erőszaknak, a tudás, jóakarát és a béke ellen való küzdelmében, a tudomány emberének félelem nélkül kell állania az utóbbi mellett. Dolgoznia kell az embert az emberhez kötő szálak erősítésén, tanítania kell, hogy az önvédelem egyetlen biztos fegyvere, a mások iránti jóakarát.”¹⁰⁷ Ezen angol nyelvű köszönő beszéd után német nyelven a stockholmi rádiónak is nyilatkozott. Ebben szintén kiemelte a munkáját segítő nemzetközi tudományos együttműködést, köszönetet mondott a svédeknek a közös emberi kultúra támogatásáért, majd kitekintett a nemzetközi politikára is: „Nagy megnyugvásomra szolgál az a tudat, hogy a mai politikai feszültségek és gyűlölködések gyökere nem az egyes ember lelkében van, éppen ezért nem elkerülhetetlen. Csupán az volna a fontos, hogy mindnyájan erősebben higgyünk a szeretet hatalmában, mint az erőszakéban... együttműködés útján többet lehet elérni, mint kölcsönös pusztítás útján.”¹⁰⁸

Egy másik helyen kiemeli, hogy a Nobel-díjasok Stockholmban anélkül, hogy összebeszéltek volna mindnyájan a világbékéről és az emberi közösségről beszéltek. *„Mindannyian éreztük, hogy erre volna a legnagyobb szükség a földön.”¹⁰⁹* Érdekes, hogy Szent-Györgyi még 1937 elején egy angol kollégájának Edward Mellanby-nak írt levelében németországi utazási tapasztalataira hivatkozva nem tartotta háborúval fenyegetőnek az akkori politikai légkört. Szerinte Németország csupán egy *„pszichológiai probléma”*, bár kiemelte, hogy gyűlöli a fasizmust, de fogadni mert volna rá, hogy nem lesz háború a kontinensen az elkövetkező tíz évben.¹¹⁰ Ez is alátámasztja azt, hogy tudósként és politikai dolgokban is alapvetően pozitív gondolkodású volt. Hitler hatalomra jutása után is hitt abban, legalábbis remélte, hogy a német nemzeti szocializmus megmarad Németország határain belül. (Tette ezt annak ellenére, hogy 1933-ban ő segített Hans Krebsnek elmenekülnie Németországból, ahol zsidó lévén megszüntették az állását.¹¹¹)

A kontinensen előretörő fasizmus a Nobel-díjat is veszélyeztette. Ismeretes, hogy Carl von Ossietzky (1889–1938) pacifista újságíró nem vehette át a Nobel-békedíjat 1935-ben, mert Hitler már korábban koncentrációs táborba záratta, a Hitlert és

¹⁰⁷ Pálóczi Horváth 1937.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ Erős a hitem, hogy az emberi jóság és a béke végül győzedelmeskedik a pusztítás és a gyűlölet felett. *Délmagyarország*, 1938. január 22.

¹¹⁰ Idézi Moss 2003, 128.

¹¹¹ Lásd értekezésünk Cambridge-ben című fejezetét, fent.

politikáját kritizáló cikkei miatt.¹¹² Ezek után Hitler bojkottálta a díjat és például Adolf Butenandt (1903–1955) német vegyész a náci párt nyomására nem vette át a díját 1939-ben.¹¹³ Szent-Györgyi is kapott egy kétértelmű, névtelen figyelmeztető levelet¹¹⁴ és nagyon valószínű, hogy tudott is Hitler rendelkezéséről. Ennek köszönhetően szinte minden nyilatkozatában kijelenti, hogy elmegy Svédországba átvenni a Nobel-díjat.¹¹⁵ Hazánkban minden szervezet, testület igyekezett méltóképpen megemlékezni az első magyar Nobel-díjról, viszont a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen pusztán egy jegyzőkönyvi beírás született a kitüntetésről.¹¹⁶ Bár a dokumentációt dékáni gratuláló levél is követte, erre Szent-Györgyi köszönő levéllel reagált, amiben alma materének nevezte az egyetemet.¹¹⁷ Dokumentum tanúskodik arról, hogy budapesti orvostársai is mindent megtettek annak érdekében, hogy a Nobel-díj elnyerése után a fővárosba hívhassák őt. Beznák Aladár kezdeményezésére egy tíztagú bizottság alakult a Pázmány Péter Tudományegyetem orvoskarának reorganizációja céljából. Issekutz Béla értesítette Szent-Györgyit, hogy 10 millió pengő keretet kérnek a minisztériumtól megfelelő intézmények építésére, amelyek Szent-Györgyi igényeit is kielégíthetik. Külön kérte Szent-Györgyit, hogy ne engedjen a külföldi csábításnak, mert ő hisz abban, hogy itthon is hamarosan minden óhaját teljesíteni fogják.¹¹⁸ Ez valószínűleg hamvába hullt kezdeményezés lett, mert Szent-Györgyi az egész Horthy-korszakban nem kapott állást Budapesten.

A budapesti szűkkeblűséggel szemben Szegeden nagylelkű elismerésekben részesülhetett a tudós. Fröhlich Pál a Matematikai és Természettudományi Kar dékánjának javaslatára díszdoktori kitüntetésre terjesztették elő Szent-Györgyit. Fröhlich Pál kiemelte, hogy a kitüntetésnek azért is nagy a jelentősége, mert a szegedi az ország egyetlen matematikai és természettudományi kara és így egy

¹¹² Egy évvel később ugyan át tudta venni a díjat, de a koncentrációs táborban szerzett betegségei és tuberkulózisa miatt 1938-ban elhunyt.

¹¹³ A. Butenandt Leopold Ruzickával együtt kapott kémiai Nobel-díjat 1939-ben, a nemi hormonok kutatásáért, de ő eleget téve Hitler tilalmának nem vette át a díjat. Végül a fasizmus bukása után 1949-ben átvette a kitüntetést.

¹¹⁴ Névtelen levél Szent-Györgyi professzorhoz, Szabó – Zallár 1989, 184.

¹¹⁵ Semmi olyan dokumentumról nincs tudomásunk, hogy politikai okokból a díj átvételét megtiltották volna neki.

¹¹⁶ Indítvány a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karához: Szent-Györgyi Albert Nobel-díjjal való kitüntetésének jegyzőkönyvbe iktatása Szabó – Zallár 1989, 207. Ebben kiemelik fiatalkori munkáit, amit azon az egyetemen írt, kifejezik sajnálatukat amiatt, hogy bár minden tárgyból „kitűnő” érdemjegyet kapott, mégsem lett sub auspiciis kitüntetettje az egyetemnek.

¹¹⁷ Szent-Györgyi Albert köszönő levele a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karának dékánjához, Szabó – Zallár 1989, 213–214, 219.

¹¹⁸ Issekutz Béla köszöntő levele Szent-Györgyi Alberthez, Szabó – Zallár 1989, 139.

természettudományi élet nyer vele megtiszteltetést.¹¹⁹ A kor ellentmondásos felsőoktatási viszonyait tükrözi, hogy Szent-Györgyit a bölcsészettudományok doctor honoris causa címére terjesztették elő. A természettudományi kar az erről szóló határozatot már 1937. október 30-án meghozta, de azt az egyetemi tanácsnak, majd a kultuszminiszteren keresztül Horthy Miklós kormányzónak is jóvá kellett hagynia.¹²⁰ Így az egy hetesre tervezett eljárás hónapokat vett igénybe és az ünnepségre csak a Nobel-díj átadása után 1938. április 7-én került sor.¹²¹

Ennél gördülékenyebben sikerült a törvényhatósági közgyűlés határozatának végrehajtása, Szeged díszpolgári címének elnyerése. 1937. december 1-én Szeged városa Klebelsberg Kuno, Glattfelder Gyula, Gömbös Gyula (?) és Apponyi Albert mellé, Szent-Györgyit is díszpolgárává választotta. A tudós köszönő beszédében maliciózan jegyezte meg, hogy emlékezete óta először fordul elő, hogy „*egy város és egy ország osztatlanul örült egy még élő fia sikerének.*”¹²² A hosszantartó díszes ünnepségre Hóman Bálint saját képviseletében Fülei Szántó Endre miniszteri tanácsost, az egyetemi ügyosztály főnökét delegálta.¹²³ Még novemberben szóba került, hogy vitaminkutató intézetet építsenek Szent-Györgyinek és Szily Kálmán államtitkár el is látogatott Szegedre, az egyetemi építkezések folytatásának megbeszélése végett,¹²⁴ de a tervből nem lett semmi. A város a díszpolgári megtiszteltetés mellett szeretne volna Szegeden tartani Szent-Györgyit, ezért elhatározták, hogy házzal ajándékozzák meg, ahogy Madrid is tette a Nobel-díjas Ramon y Cajal esetében.¹²⁵ Úgy tervezték, hogy a

¹¹⁹ Díszdoktorrá avatja az egyetem Szent-Györgyi Albertet, a világhírű magyar professzort, *Szegedi Friss Újság* 1937. október 31. és A szegedi egyetem ünnepli Nobel-díjas tanárát, *Új Magyarság* 1937. október 31.

¹²⁰ Már a jövő héten díszdoktorai sorába avatja a szegedi egyetem Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas professzort, *Esti Újság* 1937. október 31.

¹²¹ Az 1186/1937-38. E. T. sz. egyetemi tanácsi határozatot a kormányzó a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére 1938. március 5-én kelt elhatározásával engedélyezte. Az ünnepség költségeit az egyetem fedezte a diplomaalapból. Lásd: Az Egyetemi Tanács jegyzőkönyvéből: Szent-Györgyi Albert tiszteletbeli doktorrá avatásának előkészítése, Szabó – Zallár 1989, 275–276.

¹²² Szeged törvényhatósági bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvéből: Szent-Györgyi Albert díszdoktorrá választása, Szabó – Zallár 1989, 226. Egy küldöttséget is delegáltak a köszöntésére, amiben az egyetem fennmaradásáért vívott küzdelemben annak idején részt vevők is helyet foglaltak, jelesül Back Bernát felsőházi tag, Szivessy Lehel és Tonelli Sándor. Az idézet helye u.o. 235. o.

¹²³ Hóman Bálint miniszter értesíti Szeged város tanácsát, hogy a díszpolgárválasztáson az egyetemi ügyosztály főnöke jelenik meg, Szabó – Zallár 1989, 238–239. A levél 1937. december 1-i keltezésű, iktatása december 7-én történt. A rendelkezésre álló jegyzőkönyvek alapján az ünnepségen nem volt jelen kormány megbízott. A dokumentumok is ezt támasztják alá, hiszen Hóman az intézkedést túl későn, a díszdoktoravatás napján tette meg.

¹²⁴ Szily Kálmán államtitkár az egyetemi építkezések folytatásáról tárgyal Szegeden. Fel kell építeni a Szent-Györgyi vitaminkutató intézetet, *Szegedi Új Nemzedék* 1937. november 10.

¹²⁵ „... építsen neki a város egy életre szóló hajlékot, hogy örökre Szegedhez láncolja” Lásd: Az egész tudományos világ ünnepli és üdvözli a Nobel-díjas Szent-Györgyi professzort, *Szegedi Napló* 1937. okt.

telket adja a város és a költségeket megosztják a kultuszminisztériummal, a város 40000 pengő¹²⁶ hozzájárulást szavazott meg és feliratot intézett a kormányhoz hasonló nagyságú támogatás megítéléséért. Gelei József rektor meg is indokolta a döntést. A megnövekedett paprikaexport az egész országnak 2 millió pengő hasznot hozott, ami sokszorosa egy lakóház árának¹²⁷ A támogatás megszerzése érdekében a város vezetőinek tekintélyes tagjaiból küldöttség indult Budapestre, hogy tárgyaljanak Fabinyi Tihamér pénzügyminiszterrel és Hóman Bálint kultuszminiszterrel. Hóman úgy nyilatkozott, hogy a magyar államhoz és a tudóshoz méltó intézkedésekkel kívánja biztosítani Szent-Györgyi Szegeden és az országban maradását. Ezért feleslegesnek tartotta a helyi tervekkel való foglalkozást.¹²⁸ A küldöttség belenyugodott a miniszter ígéretébe, amiből semmi sem valósult meg. Szent-Györgyi később saját költségén vásárolt házat magának Szegeden, a Bethlen utca 20. szám alatt. (1940)

A legnagyobb elismerés a Nodel-díj elnyerése után a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjai sorába történő felvétel volt. 1938. május 6-án az MTA matematikai és természettudományi osztályába levelező tagból rendes taggá választották Szent-Györgyi Albert és Gelei József szegedi egyetemi tanárokat.¹²⁹

30. valamint Büszke lelkesedéssel ünnepli az ország Nobel-díjas professzorát, *Függetlenség* 1937. október 30.

¹²⁶ Tanácsi javaslat Szeged közgyűléséhez, Szent-Györgyi Albert Nobel-díjának méltó elismeréséről, lásd: Szabó – Zallár 1989, 148.

¹²⁷ Szabó – Zallár 1989, 39–40. Összehasonlítva a 10 évvel korábbi adatokkal hazánkban a paprika exportja közel háromszorosára nőtt. Az USA-ba 1937-ben 2,5 ezer tonna őrölt paprika megy ki, ami az USA paprikaimportjának 50%-a. A következő évben ugyanez a tétel már az import 75%-a lesz. Míg 1936-tól az USA a legnagyobb paprikafelvásárlónk, 1942-től ezt a helyet a németek veszik át. Lásd Vajda 2014, 149–151.

¹²⁸ Szabó-Zallár u.o.

¹²⁹ Szent-Györgyi, Geley és Buza professzorok az Akadémia tagjai, *Délmagyarország* 1937. május 7.

12. Világhírnév külföldön – politikai kapcsolatkeresés itthon (1938–1940)

Közismert, hogy Szent-Györgyi kapcsolatrendszere hazánkban átfogta csaknem az egész szellemi elitet. Levelet váltott például Karinthy Frigyessel¹ is, akinek műtőorvosa 1936-ban az a Herbert Olivecrona volt, aki a Szent-Györgyit minősítő Nobel-bizottságnak is tagja volt. Előző fejezetünkben említettük, hogy Szent-Györgyi is részt vett a Népszövetség Szellemi Együtműködése értekezletének Budapesten tartott tanácskozásán 1936. június 8-án. Innentől vagy talán még korábbról eredeztethető kapcsolata Balogh József klasszika-filológussal, aki Teleki Pál elnök mellett akkor a népszövetségi küldöttséget fogadó bizottság főtitkára volt. Balogh a *Hungarian Quaterly* című angolszász orientációjú folyóirat fő szervezője is volt, aki levelezést kezdeményezett Szent-Györgyivel.² A levelezésből kitűnik, hogy Szent-Györgyi Baloghnak jelezte 1938. április elején több levélben is, hogy szívesen kapcsolatba lépne Bethlen István gróffal.³

„Nekem régi vágyam B-vel találkozni, de őszintén megvallom, hogy legnagyobb zavarban lennék, ha fogadna, s nem tudnám mit és hol kezdjem. A vele való összejövétel egyike a sok chaotikus gondolatnak, s vágynak, ami bennem él.

Én csendben dolgozom a poros Alföld egy zugában, míg külföldön sokkalta jobb lehetőségeim lennének, s csillogó hívásokat hárítok el, s miért? Hogy a magyar kultúrát szolgáljam, de ugyanakkor egy egész társadalmi réteg dolgozik a kultúra letörésén, elmiritalizálásán, el-NEP-esítésén⁴, elnácisításán. Az ifjúságot tanítom, de ugyanakkor egy lehetetlen iskolarendszer teljesen megöli egész ifjúságunkat, s az az érzésem, oda kellene inkább hagyni a katedrát és beállni közoktatási reformernek.” Majd felveti a lehetőséget, hogy egy konstruktív kormányban kultuszminiszterként, húszévi kultúrmunkával a háta mögött ő is szívesen részt venne. Értekezésünkben már kitértünk rá, hogy a Klebelsberggel is hajdanán együtt dolgozó Bethlen István volt miniszterelnököt Szent-Györgyi is nagyra értékelte. Szent-Györgyi díszdoktoravató

¹ Nagy 1993, 35.

² Balogh 1937. október 29-én írt gratuláló levelet a Nobel-díj kapcsán a tudósnak. Lásd: Zombori 1981.

³ „Úgy látom egy leveledből, hogy Bethlen István gróffal szívesen jönnél össze. Telegrafálni fogok, mihelyt tudom, hogy mikor hajlandó fogadni.” Részlet Balogh József Szent-Györgyinek írt, 1938. április 4-i leveléből. Lásd: Zombori 1981, 125.

⁴ NEP: Nemzeti Egység Pártja, 1932-ben Gömbös Gyula az Egységes Párt átalakításával hozta létre Tömegpárttá alakulva lett kormánypárt Gömbös miniszterelnöksége idején. 1939. február 16-ig volt kormánypárt hazánkban.

ünnepsége 1938. április 8-án volt, azon a napon, amikor a kormány benyújtotta az első zsidótörvény⁵ javaslatot a képviselőházban, amely törvényjavaslatot Bethlen nem szavazta meg a törvényhozásban. Feltételezzük, hogy ez is rokonszenves lehetett a faji diszkriminációt alapjaiban elvető tudósnak. Ráadásul jól is időzítette kérését, hiszen 1938. márciusában a Darányi-kormány politikája válságba került, először újjáalakult a kabinet, majd két hónap múlva lemondani kényszerült. Bethlen népszerűsége a zsidótörvény elleni szavazással azonban jelentősen csökkent,⁶ és még nem látta időszerűnek a kormánypozícióban való visszatérést a politikába. Szent-Györgyi Balogh révén egyre inkább bevonódott az angolbarát politikai körökbe, és találkozott is Bethlennel, amiről örömmel számolt be Baloghnak.⁷ Szent-Györgyi kísérlete, hogy kormánypozíciót kapjon, azonban nem sikerült, hiszen a Darányi-kormány helyébe lépő Imrédy-kormánynak kultuszminisztere Teleki Pál lett, akit egyébként Szent-Györgyi is nagyra értékelt. Mindenesetre, jó negyven év múlva a Bethlennel való egykori találkozásra rákérdező kutatónak Szent-Györgyi azt a választ adta, hogy „*Bethlen gróffal valóban találkozott, de a gróf nagyon bizalmatlan volt*”.⁸ A kudarccal végződő próbálkozás után Szent-Györgyi végképp lemondott arról, hogy a közeljövőben politikai szerepet vállaljon. A Klebelsberg által felkeltett, de önmagában eltemetett kultúrpolitikai ambíciója majd a szovjet megszállás idején, hazánk rövid demokratikus időszakában éled fel benne fokozott erővel.

A Nobel-díj elnyerése után Szent-Györgyi a nemzetközi tudományos érdeklődés középpontjába került. Nagyon szívesen tett eleget a délvidéki felkérésnek és tartott sikeres előadást Szabadkán, a Rotary Club meghívására 1938. május 4-én, majd Belgrádban szintén Rotary közvetítéssel május 31-én. Örömmel állapította meg, hogy „*egyre javuló atmoszféra alakul ki, s a tudományos együttműködés lehetősége adva van*” a két nemzet között.⁹ Már áprilisban megkapta a hírt, hogy Európa leghíresebb egyeteme a párizsi Sorbonne díszdoktorrá választotta.¹⁰ Ezt így kommentálta Szent-Györgyi: „*A párizsi egyetem a világ legrégibb egyeteme. Ennek megfelelően a párizsi*

⁵ 1938. április 8-án a képviselőház elfogadta a „*társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatásosabb biztosításáról*” szóló törvényjavaslatot, amely az üzleti és értelmiségi pályákon öt év alatt 20 %-ra kívánta leszorítani az izraelita vallású személyek arányát. Lásd: Romsics 2017. 417.

⁶ Romsics 2005, 393.

⁷ A találkozó sikerességéről Balogh válaszleveléből következtethetünk, mivel Szent-Györgyi levele nem maradt fenn. Lásd: Zombori i.m. 127.

⁸ Zombori i.m. 128.

⁹ A magyar-jugoszláv közeledés, *Délmagyarország* 1938. május 31.

¹⁰ Szent-Györgyinek jó kapcsolatai voltak a francia tudományos körökkel, hiszen 1933-ban a párizsi biokémiai társaság ezüst emlékérmét adományozott neki, és a párizsi Sociétés Philomatique, és a Société de Biologie tagjai közé választotta. (Lásd fentebb.)

egyetem díszdoktorsága a Nobel-díj mellett a legmagasabb kitüntetés, amely a tudomány embereit érheti. Bár a kitüntetés tisztán kulturális jellegű, a díszdoktorrá választás mégsem szokott ellentétben állani az ország politikai érületével. Ezért az én díszdoktorrá való megválasztásom újabb kifejeződése annak a mindjobban erősödő szimpátiának, és jóakaratnak amely Franciaországban Magyarország iránt megnyilatkozik.”¹¹ 1938 augusztusában, újabb nemzetközi felkérésnek eleget téve, Svájcban tartott előadást, a zürichi nemzetközi élettani kongresszuson az állati testben végbemenő tápanyag-elégetésről.¹² Ezután belga meghívásnak tett eleget, szeptembertől a liège-i egyetemen, M. G. Dubuisson professzor laboratóriumában dolgozott úgy, hogy közben négy belga egyetem fiatal biokémikusainak munkáját irányította. Kitüntetésképpen a belga anyakirálynő is fogadta. Innen utazott át Párizsba, ahol 1938. november 5-én sorozatos ünnepségek keretében átvette a Sorbonne díszdoktori címét.¹³ A kitüntetést jeles ajánlások előzték meg: Marc Tiffeneau (1873–1945) kémia professzor, orvostudományi dékán, Michael Polonowsky az életvegytan professzora és Gabriel Bertrand kémia professzor terjesztették elő a kitüntetésre két minisztérium támogatásával. A Nemzetnevelésügyi Minisztérium mellett a Külügyminisztérium is ajánlotta, ami arra utalt, hogy valóban diplomáciai üzenete is lehetett a kitüntetésnek.¹⁴ Erre utal Márai Sándor is tárcájában: „...a magyar társadalom a franciákban látta Trianon egyik előidézőjét... szép példája a békülékeny és engesztelő szellemnek, hogy a Nobel-díjas magyar professzort, Szent-Györgyit a legmagasabb francia tudományos kitüntetéssel a Sorbonne díszdoktorságával jutalmazták.”¹⁵ Az avatáson részt vett a francia nevelésügyi miniszter mellett Albert Lebrun köztársasági elnök is. Szent-Györgyi köszönő beszédében hazájáról így szólt: „bár kiterjedésében kicsi, naggyá lett balsorsában, s még nagyobb lesz tudósainak és művészeinek munkája révén.”¹⁶ Tiffeneau pedig köszöntő beszédében párhuzamot vont Pasteur és Szent-Györgyi

¹¹ Szent-Györgyi Albert professzort díszdoktorrá választotta a párizsi Sorbonne, *Délmagyarország* 1938. július 22.

¹² Már ekkor kezdett érdeklődése az izombiokémia felé fordulni, hiszen beszél a fumársav hidrogénátvivő szerepéről is az izomzatban. Lásd: Napi hírek, Szent-Györgyi professzor előadása Zürichben, *Délmagyarország* 1938. augusztus 19.

¹³ Szent-Györgyi professzort ünnepli Párizs, szerdán előadást tartott a Sorbonne-on, *Délmagyarország* 1938. november 10.

¹⁴ 1937. októberében 15000 kötetes könyvgyűjtemény érkezik Franciaországból az OSZK-ba, amely gesztussal a békeszerződés utáni megmerevedett magyar-francia kultúrkapcsolatokat igyekeztek újjáéleszteni. Lásd: Kiss 2012. 18.

¹⁵ Márai 1938.

¹⁶ Szent-Györgyi Albert professzort díszdoktorrá választotta a párizsi Sorbonne, *Délmagyarország* 1938. július 22.

kutatásai között, az erre adott válaszában Szent-Györgyi hosszabban kitért a két állam kapcsolatára. Legfontosabb feladatnak a két ország kultúrájának közeledését tartotta és ebben a folyamatban nagyon áldásosnak ítélte meg a Párizsi Magyar Intézet tevékenységét. Sürgős szükségletnek tartotta egy magyar diákothron építését is az egyetem keretein belül. Majd így folytatta: „*Franciaország kezdi megérteni, hogy mi magyarok csupán a tarthatatlan igazságtalanságot akarjuk kiküszöbölni, természetesen jogainkat akarjuk, s azt, hogy szomszédainkkal való megértésben nyugodtan dolgozhassunk a nyugati kultúráért, amelyet sok évszázadokon keresztül védelmeztünk.*” Szent-Györgyi mély hazaszeretetét bizonyítja ez a szép kiállítás hazája és annak balsorsa mellett. Egyben a politikai közeledés, a megértés útját is egyengető gesztus is részéről.

1938 ősze és 1939 szeptembere között, tehát egy évig Szent-Györgyi folyamatosan külföldön tartózkodott. Ez alatt az idő alatt tanítványait is Európa legjobb intézeteibe küldte tanulmányútra. Banga Ilona mellette dolgozott Liège -ben, Gerendás Mihályt a berlin-dahlemi Zellphysiologische Institutba küldte Otto Warburg kutatócsoportjába.¹⁷ Laki Kálmán Manchesterben Polányi Mihály¹⁸ professzor mellett dolgozott, míg Straub F. Bruno Cambridge-ben Keilinnél.¹⁹ 1939. szeptemberére mindannyian visszaérkeztek és Szent-Györgyivel együtt kezdték el az új tanévet.

¹⁷ Gerendás a berlini Collegium Hungaricumban lakott.

¹⁸ Polányi (Pollacsek) Mihály (1891–1976) zsidó származású fiziko-kémikus, aki Hitler hatalomra jutása után (1933) elhagyva a berlini Kaiser Wilhelm Institutot Manchesterbe emigrált. Később társadalomtudós lett, az ő fia Polányi János Nobel-díjas kémikus.

¹⁹ Lásd: Szent-Györgyi professzor augusztus végén érkezik vissza Amerikából Szegedre, Munkatársai Berlinben, Liège-ben, Manchesterben, Cambridge-ben dolgoztak, *Délmagyarország* 1939. július 12. David Keilin (1887–1963) rovarattan és parazitológiával foglalkozó biológus, a cytochrom (fehérje) újralfelfedezője és elnevezője.

13. Filozófiai elmélyülés – magánéleti válság

Szent-Györgyi ezen egy év alatt két helyen tartózkodott: 1938 őszétől 1939 márciusáig először Belgiumban dolgozott, majd 1939 márciusában feleségével együtt elutaztak Amerikába, ahonnan 1939 augusztusában tért haza. Belgiumi tartózkodása (1938 szeptember-1939. február) számunkra azért is fontos, mert itt írta meg franciául egyik filozófiai jellegű, de nagyon sok aktuálpolitikai vonatkozású művét *A béke élet- és erkölcsanát*. A téma állítólag a Nobel-díj átadón vetődött fel, ahol az irodalmi Nobel-díjas Roger Martin du Garddal határozták el, hogy közösen írnak egy könyvet a békéről.¹ Ezt nem sikerült megvalósítani, viszont Szent-Györgyit foglalkoztatta a téma. Ezért írt egyedül egy angol, majd egy francia nyelvű munkát a békéről, de egyiket sem sikerült kiadnia.² Az angol nyelvű eltűnt a francia nyelvű kézirat utóbb előkerült és 2001-ben kiadásra is került *A béke élet- és erkölcsana címen*.³

A művet a tudós a 1938. november 11-én a francia-német fegyverszünet huszadik évfordulóján kezdte írni Liège-ben. Gondolatainak tisztázására készítette őt az Európában tapasztalt háború előtti hangulat, a fokozott fegyverkezés, a fasiszta diktatúrák egyre nagyobb térhódítása, a tudósok és a tudomány felelőssége ebben a jelenségben. Az aktualitást pedig éppen párizsi látogatása adta. „*Díszdoktori oklevelemet nemcsak a legünnepeleyesebb körülmények között nyújtották át, hanem meleg baráti érzéssel is, nekem a magyar professzornak, az osztrák-magyar hadsereg egykori katonájának.*”⁴ – írja. A tudós azon töpreng, hogy ha az együttműködési szándék megvan, akkor mégis mi az oka az újabb háborús előkészületeknek. Az okokat vitathatatlanul az I. világháborút lezáró békeszerződésekben látta: „...*a békeszerződés nem csak kemény volt. Fölöslegesen erkölcsileg is megalázták Németországot [...]* Franciaország ígéretei ellenére nem fegyverkezett le... Németországot blokád alá vették, megfosztották a nyersanyagforrásoktól, elzárták a világpiacoktól. Ez akkor a

¹ Lásd: Szent-Györgyi professzor és Roger Martin du Gard közös könyvet tervez a békéről, *Délmagyarország* 1938. április 17. Du Gard Les Thibaults című regényének kitüntetése hatására Zolnai Béla irodalomprofesszor egyik tanítványa, Aldobolyi Nagy Helga a doktori értekezését ebből a témából írta Szegeden.

² „*Hogy gondolataimat tisztázzam, 1938 elején egy angol-, a következő őszön egy francia nyelvű munkát írtam a háborúról, annak okairól és megelőzésének lehetőségeiről. Egyik munka sem elégített ki. Mégsem értettem a háborút. Úgy éreztem, hogy mint önálló jelenséget talán meg sem lehet azt érteni, kell, hogy az valami sokkal általánosabbnak legyen a része.*” Lásd: Szent-Györgyi 1946d, 213. A tudós természettudósi logikával és szemlélettel próbálja a háború oldaláról megközelíteni a béke állapotát.

³ Szent-Györgyi 2001.

⁴ I. m. 11.

kicsinyes, gonoszkodó, túszúrásos politika időszaka volt [...] Az emberek reményvesztettekké váltak, elvesztették az elvekbe vetett hitüket. A Népszövetség, amely az egész emberiség reménysége volt, erkölcstelen és ostoba békék fenntartásának eszközévé vált.”⁵ Szent-Györgyi több helyütt megemlíti, hogy két évet töltött Németországban a háború után, és osztozott a német nép nyomorában.⁶ Mikor két év után elhagyta az országot, a társadalom a teljes széthullás felé sodródott, polgárháború fenyegetett, ez pedig kedvező terep volt a diktatúra kialakulásához. Majd így folytatta:

„Hitler két félénk lefegyverzési javaslatát megvetően visszautasították. Nem egyedül Németország fedezte fel az erőszakot, mint politikai fegyvert, hanem azok is, akik nem tudtak tisztességgel bánni egy legyőzött és fegyvertelen nagy néppel.”⁷

Pontosan felsorolta korának diktátorait: Sztálint, Mussolinit, Hitlert és jól látta a hatalomra kerülésük okait. Azonban a diktatúrát általában rövid életűnek tartotta: *„azért tűnnek el, mert megszűnik az őket létrehozó ok”* – írja. Helyesen állapítja meg, hogy *„a diktatúrának ellensége van szüksége, akkor is, ha az ellenfél csak törpe kisebbség az országban, vagy ha ezeket a győzelmeket olyan kisebbség felett aratják, amely nem képes magát védeni.”⁸* A Németországban tapasztalható zsidóüldözésről így szólt: *„Mint minden művelt ember a zsidók üldözését például csak a legmélyebb szomorúsággal tudom szemlélni.”⁹*

Elkeseredetten kereste az okokat, hiszen a korábbi háború (I. világháború) a készülődőhöz képest csak *„előételnek”* hatott. A politikusok és a sajtó felelősségét is megállapította:

„A politikusok azonban nem alkotnak külön fajt. Közülünk kerülnek ki, s ha tévednek, akkor azt a rendszert kell felelőssé tenni, amely őket létrehozta és helyükön tartja.”¹⁰ A háború végső okát – természettudós módjára – az ember természetében találja meg. Az ember erkölcsiségének kettőssége a magyarázat, mivel az ember másként viselkedik, mint egyén és másként, ha egy közösség tagja.¹¹ Az ember *„egyénenként kedves, értelmes, méltányos, de egy nemzet polgáraként kegyetlen,*

⁵ I. m. 27.

⁶ Berlinben és Hamburgban dolgozott, ez utóbbi helyen éhségdémája alakult ki a hiányos táplálkozástól. Lásd fentebb.

⁷ Szent-Györgyi 2001, 29.

⁸ I. m. 81.

⁹ I. m. 27. Nem említi meg, talán a filozófikus hangvétellel ellenkezne, hogy ő konkrétan milyen segítséget nyújtott bajba jutott tudóstársainak. Lásd: Tasiné 2017.

¹⁰ Szent-Györgyi 2001, 29.

¹¹ A kutatás kimutatta Szent-Györgyi gondolataiban Ortega y Gasset *A tömegek lázadása* című művének hatását. Lásd: Pál 2014.

ragadozó, esztelen”.¹² Az ember miután megalkotta egyéni erkölcsi kódexét¹³ elfelejtette megalkotni a kollektívet, ez a magyarázata a háborúk keletkezésének. Úgy gondoljuk, hogy Szent-Györgyi született jóindulata, naív jóhiszeműsége (minden ember jóindulatú, kedves) bizonyoságot keres Ortega y Gasset filozófiájában. Érdekes az, ahogy ebben a gondolatmenetben a pártok erkölcsiségét is elhelyezi: „*Az egyénben a saját erkölcs és a kollektív erkölcs párhuzamosan haladhat. A párt viszont csak tagjainak kollektív erkölcstelenségét és magánérdekeit képviseli*”, majd hozzáfűzi, „*hogy a jelenlegi diktatúrák tulajdonképpen párt-diktatúrák*”.¹⁴ Ebből megérthetjük, hogy miért nem lett tagja Szent-Györgyi egész életében egyetlenegy pártnak sem.

A magyar területi revízióról így vélekedik: két és félmillió magyar él Romániában „*minden lehetségest el kell tehát követni, hogy az igazságtalanságot megszüntessük, hogy megvalósuljon a határok revíziója, hogy szavatolják a kisebbségek jogait*.”¹⁵ Azonban a korabeli német határrevíziókat, beleértve az Anschusst is ugyanolyan jogosnak tartotta, mint például a magyart. „*Látni kell: a német lépések sikere az utóbbi években: Rajna-vidék, Ausztria, Szudéta-föld, annak az erkölcsi erőnek tulajdonítható, mely kísérte őket, mert sohasem volt jogos megtagadni egy néptől az önrendelkezési jogot*”.¹⁶ Érdekes, hogy kortársa, az író Márai Sándor visszaemlékezéseiben az Anschlussnak a megtörténtét a régi (polgári) Európa összeomlása első lépéseként fogta fel.¹⁷

Elmélkedései közepette szüntelen emleget bizonyos történészeket, különösen egy középkorászt, akivel szívesen vitatkozik. Cáfolja ezen történészekkel szemben, hogy a történelem ciklikus jellegű lenne, szerinte inkább spirális fejlődést mutat.¹⁸ Hangsúlyosan kiemeli a tudományok fejlődésének hatását a mindennapi életre. „*Tanúja voltam az első gépkocsi, az első repülőgép megjelenésének, s az első rádió is friss emlék számomra*.” – írja.¹⁹ Hangsúlyozza a tudomány előidézte technikai haladás pozitívumait. Konkrét példával cáfolja a „*haladást megvető*” történész kollégáját – Szent-Györgyi szerint – egy XX. századi, takaros házban élő, villanyt és rádiót használó munkás jobb körülmények között él, mint egy hajdani középkori herceg. Éppen ezért

¹² I. m. 15.

¹³ Itt a bibliai tízparancsolatot hozza fel példának, kiemelve az ölés és lopás tilalmát.

¹⁴ I. m. 31.

¹⁵ I. m. 77.

¹⁶ I. m. 83.

¹⁷ Lásd: Márai 2013, 7.

¹⁸ Szent-Györgyi 2001, 39 A kutatás ezt Hegel hatásának tudja be Szent-Györgyiné. Lásd: Pál 2014A, 206.

¹⁹ Szent-Györgyi 2001, 39.

tartja óriásinak a tudósok szerepét és felelősségét, hiszen ők az emberi jólétért fáradoznak, nem pedig azért, hogy találmányaikat öldöklésre használja fel a politika. Szerinte a béke nem szerződések és fegyverkezés kérdése, hanem erkölcsi kérdés. S a megoldás az, hogy egy erkölcsi kódexet kell létrehozni, aminek a betartását az emberekben gátlási reflexek kialakításával kell elérni. Ezen reflexeket még fiatal korban kell kialakítani az egyéneknél, ezért a nevelésnek óriási a szerepe. „*Ilyen kódex létrehozása, ilyen reflexek kialakítása végül is erkölcsi forradalmat szülne, a legnagyobb és legszélesebb körű forradalmat, melyet az ember valaha is látott.*”²⁰ Ettől egy új erkölcsi értékrend megszületését és általánossá válását reméli a tudós. Bízunk a fiatalokban, akik ezt az erkölcsi forradalmat véghez viszik majd, írását is nekik ajánlja.

Az elvakult nacionalizmusnak is hadat üzen, mikor megállapítja, hogy sokkal alapvetőbb az emberiséghez, mint valamely csoporthoz való tartozás. Meg kell győzni a fiatalokat arról – írja – hogy „*minden nemzet becsületes, jóakarató, békeszerető emberekből áll... legdrágább vagyonunk az emberi kultúra és civilizáció... ez a közös kincs minden nemzet békés munkájának az eredménye.*”²¹ A háború mindig a kultúra kudarca.²² A kultúrának ugyanolyan része a művészetek, mint a tudomány vagy a technika. Nagyon fontos dolog a fiatalokban a természettudományos gondolkodásmód kialakítása, mert csak így tudnak a tudományos vívmányok által alakított világ uraivá válni.²³ Szerinte egy új szellem, a *világpolgár eszméjének* a kialakulása érzékelhető. Ennek jellemzője a nemzetek felettiesség, és a tudomány és kultúra iránti elköteleződés.²⁴

A háború jellegének tárgyalásakor kiemeli, hogy a háború ádáz ellenséggé teheti a különben jó barátságban élő embereket is. Ezért őszinte kifakadással állítja, hogy „*nincs az a mozgósítási parancs, hogy én fegyvert fogjak.*”²⁵ Ebből megérthetjük, hogy később a behívások fenyegetései közepette, miért tagadta le rendfokozatát, miért nem adta meg rendesen katonai adatait.

Meghaladná munkánk kereteit, ha a tudós gondolataiban a kor filozófiai áramlatait próbálnánk kimutatni. Ezt már példaértékű alapossággal megtette előttünk a kutatás.²⁶ Szerző ezek után csak azt állapíthatja meg, hogy Szent-Györgyi gondolatai az

²⁰ I. m. 57.

²¹ I. m. 61.

²² I. m. 65.

²³ Lásd: Pál 2014A, 209.

²⁴ Szent-Györgyi 2001, 91.

²⁵ Szent-Györgyi 2001, 69.

²⁶ Lásd: Pál 2014A. Pál József tetten éri Szent-Györgyi gondolataiban még Julien Benda: *Az írástudók árulása* és Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya* című művének hatását is.

emberiség jövőjéért aggodalmaskodó, felelősen gondolkodni képes természettudós látásmódját tükrözik. Tiszteletre méltó a hazaszeretete és talán még naív jövőképe is érthető. Osztozott a németekkel háború utáni nyomorúságukban, ezért kissé elfogult a javukra. Sajnos az európai civilizációért érzett jogos aggodalmait egy borzasztó világégés szomorúan igazolta. A „világpolgár” fogalmának, mint a jövő embertípusának megjövendölése – éppen a kultúra, a tudomány és művészetek területén – korát messze felülmúló gondolat volt. A németek iránt tanúsított, kissé túlzó megértése és az első világháború győzteseinek, így a franciáknak a kritikája magyarázatot ad arra, miért nem vállalkoztak az írásmű korabeli kiadására Franciaországban.²⁷ Egyben cáfolni szeretnénk Szent-Györgyi töretlen angolszász elköteleződését, hiszen a fentiekből is látható, hogy ő általában a megalázott vagy elnyomott nemzetek oldalán állt.

Valószínűleg nem csak társadalmi okai voltak ennek a filozófiai elmélkedésnek, a befelé fordulásnak. Súlyos magánéleti problémával küzdött a Szent-Györgyi házaspár ebben az időszakban. Kiderült, hogy a feleség, Demény Kornélia vonzalmat érez a női nem iránt is.²⁸ Szent-Györgyi ezt, természettudós módjára, súlyos hormonális változással magyarázta „*Nelli a másik oldal felé sodródott. Egyre férfiasabb lett, súlyos hormonzavarokkal is küzdött. Ekkorra már végleg kitörölt érzelmi életéből, lányokkal létesített kapcsolatot, és ki tudja még mi mindent csinált Végül a házasságunk nagy keserűségek közepette darabokra hullt. Nagyon nagy keserűségek közepette...*”²⁹ Szent-Györgyiék házassága eddig a töréspontig úgy tűnik, nagyon jól működött. Nelli odaadó társként osztózott a viszontagságokban, szépen nevelte közös lányukat és részt vett a tudományos munkában is,³⁰ sőt a szabad idejüket is mindig közösen töltötték. el, sporttal, kirándulással vagy koncertekkel. Ráadásul Demény Kornélia nagyon szép, dekoratív hölgy volt, akire a férje nagyon büszke volt és akiről Bay Zoltánnak, Szent-Györgyi szegedi barátjának is az volt a véleménye, hogy egy kiemelkedő intellektusú személyiség volt.³¹ Nem tartjuk hihetőnek Mossnak azt az érvelését, hogy Szent-Györgyi tudományos önzése³² idézhette elő ezt a problémát, hisz ez annál sokkal

²⁷ Lásd: Szent-Györgyi 2001. 99–103. Utószó.

²⁸ Életrajzírójának Szent-Györgyi elmondta, hogy egyik nap váratlanul érkezett haza az egyetemről és legnagyobb megrökönyödésére együtt találta a feleségét az ágyban egy másik nővel, aki történetesen a háztartási alkalmazott volt. R. W. Moss 2003, 130.

²⁹ U.o.

³⁰ Számos fotó tanúskodik róla, hogy a laboratóriumban, munkaköpenyben Szent-Györgyi oldalán dolgozik.

³¹ R. W. Moss 2003, 35.

³² Moss tulajdonképpen férfisovinizmust emleget, ami abban mutatkozott meg, szerinte, hogy Szent-Györgyi nem foglalkozott felesége tudományos előmenetelével, holott szüleinek megígérte, hogy segíti

súlyosabb volt. Viszont Szent-Györgyinek mégis lehetett némi lelkiismeret-furdalása, mert élete alkonyán, mikor egy újságíró megkérdezte tőle, hogy mit csinált volna másképpen életében, azt válaszolta, hogy „*Legalább annyi figyelmet szenteltem volna szerelmi kapcsolataimnak, mint tudományos munkáimnak.*”³³ Ez a 1938-39-es időszak volt az, amikor még megpróbálták 20 éves házasságukat új alapokra helyezni, de már nem sikerült. 1939 februárjában együtt utazhattak az Aquitania fedélzetén³⁴ az Egyesült Államokba, ahonnan Szent-Györgyi Nelli már nem tért vissza. Moss szerint ez már korábban megtörtént, mert Szent-Györgyi 1938-ban járt Amerikában, a Vanderbilt Egyetemen tartott előadást, ahova elkísérte felesége is, de utána ő már nem tért vissza.³⁵ Ennek nem találtuk nyomát a magyar forrásokban, így valószínűbb, hogy Moss egy évet tévedett, és 1939-ben történt az utazás. Ugyanis egy tudósítás szerint 1938 karácsonyát együtt töltötte sieléssel az egész család az észak-franciaországi Haut-Saoré-ban. innen még visszatértek Liège-be, ahonnan azután februárban hajóval Amerikába utaztak.³⁶ Nagyon valószínű, hogy tartalmas, küzdelmes, húsz éves házasságuknak véget vetni fájdalmasan hosszú ideig tarthatott. Emiatt is valószínűbbnek tartjuk a fél évvel későbbi amerikai utazást. Szent-Györgyi javára írható, hogy környezetükben még a tanítványok sem vették észre a nagy bajt, a tudós, hogy ne alázza meg feleségét és kapcsolatukat, tapintatosan titkolhatta a problémát.

Miközben Szent-Györgyi filozófiai gondolatokba mélyedt Liège-ben, azalatt az MTA nagytermében a Magyar Feltalálók Szövetségének tiszteletbeli elnökévé választották őt, csupán annyi szépséghibával, hogy az elnöki tisztségbe ünnepélyes közgyűlés keretében – a korabeli szokásnak megfelelően – vitéz József Ferenc főherceget iktatták be.³⁷ Amerikai tartózkodásuk idején ennél jelentősebb funkcióval bízták meg: távollétében a Ferenc József Tudományegyetem képviselőjében felsőházi

Nellit az egyetem elvégzésében. Úgy gondoljuk, hogy Mossnak ez a megközelítése jellegzetesen amerikai, ráadásul anakronisztikus.

³³ R. W. Moss 2003, 131.

³⁴ Vasárnapi konferansz, *Délmagyarország* 1939. február 26. A rövid tudósítás távirati stílusban ugyan csak Szent-Györgyit említi, de valószínű, hogy családja is elkísérte.

³⁵ R. W. Moss 2003, 131.

³⁶ Vasárnapi konferansz, *Délmagyarország* 1938. december 25.

³⁷ Napi hírek, *Délmagyarország* 1938. november 25. Szent-Györgyi hazaérkezte után fél évvel, újabb közgyűlést tartott az egyesület, amikor is új díszelnökséget választottak. Díszelnökök lettek Varga József ipari és kereskedelmi miniszter és Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas tudós. Az elnök továbbra is József Ferenc főherceg maradt. Lásd: Varga miniszter és Szent-Györgyi a feltalálók díszelnökei, *Délmagyarország* 1940. január 16.

taggá választotta az egyetemi szenátus.³⁸ Szent-Györgyi jelölésére azután került sor, hogy a korábban delegált tag, Berecz János³⁹ szülészprofesszor tragikus hirtelenséggel elhunyt. Felsőházi póttag, a választás eredményeképpen, egyik kollégája Miskolczy Dezső ideg- és elmegyógyász professzor lett.⁴⁰

1939. április 28-án a felsőház névjegyzékbe vette Szent-Györgyit többek közt Werth Henrik vezérkari főnök és vitéz Bittera Miklós társaságában.⁴¹ Szent-Györgyi a Vanderbilt egyetemről küldött levelében megköszönte a bizalmat: *„Igyekezni fogok továbbra is ezt a bizalmat és szeretetet kiérdemelni és a felsőházi tagságot egyetemünk javára fordítani.”*⁴² Az országgyűlés felsőházának 34. ülésén 1940. október hó 21-én beválasztották tagnak az országgyűlés közoktatásügyi bizottságába és a társadalompolitikai bizottságába is.⁴³ Tagsága azonban nem tartott sokáig, mivel a második bécsi döntés hatására létrehozott 1940. évi XXVIII. törvénycikk értelmében a Ferencz József Tudományegyetem visszaköltözött Kolozsvárra, Szent-Györgyi viszont az újonnan alapított Horthy Miklós Tudományegyetemen maradt Szegeden, így a következő felsőházi ülésen, november 26-án önként lemondott felsőházi tagságáról.⁴⁴ Lemondását az igazolóbizottság javaslatára a felsőház meg is szavazta.⁴⁵ Az 1939. április 28-tól 1940. november 26-ig terjedő felsőházi tagsága alatt – valószínűleg az időtartam rövidsége és külföldi tartózkodásai miatt – aktivitást nem mutatott. (Valamiféle kontrafaktuális módon eljátszhatunk a gondolattal, hogy hogyan mondott volna ellent – még a sajtó segítségével is – Szent-Györgyi a felsőházban Werth Henrik vezérkari főnöknek, az oroszok elleni hadba lépés tárgyában. Azonban sajnos, erre nem kerülhetett sor.)

Az Amerikai Egyesült Államokból való hazatértét jutalmazta a kultuskormány egy ajándékba vásárolt spektroszkóppal. A színeképelemző készüléket állítólag még Hóman Bálint ígérte meg Szent-Györgyinek, de Teleki Pál *„tette magáévá az ígéretet”*

³⁸ Az 1926-ban újjászervezett felsőházba az egyetemek is kaptak képviselői helyeket. Lásd: A szegedi egyetem egyhangúlag Szent-Györgyi Albertet választja felsőházi képviselőjévé, *Délmagyarország* 1939. március 9.

³⁹ Berecz János Szent-Györgyi egyik Nobel-díj ajánlója volt. Lásd: előbbi fejezet.

⁴⁰ A szegedi egyetemet Szent-Györgyi Albert dr. képviseli a felsőházban, *Délmagyarország* 1939. március 17.

⁴¹ Felsőházi Irományok 1935-1940. IX. K. 326. A felsőház igazoló bizottságának jelentése az igazolt felsőházi tagok névjegyzékének újabb kiigazítása tárgyában és Szerdára hívták össze a képviselőházat, *Délmagyarország* 1939. április 29.

⁴² Az Egyetemi Tanács ülésének jegyzőkönyvéből: Szent-Györgyi levele felsőházi taggá megválasztása alkalmából. Lásd: Szabó Tibor – Zallár Andor 1989, 281.

⁴³ Felsőházi Napló 1939-1944. II.K. 3.

⁴⁴ Felsőházi Napló 1939-1944. II.K. 6.

⁴⁵ U. o. 7. Szent-Györgyi tagságát Löw Imanuelével együtt törölték.

és meg is vásárolta a 15000 pengő értékű műszert, köszönetül és a magyar állam „*hálás ajándékként a híres magyar tudósna*”.⁴⁶

Mikor Szent-Györgyi 1939. augusztus közepén hazatért, két hétre rá Németország határincidensnek álcázott manőver keretében 1939. szeptember 1-jén megtámadta Lengyelországot, tulajdonképpen kitört a második világháború.

Valószínűleg a megtévesztő német propagandának is köszönhetően ez még nem készítette nyílt politikai állásfoglalásra Szent-Györgyit. Viszont annál inkább fölháborította őt az ún. téli háború kitörése, amelynek során a Szovjetunió 1939. november 30-án a dél-karéliai területek megszerzése érdekében megtámadta Finnországot. Szent-Györgyi mindig rokonszenvezett az elnyomott kis nemzetekkel, a visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy az I. világháború kitörésekor például a szerbekkel.⁴⁷ 1936-tól tagja volt a finn Duodecim Orvosi Társaságnak is⁴⁸ és a rokonszenves kis északi népnek az agresszív támadás elleni hősiek helytállása Szent-Györgyit tettekre sarkallta. Szokatlan felajánlást tett a finn nép megsegítésére, a követség útján felajánlotta több mint egyharmad kilogramm súlyú Nobel-aranyérmét Finnországnak.⁴⁹ A gesztusról – értékelve jelentőségét – a New York Times is beszámolt.⁵⁰ Az érem Onni Talas finn követnek való átadására 1940. március 9-én a Ferencz József Tudományegyetem aulájában díszes ünnepség keretében került sor. Ezen beszédet mondott a finn követ is és köszönetnyilvánításában kiemelte, hogy „*a finn nemzet már sok szép gesztust látott a magyar vérrokonok részéről, de az, amit most Szent-Györgyi professzor tett, a magyar szív és rokonérzés legszebb szimbóluma*”.⁵¹ A Nobel-érem mégsem került Finnországba, mert Zichy István grófnak, az Országos Történeti Múzeum főigazgatójának közbenjárására Hilbert Vilmos üzletember megváltotta, azaz az árát kifizette a finn segélyakció céljára, az érmet pedig a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.⁵²

⁴⁶ Vasárnapi konferansz, *Délmagyarország* 1938. december 25.

⁴⁷ Szent-Györgyi 2017a, 18–19.

⁴⁸ Lásd: Szabó Tibor – Zallár Andor 1989, 82.

⁴⁹ Szent-Györgyi Albert felajánlotta Nobel-aranyérmét Finnországnak, *Délmagyarország* 1840. január 18.

⁵⁰ Lásd: A Nobel-díjas Finnországnak ajánlotta fel díját, *The New York Times* 1940. január 18. Szent-Györgyi írásban a Finn Nagykövetségen keresztül a Finnország Alapítvány javára ajánlotta fel a kitüntetés aranyérmét.

⁵¹ Szent-Györgyi professzor átadta Nobel-díjas aranyérmét Onni Talas finn követnek, *Délmagyarország* 1940. március 10. A nagykövet szóhasználatának van egy kis fajelméleti jellege.

⁵² A Nemzeti Múzeumban helyezik el Szent-Györgyi Albert Nobel-érmét, *Délmagyarország*, 1940. május dátum nélküli szám.

Nagyon valószínű, hogy az igen intuitív Szent-Györgyi sejtette,⁵³ – ahogy azt a fent tárgyalt filozófiai értekezésében le is írta –, hogy újabb világégés küszöbén áll Európa és felajánlása így szimbolikus értékű volt: végső kiállítás a béke, a szolidaritás mellett.

A Magyar Tudományos Akadémián rendezett századik közgyűlésen szót emelt, ahogy azt már oly sokszor tette, a politikai elköteleződés ellen, a gondolat szabadsága mellett.⁵⁴ „A tudomány és a művészet csak ott virágzik, ahol a gondolat szabad és az igazság megismerésének van becsülete. Ahol a gondolatot béklyóba verik, és a tudományos igazságokat a divatos politikai eszmék szolgálatába akarják állítani, ott még egy jól szervezett ősi kultúra is pár év alatt lehanyatlak.”⁵⁵

Azonban Szent-Györgyi is, hasonlóan a magyar értelmiség jórészéhez, reménykedett abban, hogy hazánk valamiképpen elkerülheti a háborúba való belépést.⁵⁶ Politikai szerepet az igen zárt hazai politikai elitnek köszönhetően továbbra sem kaphatott, de Szegeden – egyetemi tanártársai bizalmából – első rektora lehetett az újonnan alakult Horthy Miklós Tudományegyetemnek, amely természetesen a kultuszminisztérium szigorú irányítása alatt működött. Ezen egy év alatt, hazánk háborúba lépése előtt egy évvel, 1940 őszétől 1941 nyaráig, lehetőséget kapott arra, hogy legalább helyi szinten, vezetői, tudománypolitikusi és pedagógiai képességei és elgondolásai teret nyerjenek. A következő fejezetet ennek taglalására szánjuk.

⁵³ Ez a korábban tárgyalt filozófiai értekezésében is kifejezésre jut.

⁵⁴ A rendezvényen részt vett Horthy Miklós, Teleki Pál, Hóman Bálint és Mátyás királyról emlékeztek meg. Lásd: A tudomány és művészet szabadsága mellett tett hitet Szent-Györgyi Albert dr., a Magyar Tudományos Akadémián tartott előadásában, *Délmagyarország* 1940. április 30.

⁵⁵ U.o. Nem konkretizálja, hogy melyik kultúrára gondol, ezért inkább általános jellegűnek kell tartanunk a megállapítást.

⁵⁶ Bay Zoltánnak, Szent-Györgyi legjobb barátjának a visszaemlékezéséből is tudjuk, hogy Teleki Pál miniszterelnök öngyilkossága után, nagyon bíztak Bárdossy angol elköteleződésében. Lásd: Bay 1990, 11.

14. Szent-Györgyi Albert, mint a Horthy Miklós Tudományegyetem első rektora az 1940/41-es tanévben

14.1 Új egyetem Szegeden

A második bécsi döntés eredményeként a Magyar Királyság visszakapta Észak-Erdélyt és vele a kolozsvári egyetemet is. Így a Szegeden menedéket talált Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem visszaköltözhetett eredeti székhelyére, Kolozsvárra. 1940. szeptember 12-én át is vette a kolozsvári egyetem kulcsait a magyar kormány megbízottja.¹ Teleki Pál miniszterelnök és Hóman Bálint kultuszminiszter is Erdélybe utaztak a körülmények felmérése az újjászervezési munkálatok irányítása végett. Hóman azonnal rendeletet adott ki a visszacsatolt területek közoktatásának ideiglenes szabályozására. Az egész magyar közvéleményt öröm és elégedettség hatotta át az elcsatolt területek egy részének visszaszerzésével, a képviselőházban ujjongva avatták fel az Erdélyből érkezett képviselőket. Mindeközben a szegedi közvéleményt és városvezetőséget óriási aggodalom töltötte el amiatt, hogy így végleg elveszíthetik egyetemüket. Azonnal tárgyalások kezdődtek Hóman Bálint kultuszminiszter és a város polgármestere, Pálffy József között Budapesten. Szent-Györgyi – ahogy korábban is tette – kiállt Szeged mellett, nyilatkozatában hangsúlyozta, hogy ő „*Szegedhez van nőve*” és intézetének sorsa Hóman Bálint kultuszminiszter kezében van.² A tárgyalások sikeresek voltak, Szegednek megmaradhatott az egyeteme és egy átfogó szabályozás keretében rendezték a többi egyetem helyzetét is az országban. Az 1940. évi XXVIII. törvénycikk egyszerre döntött a „*Ferencz József Tudományegyetem Újjászervezéséről és a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem felállításáról*” Szegeden. A kormányzat a képviselőházban a következőképpen indokolta a döntést: „*az ősi Kolozsvárnak joga van az egyetemre... Szegednek pedig a nagy áldozatok alapján, de fekvésénél fogva is, mert az egyetem onnan sugározhatja szét az Alföldre, sőt a határon túlra is azt a kultúrát, amit a szomszédság megkíván.*”³ Az ország immár öt tudományegyetemének működését bizonyos szakterületi korlátozásokkal oldotta meg a törvényjavaslat. Eszerint az Erzsébet Tudományegyetem (Pécs) Bölcsészettudományi karának, a Horthy Miklós Tudományegyetem (Szeged) Jog- és Államtudományi Karának valamint a Tisza István

¹ Kiss 2010, 110.

² Szent-Györgyi Albert dr.: A magam részéről Szegedhez vagyok nőve, *Délmagyarország* 1940. szeptember 10.

³ Képviselőházi Napló 1939-1944 VII.K. 71. p.

Tudományegyetem (Debrecen) a Bölcsészettudományi kar egy részének átmeneti szüneteltetését írta elő.⁴ Emellett a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen a meglévő négy kar mellett ötödikként egy új kart indított be, a Gazdaságtudományit.⁵ Megindokolja a törvény az új egyetem névválasztását is: így óhajtja a magyar nemzet „*vitéz nagybányai Horthy Miklós úr, Magyarország kormányzója iránt érzett hűségét, hódolatát és háláját*” kifejezni. A törvényhozásban még Hóman hozzáfűzte a következőket: „*Ebben a városban állt az újjászületés munkáinak és a magyar igazság harcosainak élére vitéz nagybányai Horthy Miklós, hogy több mint húszéves bölcs országglásával visszaadja a magyar nemzetnek erejét és hitét.*”⁶

A törvény kimondta, hogy a Horthy Miklós Tudományegyetem szervezetében négy (jog- és államtudományi, orvostudományi, bölcsészeti- nyelv- és történelemtudományi valamint matematikai és természettudományi) karra tagozódik, de a jog- és államtudományi kar működését – ahogy már fentebb elhangzott – átmenetileg (további törvényes intézkedésig) szüneteltetik. Bár a város szeretne volna az egyetem minden karát azonnal megtartani,⁷ és ennek érdekében felszólalás is történt a képviselőházban,⁸ erre reagálva Hóman a parlamentben külön beszédben magyarázta el koncepcióját.⁹ E szerint a debreceni egyetem a tanítóképzés, tanárképzés, a pécsi a jogi képzés. „*a szegedi pedig a természettudományi továbbképzés helye kell, hogy legyen. A Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert professzornak a működése az oka annak, hogy nemcsak csonkítatlan állapotban ottmaradt az egyetem bölcsészeti kara, de hogy Szeged egyáltalán egyetemet kaphat.*”¹⁰

⁴ Lásd: az 1940. évi XXVIII tc. 3.§. (2) Hóman úgy fogalmazott, hogy Debrecenben a természettudományi tudósképzést szüneteltetik, de a középiskolai tanárképzést megtartják a természettudományokból is.

Lásd: Képviselőházi Napló 1939-1944 VII.K. 74.

⁵ Lásd: az 1940. évi XXVIII tc. 1.§. (2) és Képviselőházi Napló 1939-1944 VII.K. 74.

⁶ Képviselőházi Napló 1939-1944 VII.K. 70.

⁷ Szent-Györgyi Albert professzor Szegeden marad, A város jövő évtől vállalni tudja a jogi fakultás fenntartásának költségeit, *Délmagyarország* 1940.szeptember 13. Valójában a másik két vidéki egyetem is tiltakozott az egyetemcsonkítás ellen, Pécs törvényhatósági bizottsági beadvánnyal, Debrecen pedig egyetemi tanácsi felterjesztéssel. Ez utóbbi hatására maradt meg Debrecenben a természettudományok területén is a középiskolai tanárképzés. Lásd: Ladányi 2002, 184.

⁸ Szeged hangja a parlament egyetemvitájában, Szögi Géza dr. felszólalása, *Délmagyarország* 1940. október 13. A szegedi egyetem még de facto és de jure nem létezett, így szervezeti keretek között (egyetemi tanács, rektor) nem volt módja véleményét nyilvánítani. Lásd: Ladányi 2002, uo.

⁹ Képviselőházi Napló 1939-1944 VII.K. 74.

¹⁰ Szeged hangja a parlament egyetemvitájában, Szögi Géza dr. felszólalása, *Délmagyarország* 1940. október 13. Hóman felszólalásában Szegeden is a természettudományi tanárképzésre helyezi a hangsúlyt, nem a tudósképzésre. A sajtónak adott közleményében pedig „*természettudományi továbbképzést*” emleget. Amint a megfogalmazásból látható, Hóman továbbra sem tartotta kiemelkedőnek a szegedi egyetemet.

Négy természettudományi tanszék is Szegedre került, velük 18 egyetemi hallgató, de a jogi kar megszűntével 600 egyetemi hallgató eltávozni kényszerült Szegedről.¹¹ (Ez utóbbi a finanszírozás csökkenését eredményezte, ami az egyetem működtetésében – mint látni fogjuk – nehézségeket okozott.)

A szegedi egyetemi tanárok maguk döntötték el, hogy Szegeden maradnak vagy Kolozsvárra költöznek. Könnyítésképpen az egyetemi főszerelések és az egyetemi könyvtár Szegeden maradt. A kormányzó 1940. október 19-én ki is nevezte az új egyetem tanárait, akik jórészt a Ferencz József Tudományegyetem tanári karából kerültek ki,¹² de érkeztek más egyetemi városokból is Szegedre magántanárok.¹³ Külön rendelet szabályozta a törvény végrehajtását, így a kinevezett tanárok eskütételét, a rektorválasztó elektorok kiválasztását és a rektorválasztást. Abban a tanévben az orvostudományi kar jelölhetett rektort és prorektort, akiknek titulusa továbbra is e(gyetemi) i(deiglenes) maradt. Szily Kálmán miniszteri biztos elnöklete alatt 1940. október 29-én meg is választották az egyetem vezetőit, rektor Szent-Györgyi Albert egyetemi nyilvános rendes tanár lett, prorektor pedig Baló József egyetemi nyilvános rendes tanár, – a gyakorlatnak megfelelően – a Ferencz József Tudományegyetem előző évi rektora.¹⁴ A választás eredménye fényesen igazolta Szent-Györgyi tekintélyét és egyetemi befolyását. Hóman hamar jóváhagyta a kinevezéseket, így Szent-Györgyi november 4-től már első rektora lett az új egyetemnek. Szent-Györgyi számára ez a pozíció pedagógiai és tudománypolitikai tervei megvalósításához a lehető legjobb volt, ráadásul Szeged ismét az országos figyelem középpontjába került. Már az ünnepélyes tanévnyitó is országos jelentőségű esemény lett, 1940. november 11-én került rá a sor, nem pusztán a helyi előkelőségek,¹⁵ hanem közel 500 vendég meghívásával. Jelen

¹¹ *Délmagyarország* uo.

¹² Összesen 17 egyetemi tanár (túlnyomórészt jogászok) hagyta el Szegedet és tért vissza Kolozsvárra. Lásd: Kiss 2010, 111.

¹³ Többek között Pécsről (Kerényi Károly, Koltay-Kastner Jenő) vagy Debrecenből (Széll Kálmán, Rávnay Tamás), sőt még a Pázmány Péter Tudományegyetemről (Bartucz Lajos, Gerguss Pál) települt át Szegedre. Törvényi előírás volt, hogy az egyetemi nyilvános és rendkívüli tanárok kötelesek állandóan az egyetem székhelyén lakni. Lásd: az 1940. évi XXVIII tc. 10.§.

¹⁴ A dékánok pedig a következők: Veress Elemér (orvostudományi kar), Banner János (bölcsettudományi kar), Fröhlich Pál (matematikai és természettudományi kar). Lásd: a M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem 1940-1941. évi tanévi tanácsának megerősítése, A M. Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatala 66/1940-1941. E.T. sz. Lásd: Szabó – Zallár 1989, 283.

¹⁵ Jelen volt többek közt Glattfelder Gyula, megyés püspök, Pálffy József polgármester, Buócz Béla rendőrkapitány, Tukats Sándor főispán, Silley Antal altábornagy. Lásd: Kormányzó urunk beszédével, országra szóló fényes ünnepség keretében nyílt meg a Horthy Miklós-egyetem, *Délmagyarország* 1940. november 12.

voltak a minisztériumok képviselői,¹⁶ a miniszterelnök Teleki Pál, Serédy Jusztinián hercegprímás és a Kormányzó Úr, Horthy Miklós öföméltósága is megisztelte jelenlétével az ünnepséget. Értekezésünk szempontjából fontos az elhangzott beszédek taglalása.

Hóman kiemelte az egyetemi tanár hármass szerepkörét: tudós, tanítómester és nemzetnevelő. Azonban a kor követelményei között erősen hangsúlyozta a faji öntudat és faji sajátosság szerepét is a nevelésben.¹⁷ Ígéretet tett egy igazságosabb felvételi rendszer kidolgozására, kilátásba helyezte egy új „*degresszív alapon*” működő tandíjrendszer életbe léptetését és a tehetséges, de szegény sorsú népi származásúak kiemelt felkarolását.

Horthy beszédében utalt a nemzeti újjáépítés Szegedhez fűződő első sorsdöntő napjaira,¹⁸ remélte, hogy „*hűek maradnak a szegedi gondolathoz, amely e város falai közül két évtizeddel ezelőtt indult ki és ma aktuálisabb, mint valaha*”. Hangsúlyozta a műveltség fontos szerepét a jövő építésében és meglepő módon kiemelte Szegeden a természettudományok korszerű művelésének fontosságát, amit szükségszerűnek tartott összekötni az Alföld kultúrájának szolgálatával. Sőt Klebelsberg szellemében még hozzáfűzte: „*Ha meg akarunk állni a népek nagy versenyében, sok tudásra és alapos ismeretekre, derék, munkás, jellemes, művelt magyar ifjak ezreire van szükségünk.*”¹⁹ Szent-Györgyi számára az elhangzottak: a természettudományok kiemelése és a klebelsbergi gondolatok hangsúlyozása a legértékesebb cél lehetett, ezért rektori székfoglalójában Horthyt szólította meg és igyekezett az ő gondolataira reflektálni. Hangsúlyozta, hogy az új egyetemi zászló kék-piros színeit a Horthy család címeréből merítették. Hómannal egyezően kiemelte a nevelés fontosságát is az egyetemen, de a legfontosabb feladatnak a „*szellem fegyverével*” ellátott polgárok kinevelését tartotta. Ugyancsak Horthy véleményéhez csatlakozott, amikor a szegedi egyetem speciális

¹⁶ Hóman Bálint képviselte a kultuszminisztériumot, jelen volt még Varga József iparügyi miniszter és Terboz Miklós miniszteri tanácsos is. A meghívottak száma 470 fő volt. Lásd: Ünnepi hangulatban, fellobozva várja kormányzóját a Magyar Feltámadás városa, *Délmagyarország* 1940. november 10. Az új egyetem megnyitására filmfelvétel is készült.

¹⁷ Kiemelte a tudomány nemzetközi, helyesebben nemzetfeletti jellegét. „*De a tudománnak ez a nemzetfeletti jellege korántsem jelenti a nemzeti léttől való függetlenségét, avagy éppen nemzetellenességét... Még a magukat nemzetellennek valló tudósok munkásságán és alkotásain is felismerhető a nemzetközi életet élő zsidóság faji sajátosságainak és népi egyéniségének ismertető jele.*” – nyilatkozta Hóman. Lásd: Szent-Györgyi (szerk.) 1943, 12.

¹⁸ Lásd: Szent-Györgyi (szerk.) 1943, 17. Ismeretes, hogy a franciák által megszállt Szegeden gyűltek össze és innen indultak Horthy vezetésével az ellenforradalmárok a Tanácsköztársaság megdöntésére, az ország visszafoglalására. Céljuk a magyar állam keresztény, nemzeti alapon való újjászervezése volt. Ez alapján szokás a Horthy-korszakot keresztény-nemzeti kurzusnak nevezni.

¹⁹ Szent-Györgyi (szerk.) 1943, 17.

feladatának azt tartotta, hogy a „*nagy magyar Alföld szellemi központja legyen*”.²⁰ Az egyetem hivatásának pedig – mint már oly sokszor tette – a teljes szellemi szabadság megőrzését jelölte ki. Megemlékezett Klebelsbergéről és az ő emlékére felállva történő főhajtást kért a hallgatóságtól.²¹ Az ő szellemében hangoztatta, hogy a tudomány és a kultúra az egyetlen terep, ahol a kis nemzetek is felvehetik a versenyt a nagyokkal. Megköszönte Szeged lakosságának, hogy a legnagyobb áldozatoktól sem riadt vissza akkor, amikor hajlékot biztosított az elűldözött kolozsvári egyetemnek. Kifejezte afeletti örömét, hogy az új egyetem most már Szegednek „*izzig-vérig saját egyeteme lesz*”. Ugyanakkor nagyon fontosnak tartotta a bensőséges viszony további ápolását a kolozsvári testvéregyetemmel, hiszen „*mi egy törzsnek vagyunk a két hajtása*” – fogalmazta.²²

Az ifjúság nevelésében nagyon fontosnak tartotta a hazaszeretetre nevelést, de kiemelte, hogy nemcsak meghalni, hanem – ami ennél fontosabb – élni is tudni kell a hazáért. A nevelés kérdésében nem ejtett szót faji jellegről, ellentétben Hómannal, aki faji vérmérséklet, erős faji öntudat kialakítását tartotta fontosnak az ifjúság nevelésében. Bejelentette, hogy az új egyetem rektoraként sokat fog tenni az egyetemi tanárok és a diákok közötti jó viszony kialakításáért, és azért, hogy a diákságnak hajléka, igazi otthona legyen az egyetem. Szent-Györgyi tekintélyét bizonyítja, hogy ennek érdekében már felajánlás is történt: Szeged város hatósága „*teljes mértékben értékelve a Rektor Magnificus szép gondolatát, az ifjúság iránti szeretettől indítva 5000 pengővel hozzájárul a központi egyetemen létesítendő diák klub berendezési költségeihez.*”²³

Vendl Aladár, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem²⁴ rektora beszédében a szegedi egyetem feladatának a „*fajegészségügy*” felkarolását tartotta, miközben megjegyezte, hogy „*az újonnan megnyílt egyetem is izgalmas idők szülötte*”, hiszen gyakran emeltek egyetemet a történelem során háborús időkben.²⁵

Szent-Györgyihez csatlakozott a kolozsvári egyetem²⁶ jogi karának dékánja, Búza László²⁷ jogászprofesszor is felszólalásában, amikor a két egyetem összetartozását hangsúlyozta, egyrészt köszönetet mondva Szegednek a méltó befogadásért, másrészt

²⁰ Szent-Györgyi (szerk.) 1943, 19.

²¹ A meghívott vendégek között jelen volt Klebelsberg özvegye is.

²² Rektori székfoglaló, lásd: Szent-Györgyi (szerk.) 1943, 18.

²³ Szent-Györgyi (szerk.) 1943, 25.

²⁴ Ezt az egyetemet tulajdonképpen Hóman alapította.

²⁵ A fajelméleti gondolkodás jegyeit mutató beszédet lásd: Szent-Györgyi (szerk.) 1943, 26.

²⁶ A testvéregyetem rektora Bartók György professzor lett, aki szintén jelen volt tanártársaival az ünnepségen.

²⁷ Búzáat Szent-Györgyivel együtt választották be az MTA rendes tagjai sorába.

felhívva a figyelmet arra, hogy a szegedi egyetemnek továbbra is erdélyi gyökerei maradnak. A „*mindnyájunk édes Erdélye*” megnevezés jól tükrözte az akkori örömteli hangulatot, azt az össznemzeti eufóriát, ami a közvéleményt az elcsatolt országrészek visszanyerése kapcsán áthatotta.

Szent-Györgyi kezdeményezésére a megnyitón, első alkalommal megszólalhatott az egyetemi ifjúság képviselője is.²⁸ Strausz Gyula IV. éves bölcsészkaros magyar-német szakos hallgató a „*magyar történelem ötödik egyetemének*” diákja, új alma materét az igazságkeresés helyeként mutatta be,²⁹ ahol a keresztény és magyar jelleg dominál. Csatlakozva az előtte szólókhoz köszöntötte Horthy kormányzót, majd Ady szavaival zárta tekintélyes hosszúságú köszöntését.³⁰

Megállapíthatjuk, hogy az egyetem indulása szívből jövő, őszinte nemzeti lelkesedés közepette történt, ugyanakkor már előre vetítette mindazokat a problémákat és konfliktusokat, amelyekkel majd Szent-Györgyinek, mint rektornak meg kellett küzdenie. Így a hallgatói élet megreformálása, az ifjúság bevonása az egyetemi közéletbe, a műegyetem és a tudományegyetemek érdekeinek ütköztetése a kultuskormányzat által stb. Azt is megállapíthatjuk, hogy az induláskor Szent-Györgyi igyekezett Hóman jóindulatát is megnyerni, de Horthy kormányzó befolyásában, későbbi támogatásában jobban bízott.

14.2 Szent-Györgyi Albert egyetemvezetői tevékenysége

Szent-Györgyi egyetemvezetői tevékenységét először az egyetem működéséhez szükséges anyagi feltételek áttekintésével kezdte. A Horthy Miklós Tudományegyetem bevételei, amelyek korábban is a tandíjból és a mellékjövedelmekből adódtak össze,³¹ a Jog- és Államtudományi kar elkerülésével jelentősen lecsökkentek. A questura számszakilag kimutatta, hogy az egyetem normál működéséhez 25000 pengő jövedelem hiányzik. Ezért az egyetem tanácsa³² határozatot hozott arról, hogy a támogatás

²⁸ A korábbi egyetemtörténeti dokumentumokban (Beszámoló a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem működéséről) sehol nem találjuk annak nyomát, hogy ezt megelőzően megszólalhatott volna egyetemi hallgató a tanévnyitó ünnepségeken.

²⁹ Ebben a megfogalmazásban tetten érhető Szent-Györgyi hatása. A diákokat Sík Sándor egyetemi tanár választotta ki.

³⁰ Strausz Gyula köszöntő beszédénél csak egy bekezdéssel volt hosszabb Horthy megszólalása. Lásd: Szent-Györgyi (szerk) 1943, 28–29.

³¹ Ezt autonóm bevételeknek nevezték akkoriban.

³² Az Egyetemi Tanács 1940. november 26-án tartott rendes ülésének 37. jegyzőkönyvi pontja.

megszerzése végett a rektor levélben forduljon a vallás-és közoktatásügyi minisztériumhoz.

Szent-Györgyi az 1940. december 7-én keltezett levélben kéri a minisztert, hogy ezt a szükséges fedezetet adja meg.³³ Ez nem történt meg, ezért újabb levéllel, felterjesztés formájában, fordult a minisztériumhoz 1941. január 17-én az autonóm tisztviselői állások rendezése és az autonómia részére ellátmány biztosítása tárgyában.³⁴ Ebben a feliratban részletesen megnevezi azt a 24 tisztviselői állást, amelyekre az egyetem normál működéséhez szükség lenne. Azzal érvel, hogy egyáltalán nincs például az egyetemen fogalmazás karbeli tisztviselő (fogalmazó), majd felsorolja, hogy melyik irodába konkrétan milyen és hány tisztviselőre lenne szükség. A questurában szükség lenne questorra, ellenőrre, számtisztre, a rektori hivatalban kezelőkből, díjnokokból van hiány, összesen 24 tisztviselő hiányzik az egyetemről. Megjegyzi, hogy *„a társegyetemeken és a Műegyetemen az autonóm hivatalok személyzeti igényeinek kielégítéséről megfelelően történt gondoskodás, míg a Horthy Miklós Tudományegyetemen az igények kielégítése még nem történt meg”*. Hivatkozik arra, hogy már fordult ez ügyben kérelemmel a minisztériumhoz, amikor 25000 pengő fedezetet kért az autonóm állások kifizetésére, de a minisztérium részéről ez ügyben intézkedés nem történt. Ebben az ismételt feliratban az 1940/41-es tanév mindkét félévére kér összesen 47210 P-t úgy, hogy az első félévre 25090, a második félévre 22120 pengőt. Meggyőzés céljából összehasonlító kimutatást csatol a Ferenc József Tudományegyetem előző évi bevételeiről és a Horthy Miklós Tudományegyetem a jogi kar szüneteltetése miatt lecsökkent bevételeiről. Autonóm tisztviselői állások tekintetében a Horthy Miklós Tudományegyetem a legelhanyagoltabb, ami az egyetemek közötti összehasonlításból is kiderül. Ennek alátámasztására közli a Budapestről, Pécsről, Debrecenből és a Műegyetemről kikért adatokat. Kéri a minisztérium intézkedését, hogy a szegedi egyetem is olyan színvonalon tudjon működni, mint a Ferenc József Tudományegyetem.³⁵

A harmadik kar szüneteltetése a hivatalban lévő tisztviselők jövedelmének csökkenését is eredményezte. Erről árulkodik Szent-Györgyinek a miniszter úrhoz az

³³ Lásd: Autonóm bevételek rendezése, CSML VIII. 5. (Horthy Miklós Tudományegyetem Raktári Hivatal iratai) 5. doboz 296/1940–41.

³⁴ Felterjesztés a m. kir. vallási és közoktatási miniszter úrhoz.
Lásd: CSML uo. 481/1940–41.

³⁵ Valószínűleg erre már reagálhatott a minisztérium, mert több ilyen tárgyú kérelem nincs a Raktári Hivatal anyagában.

elmaradt jövedelmek kiutalása tárgyában írott levele.³⁶ Előtte tájékoztatást kért a kolozsvári egyetemről az 1939-40. évi rektori és egyéb jövedelmekről. A felterjesztésben fillérre pontosan kiszámolva közli a jövedelemvesztéseket 11 alkalmazott esetében, a rektortól a díjnokokig, pontosan 21172,06 P értékben. Erre a februári felterjesztésre a minisztérium részéről a tanév elteltével, 1941. augusztus 9-én történt intézkedés. Csak ekkor utaltatott Szily Kálmán államtitkár 13000 pengőt az egyetemnek „a jog és államtudományi kar szünetelése folytán elmaradt rektori és dékáni jövedelmek méltányosságából való kárpótlására”.³⁷ A többi 8 tisztviselő kárpótlása feltehetően nem történt meg.

A Jog- és Államtudományi kar szüneteltetése kapcsán dönteni kellett a jogi karnak járó átalány felhasználásáról is. Az Egyetemi Tanács 1940. december 30-i ülésén döntött –a rendkívül alacsony összegű: 667.01.pengő felhasználásáról.³⁸ Szent-Györgyi befolyását bizonyítja, hogy az ő javaslatát fogadták el és az összeget egyenlő arányban a hat új, illetve átszervezett tanszék³⁹ között osztották fel. Ez azon kevés intézkedések egyike volt, amelyhez nem volt szükség a kultuszminisztérium jóváhagyására. Olyan környezetben, amikor miniszteri biztos jóváhagyás volt szükséges még az egyes kari intézetek, azok vezetőinek és elnevezésüknek (!) engedélyezéséhez is.⁴⁰

Szent-Györgyi természettudós létére mindig nagyra értékelte a humán tudományokat is. Rektorként támogatta minden humán tárgyak oktatására történő javaslatot is. Rögtön az egyetem megnyitása után 1940. november 28-án Banner János Bölcsészettudományi kari dékán kérte az Összehasonlító Néprajzi tanszék felállítását.⁴¹ A javaslat ötletadója Schmidt Henrik ny. r. tanár a Germán- filológiai Intézetből javasolt egy díjtalan gyakornokot is a tanszékre, Eszes Ferenc személyében. Az intézet tanárait már alkalmazásban lévő szegedi tanárokból állítanák össze, helyisége a II. sz. Filozófiai Intézet helyisége lenne.⁴² Banner János bölcsészettudományi kari dékán a közoktatási

³⁶ Lásd: CSML uo. 454/1940-41. 1941. január 10.

³⁷ CSML uo. 689/1940-41. Ez alapján a rektornak 7000 pengő kárpótlást, míg a három dékánnak egyenként 2000 pengő elmaradást utaltak, a kisebb tisztviselőknek járó 8172,06 pengő nem szerepel a dokumentumban, pedig Szent-Györgyi azt is kérte

³⁸ A volt állam- és jogtudományi karnak fennmaradt átalánya uo.257/1940-41. A rektor levélben értesítette a döntésről az Egyetemi Gazdasági bizottság elnökét, Schmidt Henriket.

³⁹ A közegészségtani, általános kórtani és bakteriológiai, embertani, földtani, ásványtani, szerves vegytani tanszékek között.

⁴⁰ Lásd: Matematikai és Természettudományi Kar intézeteinek és intézeti igazgatóinak neve, lásd: CSML uo. jelzet nélkül. A tanszékek nevei között egy tanszék jól tükrözte a kor fajelméleti gondolkozását: az Embertani és Fajbiológiai Intézet neve, melynek igazgatója Bartucz Lajos egy. ny. rendes tanár volt.

⁴¹ CSML uo. 255/1940-41.

⁴² Mivel az intézet dotációjáról a kar maga gondoskodott, a terv megvalósult.

miniszternek írt személyes levelében csokorba szedte a kar további fejlesztésére irányuló kéréseit.⁴³ Ezek között első a fent említett Összehasonlító Néprajzi tanszék felállítása, ezen felül még hét tanszék⁴⁴ felállításának engedélyezését kérte a minisztertől. Számolva azzal, hogy a jövőben nem várható a dotáció növekedése, kérte a minisztert, hogy a m. kir. Erzsébet tudományegyetemről a lélektani és magyar történeti tanszék beosztás nélkül maradt professzorait, név szerint Bognár Cecil és Tóth Zoltán nyilvános rendes tanárokat Szegedre nevezzék ki. Így megkímélhetik az államkincstárt az újabb költségektől és legalább két feltétlenül szükséges tanszék ügye elintéződik.

Mivel a fenti oktatókat nem találjuk az egyetem oktatói között az évkönyvekben, ezért úgy gondoljuk, hogy a felterjesztésből nem sok valósulhatott meg. A művészettörténeti oktatást, ami mellett Szent-Györgyi is sokszor kiállt, bevezették ugyan egy művészettörténeti intézet keretein belül, de ennek oktatója a klasszika-filológus Kerényi Károly lett, aki már hivatalos oktatója volt az egyetemnek.⁴⁵

Szent-Györgyi feltétlenül csatlakozott minden jónak tartott kezdeményezéshez. Nem tett különbséget a különböző karok kérései között, így például ő is lelkesen támogatta egyetemi tanácstagként Újszászi Kálmán magántanári újraképesítését is a Bölcsészettudományi karon, amivel együtt Újszászi megkapta a *venia legendi* (előadói jogot) is a falunevelés pedagógiája témakörben.⁴⁶

Szent-Györgyi gyerekkorának egyik meghatározó élménye volt a zene szeretete. Az egyetemi ifjúság újjászervezésével kapcsolatban egy zenei lektorátus felállítására Szent-Györgyi maga tett javaslatot az Egyetemi Tanács 1941. március 28-i ülésén azzal a céllal, hogy az egyetemi ifjúság zenei kiképzésben is részesüljön.⁴⁷ Zenei lektornak pedig Fricsay Ferenc karnagyot javasolta. A tanácskozás ellenvetés nélkül fogadta el Szent-Györgyi javaslatát. Ennek értelmében Szent-Györgyi felkérte a Bölcsészettudományi és Történelemtudományi Kar dékánját, Banner Jánost, hogy a lektorátust megszervezze és betöltésére vonatkozó javaslatát a kultuszminiszternek megtegye. A komolyzene népszerűsítése érdekében is mindent megtett. Jónéhányszor elintézte, hogy a Szegedi Filharmonikus Egyesület engedményes áron koncertet adjon az egyetemi

⁴³ Felterjesztés a közoktatási miniszterhez a szegedi bölcsészeti kar továbbfejlesztése, intézetek szaporítása tárgyában, CSML uo. jelzet nélkül)
1941. január 3-án

⁴⁴ Néprajzi, II. sz klasszika-filológiai, művészettörténeti, lélektani, középkori magyar történelmi (segédtudományok oktatásának kötelezettségével), II. földrajzi, szlavisztikai és balkántudományi tanszékét.

⁴⁵ Kerényi Károly is Pécsről jött át 1940-ben a Szent-Györgyi által vezetett egyetemre

⁴⁶ Dr.Újszászi Kálmán magántanári újraképesítése iránti kérés uo. 847/1940-41. és 36/1940-41. bk. sz.

⁴⁷ Lásd: Zenei lektorátus CSML uo. 914/1940/41. 1941. március 31.

polgároknak. Más alkalommal egy-egy koncertre kért külön kedvezményes árú jegyeket, amiknek az árusításáról is gondoskodott.⁴⁸

Szent-Györgyi elsősorban természettudós volt, így rektorsága alatt is minden tőle telhetőt igyekezett megtenni ezen tárgyak oktatása érdekében. Ezért teljes támogatásban részesítette Kiss Árpád egyetemi tanár javaslatát a természettudományi illetőleg matematikai doktorátus magyarországi bevezetésének ügyében.⁴⁹ Felterjesztésben a kultuszminiszter hozzájárulását kérték ahhoz, hogy a Horthy Miklós Tudományegyetem Természettudományi Karán azok a doktorjelöltek, akiknek fő tárgya a természettudományok körébe tartozik a természettudományok doktorává, akiknek pedig fő tárgya a matematika, a matematikatudományok doktorává avattassanak. Kérésüket azzal indokolták, hogy a megnyitón Horthy Miklós kormányzó úr is hangsúlyozta, hogy a szegedi egyetemen a természettudományoké a vezető szerep. Továbbá sok külföldi egyetemen is használják a természettudományok (Scientia naturalium) doktora illetve a matematika tudományok doktora (scientia mathematicarum) címet, Magyarországnak is követnie kellene a nemzetközi gyakorlatot.⁵⁰ A felterjesztés nem talált meghallgatásra.

Szent-Györgyinek jó volt a kapcsolata más magyar egyetemek vezető tanáraival is. A Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Kara révén jutott tudomására a készülő mérnökkamarai törvénytervezet is.⁵¹ Ennek módosítása érdekében Szent-Györgyi levelet írt a m. királyi iparügyi miniszternek. Ebben közölte, hogy az egyetemi tanács foglalkozott az ügygel és a törvénytervezettel kapcsolatban, feliratban megteszik észrevételeiket a kultuszminisztérium felé is.⁵² A törvénytervezet ugyanis mindennemű műszaki, vegyész vizsgálat végzését csak a mérnöki kamara tagjainak teszi lehetővé. A tervezet szerint viszont nem lehetnek tagjai a kamarának azok a vegyészek, akik a bölcsészettudományi karokon szereztek meg oklevelüket és az orvostudományi karokon végzett orvosdoktorok, gyógyszerészmesterek és gyógyszerészdoktorok. A levél kifogásolja, hogy a törvénytervezet mindennemű műszaki tevékenységet a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen végzett mérnököknek tesz lehetővé, miközben egy bölcsészkaron végzett vegyész ezt csak miniszteri engedéllyel teheti meg. Kéri a

⁴⁸ CSML uo. 208/ 1940/41. 1940. december 7. továbbá Hirdetmény 1941. február 19. uo.

⁴⁹ Természettudományi illetőleg matematikai doktorátus ügyében felterjesztés a VKM-hez. CSML uo. 304/ 1940/41. 1940. december 7.

⁵⁰ A doktori fokozatoknak ez a megkülönböztetése csak 1945 után valósult meg hazánkban.

⁵¹ Lásd: Mérnökkamarai törvénytervezet CSML uo.854/1940-41.

⁵² A Pázmány Péter tudományegyetem orvoskaráról kapták az információt, Szegeden az egyetemi tanács március 28-án ülésezett és április 15-én értesítették javaslataikról a két minisztériumot.

vegyészekre és gyógyszerészekre, orvosvegytannal foglalkozó orvosokra nézve ezen hátrányos helyzet megszüntetését, hiszen ezek a diplomák jó hírű képzésben szerzett, külföldön is elismert bizonyítványok. Egyébként is vegyészhiány van, a készülő törvénytervezet ezt sem veszi figyelembe. A Magyar Kémikusok Egyesülete is kiállt az Iparügyi Miniszterhez intézett feliratában az ilyen diplomák és a diplomások tudásának minősége mellett. Kiemelték, hogy éppen a Horthy Miklós Tudományegyetem diplomásai kerülnének hátrányos helyzetbe, pedig erről az egyetemről nyilatkozott úgy a kormányzó úr öfőméltósága, hogy a természettudományok művelésének a helye kell, hogy legyen. Szent-Györgyi nyomatékosan kéri engedélyezzék az ilyenF szakembereknek a tudományszakuknak megfelelő mérnöki tevékenységét mérnökkamarai tagság nélkül, vagy tegyék lehetővé számukra automatikusan a kamarai tagságot, hasonlóan ahhoz, ahogy az a vegyész-mérnökök esetében is van.⁵³ Továbbá újból kérte, hogy a bölcsészettudományi karon a matematika és természettudomány tárgyaiból letett bölcsészettudományi doktori szigorlatok ne a bölcsészettudományi, hanem a természettudományi doktori címet kapják. Kultuszminiszteri jóváhagyás ez ügyben sem történhetett.

Szent-Györgyi egyetemvezetőként nagyon fontosnak tartotta a tájékoztatást, a közérdekű információk közzétételét. Számos olyan irat található a Rektori Hivatal anyagában, amiben tájékoztatják a rektort a karok különböző hirdetmények közzétételéről.⁵⁴

Szent-Györgyi egyetemvezetőként is mindent megtett tanítványai előmenetele érdekében, ahogy azt az orvostudományi kar dékánjaként is cselekedte. Legidősebb tanítványa, a 10 év óta Szent-Györgyi mellett dolgozó Annau Ernő, aki Szent-Györgyi dékánsága alatt tette le magántanári vizsgáját, az 1940/41-es tanév második félévében Kolozsvárra települt át. Azzal a céllal ment a Ferenc József Tudományegyetemre, hogy ott is létrehozzon egy biokémiai intézetet és elkezdje Kolozsvárott is a biokémia

⁵³ A Horthy – rendszerben az első zsidótörvényre építve folyamatosan alakultak a különböző kamarák, „aminek következtében szinte minden értelmiségi foglalkozás üzését kamarai tagsághoz kötötték”. Lásd: Püski, 2006, 231. Ezt a tendenciát kihasználva további szűkítéssel élt a kultusztárca, amikor kizárólag egy intézményi végzettséghez kötötte a tagságot.

⁵⁴ Lásd: Főgel József egy. ny. rendes tanár, a Horthy Kollégium igazgatójának tájékoztatása a rektornak, CSML uo. jelzet nélkül, 1940. december 7.

oktatását.⁵⁵ Ez valóban szép példája volt a Nobel-díjas tudós iskolateremtő tevékenységének a szegedi egyetemen.

Szent-Györgyi rektorságának évében még három másik tanítványa is megszerezte a magántanári képesítését. Straub F. Bruno, Laki Kálmán és Gerendás Mihály, mindhárman a Szent-Györgyi vezette orvosvegytani intézetben dolgoztak tanársegédként.⁵⁶ Másik tanítványa, aki a C-vitamin kutatásában volt nagy segítségére, Huszák István érdekében is közben járt. Az egyetem indulásakor 1940. november 29-én Szily Kálmán államtitkár értesítette az egyetemi tanácsot, hogy Huszák István (orvos) egyetemi tanársegédnek svédországi tanulmányai folytatásához 3200 pengőt adományozott.⁵⁷ Ez azon kevés intézkedések egyike, amelyekkel a kultuszminisztérium közvetetten honorálta Szent-Györgyi tudományos teljesítményét.

Szent-Györgyi szívesen mellé állt minden diákokat támogató kezdeményezésnek. Bár a Ferenc József Tudományegyetem diákotthonát megörökölte az új egyetem, de az intézmény anyagi lehetőségei szűkösek voltak. Banner János bölcsészettudományi kari dékán indítványára az egyetemi tanárok személyes felajánlásokat tettek a diákotthon megsegítésére, a bölcsészettudományi karról minden oktató havonta 10-10 pengővel járult hozzá a költségekhez.⁵⁸ Szent-Györgyi azonnal a javaslat mellé állt és kérte a többi kar támogatását is, majd a diákotthon 1940-41. évi működésére a három kartól bejött felajánlásokat elküldte a diákotthon tanácsának elnöksége részére.⁵⁹

Szent-Györgyi egyetemvezetőként a legszemélyesebb kéréseknek is igyekezett eleget tenni. Ugyanolyan fontosnak tartotta egy külön munkadíj elintézését,⁶⁰ mint például az egyszerű tisztviselői, altiszti álláskérelmekre való válaszadást. A rektor és a kultuszminisztérium is egyaránt hangsúlyt fektetett a diákok pályamunkáinak jutalmazására, erre valószínűleg volt elegendő keret. Szent-Györgyi ezen felül még a tanév vége felé levélben fordult a Szegeden és környékén működő pénzügyi intézetekhez

⁵⁵ A Szent-Györgyi Intézettől Kolozsvárig, Tíz év munkája és impressziói a Dóm-téri Nobel-díjas laboratóriumban, Dr. Annau Ernő professzor a Szent-Györgyi iskolát folytatja a kolozsvári egyetemen, *Délmagyarország* 1940. december 25. Annau már 1934. szeptemberében letette magántanári vizsgáját.

⁵⁶ Gerendás Mihály akkor csatlakozott Szent-Györgyihez, mikor az átvette a szerves kémiai tanszék vezetését is. Gerendás doktorijának a címe A biológiai módszertan, Straub Az oxidáció és fermentáció témában Laki Kálmán pedig A molekulaszervezet jelentősége a biokémiában címmel írta meg értekezését. Lásd: Szent-Györgyi (szerk.) 1943, 77.

⁵⁷ CSML. uo. 7299/1940.sz. Az összeg is magas volt és az eljárás is szokatlan, hiszen Szily Kálmán „adományozta” a pénzt.

⁵⁸ Egyetemi diákotthon anyagi támogatása CSML uo. 338/1940-41.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Dr. Várady Irén havi 40 pengős külön munkadíjának engedélyezése, CSML. uo. 295/1940-41.

anyagi támogatásért a kiemelkedő teljesítményű diákok méltó megjutalmazása céljából.⁶¹

Harcos antimilitarista lévén Szent-Györgyi szívesen karolta fel a hallgatók katonai szolgálat halasztási kérelmeit. A kérelmek indoklásából kitűnt, hogy a hallgatók beadtak ugyan szolgálathalasztási kérelmet, de az egyetem késői megnyitásával a kérelem beadásával – önhibájukon kívül – elkéstek.⁶² Szent-Györgyi kérte a kultuszminisztérium segítségét ezen hallgatók felmentési kérelmének a honvédelmi minisztériumnál történő kieszközlésében.

Érdekes, hogy egy bizonyos OM előadó esetleges kijelölése végett a kultuszminisztérium kikérte az egyetemi nyilvános rendes és rendkívüli tanárok katonai rangjának és születési évének adatait. Készült is egy átirat az egyetemi tanárok katonai rangjáról.⁶³ Ebben Szent-Györgyi – ahogy már említettük – letagadta katonai rangját.⁶⁴ Szent-Györgyi rektorként is nagyon aktív társasági életet élt. Ennek köszönhetően több társadalmi szervezet, polgári tömörülés megkereste külön kérelmekkel is. Ilyen volt a Magyar Vöröskereszt Egylet szegedi választmánya elnökségének levele a rektorhoz. Az elnökség arra kérte a rektort, hogy figyelemfelhívással segítse az egyesület tagtoborzását. Az egyetem e célból taggyűjtő íveket készítettett és ezt Szent-Györgyi megküldte a választmánynak.⁶⁵ Hasonló kéréssel fordult a rektorhoz az Úri kaszinó elnöke is.⁶⁶ Arra kérte Szent-Györgyit, hogy segítsen tagokat toborozni a kaszinóba az egyetemi tanárok közül. Több egyetemi városban is látta, hogy az ottani egyetemi tanárok, mint a társadalom elitje, tagjai az Úri kaszinónak is és a szegedi testület is meleg szeretettel fogadná be őket. Szent-Györgyi egyetértett a javaslattal és készségesen működött együtt az igazgatóval ez ügyben.⁶⁷

Az egyetem és a kultuszminisztérium kapcsolatában előfordult, hogy a minisztérium későn küldött el valamilyen leíratot, így az egyetem nem tudott időben véleményt

⁶¹ Szám szerint nyolc bank (Magyar Nemzeti Bank Szegedi fiókja, Szegedi Népbank, Magyar-Olasz Bank stb.) vezetőinek írt levelet 1941 márciusában. Lásd: CSML uo. jelzet nélkül.

⁶² Lásd: CSML uo. 256/1940/41.- matematika szakos hallgatók ügyében, 253/1940/41- Paris Andor bölcsészhallgató kérelme, CSML jelzet nélkül, Polgár György (orvostanhallgató) és Kech Aladár gyógyszerészhallgató kérelme.

⁶³ Lásd: Egyetemi tanárok katonai rangja, CSML uo. 411/ 1940/41. 1940. december 28.

⁶⁴ Az egyetemi nyilvántartásban így szerepelt: Szent-Györgyi Albert: volt segédorvos, rang nélküli népfelkelő, 1914-1818 hadi szolgálat.

⁶⁵ CSML uo. jelzet nélkül 1941. május 5.

⁶⁶ Szegedi Úri kaszinó igazgatójának levele a Rektorhoz, CSML uo. 869/1940/41. 1941. március 20.

⁶⁷ Az Úri kaszinó igazgatója Schlamadinger József a Magyar Nemzeti Bank Szegedi fiókkintézetének főnöke (sic) volt. Az igazgató terjesztés céljából 16 darab tagfelvételi kérelmet is eljuttatott a rektornak. A leendő tagoknak becsületszavukra ki kellett jelenteniük, hogy nem szabadkőművesek.

nyilvánítani. Így a Magyar Egyetemi és Főiskolai Sportegyesületek Központja által elkészített szabályzattervezetre nem állt módjában az egyetemi tanácsnak véleményt és javaslatot tennie, mivel a központ felállítása, valamint szervezeti és működési szabályzatának megállapítása már március 26-án megtörtént, miközben az egyetem a leiratot csak március 19-én vette kézbe. Szent-Györgyi kérte a miniszter urat, hogy a jövőben hasonló esetekben megfelelő időt szíveskedjen adni a véleményezésre.⁶⁸

A minisztériumnak Szent-Györgyivel szembeni olykor megalázóan lekezelő intézkedésére is találtunk példát. Ilyen volt Szent-Györgyi sportegyesületi tanárelnöki kinevezése a Horthy Miklós Tudományegyetemre 1940. szeptember 1-től, miközben az ezért járó illetmény kiutalását havi 100 pengő értékben 1941. május 1-től rendelte el Szily Kálmán államtitkár.⁶⁹

Bizonyára az sem véletlen, hogy Szent-Györgyinek rektori működéséről és a Horthy Miklós Tudományegyetem 1940/41. évi tanévről terjedelmes jelentésben kellett beszámolnia a kultuszminisztériumnak.⁷⁰

A tanév második félévének végét már beárnyékolta a háborús védelmi intézkedések.⁷¹ A szegedi egyetemnek is a fennálló rendelkezések értelmében saját hatáskörében kellett gondoskodnia a légoltalomról. Szent-Györgyi hirdetményben kérte a hallgatókat, hogy légoltalmi szolgálatra jelentkezzenek.⁷² Mint kiderült az egyetemnek nincs elég óvóhelye, ezért tetemes összeget fordítottak új óvóhely építésére.⁷³ Szent-Györgyi meggyőződése a háború költségességéről ilyen személyes tapasztalatokból is származott.

14.3 Az ifjúsági egyesületek és a SzEI

Szent-Györgyi szóbeli és írásbeli visszaemlékezéseiben is nagy lelkesedéssel szól rektori tevékenységéről. Valószínűleg azért, mert ez a munka, az ifjúság ügyének felkarolása mindig a legszimpatikusabb és nagyon örömteli feladat volt számára. Sokszor nevezte magát rektorként a fiatalok apjának, akinek kötelessége gondoskodni

⁶⁸ CSML uo. 856/1940-1941.

⁶⁹ Lásd: CSML uo. Másolat, jelzet nélkül

⁷⁰ Ebben a 6 oldalas dokumentumban, 17 pontban összefoglalva szerepeltek a legfontosabb statisztikai adatok. Lásd: CSML uo. jelzet nélkül.

⁷¹ A náci Németország 1941. április 6-án megtámadta Jugoszláviát. A jugoszláv légierő 1941. április 6-án és 7-én több támadást intézett Pécs, Szeged és más magyar városok ellen.

⁷² Lásd: Légoltalom CSML uo. 954/1940-1941.

⁷³ 43200 pengő volt csupán ennek a költsége. A felszereléssel együtt a légoltalmi költségek összesen 91242 pengőre rúgtak.

fiai neveléséről. Ugyanakkor őt is szerették a diákok, igazi példakép volt a számukra, megérezték a professzor őszinte érdeklődését a problémáik iránt, és naponta tapasztalhatták szívbeli gondoskodását. A fiatalok mindig példaképre vágynak és egy közvetlen, nyitott, segítőkész Nobel-díjas tudósnál jobbat aligha találhattak volna maguknak akkoriban. Valószínűleg ez a kölcsönös ragaszkodás tette olyan emlékezetessé Szent-Györgyi számára a rektori működést.

Már hivatalba lépése előtt, de székfoglalójában is kihangsúlyozta, hogy új szellemet, új légkört szeretne létrehozni Szegeden, igazi diákéletet⁷⁴ azért, hogy a diákság otthonra leljen az egyetemen. Az 1940/41- es tanévben 1168 hallgatóval⁷⁵ induló új egyetemen egy feudális kötöttségektől mentes, diákbárát légkört szeretett volna teremteni. Ezt két formában igyekezett megvalósítani. Egyrészt a diákságnak új szervezeti keretek között szeretne biztosítani az egyetemi hallgatói életet, másrészt ennek a diákéletnek a kibontakozásához megfelelő központi helyiségeket is szándékozott biztosítani. A kolozsvári egyetem befogadásával Szegeden is szaporodni kezdtek az ifjúsági egyesületek. Ezek irányultsága igen vegyes képet mutatott: voltak vallási alapon (katolikus, protestáns, zsidó), területi hovatartozás alapján (székely, délvidéki) és tevékenységi körök alapján szerveződő (Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, sport) egyesületek és a sajátos helyzetű, úgynevezett bajtársi szervezetek.⁷⁶ Ez utóbbiak között legnagyobb hatókörű és létszámú, az 1919-ben alakult országos Turul Szövetség volt, amely felekezeten felüliséget hirdetve a tudományegyetemek bajtársi egyesületekbe tömörült diákságát fogta össze. A Turul Szövetség a szegedi egyetemen, a 30-as évek közepére kb 600 fős tagságával, a legerősebb egyesületté vált.⁷⁷ A magát „*társadalmi egyesületként*” definiáló jobboldali szervezet valójában irredenta, antiszemita, militarista jellegű bajtársi szövetség volt.⁷⁸ Szervezetileg országosan 10 kerületre (regionális csoportokra) tagozódott, amelybe a 30-as évek

⁷⁴ „*Van-e egyáltalán diákélet a szó szoros értelmében? Nincsen.*” – Teszi fel és válaszolja is meg a kérdést a rektor. Lásd: Új szellem a szegedi egyetemen, *Fiatalok* XIV. évf 11. sz. 1. o.

⁷⁵ Ebből 605 hallgatója volt a három karnak, 51 Apponyi kollégista és 512 polgári iskolai tanárképző főiskolás. Lásd: Szent-Györgyi (szerk.) 1943, 94.

⁷⁶ A Horthy-korszak statisztikái ennek három fajtáját különböztették meg. 1. Az I. világháború után egy-egy alakulat, hadtest életben maradt tagjait tömörítő bajtársi egyesület, 2. A volt iskolatársak bajtársi egyesületei, 3. Egyetemi vagy főiskolai diákegyesületek. Lásd: Kerepeszki 2012, 24.

⁷⁷ Kiss – Vajda 2012, 101. és A szegedi Turul országzászlót ad Kolozsvárnak, *Délmagyarország* 1940. szeptember 3.

⁷⁸ Taglétszámának növekedését elősegítette az, hogy segítette és támogatta a felsőoktatásba nehéz szociális háttérrel érkezőket. Segítséget nyújtottak ösztöndíjak, internátusi helyek elnyerésében, sőt maguk adtak kölcsönt tagjaiknak. Ezért egy elsőéves, szociálisan rászoruló hallgatónak nagyon ajánlott volt az adott kar turulista bajtársi egyesületébe belépni. Lásd: Kerepeszki 2012, 5–9.

végére már 100 tagegyesület tartozott.⁷⁹ A szegedi kerületi vezetőség irányítása alatt az egyetemen a következő bajtársi egyesületek működtek: Árpád BE (Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Kar valamint a Matematikai és Természettudomány Kar), Csaba BE (Orvostudományi Kar), Rákóczi BE (Gyógyszerészhallgatók szervezete), Werbőczy BE (Jog- és Államtudomány kar), valamint idesorolható még a Botond BE, amely a polgári iskolai tanárjelölteket⁸⁰ fogta össze, a szegedi kerületi vezér Babitzky Ede volt.⁸¹

Szent-Györgyi első lépésként 1940. november 27-én hirdetményben tájékoztatta a hallgatóságot, hogy az egyetem tanulmányi fegyelmi és leckepező szabályzatának 90. és 94.§-a értelmében *„egyetemünk kebelében közművelődési, jótékonyági és egyéb társas célokra különböző egyesületek alakíthatók, és ily egyesületek alakítását mind magam, mind egyetemünk Tanácsa szívesen látja. Az egyesületek működése természetesen az egyetemi hatóságok felügyelete alatt áll.”* Azonban ilyen egyetemi egyesületnek csak egyetemi hallgató lehet a rendes tagja. Ugyanakkor egyetemi hallgató az Egyetemi Tanács felügyelete alatt nem álló egyesületnek csak az Egyetemi Tanács engedélyével lehet a tagja.⁸² Szent-Györgyi célja az volt, hogy az egyetemi egyesületi tagság a hallgatói léthez kapcsolódjon, és a külső tagok ne nyerjenek egyetemi egyesületbe felvételt, továbbá, hogy hallgatókat sem lehessen más, külső egyesületekbe beszervezni.

Ezzel egy időben minden bizonnyal Szent-Györgyi kérésére, Polner Ödön⁸³ jogászprofesszor összefoglaló jelentést készített az egyetemi ifjúsági szervezetek addigi működéséről a Ferencz József Tudományegyetemen.⁸⁴ Ebben megállapította, hogy a jogelőd egyetemen működő 14 egyesület közül csak három⁸⁵ alakult meg az egyetem

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Ők voltak a főiskolai hallgatók.

⁸¹ A Turul Szövetség levele a Rektorhoz, CSML VIII. 5. (Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai) 5. doboz 389/1940-41.

⁸² CSML VIII.5. (Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai) 5. doboz 208-1940/41.etsz.Hirdetmény, Szent-Györgyi Albert rektor, Szeged 1940. november 27.

⁸³ Polner Ödön nyugalmazott egyetemi tanár korábban hosszú évekig az Egyetemi Diákjóléti és Diákvédelmi Iroda elnöke volt. Lásd: Másolat a M. Kir. VKM. 33.1796/1941.IV.2. sz. CSML VIII.5.(Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai) 5. doboz és Szent-Györgyi (szerk.) 1943, 38. Polner egyike volt azon 59 értelmiséginek, akik az első zsidótörvény elleni tiltakozást aláírták. Lásd: *Pesti Napló* 1938. május 5. Szent-Györgyi dékánágának évében, hetvenedik születésnapján emlékünnepeket is rendeztek a tiszteletére. Lásd Kiss (szerk.) 1936, 45–64.

⁸⁴ CSML VIII.5.(Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai) 5. doboz 389-1940/41. Jelentés az ifjúsági egyesületek ügyében, dr. Polner Ödön, Szeged, 1940. november 29.

⁸⁵ Ilyen volt a KEAC (Kitartás Egyetemi Atlétikai Club), a Csaba és a Rákóczi bajtársi egyesületek. E két utóbbiról viszont megállapítja, hogy a Turul Szövetségnek lettek teljes jogú tagegyesületévé, amely szövetség *„egészen az egyetem beleszólása nélkül létrejött alapszabályok alapján működött.”* Lásd: CSML uo. Jelentés az ifjúsági egyesületek ügyében, dr. Polner Ödön 3. o

Tanulmányi Fegyelmi és Leckekönyv szabályzata alapján. Időközben pedig jogilag új egyetem jött létre, így minden egyesület működése illegitimmé vált. A hallgatóknak ki kell lépniük ezekből az egyesületekből, de „*jogukban áll a tfl.⁸⁶ szabályzatnak megfelelően új egyesületeket alkotni.*”⁸⁷ Ezek legitim működéséhez olyan saját alapszabályt kell kidolgozni, ami összhangban kell, hogy legyen a tfl. szabályzattal és ezt jóváhagyás végett pedig be kell terjeszteni az Egyetemi Tanácshoz. Tehát a jogszabályi környezet is kínálta a lehetőséget új egyesület, illetve egyesületek alapításához. Azonnal felvetődött a lehetősége egy egységszervezet létrehozásának, hiszen ennek már voltak előzményei a szegedi egyetemtörténetben.⁸⁸ Azonban a bajtári egyesületek pusztá egységesítése helyett már 1938-ban felmerült Szegeden is külső társadalmi egyesületektől független, nem kívülről irányított⁸⁹ egyesület létrehozásának a szükségessége. A következő, azaz az 1938/39-es tanévben ennek szellemében újabb Diákegységi egyesület⁹⁰ alakult, de 1939/40-re ez is megszűnt.

A rendkívül sok és szerteágazó irányultságú ifjúsági egyesület miatt országos szinten is felmerült az egységesülés gondolata. 1938-ban felvetették kultuszminisztériumi körökben nem csak a Turul, hanem a többi bajtársi szervezet átszervezésének lehetőségét.⁹¹ 1938. június 24-én a Műegyetem aulájában tartott 8 diákszövetség nagyszabású értekezletén, ahol legnagyobb számban a Turul képviseltette magát,⁹²

⁸⁶ Tanulmányi fegyelmi és leckekönyv

⁸⁷ Már 1927 elején Klebelsberg a képviselőházban felvetette annak a szükségességét, hogy a Turul Szövetség szabályait össze kell vetni a tanulmányi, fegyelmi és tandíjszabályzat 74. §-val. Lásd: Kerepeszki 2012, 77.

⁸⁸ Az 1937–38-as tanévben az egyetem akkori rektora, Gelei József tett előterjesztést az Egyetemi Tanácsban a bajtársi szervezetek egységesítése érdekében, és ezt egy ifjúsági nagygyűlés, amelyen 738 résztvevő volt jelen, 1938. április 27-én szinte egyhangúan jóvá is hagyta. Így alakult meg az Egység Diákszervezet. Azonban a Turul ehhez nem csatlakozott. Lásd: CSML uo. Jelentés az ifjúsági egyesületek ügyében, dr. Polner Ödön, Szeged, 1940. november 29. 4. o.

⁸⁹ A külső irányítás sértette az egyetemi autonómiát.

⁹⁰ Egy 1940-es egyetemi tanácsi határozat arról tanúskodik, hogy ennek az egyesületnek az 50 pengős tartozását a tanácsi rendelkezési alap terhére fizessék ki Ketting Lajos kereskedőnek. Lásd: Utalvány, 1940. december 28. CSML VIII.5.(Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai) 5. doboz 208-1940/41.

⁹¹ 1938. május 9-én a Vallás és Közoktatási Minisztériumban, Teleki Pál, Szily Kálmán, a Turul szövetség magiszterei, miniszteri tanácsosok fogalmaztak meg olyan célokat, hogy a tanárelnökök befolyásának növelése a szervezetekben, a jobb kapcsolattartás érdekében tanárelnökökből egy tanács alakítása, valamint a nemzeti kérdésekben való munkálkodás, a napi politikától való távolmaradás. 1938. június 16-án a Turul vezetőinek megbeszélésén és a kormány, valamint a többi diákszervezet tárgyalásán a diákvezérek szóvá tették, hogy „*a professzorok általában nem foglalkoznak az ifjúsággal*” és közelebb kell hozni a professzorokat és az egyesületi tagokat egymáshoz úgy, hogy egy „*csúcsszervezetet*” alkotnak. Lásd: Kerepeszki 2012, 79.

⁹² A 237 diákvezető között 61 turulista volt. Lásd: uo.

kiderült, hogy olyan nagy a szervezetek szétforgácsoltsága és közöttük a széthúzás, hogy a szervezeti átalakításukat „felülről kell” kezdeményezni.⁹³

Megállapíthatjuk, hogy az egységes diákszervezet létrehozásának szükségessége nem egyedül Szent-Györgyi ötlete volt,⁹⁴ ahogy azt a Szent-Györgyiről szóló szakirodalom egyoldalúan értelmezi, hanem országos szinten is jelentkező, a kormány által is támogatott valós igény. Erre az igényre mintegy ráerősített Szent-Györgyi, és a későbbiekben az ő tekintélyének volt köszönhető a nagyon sikeres szegedi megvalósítás, amely az országban az első volt. Rektorként tett kezdő lépéseit egységesen támogatták egyetemi tanártársai is. Erről árulkodik egy orvoskari jegyzőkönyvrészlet is. Két héttel az egyetem megnyitása után Szent-Györgyi kijelentette, hogy az egyesületek egyesítése meg fog történni, egy közös egyesület fog alakulni.⁹⁵ Szent-Györgyi nagy befolyását bizonyítja, hogy a tanácskozás nemcsak támogatta a tervet, hanem azt is jónak tartotta, hogy az új egyesületnek az egyetem központi épületében legyen a székhelye.

Az egyesületek jogászai felülvizsgálata utáni új jogi helyzetet érzékelte a Turul Szövetség⁹⁶ is. Ezért a szövetség küldöttsége december elején felkereste Szent-Györgyit. Valószínűleg támogatást kértek tőle, de ő így nyilatkozott nekik: *„nincs kedvére az ifjúságnak világnézeti gondolkodása, mert ez csak szét fogja tagolni az ifjúságot és kifejezést adott abbéli meggyőződésének, hogy olyan ifjúsági egyesületet kell alapítani, amelyben 6%-ig a zsidóságnak is helye van”*.⁹⁷ Nem tudhatjuk, hogy ezen kívül még mi hangozhatott el a megbeszélésen, de egy – a rektornak címzett 1940. december 8-i keltezésű – levélben Babitzky Ede kerületi vezér részletes pontossággal felsorolja a Turul Szövetség szegedi kerületének teljes jogú tagegyesületeit és a tagság

⁹³ Uo.

⁹⁴ Marton – Pap 2017, 292–293.

⁹⁵ Horthy Miklós Tudományegyetem Orvostudományi Kar 1940/41. tanév II. rendes ülése 1940. november 29. 110/1940-41. (SZTE Általános Orvostudományi Kar Dékáni Hivatala) Szent-Györgyi bejelentése pontosan azon a napon történt, amikor Polner Ödön felmérése is elkészült, 1940. november 29-én.

⁹⁶ A Turul Szövetség tisztában volt országos és szegedi vezető szerepével és ezt megőrizni igyekezett.

⁹⁷ Képviselőházi Napló 1939-1944. IX. K. 80. o. Az 1939. évi IV. tc. szerint zsidónak minősült, aki önmaga, legalább egy szülője vagy legalább két nagyszülője az izraelita felekezet tagja volt a törvény hatálybalépésekor vagy az előtt. A törvény 6%-ban maximalizálta a zsidók arányát a szellemi foglalkozásokban, 12%-ban az üzleti életben, valamint megtiltotta zsidók alkalmazását állami közigazgatási és igazságügyi szerveknél és középiskolákban. (0%) Ez a rendelkezés 1942 végéig mintegy 220 ezer embert fosztott meg addigi kenyérkereső foglalkozásától. Lásd: Romsics 2017, 342–343. Szent-Györgyi a 6% emlegetésével valószínűleg ehhez a törvényhez igyekezett alkalmazkodni.

kritériumait.⁹⁸ A valószínűleg Szent-Györgyi kérésére készült dokumentumból kiderül, hogy a Turul szegedi kerületében 10 bajtársi egyesület működik, ebből a tíz bajtársi egyesületből kettő olyan volt,⁹⁹ amelyiknek tagsága csupán egyetemi vagy főiskolai hallgatókból állt, a többi 8 egyesületben tagok lehettek már végzett hallgatók vagy egyszerű pártolók is.¹⁰⁰

Hozzátehetjük még, hogy Szent-Györgyi terve a zsidó hallgatóság befogadására már amiatt is felháborodást kelthetett, mivel a zsidó vallású felsőoktatási hallgatók elkülönülése illetve elkülönítése már szervezetileg is megvalósult, hiszen a MIEFHÖE (Magyarországi Izrealita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesülete) léte is ezt bizonyította. Szent-Györgyi ezen kijelentésének nagy volt a parlamenti visszhangja is: a nemzetiszocialisták a törvényhozásban a teljes zsidótlanítás (aszemitizmus) követelésével léptek fel,¹⁰¹ sőt volt, aki a harmadik zsidótörvény megalkotását sürgette. A törvényjavaslat legfőbb újdonsága az volt, hogy az ifjúsági egyesületek szervezetét és működését – ellentétben a korábbi szabályozással – a belügyminiszter helyett, a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásához kötötte.¹⁰² A képviselők nagyobb hányada egyetértett azzal, hogy a kultuszminiszter a diákjóléti ügyek ellátása mellett a diákszervezetek ügyét is felkarolja, csak ennek mértéke volt vita tárgya. Több jobboldali képviselő is túlzónak tartotta a kultuszminiszteri hatáskört.¹⁰³

Hóman így indokolta a kormány és egyben saját álláspontját: *„A miniszternek nyújtott felhatalmazásra azért van szükség, mert magyar viszonyok között sem a diákszervezkedés, sem a diákvédelem terén nem nélkülözhető az átgondolt, tervszerű és egységes irányítás.”* A *„nagy érdemeket szerzett”* bajtársi egyesületek szuverenitását

⁹⁸ A Turul Szövetség levele a Rektorhoz, CSML VIII. 5. (Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai) 5. doboz 389/1940-41.

⁹⁹ Árpád BE és Botond BE.

¹⁰⁰ A Zrínyi BE tagjai a felsőipariskola növendékeiből, tehát középiskolásokból (!) verbuválódtak.

¹⁰¹ A nyilaskeresztesek még messzebb mentek: Rapcsányi László nyilaskeresztes képviselő nem is támogatta a törvénytervezetet, mert nem látott a kormány részéről garanciát a teljes zsidótlanítás megvalósítására az egyetemeken. Lásd: KN. u o. 63-67. Rapcsányi László és Meskó Zoltán képviselők hozzászólása.

¹⁰² Első változatában a törvényjavaslat így hangzott: Egyetemi és ifjúsági egyesületek szervezését és működésének körét a vallás- és közoktatásügyi miniszter *„állapítja meg”*. Ezt változtatták jóváhagyásra. A hallgatói felvételekre vonatkozóan is (a törvény 1.§-ban) a közoktatásügyi bizottság tagjai egy módosítással éltek: egyetértettek azzal, hogy a felvehető hallgatók számát a kultuszminiszter határozza meg, de csak *„az egyetemek és főiskolák meghallgatása után.”* Ezen két módosítás után a törvényjavaslatot a képviselőház elfogadta. Lásd: Képviselőházi Napló 1939-1944 IX. K. 117.o.

¹⁰³ *„Ez a törvényjavaslat az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozásáról szól és ezzel szemben a 3.§-a az egyetemi ifjúság húsz esztendősi tradícióval rendelkező életébe olyan mélyen nyúl bele, hogy emellett szó nélkül elmenni nem lehet.”* – vetette ellen Incze Antal a Magyar Megújulás Pártjának képviselője. Lásd: KN 1939-1944. IX. K. 72.

védő képviselőknek pedig így válaszolt: „...ezeknek az egyesületeknek a működését a múltban igen helyesnek tartottam, ma is nagy elismeréssel vagyok irántuk, viszont tagadhatatlan az, hogy az egyesületek egyike-másika lesiklott arról az alapról, amelyen állott. Nem tartom helyesnek, ha bármelyik egyetemi ifjúsági egyesületet elvonnak az egyetem hatósága alól és külön az ifjúságtól idegen célokra használnak fel....Vannak nekünk példaadó egyesületeink, amelyeknek vezetői..., de fiataljai is gyönyörűen dolgoznak...Ezek példáját kell a többieknek is átvenni. Éppen ezért az egyik ilyen egyesületnek vezető tanárát szándékozom megbízni, mint miniszteri biztost¹⁰⁴ a rendezés előkészítésének letárgyalásával.”¹⁰⁵

Hóman fontosnak tartotta kiemelni, hogy egy kerettörvényről van szó, amely a kultuszminiszter tevékenységi körét szabályozza.¹⁰⁶ De a jogszabály ennél konkrétabb volt, hiszen addig meg nem fogalmazott ún. főfelügyeleti jogot adott a kultuszminiszternek a hallgatói és ifjúsági egyesületek fölött.¹⁰⁷ Nagyon valószínű, hogy Szent-Györgyi fellépésének hatására kerültek bele, az eredeti tervek szerint csupán az egyetemi hallgatók felvételéről szóló törvényjavaslatba, az ifjúsági egyesületek szabályozásának kérdései is. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a szegedi jogász felülvizsgálat (Polner Ödön) és az ennek megfelelő rektori hirdetmény 1940. november 27-én jelent meg, míg a törvényjavaslat vitája a képviselőházban két héttel később, 1940. december 11–13 között volt, s a két időpont között zajlott le az első találkozás Szent-Györgyi és a Turul képviselői között. A képviselőház Hóman komoly tekintélyének köszönhetően sürgősen¹⁰⁸ jóváhagyta a törvényjavaslatot, ezt tette a felsőház is, majd a miniszterelnök 1941. február 4-én intézkedett a közzétételéről.¹⁰⁹ A törvény a kultuszminiszternek nyújtott főfelügyeleti jog mellett – eredeti céljának megfelelően – országosan, területi hovatartozás és gazdasági indokok figyelembe

¹⁰⁴ Ez meg is történt már 1941 februárjában. Lásd: CSML VIII.5.(Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai) 5. doboz 35.144-1941.IV. Tárgy: Miniszteri biztosi megbízás az ifjúsági egyesületek reformjával kapcsolatban, 1941. február 26. Egyébként Hóman egyik államtitkára is, nevezetesen Szily Kálmán a műegyetemi Hungaria bajtársi egyesületének volt tanárelnöke. Lásd: Kerepeszki 2012, 87.

¹⁰⁵ KN. u.o.

¹⁰⁶ Csak az a kérdés, hogy a hallgatóság felvétele és egyesületei vonatkozásában ki legyen a terület gazdája – mondta Donáth György a Magyar Élet Pártjának képviselője. Lásd: KN 1939-1944. IX. K. 72.

¹⁰⁷ Még azt is a kultuszminiszter hatáskörébe utalta, hogy egyetemi és főiskolai hallgató milyen feltételek esetén lehet tagja más egyesületeknek, Lásd: 1940. évi XXXIX. tc. 3.§ (2) Interneten: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94000039.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42>

¹⁰⁸ Tömböly Dénes, a közoktatásügyi bizottság elnöke 12-én kérte a sürgős döntést a képviselőházban, ezért már a következő napon, december 13-án el is fogadta a képviselőház a törvényjavaslatot. KN 1939-1944. IX. K. 114. és 117.

¹⁰⁹ Képviselőházi Napló 1939-44. IX.K. 127. o. (Az Országgyűlés képviselőházának 173. ülése 1941. február hó 4-én, kedden, Tasnádi Nagy András elnöklete alatt,)

vételével szabályozta a hallgatói létszámokat (1-2.§) és saját hatáskörébe vonta a diákság jóléti gondozását (3.§. 3 bek.) is. Így törvényi szabályozás keretében a kultuszminiszter, a hallgatók tekintetében is¹¹⁰ szabad kezet kapott a felsőoktatásban, ami több területen is kihatással lett a szegedi egyetemi életre. Ezt, a törvénnyel engedélyezett kultuszminiszteri főfelügyeleti jogot és túlhatalmat próbálta Szent-Györgyi rektori működésében a SzEI-re, mint érdekképviseleti szervre támaszkodva és Horthy Miklós kormányzóra hivatkozva ellensúlyozni, inkább kevesebb, mint több sikerrel.

A Szent-Györgyiről szóló szakirodalom nem foglalkozik a SzEI érdekképviseleti szerepével, pedig Szent-Györgyi expressis verbis kijelölte a célok közt ezt is. *„Bizonyos érdekképviseleket létesítettek ugyan Budapesten, ezek azonban nem tudják intézni, nem tudják megoldani a vidéki problémákat.”*¹¹¹ Másutt így fogalmazott: *„A diákságnak egységbe kell tömörülnie, amelyben megvédi a maga jogait.”*¹¹²

Szent-Györgyi és a kormány szándéka között alapvetően az a különbség, hogy Szent-Györgyi valóban politikai befolyásoltság nélküli diákszervezet létesítését támogatta, a kultuszkormányzat pedig egy jobboldali diákegyesület befolyásának érvényesítésével akarta megoldani az egységesítést. A másik alapvető különbség pedig az volt, hogy Szent-Györgyi az új diákszervezet vezetését autonóm jelleggel képzelte el (a diáknak önmagát kell vezetnie), a kormányzat pedig felülről történő irányításban gondolkodott. Szent-Györgyinek az elképzelései korát messze meghaladóak és a korabeli magyar feudális gyakorlattal szemben gyökeresen ellentétesek voltak. Példaképe valószínűleg a nyugat-európai (angol, holland) egyetemi struktúra, diákélet lehetett, és ez homlokegyenest ellenkezett a törvényhozásban is magának teret követelő hazai autoriter, ráadásul antiszemita mentalitással. Ezen túlmenően Szent-Györgyi a SzEI keretében a hallgatói érdekképviselétről is gondoskodni akart, ami példanélküli volt a korabeli hazai felsőoktatásban, ezért kormánykörökben óriási ellenállást váltott ki. Még hozzá kell tennünk, hogy a korabeli egyesületek militarista jellege alapvetően ellentétes volt Szent-Györgyi markáns háborúellenes meggyőződésével, aminek szüntelenül hangot is adott és rektorként is, ha csak tehette, ennek szellemében intézkedett. Ez is nagyon ritka jelenség volt a fasizálódó, háborúba sodródó országban.

¹¹⁰ Az egyetemek oktatóinak kinevezése, beiktatása is kultuszminiszteri hatáskör volt.

¹¹¹ Szent-Györgyi Albert beszéde a diáksághoz a diákegység megteremtéséről, *Délmagyarország* 1940. december 14.

¹¹² Lásd: Szent-Györgyi Albert pécsi előadása a diákegységről, *Szegedi Napló* 1941. március 19.

Közben Szegeden – Szöllősi Jenő nyilaskeresztes képviselő parlamenti felszólalásának hatására – az egyetemisták megkeresték Szent-Györgyit és sürgették, hogy tegye meg a kezdő lépéseket a régóta óhajtott diákegység megteremtése érdekében.¹¹³

Szent-Györgyi egy nagygyűlés keretében 1940. december 13-én, pénteken¹¹⁴ kikérte az ifjúság véleményét az egységről. Előtte bizalmas rektori átiratban fordult a kari dékánokhoz, hogy kezdeményezzék minél több egyetemi tanár senior tagságát a jövőndöbeli egyesületben.¹¹⁵ Majd december 13-án délelőtt 11-től rektori szünetet rendelt el, de nem előző nap, hanem előtte egy órával azért, hogy minden hallgató részt tudjon venni a nagygyűlésen.¹¹⁶ Az Auditórium Maximumban összegyűlt szinte teljes létszámú diákság örömteli hangulatban fogadta a rektort és a megjelent egyetemi tanárokat.¹¹⁷ A szegedi kezdeményezéshez a kolozsvári egyetem példája is lendületet adott, hiszen ott is feloszlatták az összes diákegyesületet és egyetlen „diáktáborba” fogták össze a hallgatókat. és az ottani új diákvezetők választásával Hóman is egyetértett.¹¹⁸ Sőt korábban a keleti és erdélyi területek visszacsatolásakor azonnal miniszteri utasításban¹¹⁹ szabályozta az egyetemi hallgatók ifjúsági egyesületi tagságát.¹²⁰ Valószínűleg az ottani sikereken felbuzdulva állt szándékában a diákegyesületek felügyeletét magyarországi viszonylatban is saját hatáskörébe vonni, amit sikeresen meg is tett.

¹¹³ Lásd: Szent-Györgyi Albert a diákegység alapelveiről beszélt a szegedi diáknagygyűlésen, *Magyar Nemzet* 1940. december 14.

¹¹⁴ Tehát az ügyben intézkedő törvényjavaslat képviselőházi elfogadásának napján. Sajnos helytelen a szakirodalom dátuma (Kiss Róbert Károly-Vajda Tamás 2012, 103) nem december 12-én, hanem 13-án, pénteken volt a diákgyűlés.

¹¹⁵ Szent-Györgyi Albert helyi körözüvénye a SzEI támogatására, 1940. december 11. Szabó Tibor– Zallár Andor 1989, 292–293.

¹¹⁶ A kihirdetés időpontját (9-10 óra között) a dékánokhoz előzőleg írt levélben kérte. Lásd: Szabó Tibor – Zallár Andor 1989, 293–294.

¹¹⁷ Jelen voltak többek közt Sík Sándor, Batizfalvy János, Branner János, Veress Elemér, Kramár Jenő, Greguss Pál, Kiss Árpád, Halassy-Nagy József, Ivánovics György egyetemi tanárok. Lásd: Szent-Györgyi Albert rektor beszéde a diáksághoz a diákegység megteremtéséről, *Délmagyarország* 1940. december 14. és Szegedi Napló 1940. december 14.

¹¹⁸ Lásd: Szent-Györgyi Albert rektor beszéde a diáksághoz a diákegység megteremtéséről, *Délmagyarország* 1940. december 14. valamint Szent-Györgyi Albert a diákegység alapelveiről beszélt a szegedi diáknagygyűlésen, *Magyar Nemzet* 1940. december 14. Ez utóbbi írás megemlíti, hogy az egyetemi vezetők és Hóman miniszter is belátták a diákság széttagoaltságának veszélyét.

¹¹⁹ A miniszteri utasítás kelte 1940. november 6. volt.

¹²⁰ Másolat a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 34.6366/1940.IV. Tárgy a Kolozsvári Magyar Egyetemi Hallgatók Egyesületének szervezése és a hazai diákszervezetek részére tagtoborzási tilalom elrendelése, CSML SzEI iratok 129/41-42. A rendelkezés felállított egy egységszervezetet a kolozsvári diákoknak, ugyanakkor megtiltotta, hogy hazai egyetemek tagokat toborozzanak a visszacsatolt területek hallgatói közül.

Szent-Györgyi a decemberi nagygyűlésen mindenekelőtt az egység eszmeiségét szögezte le: *„egyetlen eszme vezetheti csak ezt a munkát, mindnyájan magyarok vagyunk... Ebből a munkából éppen az egység érdekében ki kell zárni a napi politikát és minden jelszót.”* Szent-Györgyi nagyon jól megtalálta azt a közös nevezőt, a magyarság kritériumát, amivel elkerülheti a konfrontációt bármilyen más szerveződéssel. Nem fordulnak senki és semmi ellen, csak az egyetemi diákság¹²¹ szervezete szeretnének lenni. Meggyőződése – hangoztatta Szent-Györgyi –, *„hogy az egyetem hallgatója elsősorban diák, s csak azután turulista”*. Szükség van a diákegység megteremtésére azért is, hogy *„a diákság önmaga is beleszólhasson önmaga ügyeinek az intézésébe.”* A diákság és az oktatók összefogásának szükségességét is megindokolta: nem szabad engedniük, hogy a fejük felett készítsenek tanügyi reformokat.¹²² Amint látható az érdekképviselőket először a felsőoktatás reformjában szerette volna szóhoz juttatni. Majd feltette a hallgatóknak a kérdést, hogy akarják-e a diákegységet és megbíznak-e benne. A diákság dühöngő tapsal válaszolt, többen lelkesen támogatólag hozzászóltak, majd megalakítottak egy bizottságot, hogy kidolgozza a részletes terveket. Szent-Györgyi bemutatta az új egyesület egyensapkáját: egy sötétkék színű, világoskék zsinórozású Bocskai- sapkát, amely a Horthy-család színeit szimbolizálta.

Amint látható alapos rektori előkészítő lépések előzték meg a Szegedi Egyetemi Ifjúság (SzeI) egyesület létrejöttét, amit ugyanakkor az egyetemi hallgatóság szándéka hívott életre. Erről Szent-Györgyi szerényen így szólt: *„a SzeI-t nem is én alapítottam, az a diákság lelkéből fakadt, én éppen csak kezdetben nyújtottam segédkezet, hogy a diákság magára találjon.”*¹²³

December 17-én az Egyetemi Tanács ülésén Szent-Györgyi bejelentette, hogy létrejött a diákegység. Hosszas vita után úgy dönt a tanács, hogy az ifjúsági egyesületek járulékát félévente 700 pengőt az új egységes egyetemi ifjúsági egyesület részére fogja kiutalni és rendezi a korábbi diákegységnek a Ketting cégnél fennálló tartozását két (50–50 pengős) részletben. Ezen felül a tanács felszólítja a rektort, hogy hirdetményben tegye közzé a diákegyesületi tagság egyetemi tanácsi engedélyezéshez való kötését. Ezt követően Szent-Györgyi újabb – a jóváhagyásra váró törvény szellemével egyébként megegyező – hirdetménnyel fordult a diáksághoz.

¹²¹ A nagygyűlésre nem hívták meg a főiskolásokat és az egységszervezet is csak az egyetemistáknak jött létre.

¹²² *Magyar Nemzet* uo.

¹²³ Szent-Györgyi 1941.b.

Eszerint a „Fegyelmi és Leckepénz Szabályzat értelmében olyan egyesületnek, amely egyesületnek vezetősége nem áll egyetemi fennhatóság alatt / Turul és tagozatai – Csaba, Rákóczi, Árpád- Emericana, Bethlen Gábor- kör, Luther-kör stb.) egyetemi hallgató csakis a Tanács engedélyével lehet tagja.”¹²⁴ A Tanács engedélye nélkül ily egyesületbe való belépés fegyelmi eljárást von maga után. De azok a hallgatók, akik a Ferencz József Tudományegyetem Tanácsának tudomásával léptek be ilyen egyesületekbe, tagságukat folyamatosan (újabb engedély nélkül) megtarthatják.¹²⁵ Érdekes, hogy ugyanezen a napon rektori levélben biztosította a protestáns Luther Kör „tekintetes vezetőségét”, hogy a vezetésük alatt álló egyesület „tagfelvételei elé semmiféle nehézséget nem fog gördíteni”.¹²⁶ Ezt a levelet pedig elküldte az Emericana és a Bethlen Gábor Kör vezetőségének is. Ebből is nyilvánvaló, hogy leginkább a szélsőjobboldali antiszemita egyesületeket szerette volna ellehetetleníteni az egyetemen, és óvta az eredeti keresztény egyesületeket.

A korabeli források szerint a nagygyűlést követően december 18-án, szerdán újból felkereste a rektort a Turul Szövetség küldöttsége. A küldöttég tagjai voltak Babiczky Ede kerületi vezér, Fitos Vilmos országos vezér¹²⁷ és Halász Szabó László szentesi vezér. Szent-Györgyi tekintélyét bizonyítja a kérésük: a rektor engedje be a Turult az egyetemre, vagyis biztosítson a számukra is helyiséget a központi épületben.¹²⁸ Előadták saját tervüket arról, hogy milyen egységszervezetet kellene szerintük létrehozni¹²⁹ az egyetemen. Mivel javaslatukban faji tagozódás is szerepelt, ami alapvetően ellentétes volt Szent-Györgyi elképzelésével, ezért higgadtan elutasította őket. Így nyilatkozott: „*nincs módjában a Turult épp úgy támogatni, mint például az általa életrehívott (sic) diákegység szervezetét, amely nem frakcionál, nem osztja meg az*

¹²⁴ Hirdetés, Szent-Györgyi Albert rektor, 1940. december 18. CSML VIII.5.(Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai) 5. doboz 208-1940/41.etsz.

¹²⁵ Lásd: uo. Ez a rendelkezés enyhébb volt, mint a Polner Ödön-féle állásfoglalás, hiszen nem oszlatta fel az összes szervezetet.

¹²⁶ Rektori levél az Emericana, a Bethlen Gábor Kör és a Luther Kör elnökségéhez, CsML VIII. 5. (Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai) 5. doboz 208/1940-41.

¹²⁷ Fitos Vilmost 1939-ben a békéscsabai követtáborban országos kulturális vezérré választották. Fitos a Turulon belüli népi szárny egyik vezetője volt. Részletesen lásd Papp István 2013,7.

¹²⁸ Szinte könyörögve kérték a rektortól, „*hogy miután más már meglévő és most alakuló egyetemi egyesületek minden helyiséget lefoglaltak, adjon oda az orvostudomány Csaba és a gyógyszerészek Rákóczi Bajtársi Egyesületeinek az egyetem használaton kívül helyezett sötét pincéjét.*”

¹²⁹ Fitos szerint az új egységszervezetben négyféle vonalban tartoznának bele az egyesületek: faji, érdekképviseleti, vallásfelekezeti és sportegyesületek keretében.

egyetemi ifjúságot”¹³⁰ A Turul Szövetség küldöttsége a választ tudomásul vette és Hajrá Turul! kiáltással búcsúzott el a rektortól.¹³¹

Szent-Györgyi aligha tudhatott a parlamenti történésekről, ő lázas lelkesedéssel folytatta tovább egyetemvezetői és hallgatói tanárvezetői tevékenységét. A hallgatók egyesületi tagságát szabályozó hirdetményt követően átiratot intézett a karokhoz, amelyben (újból) arra kérte az egyetemi tanárokat, hogy a Szegedi Egyetemi Ifjúság Szervezetének szenior tagjai legyenek.¹³² A következő napon pályázatot írt ki diákindulóra, olyanra, ami jól tükrözi az egyetem diákszellemét és jó ritmusú közfelkiáltásra.¹³³ Ez utóbbi pályázat nyertes szövege ismeretes: Egység, erő Szegeden, Horthy Miklós Egyetem!

A következő napokban a cél a SZEI alapszabályainak a kidolgozása volt.¹³⁴ Maga a dokumentum nem került elő, így csak hivatkozásokból tudjuk rekonstruálni.¹³⁵ Ideológiai alapnak Horthyra és Telekire hivatkozva a keresztény, nemzeti jelleget, szervezeti elvnek pedig a hivatásrendiséget határozták meg.¹³⁶ „A SZEI az egyetemi ifjúság egység utáni vágyából megszületett hivatásrendi alapon megépített egyetemi ifjúsági szervezet.”¹³⁷ Feladatának tekinti a szegedi gondolat a keresztény magyar eszme szellemében megindult nemzeti újjáépítés munkájának vállalását.” – idézi a tanévzárón az alapszabályt az ifjúság képviselője.¹³⁸ Ezzel a programponntal, de kizárólag ezzel, Szent-Györgyi sugallatára igyekeztek az akkori politikai elvárásokhoz igazodni. A SZEI

¹³⁰ Lásd: Szent-Györgyi Albert elhárította a Turul Szövetség támogatását, *Magyar Nemzet* 1940. december 21. és A „Magyar Nemzet” Szent-Györgyi professzor és a Turul Szövetség, *Nemzetőr* 1940. dec. 24. Továbbá Kassák Lajos a Magyar Nemzetben üdvözölte a szegedi kezdeményezést és megjósolta, hogy „Szent-Györgyi útja nem lesz sima”. Megemlítette a denunciáló képviselői hozzászólást a parlamentben „egy olyan ember ellen, akinek minden eddigi tevékenysége tudományos érték és az emberiségért való.” Örömet fejezte ki afölött, hogy egy „kiérett férfi, egy tudományosan képzett mintakép” áll az ifjúság előtt, aki nem csak elméletileg, hanem gyakorlati tapasztalatokkal is segítségére lehet az ifjúságnak.” Lásd: Kassák 1940.

¹³¹ A *Nemzetőr* cikke (lásd fenn) még azt is hozzáfűzte, hogy „nem tudja elképzelni, hogy ez a szegedi zenebona a kultuszminiszter tudtával és beleegyezésével kerekedett.”

¹³² Rektori átirat a hallgatók egyesületi tagságának szabályozásáról Horthy Miklós Tudományegyetem Orvostudományi Kar 1940/41. tanév III. rendes ülése 1940. december 19. 180/1940-41. (SZTE Általános Orvostudományi Kar Dékáni Hivatala)

¹³³ A M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatalának pályázati hirdetménye diákindulóra és egyetemi vonatkozású közfelkiáltásra, Szabó – Zallár 1989, 295.

¹³⁴ Szent-Györgyi vezető tanári javaslatára ezzel a céllal ült össze 1940. január 15-én a SZEI választmánya a Rektori Hivatalban. Lásd: Hirdetmény, 1941. jan. 9. Szent-Györgyi Albert rektor, CSML VIII.5.(Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai) 5. doboz 208-1940/41.etsz.

¹³⁵ Érdekes, hogy a szakirodalom hivatkozik rá, de sehol nem jelöli meg a fellelhetőségi adatokat. Sőt az eredeti legelső alapszabály (1941. március) helyett 1942-es adatokra hivatkozik. (Lásd: Kiss – Vajda 2012. 105.) Ezt nem tudjuk elfogadni, mivel ekkor már Szent-Györgyi nem volt a SZEI tanárelnöke és az alapszabályt is jelentősen módosították.

¹³⁶ Nyikos 1941.

¹³⁷ Ez volt az alapszabály első pontja.

¹³⁸ Szent-Györgyi (szerk.) 1943, 32–33.

hivatásrendi alapon négy szakcsoportra tagozódott: orvos, vegyész, gyógyszerész és tanárjelöltek szakcsoportjára. Ezek valamelyikének minden hallgató tagja lehetett, attól függően, hogy milyen hivatásra készült. Tehát ezzel az egyetem kari leképeződéséhez igazodtak,¹³⁹ ám a külön vegyész szakcsoport vitathatatlanul Szent-Györgyi hatását mutatja. Ezzel párhuzamosan még volt egy másik, tevékenységi körök szerinti tagozódás, így jöttek létre az önkéntes munkaközösségek. 1941. márciusában ezek a következők voltak: Magyarságismereti Munkaközösség, Énekkar, Magyar Szó Munkaközösség, Tisztképző cserkészcsapat, Művészetkedvelők Munkaközössége, Fotókedvelők Munkaközössége, Vallási Munkaközösségek (Mária kongregáció, Bethlen Gábor Kör, Luther Szövetség), Sport Munkaközösség: Szegedi Egyetemi Atlétikai Club (SZEAC). Mint látható Szent-Györgyi a vallási munkaközösségeknek is helyet talált a diákegységben. Természetesen volt egy szervezeti tagozódás is, az első kettő tagozódást tükröző belső, hierarchikus viszony. A szakcsoportok (tanárjelölt, orvosjelölt, gyógyszerészjelölt, vegyészjelölt) vezetőiből és a munkaközösségek vezetőiből jött létre a Tanács. Az évfolyamok képviselőiből jött létre a Választó ill. Képviselő Gyűlés. Ezek munkáját különböző szakbizottságok segítették: a Számvizsgáló Bizottság a pénzügyi ellenőrzésért felelt, a Tájékoztató Szolgálat az információ áramoltatásért, az Összekötő Szolgálat a külső kapcsolattartásért, a Segítő Szolgálat pedig a diákszociális ügyekért.¹⁴⁰ A modern pedagógiai szakirodalom kiemeli, hogy ez tulajdonképpen a mai hallgatói önkormányzathoz hasonló tagozódás volt, ami elsőként Szegeden és 1941-ben Szent-Györgyi irányításával jött létre.¹⁴¹

A tagság kritériumait illetően eredeti forrással bizonyítható, hogy a Szent-Györgyi által életre hívott SzEI – az ő meggyőződésének megfelelően – kezdetben nem volt kirekesztő a zsidó vallású hallgatókkal szemben, hiszen az alapszabálytervezet¹⁴²

¹³⁹ Az egyetemen három kar működött: orvostudományi (a gyógyszerészek is ide tartoztak), matematikai és természettudományi és a bölcsészettudományi. Tehát nem volt egy-egy alapú a megfeleltetés, de megfelelt a hivatásnak.

¹⁴⁰ A Szegedi Egyetemi Ifjúság (SzEI) javaslata az 1941. évi 39. t.c. az egyetemi ifjúsági egyesületei szervezésére vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtására, CSML SzEI-iratok (jelzet nélkül) A címben az évszám (1941) valószínűleg elírás. A dokumentum dátum nélküli, de a benne lévő adatok alapján 1941. március 23. előtt keletkezhetett.

¹⁴¹ Jancsák 2014, 181. Szerző azt is megállapította, hogy a SzEI szervezeti megalakításával az ifjúság részvétele a döntéshozatalban megfelelt a mai modern kor követelményeinek. Az Arstein és Hart által kidolgozott négylépcsős tipológia legmagasabb fokozatának felelt meg. Annak a participációnak, amikor a fiatalok kezdeményezik a döntéseket, és a döntéshozatalba bevonják a felnőtteket, akik be is kapcsolódnak. Id. mű 173–174.

¹⁴² II. rész 7.§ 2. bekezdés. Azért tudjuk pontosan ennek a résznek a helyét az alapszabály-tervezetben, mert éppen ennek a módosítását rendelte el később a kultuszminisztérium. Lásd: Rectori Kérelem a SzEI alapszabály módosításának miniszteri engedélyezése ügyében. Leközli Kiss – Vajda 2012, 573.

kimondta, hogy „*Rendes tagjai lehetnek a Szervezetnek mindazok a m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem karaira beiratkozott rendes hallgatók, akiknek személye sem nemzeti, sem keresztény erkölcsi szempontból kifogás alá nem esik.*”¹⁴³ Ezt támasztja alá Szent-Györgyi szabadegyetemi előadásán tett faji és nemzeti gyűlöletellenes nyilatkozata is, ezt a *Magyar Nemzet* is közzétette: „*A 'keresztény' és 'magyar' szavakat és fogalmakat nem kiabálni, hanem élni kell, mert csak hangoztatásuk által sokszor nemcsak tartalmukat veszítik, hanem hibás tartalmat is kapnak és a magyar nem a haza szeretetét, de mások gyűlöletét tanulja meg: a keresztény pedig a vallási türelmetlenség színét kapja. Aki pedig faji vagy nemzeti gyűlöletet hirdet, az ellensége a hazának, mert ellene dolgozik történelmi hivatásunknak, hogy a Duna medencéjében és Európa keleti végein élő népeket összekössük és vezessük.*”¹⁴⁴

Szent-Györgyinek ezt a kijelentése valószínűleg a kultuszkormányzat tetszését sem nyerte el, a jobboldali antiszemita *Függetlenség* című újság pedig nagyon éles kritikával illette. „*Nem szabadna ilyen feltűnő zsidósan fogalmazni bizonyos kijelentéseket.*” – írja a cikkíró. Mindenki tudja, hogy a 'magyar' és 'keresztény' azt jelentik, hogy 'nem zsidó'. A magyar államvezetés részéről bizonyos faji meghatározások becikkelyezése a törvénykönyvbe az nem más, mint védekezés a zsidó térfoglalás ellen. Azzal vádolta Szent-Györgyit a szerző, hogy támadja a magyar miniszterelnököt és a kormányt, hiszen ők is a fajvédelem gondolatát képviselik. Példával is illusztrálta mondanivalóját, ahogy a vitaminokat is megkülönböztetik egymástól betűkkel, úgy kell megkülönböztetni a németet a kínaitól, a magyart a zsidótól. És „*ahogy a magyar különbözik a zsidótól vagy a szegedi egyetemi rektor is különbözik a zulu-kaffer oroszlánvadásztól.*”¹⁴⁵ Szent-Györgyi nem az ilyen személyeskedő hangvételű kiszólásokra reagált, hanem taktikusan csak arra, hogy ő a kormányt vádolja. A *8 Órai Újságnak* így nyilatkozott: „*én Teleki miniszterelnök úrnak nagyon nagy tisztelője vagyok és kevés embert tudok, aki hazánkért többet tett volna mint ő. Tudtommal sem őt, sem a keze alatt fakadó törvényhozást nem bíráltam. Teleki miniszterelnök sem prédikált soha gyűlöletet senki ellen és ő is a haza felépülését és megerősítését nem a jelszavak hangoztatásában, hanem a csendes termelő és alkotó*

¹⁴³ Ezzel cáfolni szeretnénk az alábbi szerzők azon megállapítását, hogy „*Bár a felvételi szabályzat tiltotta a zsidó hallgatók felvételét, az egyesület bizonyos rendezvényein – a jobboldali támadásokat is kihívva maguk ellen – megjelenhettek a zsidó hallgatók is.*” – állítja: Kiss – Vajda 2012, 107. Az eredeti, legelső, Szent-Györgyi tanárelnöksége alatt elkészült alapszabály-tervezet ennek az ellenkezőjéről tanúskodik. Lásd: Kiss – Vajda 2012, 573.

¹⁴⁴ Szent-Györgyi 1941a.

¹⁴⁵ Magyar és keresztény, *Függetlenség* 1941. március 6.

munkában látja. Így én a miniszterelnök úrral nem vagyok semmiféle ellentétben.”¹⁴⁶

Természetesen Szent-Györgyi nem értett egyet egyik politikus antiszemita, militarista megnyilvánulásával sem, de próbálta az ifjúságnak a politikusok működésének pozitívumait kiemelni, hiszen a kormánykörökkel nem konfrontálódni, hanem együttműködni szándékozott. Horthy Miklós kormányzóban és Teleki Pál miniszterelnökben igyekezett partnert találni, azonban ez csak a személyükre való hivatkozásban, jóindulatuk elnyerésében merült ki, Hóman kultuszminiszteri intézkedéseit nem tudta ezzel ellensúlyozni. Igyekezett gesztusokkal is kifejezni tiszteletét, például az összetartozást kifejező SzEI sapkának¹⁴⁷: a színeit Horthy-család címeréből merítették,¹⁴⁸ amit az egyetemi tanács tanárai is viseltek.¹⁴⁹

Mint említettük Szent-Györgyi saját helyiségeket is akart biztosítani az új egyesületnek. Ezen szándék jegyében először az egyetemi énekkar, a SzEI egyik önkéntes munkaközösségének elhelyezése történt meg, az egyetem központi épületében, a jogi kar elköltözése miatt felszabadult második emeleti dékáni szobákban.¹⁵⁰ Ezt követte egy vitadélután, amelyen az egyetemi oktatás és nevelés legfőbb problémáiról mondhatták el önálló véleményüket a résztvevők.¹⁵¹ Mint fentebb már említettük Szent-Györgyi vezérelve volt az ifjúság nevelésében, az önálló véleményalkotási képesség kialakítása, a saját érdekek védelmének megtanítása. Legelső, minden hallgatót érintő rendezvénye a SzEI-nek, – követve a kialakult hagyományt – az egyetemi bál megszervezése volt 1941. január 24-én. A szegedi Hungária Szálló különtermében megtartott rendezvénnyel lépett először a nyilvánosság elé a diákegység. A rendezvénynek magas rangú támogatót is találtak Horthy Miklós kormányzó úr őfőméltósága felvállalta a bál legmagasabb védnökségét, a magas védnökséget pedig Teleki Pál miniszterelnök, Varga József miniszter (ők ketten egyébként Szeged parlamenti képviselői is voltak.) és Hóman Bálint miniszter vállalta fel. Ezért Szent-Györgyi – a kor szokásainak is megfelelően – a bál ünnepélyes megnyitása előtt

¹⁴⁶ Szent-Györgyit az újság riportere kereste fel, Szent-Györgyi szabadkozott, hogy a sajtópolémia nem az ő területe, és most csak felkérésre nyilatkozik. Lásd: Professzor Szent-Györgyi felel egy hírlaptámadásra, *8 Órai Újság* 1941. március 10.

¹⁴⁷ Ezt egyébként Banner János bölcsészkar dékán tervei alapján készítették el.

¹⁴⁸ Egy piros-kék színű Bocskai-sapkáról volt szó. Lásd: Szent-Györgyi Albert elhárította a Turul Szövetség támogatását, *Magyar Nemzet* 1940. december 21.

¹⁴⁹ „Eddig nagy gond volt, hogy mit is adjon a tanács fejére.” – mondta őszintén és nagy derűtséget keltve Szent-Györgyi. Lásd: Szent-Györgyi Albert dr. bejelentette, hogy megteremti a szegedi hallgatóság diákegységét, *Szegedi Napló* 1940. december 14.

¹⁵⁰ A szegedi egyetem diákjai előadják a Hamletet, *Pest*, 1941. január 18.

¹⁵¹ „Aztán úgy belejöttek, hogy az este nagyon rövidnek bizonyult a kérdések megvitatására.” – nyilatkozta Szent-Györgyi a *Magyar Nemzet*nek. Szent-Györgyi 1941a.

háromszoros éljent küldött a résztvevőkkel a budai várba, Horthy Miklós kormányzóhoz.¹⁵² A bálon részt vett Ivanovics György, mint az egyetem legfiatalabb professzora, Szent-Györgyi későbbi munkatársa is, de távollétével tüntetett a kormány képviselője Tukats Sándor főispán.¹⁵³ Az első sikeres „*nem diákfrakció rendezte*” bál után lázasan folyt a szervezeti felépítés munkája, február elején volt a SZEI képviselőinek a választása, február közepén választotta meg a képviselőkől alakult választógyűlés a SZEI Tanácsát.¹⁵⁴

Az Egyetemi Tanács eközben a Diákjóléti és Diákvédő Iroda vezetőjének javaslatára foglalkozott a diákegyesületek tartozásainak kérdésével. Abban az esetben, ha nem volt remény a törlesztésre, akkor törölték a tartozást, a Turul Szövetség segély folyósítása iránti kérelmét pedig elutasították.¹⁵⁵ Ezzel egy időben a rektor értesítette a SZEI tagjait az esedékes tagdíjfizetésről. Az egyesület tagdíja 1 pengő volt egy félévre, aminek a beszédését a rektor a Questurára¹⁵⁶ bízta.¹⁵⁷ Amint látható Szent-Györgyi az egyetemi vezetés támogatásával igyekezett a fiatalokat az új egységsszervezet felé terelni.¹⁵⁸ A közben kidolgozott munkaprogramjuk nagyon csábító lehetett a diákságnak, hiszen a saját diákotthon megteremtése mellett önálló sajtóorgániumot is megjelentetni szándékoztak és a diák-munkaközösségek munkájának emelése is cél volt.¹⁵⁹ Ez utóbbiban a legnépszerűbb kezdeményezés a színjátszás újjáélesztése volt azzal, hogy megalakítottak a SZEI-n belül egy önálló munkaközösséget Szegedi Egyetemi Ifjúság Színjátszó Társasága (SZEISZT) néven. Ezt a munkaközösséget tulajdonképpen Sík Sándor hallgatóinak sorából hozták létre, így tanárvezetőjük is Sík Sándor lett, aki Szent-Györgyi egyik legjobb pedagógus-munkatársa volt. Ez a csoport a

¹⁵² Fényes sikerrel tartották meg az Egyetemi Bálat, *Délmagyarország* 1941. január 25. Jelen volt Pálffy József polgármester és Silley Antal altábornagy, hadtestparancsnok.

¹⁵³ Uo.

¹⁵⁴ Szent-Györgyi (szerk.) 1943, 32–34.

¹⁵⁵ Ebben is tetten érhető Szent-Györgyi hatása. Lásd: CSML VIII. 5. (Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai) 1. doboz 500/1940-41. A legnagyobb adósságot (400 pengő) felhalmozó Szent-Imre Egyesületet felszólították a törlesztésre.

¹⁵⁶ Gazdasági Hivatal.

¹⁵⁷ A rektor a következő utasítást adta a Questurának: „*minden egyes rendes egyetemi hallgatót szólítson fel a tagsági díj megfizetésére. Az eszközölt fizetéseket a csatolt 1-től 600-ig sorszámmal ellátott jegyzéken a quaestura bélyegzőjével ismerje el. A befizetésekről karonként külön névjegyzék vezetendő. A beiratkozások megtörténte után a beszedett tagsági díj az egyesület vezetőségének átadandó.*”

Szeged, 1941. február 21. Lásd: CsML VIII. 5. (Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai) 5. doboz 208/1940-41. Továbbá Hirdetmény CSML SZEI-iratok, 1941. február 21. Szent-Györgyi Albert rektor

¹⁵⁸ A SZEI-nek 1941. március elején, a diákotthon átadása előtt 213 tagja volt. Lásd: CSML SZEI-iratok Tájékoztató a SZEI helyzetéről.

¹⁵⁹ M. Kiss 1974, 53.

Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának¹⁶⁰ a színjátszás terén elkezdett hagyományait folytatta.¹⁶¹

A munkaközösségnek próbahelyiséget is biztosított a rektor szintén a jogtudományi kar dékáni hivatalának üresen álló szobáiban. A diákság Horváth István rendezésében a Hamlet városi színházi előadására készült, esténként Szent-Györgyi aktív közreműködésével¹⁶² és természetesen egyetemi hallgatók főszereplésével: Hamlet Dán királyfit Szász Károly bölcsészhallgató, Oféliát pedig Tárnok Éva vegyészhallgató alakította. A társaság elnöke Paku Imre tanársegéd, a rendező Horváth István irodalom szakos hallgató volt, aki Sárospatakon már korábban angol nyelvű előadást is rendezett. Szent-Györgyi így emlékszik vissza erre: *„Én mint rektor arra törekedtem, hogy az egyetemen az irodalmat és a művészeteket ne csak tanítsák, hanem megéljék is. Így az első teendőm az volt, hogy alapítottam egy színjátszó társulatot, mert a színjátszás az emberi kultúrának egy nagyon jelentős részét jelenti. Shakespeare Hamletje is az, amit megélni kell és azt legjobban úgy lehet csinálni, ha az ember eljátssza az egész Hamletet... volt a hallgatók között, egy igazi ritka zseniális fiú, a Horváth Pista, akinek a szenvedélye volt a rendezés, aki Stratfordban tanult a Shakespeare iskolában... ő rendezte a darabot.”*¹⁶³

Miközben folytak a színelőadás próbái Szent-Györgyi nyilatkozott a Magyar Nemzetben az eddigi útról és további céljaikról. Vitathatatlanul kiemeli a SzEI feladatai közül az érdekképviselést *„nem volt biztosíték arra, hogy mindig és kizárólag a diákság érdekét, nem pedig egyesek vagy egyes politikai pártok érdekét szolgálják a szervezetek”*. Szükség van a SzEI-re azért az egyértelmű célért, hogy a diákság azt érezze, hogy ő elsősorban az egyetemhez és nem más külső szervezethez tartozik. Az egyetem feladatának, a szakképzésen túl, a gondolkodni és véleményt alkotni képes magyar állampolgárok nevelését tartja. Ennek érdekében *„át kell formálódnia egész oktatási rendszerünknek.”* Ez a rendszer lassan alakult ki a Bach-korszak óta és az

¹⁶⁰ Ennek legjelesebb tagjai voltak: Buday György fametsző, Ortutay Gyula néprajzkutató, Berczeli A. Károly költő, drámaíró, Tolnay Gábor irodalomtörténész, Hont Ferenc színháztörténész, Baróti Dezső irodalomtörténész, Radnóti Miklós költő.

¹⁶¹ Lásd: A szegedi egyetem diákjai előadják a Hamletet, *Pest* 1941. január 18. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kezdeményezte a Dóm téri Szabadtéri Játékok előadását. Hont Ferenc rendezésében 1933. augusztus 26-án adták elő Madáchtól Az ember tragédiáját. Az ő támogató tanárunk is Sík Sándor volt. Lásd: Jancsák 2014, 183–184.

¹⁶² Vár 1941.

¹⁶³ Kardos 1974. 53.

egyetem sem mentes a középiskola hibáitól – nyilatkozta a tudós.¹⁶⁴ A Magyar Nemzet egyik következő számában pedig kihangsúlyozta, hogy „*sok felesleges és üres tudás ballasztjával kerülnek a mi fiaink az egyetemre*” és ennek okát az oktatási rendszerben kell keresni. „*Sok közöny kellett hozzá*”, hogy a Bach korszak óta, a legfontosabb nemzeti probléma az ifjúság nevelése idáig jusson. Az egyetemi oktatás tovább terheli a fiatalokat, sőt a tudomány nevében szinte agyonüti őket. Nincs tekintettel sem a testi sem a mentális terhelés hatáira. A diákegység nagyon fontos szerepét abban látta, hogy hozzá kell kapcsolni a diákokat az egyetemhez, biztosítani kell számára, hogy otthonra leljen ott és önálló társadalmat alkothasson. „*Az egyetemen önmagának kell nevelnie a diákokat és az egyetemnek kötelessége, hogy a diáknak alkalmat és lehetőséget adjon annak felismerésére, hogy jogai és kötelességei vannak.*”¹⁶⁵

Szabadegyetemi előadása és sajtónyilatkozatai után Szent-Györgyi Pécsről is felkérést kapott, hogy beszéljen az ottani egyetemen a sikeres szegedi diákegységről. (Szívesen tett eleget ennek a felkérésnek, hiszen első tanára, Mansfeld Géza is Pécsen tanított és Szent-Györgyi dékánsága idején ő volt a pécsi egyetem rektora.) Beszédében, amit a helyi diákság is rajongó lelkesedéssel fogadott, átgondoltan emelte ki a lényegét: egyrészt az ifjúságot csak önmaga nevelheti, de ehhez egység kell. A diákságnak egységbe kell tömörülnie, amelyben megvédi a maga jogait. Másrészt a diákságot az egyetemen nem csak szaktudásra kell tanítani, hanem nevelni is kell. Jellemét formálni, vitaelőadásokon az ítélőképességét is ki kell alakítani. Cél az emberré nevelés a gerinces, művelt magyar embertípus kialakítása.¹⁶⁶ Két nappal később már arról tudósít a *Dunántúl* című helyi lap és a *Délmagyarország* is, hogy Szent-Györgyi fellépésének hatására Pécsen is megvalósul a diákegység.¹⁶⁷

Szent-Györgyinek ezek a – korabeli jobboldal véleménye alapján – liberalista szellemű és az oktatáspolitikát negatívan minősítő nyilatkozatai, valamint országos sajtószereplése bizonyára Hóman Bálint figyelmét is felkelthette. A fentiekben láthattuk, milyen törvényi rendelkezések életbe léptetésével igyekezett a saját kultuszminiszteri vezető szerepét még idejekorán az egyetemi oktatásban is biztosítani. Az 1940. évi XXXIX. törvénycikk hatályba lépését követően pedig – éppen Szent-

¹⁶⁴ Négyszemközt Szent-Györgyi Albert professzorral. A Nobel-díjas tudós nyilatkozata a diákegység jelenéről és jövőjéről, *Magyar Nemzet* 1941. február 26.

¹⁶⁵ Szent-Györgyi Albert előadása a hibás és helyes pedagógiáról, *Magyar Nemzet* 1941. február 28.

¹⁶⁶ Szent-Györgyi Albert előadása Pécsen a diákegységmozgalomról, *Délmagyarország* 1941. március 19.

¹⁶⁷ Szegedi mintára Pécsen is megvalósul a diákegység, A pécsi ifjúság nagy lelkesedéssel ünnepelte Szent-Györgyi Albertet, *Délmagyarország* 1941. március 21.

Györgyi egyik nyilatkozata megjelenésének napján – parlamenti ígéretének megfelelően, a lehető leghamarabb, miniszteri biztost nevezett ki az ifjúsági egyesületek reformjainak élére.¹⁶⁸ A kinevezett Stachó Tibor¹⁶⁹ műegyetemi tanárnak, a Hungária MTE tanárelnökének feladata lett a fenti törvény végrehajtásával kapcsolatban tárgyalások lefolytatása az egyetemek rektoraival és a diákegyesületek és szövetségek vezetőivel.¹⁷⁰

A február 26-i miniszteri biztosi megbízás március elejére meg is érkezett a szegedi egyetemre. A SZEI ennek hatására és nagyon valószínű, hogy Szent-Györgyi biztatására az együttműködés érdekében kidolgozott egy javaslattervezetet az 1940. évi XXXIX. törvénycikk végrehajtására vonatkozóan.¹⁷¹ A tervezetben részletesen taglalták a SZEI felépítésének hármas tagozódását: hivatások szerinti (vagy hivatásrendi), speciális munka szerinti (munkaközösségek) és a szervező- és vezetőmunka szerinti tagozódást. Javasolták minden egyetemen hasonló szerkezetű egységsszervezetek létrehozását, sőt a Turul Szövetséget egyfajta világnézetet adó munkaközösséggé¹⁷² gondolták a diákegységbe betagozódni. Terveik között szerepelt egy „csúcsszervezet” létrehozása is, amelyik a különböző egyetemek, főiskolák egységsszervezeteinek vezetőiből állt volna össze. Ez a csúcsszervezet a szegedi fiatalok elgondolása alapján is a m. kir. vallás és közoktatásügyi minisztérium ellenőrzése alá tartozott volna. A tagságra vonatkozóan így nyilatkoztak: rendes tagja lehet az egyesületnek az adott

¹⁶⁸ Miniszteri megbízás az ifjúsági egyesületek reformjával kapcsolatban, CSML VIII. 5.(Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai) 5. doboz 35.144-1941. sz. IV. 1941. február 26. Szily Kálmán sk. államtitkár.

¹⁶⁹ Dr. Szentmártony (Stachó) Tibor (1895–1965) matematikus, műegyetemi tanár, a matematikai tudományok kandidátusa (1952). 1935–1950 között a Magyar királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Mérnöki és Építésmérnöki Karának nyilvános rendes tanára az I. sz. Matematikai Tanszék vezetője, aki az 1939/40. és 1940/41., valamint az 1942/43. tanévben dékán is volt. Az operátorszámítás, a vektortenzorszámítás és a valószínűségszámítás volt a szakterülete. Több német szaklap referense, legfontosabb munkái: Vektor- és tenzorszámítás (Bp., 1946); Matematikai statisztika a műszaki gyakorlatban (Bp., 1950). Politikai szerepvállalása szakmai profiljában nem ismeretes. Lásd: Kiss Márton (szerk.) 2000, 26. valamint <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szentmartony-tibor-stacho-77F49/>

¹⁷⁰ Stachó Tibor a diákszervezetek miniszteri biztosa nyilatkozik a kormány elképzeléseiről, *Fiatalok*, 1941. május, XV. évf. 5. sz. címlap

¹⁷¹ Nincs arra utaló forrás a birtokunkban, hogy ezt Hóman vagy az új miniszteri biztos írásban kérte volna. Valószínűleg Szent-Györgyi így akarta bevonni a fiatalokat a folyamatba.

¹⁷² A diákvezetők által fogalmazott javaslat itt kompromisszumkészséget akart mutatni a bajtársi szövetségek felé.

félévre beiratkozott rendes egyetemi illetve főiskolai hallgató.¹⁷³ Az öt oldalas tervezetben a zsidó szó elő sem fordul.

Az újonnan kinevezett miniszteri biztos azonnal munkához is látott. Legelső feladata a SzEI alapszabályainak ellenőrzése volt. Mint ismeretes az 1940. évi XXXIX. törvény kultuszminiszteri jóváhagyáshoz kötötte az ifjúsági egyesületek szervezetét és működési körét. Ez az alapszabályok felülvizsgálatában valósult meg. A három hónapig készített SzEI alapszabály-tervezetet Szent-Györgyi 1941. március 24-én küldte el a kultuszminiszterhez jóváhagyásra. Időközben átadásra került az új diákotthon is,¹⁷⁴ amiért sorozatos sajtótámadások érték a SzEI-t és Szent-Györgyit. Ennek hatására március 29-re nagygyűlést hívtak össze, amelyet Szent-Györgyi zártkörűnek nyilvánított, így a sajtó képviselői nem vehettek részt rajta. Nagyon valószínű, hogy Szent-Györgyi ekkor megbeszélte a diákokkal, hogy engedve a minisztériumi és a sajtó nyomásgyakorlásának¹⁷⁵, hivatalos nyilatkozatban mondják azt, hogy zsidó hallgatókat nem fogadnak be a SzEI-be.¹⁷⁶ Ugyanis a megbeszélés után a SzEI ifjúsági elnöke, Bogdánfy György a sajtó – a zsidók SzEI-tagságát firtató kérdésére – így válaszolt: *„Az egyesületnek ... zsidó, vagy zsidó származású tagja nincs, de nem is lehet. Akinek a nagyszülei között akár csak egy zsidó is akad, már nem léphet be a SzEI-hez.”*¹⁷⁷

1941 tavaszára a kultuszkormányzat kidolgozta az ifjúsági egyesületek átfogó rendezésének tervét, ami meghatározóan érintette a SzEI működését is. Ennek értelmében a korábbi törvény rendelkezései alapján megalapított ifjúsági szervezetek élére egy *„csúcsszervezetet”* hoznak létre a *„munkaképes egészségesen átszervezett Magyar Nemzeti Diákszövetséget.”*¹⁷⁸ A kormányzat célja a diákegység megvalósítása és a diákpolitika *„egészséges keretek közé terelése”* volt. A magyar ifjúság szerveit olyanná kiépíteni, hogy *„a jelenlegi miniszterelnök”*¹⁷⁹ *beköszöntő szavai szerint a honvédség mellett a nemzeti élet másik hatalmas pilléréként kialakuljon.”*¹⁸⁰ Ennek érdekében a miniszteri biztos Budapesten két egyetemen is tárgyalt, majd Pécsre, május

¹⁷³ A Szegedi Egyetemi Ifjúság (SzEI) javaslata az 1941. évi 39.tc. az egyetemi ifjúsági egyesületei szervezésére vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtására, CSML SzEI-iratok (jelzet nélkül). Lásd fentebb.

¹⁷⁴ 1940. március 15-én került átadásra. Részletesen lásd lejjebb.

¹⁷⁵ Nagyon valószínű, hogy nem pusztán a sajtó támadásaira akart ezzel reagálni Szent-Györgyi.

¹⁷⁶ Horváth István rendező (SZEISZT) is zsidó származású volt.

¹⁷⁷ A SzEI nem tűr meg tagjai között zsidókat vagy zsidószármazásúakat, A szombati nagygyűlésről csak kedre adnak ki hivatalos nyilatkozatot. *Szegedi Új Nemzedék* 1941. március 30. Bogdánfy tárgyilagos közlését a jobboldali helyi lap túlzó, negatív fogalmazásban (nem tűr meg) tette közzé.

¹⁷⁸ Lásd: Stachó Tibor a diákszervezetek miniszteri biztosa nyilatkozik a kormány elképzeléseiről, *Fiatalok*, 1941. május, XV. évf. 5. sz. címlap

¹⁷⁹ Teleki Pál öngyilkossága miatt (1941. április 3.) ekkor már Bárdossy László volt a miniszterelnök.

¹⁸⁰ Lásd: Magyar Pál 1941.

14-én Szegedre, 19-én Debrecenbe utazott megbeszélésekre. Szegeden ezen „egészséges keretek” kialakítása csak a SZEI alapszabályainak módosításával valósulhatott meg. Erről tanúskodnak a rektornak a kultuszminiszterhez és a miniszteri biztoshoz címzett kérelmei. A két kérelemben Szent-Györgyi, mint rektor „mély tisztelettel” bejelentette, hogy módosítani kívánják az alapszabályt és ehhez kérte a miniszter úr tudomásul vételét és jóváhagyását.

A kultuszminisztérium a következő változtatásokat kérte, idézzük:

„A SZEI alapszabály I. rész 4.§-ának 3-ik bekezdésének elhagyását kéri, könnyen félreérthető volta miatt: „Az egyetemi ifjúság egységes érdekképviselői szervhez való juttatása”.

A II. rész 7.§-ának 2-ik bekezdését a következőképpen kívánja módosítani: eredeti

szöveg: „Rendes tagjai lehetnek a Szervezetnek mindazok a m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem karaira beiratkozott rendes hallgatók, akiknek személye sem nemzeti, sem keresztény erkölcsi szempontból kifogás alá nem esik”.

Módosított szöveg: „Rendes tagjai lehetnek a Szervezetnek mindazok a M. kir.

Horthy Miklós Tudományegyetem karaira beiratkozott keresztény származású (sic!) rendes hallgatók, akiknek személye sem nemzeti, sem keresztény erkölcsi szempontból kifogás alá nem esik”.¹⁸¹

A miniszteri biztosnak írt levélből tudjuk, hogy a SZEI Szegeden tartott megbeszélése alapján kéri a módosítás engedélyezését. Szent-Györgyi higgadtan kérhette a fiatalokat, hogy engedjenek a miniszteri nyomásnak és módosítsák a tervezetet. Arról viszont nincs dokumentum, hogy bárkit zsidó származása miatt, a módosítás után, Szent-Györgyi tanárelnöksége alatt kizártak volna a diákszervezetből. Mint a fentiekben látható a kultuszminisztérium elgondolásával teljesen ellentétes lett volna egy diákérdekképviselői szervezet létrehozása, ezért ezt azonnal töröltették az alapszabály tervezetből. De a zsidó származású fiatalok egyesületi tagsága – ami nagyon elrejtve volt megfogalmazva – is szemet szűrt a kultuszminisztériumnak, tehát ezt sem engedélyezte. Ezzel együtt, sajnos – a Szent-Györgyi befolyásának hatására – eredetileg befogadó¹⁸² és vallási alapon nem kirekesztő szegedi ifjúsági egyesületet a

¹⁸¹ Lásd: Rectori kérelem a SZEI alapszabály módosításának miniszteri engedélyezése ügyében, CSML VIII. 5. (Horthy Miklós Tudományegyetem Rectori Hivatal iratai) 7. doboz 870/1940-41. és Rectori levél Stachó Tibor miniszteri biztosnak a SZEI alapszabályváltoztatásáról, uo. Mindkét dokumentum 1941. május 17-i keltezésű.

¹⁸² Kristó Nagy István nyilatkozata szerint két turulista bajtársi szervezet tagságából is sokan csatlakoztak a SZEI-hez. Lásd: Kristó Nagy 1941.

kultuszminiszter intézkedése fordította – a korabeli jobboldali politikai elvárásoknak megfelelően – a vallási, később faji diszkrimináció irányába.

Az is világosan kivehető, hogy Hómannak sikerült kiaknáznia a Szent-Györgyi személyéhez köthető diákegység népszerűségét és az egész kezdeményezést a saját nevére átvenni és irányítani.

Hóman a következő tanév elejére arról is gondoskodott, hogy a törvényben számára biztosított főfelügyeleti jog végrehajtását rendeletben szabályozza.¹⁸³ Mivel ez 1941 őszen történt, Szent-Györgyi rektori tevékenységét már nem befolyásolta, de jól mutatja a széles látókörű tudós és az autoriter kultuskormányzat közötti teljes eltávolodást.

Miközben Hóman kinevezte és munkába állította a miniszteri biztost, Szegeden elkészült a SZEI diákothona. Szent-Györgyi már a tanévnyitón ismertette erre vonatkozó terveit, s azt, hogy a város anyagi áldozatot is hoz a nemes cél érdekében. Szent-Györgyi az egyetem Dugonics téri központi épületének második emeleti, a jogi kar szünetelése miatt – már fent említett – üresen álló helyiségeit választotta ki erre a célra is. Többször hangoztatta, hogy célja az is, hogy a diákok kulturált helyen, ne a kocsmákban vagy az utcán töltsék a szabad idejüket. Három helyiséget rendeztek be a diákoknak: egy társalgót, egy olvasótermet és egy büfét.¹⁸⁴ A társalgóban, ízléses környezetben társasjátékok, rádiógramofon, folyóiratok várták a diákokat, az olvasóterem még fejlesztésre szorult, ezért oda pingpongasztalokat állítottak be, a büfé kivitelezése volt a legfeltűnőbb: halványkék kiszolgálópultnál, magas bárszékeken, kis asztalkáknál fogyaszthatták el a beszerzési áron kínált¹⁸⁵ üdítőket és szendvicseket a diákok. Itt gázrezsó és jég szekrény is működött.¹⁸⁶ Az összköltség 10000 pengő volt, ebből ötöt a város állt, kettőt Back Bernát¹⁸⁷ felsőházi képviselő, egyet a

¹⁸³ Ennek értelmében minden felsőoktatási, illetve diákjellegű szervezetnek (kivéve az egyházi jellegűeket) 1941. október 30-ig a kultuszminisztérium irányában adatszolgáltatási kötelezettsége lett. Beszolgáltatandó adatok a következők voltak: jóváhagyott alapszabály (jóváhagyási záradék feltüntetésével), tisztikar névsora, életkora, foglalkozása, a szervezet elfogadott költségvetése, vagyoni kimutatása, taglétszáma, alapítási éve. Lásd: a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 35779/1941. IV/ 2. sz. rendelete az 1940. XXXIX. t.c 3. §-nak végrehajtásával kapcsolatos adatgyűjtés tárgyában, CSML SZEI iratok jelzet nélkül. Dátum: 1941. augusztus 7.

¹⁸⁴ A nagyon igényes belső tereket Bozó Gyula iparművész tervezte, a kivitelezés pedig kárpitos, szobafestő, asztalos kitűnő szakmunkájával két és fél hónap alatt történt meg.

¹⁸⁵ Egy altisztet alkalmaztak erre a célra, akit hétvégén önkéntes diákok helyettesítettek.

¹⁸⁶ Szombaton megnyílik a szegedi egyetem modern diákothona, Pompás társalgót, olvasót, játékszobát és étkezőt létesített az egyetem hallgatóinak a diákegység jegyében, *Délmagyarország* 1941. március 15. szombat

¹⁸⁷ Begavári Back Bernát (1871–1953.) zsidó származású üzletember, politikus, műgyűjtő. A magyar malomipar egyik prominens képviselője, Szeged város mecénása. A szegedi Rotary Club alapító tagja és

kultuszminisztérium fizetett,¹⁸⁸ a többit az egyetem fedezte.¹⁸⁹ A kultuszminisztérium támogatásáról Szent-Györgyi a „*Szegedi Egyetemi Ifjúság tekintetes elnökségének*” címzett levélben értesítette a diákokat.¹⁹⁰ Ezzel a gesztussal is a tanár-diák egyenjogúságot akarta kifejezésre juttatni.

A jobboldali sajtó részéről rektori működése alatt ekkor érte a legtöbb támadás Szent-Györgyit. Leginkább a zsidó támogató¹⁹¹ miatt, akit fő helyre ültettek az átadási ünnepségen, Bernát bácsinak szólítottak, és akinek a hálás diákság még szerenádót is adott. De az átadás időpontja is céltábla lett, hiszen az egyik legnagyobb nemzeti ünnepen, március 15-én került rá sor, amely napon délben a Turul nagy megemlékezést tartott népes hallgatóság előtt, a diákotthonban pedig állítólag a rádióból az amerikai dzsessz „jajgatott”. És természetesen zsidó hallgatók társaságában amerikai üzleti szellemet tanultak a társasjátékból és a bárban (büfé) vitaminos szendvicsekhez rumos teát ittak.¹⁹² (A büfében nem árultak szeszes italt és tilos volt kártyázni.)

A legjobban a *Nemzetőr* és a *Függetlenség* publicistái támadták az új otthont, a diákegységet és természetesen magát, Szent-Györgyit. Szembe állították a turulista ifjút a bárfiúval,¹⁹³ az életre termett ifjúságot a horpadt mellű entellektüellel, a kemény kiállást a Capitaly társasjátékozással, a Harvard egyetemet¹⁹⁴ Székelyországgal.¹⁹⁵ Egész sajtópolémia indult ebben a témában,¹⁹⁶ s a vitában a Magyar Nemzet és a helyi, szintén liberálisnak kikiáltott, *Délmagyarország* próbálta védeni Szent-Györgyit. Ő nem

első elnöke. 1919 – ben mint az Antibolsevista Comité tagja részt vett a szegedi ellenforradalmi akciókban, és anyagi támogatásban részesítette Horthy Miklós altengernagy Nemzeti Hadseregét. 1924-ben kormányfőtanácsosi címet kapott és németalföldi konzul lett. 1927-től 1939-ig Szeged képviselője volt a felsőházban. Lásd: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/back-bernat-74726/> A korabeli források hol 1000, hol 2000 pengős támogatást említenek Back Bernát részéről.

¹⁸⁸ A miniszteri segély jóval a diákotthon átadása, és a SzEI alapszabályának módosítása (máj. 19) után érkezett meg 1941. május végén. Lásd: Miniszteri segély a SzEI diákotthona számára, CSML VII. 5. Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai, 8. doboz 1194/1940-41. A diákotthon berendezésére utalt át a kultuszminisztérium 1000 pengőt azonnal 1941. május 23-án.

¹⁸⁹ Feltehetőleg voltak más támogatói is az egyesületnek, hiszen fennmaradt olyan dokumentum, egy nyugta, amely azt bizonyítja, hogy az Ipari Munkaszervező Intézettől 3000 pengőt kapott a SzEI kulturális célra. Lásd: CSML SzEI-iratok Nyugta, 1941. május 21.

¹⁹⁰ Lásd: CSML SzEI iratok 1194-1940/41. etsz.

¹⁹¹ Back Bernát mellett kisebb adományokkal támogatta a diákotthont a feltehetően izraelita Straub és Társa Papírkereskedés és a Liebmán fotócég is.

¹⁹² Ujegyházy 1941.

¹⁹³ A büfét gúnyosan bárnak titulálták.

¹⁹⁴ Szent-Györgyi Cambridge-ben dolgozott hosszabb ideig, nem a Harvardon.

¹⁹⁵ Lásd: Vitamin=bár, *Függetlenség* 1941. március 23. vasárnap

¹⁹⁶ A témát tárgyalja még M. Kiss 1995. M. Kiss kiemeli, hogy a sajtótámadások két hullámban érték a SzEI-t és Szent-Györgyit. Először a decemberi diáknagygyűlés után 1940. decemberében, majd a diákotthon átadása kapcsán 1941. márciusában.

reagált a sajtótámadásokra, csupán később a *Délmagyarországban* érintette röviden a témát. „... ezeknek a méltatlan támadásoknak a szótlán elviselése volt rektorságom legnehezebb része.”¹⁹⁷ – mondta. Reagáltak viszont helyette a SzeEI tagok: Kristó Nagy István tag és Strausz Gyula alelnök.¹⁹⁸ A nyilatkozatokból azt is megtudjuk, hogy aznap a SzeEI együtt ünnepelte Szent-Györgyi és a professzorok vezetésével az egyetem központi épületében március 15-ét közvetlenül a diákoththon átadási ünnepsége előtt. A diákoththonról Szent-Györgyi így nyilatkozott 1974-ben : „Csináltunk egy klubot, ahol mint az éjjeli klubokban olyan magas székeken lehetett ülni. Hát még senkit se tett tönkre erkölcsileg, hogy olyan széken ül, de színt adott a dolognak. Persze óriási támadásoknak voltunk azonnal kitéve...” Szent-Györgyi ezeket a támadó cikkeket mindig kitette a fali újságra, hogy mindenki elolvashassa.¹⁹⁹

1941. április elsején a színjátszó társaság óriási sikerrel adta elő a szegedi Városi Színházban Arany János fordításában a Hamletet. Az esemény országos visszhangot váltott ki, a színházi lapok és a nagyobb napilapok is elismerő kritikával illették. Megszólalt szinte az egész magyar sajtó, a Szegedi Napló Színház-Művészet rovatában külön írásban foglalkozott az előadás sajtóvisszhangjával.²⁰⁰ Az „egyetemi Hamletnek” is becézett előadásban minden kritikust magával ragadott a fiatalok lelkesedése, hivatástudata, elkötelezett közösségi munkája. Kiemelték a diákszínjátszás európai hagyományait és azt, hogy Szent-Györgyi kezdeményezésére és az ő kitartó és lelkes figyelme mellett jött létre a különleges produkció. A fővárosi Esti Kurir fő helyen, vastag betűkkel szedve számolt be a sikeres szegedi bemutatóról, ahol Szent-Györgyit is ünnepelte a közönség és ahol Tukats Sándor a kormány képviseletében távollétével tüntetett.²⁰¹ (Pálfy József polgármester most is megtisztelte jelenlétével a SzeEI rendezvényét.) Szent-Györgyi maga így nyilatkozott: „aki látta a diákokat az előkészítő

¹⁹⁷ Szegedi Híd Lapot adott ki a Szegedi Egyetemi Ifjúság, *Délmagyarország* 1941. május 30.

¹⁹⁸ Kristó cáfolta, hogy Turulelleses céllal jött volna létre a SzeEI, mivel ő maga is tagja a Rákóczi bajtársi egyesületnek, ami betagozódott a SzeEI-be, továbbá azt, hogy a SzeEI-nek zsidó tagjai lennének, és felháborodását fejezte ki amiatt, hogy a büfét bárnak titulálja a Nemzetőr. Lásd: Kristó Nagy 1941. Strausz Gyula alelnök a *Nemzetőr*nek küldött levélben hangsúlyozta, hogy magyar és keresztény elveken szerveződött a diákegység, az adomány elfogadása Back Bernáttól nem ideológiai elköteleződést jelent. A *Nemzetőr* úgy tette közzé az alelnök levelét, hogy mellé további gúnyos megjegyzéseket fűzött a zsidók „betolakodásáról” és a fényűző diákoththonról. Lásd: MI AZ IGAZSÁG a szegedi diákbár, Back Bernát adománya és a szegedi „betolakodó” zsidók körül? *Nemzetőr* 1941. március 24. hétfő.

¹⁹⁹ Lásd: M. Kiss 1974. 54.

²⁰⁰ A szegedi „egyetemi Hamlet” országos sajtóvisszhangja, *Szegedi Napló* 1941. április 6. A következő újságok elismerő közli: *Délihír, Pest, Esti Kurir, Magyar Nemzet, Pesti Hírlap, Színházi Magazin, Újság, Függetlenség, Esti Újság, Film-Színház-Irodalom*.

²⁰¹ Szent-Györgyi Albert diákjai nagy sikert arattak a Hamlet előadásával, Az ország minden egyetemi városába ellátogat a Szegedi Egyetemi Színjátszó Társaság, Szent-Györgyi ünneplése (kiemelve!), *Esti Kurir* 1941. április 2.

*munkáknál a próbákon, ... aki látta ezt a kedves, derűs és komoly szellemet, odaadást, türelmet és szeretetet, amellyel egy-egy töredék jelenetet egymás után tízszer a tökéletességig megismételték, az nem kételkedik abban, hogy a mi ifjúságunkban megvannak azok a jellembeli tulajdonságok, amelyekre egy jobb, derűsebb és igazabb jövőt fel lehet építeni.*²⁰² Sokszor elismételte, most is megerősítette, hogy az irodalmat, művészeteket át kell élni és „*azok a tanárjelöltek, akik a Hamlet előadásában szerepeltek rossz tanárok már nem is lehetnek.*”²⁰³ Hangsúlyozta, hogy ő maga és professzortársai is minden segítséget megadtak a fiataloknak, hiszen „*a saját felelősséggel végzett közösségi munka a legjobb nevelője a fiatal léleknek. Az ilyen munka neveli Emberré az embert.*”²⁰⁴ A SZEI ezen legsikeresebb tevékenységéről egy összefoglaló füzetet is adtak ki, amiben a színészek, a rendező, a felkészítő tanár is megszólaltak.²⁰⁵

A sikeres szegedi bemutató után meghívta a társulatot a Kolozsvári Magyar Diákszövetség vendégszereplésre. Így május 7-én, szerdán a kolozsvári Magyar Színházban szintén óriási sikerrel és kivételes érdeklődés közepette adták elő a darabot. Két előadás is volt, másnap, csütörtök délután ifjúsági előadást is tartottak a fiataloknak. Tanárelnöküknek, Sík Sándornak tiszteletére estélyt is adott számos kulturális és közéleti szereplő meghívásával²⁰⁶ a kolozsvári egyetem rektora, Bartók György. Az eredeti tervek szerint Szent-Györgyi és Sík együtt utazott volna Kolozsvárra, erről a kolozsvári lapok örömteli beköszöntőt írtak, még a Magyar Nemzet is így tudósított, sőt hozzáfűzte azt is, hogy Szent-Györgyi az egyetemi ifjúság szervezkedéséről fog a kolozsvári diákszövetségben előadást tartani.²⁰⁷ De csak Sík Sándor kísérte el a fiatalokat így az estélyt is csak az ő tiszteletére tudták az egyetem vezetői megtartani. A *Délmagyarország* szerint Szent-Györgyi később utazott volna a társulat után Kolozsvárra autóval, ahol a kolozsvári egyetem felkérésére tartotta volna meg előadását a diákegységről.²⁰⁸ Ottlétéről, szerepléséről viszont semmi hír nem található a

²⁰² Szegedi diákok Hamlet előadása, *Rádió-Élet* 1941. április 11.

²⁰³ Szegi 1941.

²⁰⁴ Uo.

²⁰⁵ Paku (szerk.) 1941.

²⁰⁶ Ezen jelen volt Kemény János. Makkai Sándor Tamási Áron, Nyíró József a városi előkelőségek és az erdélyi tudományos élet számos kiválósága.

²⁰⁷ Lásd: Az alföld és az erdélyi ifjúság találkozása Kolozsvárott, *Magyar Nemzet* 1941. május 7. Ugyanezt a hírt erősítette meg a kolozsvári sajtó is. Lásd: A szegedi társulat, *Ellenzék* 1941, pontos dátum nélkül, CSML, SZEI-iratok, valamint a *Délmagyarország*. Lásd: A szegedi egyetemi színjátszók Hamlet-együttese elutazott Kolozsvárra, *Délmagyarország* 1941. május 6.

²⁰⁸ Lásd: *Délmagyarország* uo. A cikk szerint az együttes vonattal ment el május 5-én hétfőn és Szent-Györgyi május 7-án szerdán csatlakozott volna hozzájuk.

kolozsvári sajtóban. Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy Szent-Györgyi meggondolta magát és nem ment el oda, ahol Hóman szervezte meg az ifjúságot és megtiltotta, hogy az ottani diákok magyarországi egyesületnek legyenek a tagjai.²⁰⁹ Ezt támasztja alá Stachó Tibor kormánybiztos sajtónyilatkozata, amelyben beszámol arról, hogy már tárgyalt a pécsi és a két fővárosi egyetem vezetőivel és meg szeretné ismerni a kolozsvári felfogást is. *„Kolozsvárott ugyanis az a határozott óhaj nyilvánul meg, hogy a diákszervezetek az eddigi keretek között szeretnék tovább dolgozni és nem kívánják, hogy bármelyik országos szervezet Erdélyre kiterjessze működését.”*

Hozzáfűzte még: *„Tárgyalásaimban politikum nincs, az egyetemek iránti feltétlen tisztelet és az ifjúság iránti odaadó szeretet irányít a miniszter úr ama nézete szerint, hogy az egyetemi és főiskolai egyesületek működését a nemzet jövőd vezető értelmiségi rétegének tömörítését az egyetemek és főiskolák keretében és az ifjúság kezében biztosítsuk.”*²¹⁰

A kolozsvári előadásnak is óriási közönségsikere és elismerő sajtóvisszhangja lett. Talán az egyetlen bírálat volt a *Hírnök* című újságban P. Jánossy Béla²¹¹ kritikája. Módszertanilag kritizálta, hogy miért éppen a Hamletet adják elő a fiatalok. Szerinte az ő korukban Hamlet nem lehet a fiatalok példaképe, sem az elhatározás, sem a cselekvés tekintetében. *„Ma az akciók korát éljük, s ennek lendületét éppen maga a fiatalság diktálja.”* Ez a kor már nem terem Hamleteket, *„... hanem Hitlereket ad a világnak, akik nem a lét és nemlét kérdését feszegetik félórás dikciókban, hanem csak azt hirdetik, hogy lenni, élni és győzni.”* – írja.²¹² Sajnos a vatesi jóslat beteljesedett, hiszen hazánk Teleki Pál öngyilkossága után feltartóztathatatlanul sodródott a háborúba, az igazi „akciók” világába.

Volt még egy programpontja a SzEI-nek, amit sikerült még Szent-Györgyi rektorsága évében megvalósítani, az önálló sajtóorgánum megjelentetése. *Szegedi Hid* címen indult 1941. május 7-én a Szegedi Egyetemi Ifjúság lapja. A címválasztásban biztos közrejátszott az, hogy Szent-Györgyi közeli barátja Zilahy Lajos író hasonló

²⁰⁹ Nem tartjuk kizártnak a kultuszminisztérium részéről esetleg a szóbeli figyelmeztetést, de erre vonatkozóan semmiféle dokumentum nem került elő. Szent-Györgyi ugyanis mindig igyekezett eleget tenni a felkéréseknek. Ez a megtisztelő felkérés ráadásul a testvéregyetemtől érkezett.

²¹⁰ Nyári szünidőre készül az új diákszervezeti reform, Stachó Tibor műegyetemi tanár a kultuszminiszter megbízásából előkészítő tárgyalásokat folytat az érdekeltekkel és nyilatkozik a kormányzat elképzeléseiről, *Magyarország* 1941. május 7.

²¹¹ Pap Jánossy Béla (1883–1945) ismert erdélyi drámaíró, költő, szerkesztő, számos társaság tagja, tekintélyes kolozsvári személyiség volt akkoriban.

²¹² P. Jánossy 1941.

címmel szerkesztett hetilapot.²¹³ A cím természetesen szimbolikus hiszen a lap híd, kapocs akart lenni a diák, a tanár és az egyetem között és összekötni szándékozott a diákot az élettel a nemzeti hivatással. Ezt maga Szent-Györgyi emelte ki a lapban írt beköszöntőjében. Továbbra is nyomatékosan hangoztatta a SZEI szellemiségét: magyar, nemzeti és keresztény jellegét, hazafiságuk az egyetem patrónusának (Horthynak) és Telekinek a hazafisága. Ez az áldozatos, munkás hazafiság, melyet élni és nem hangoztatni kell. (Egy hónappal Teleki öngyilkossága után továbbra is ezt az álláspontot vallotta.) Kiemelte, hogy a cselekvő hazafiság lehet az ifjúság példaképe, aminek első lépése a kötelesség teljesítése. A SZEI felépítése is ezt fejezi ki, hiszen a hallgatók hivatásuk alapján tartoznak bele egy-egy közösségbe. (hivatasrendiség) Kitért az őket ért méltatlan támadásokra, amire számítottak, mert egy önálló és öntudatos diákság sok érdeket sért.²¹⁴ Az újság közéleti lapnak indult és Szent-Györgyi javaslatára maguk az egyetemisták írták, szerkesztették, adták ki, de minden számban adtak helyet valamelyik egyetemi tanárnak vagy közéleti személyiségnek. Így az első számban írással jelent meg Halasy-Nagy József egyetemi tanár, Tamási Áron író, de leközltek a sok diákírás között József Attila egy versét is. A lap változó időközönként jelent meg, Szent-Györgyi rektorsága idején egy példány készült el. Emellett elindítottak egy természettudományos szaklapot a Phlogistont is.

Szegeden tehát sikeresen elindult és működött a diákegység-szervezet, de Szent-Györgyi rektori székből való távozásával, ahogy majd később látni fogjuk, teljesen más irányt vett. A Szent-Györgyi által sikeresen elindított kezdeményezésről egyik résztvevője Kristó Nagy István, összefoglalóan így nyilatkozott: *„Szent-Györgyi példája és kezdeményezése nélkül az egyetemi-főiskolai ifjúság jóval nagyobb hányadát lehetett volna jobbra vinni, fasizálni a német és nyilas háborús törekvések áldozatává tenni.”*²¹⁵

14.4 A rektori működés „elismerése”

A Jugoszlávia elleni német támadás után a magyar csapatok megszállták és német hozzájárulással elfoglalták Muraközt, a Muravidéket, a baranyai háromszöget és Bácskát. A Délvidék visszafoglalása a szegedi egyetem életében is éreztette hatását. A tanév végére közel 150 egyetemi hallgató érkezett Szegedre, akiket el kellett szállásolni.

²¹³ Zilahy Lajos 1940–1944 között tulajdonosa és szerkesztője volt az angolszász orientációjú *Híd* című lapnak.

²¹⁴ Szent-Györgyi 1941b.

²¹⁵ Kristó Nagy 2001, 95.

A kultuszminisztérium államsegéllyel támogatta egy új leányinternátus fölállítását, a férfihallgatók részére pedig a régi kollégium kibővítését. Miközben minden oktató lelkesen egyetértett és ünnepelte a Délvidék „örvendetes hazakerülését”, Szent-Györgyi tanév végi összefoglalójában meg sem emlékezett róla. Ennek oka az volt, hogy a kultuszminisztérium biztosítani szándékozott a Délvidék fiatalságának számára a legcélszerűbb és legmegfelelőbb jogi oktatást, ezért a szegedi egyetemen a jogi kar kibővítését tervezte. Azonban a jogi kar visszaállítását annak intézményi kibővítésével szándékoztak megvalósítani. Elsősorban az Ítéltábla kibővítését tervezték úgy, hogy a kibővített ítélőtáblának vissza kell kapnia az egyetem központi épületét.²¹⁶ Már 1941 április végén megkezdődtek a tárgyalások ez ügyben a kultusztárcát képviselő Szily Kálmán, Szent-Györgyi Albert rektor, Tukats Sándor főispán, Pálffy József polgármester és Glattfelder Gyula püspök között.²¹⁷ Szent-Györgyi számára a központi épületnek az elvesztése, ahol a diákság szervezetei alig néhány hónapja kaptak helyet – éppen az ő javaslatára – a legellenszenvesebb megoldás lehetett. Valószínűleg úgy ítélte meg, hogy a Délvidék visszakerülése kínálta a lehetőséget a kultuszminisztériumnak arra, hogy Szegeden is a saját befolyását tudja érvényesíteni. Legalábbis az elkövetkező események ezt látszanak igazolni. Bár a kultusztárca úgy tervezte, hogy már a következő tanév kezdetén (1941 őszén) beindítja a jogi képzést Szegeden, erre még két évet várni kellett. De az ítélőtábla az egész központi épületet már 1942 szeptemberében megkapta, benne az ifjúsági szervezeteknek fenntartott második emeleti helyiségekkel. Így a Szent-Györgyi kezdeményezésére az előző évben kialakított SZEI helyiségek eltűntek. A kultuszminisztérium segítségével a város 20000 pengőt költött ezen helyiségek „rendbehozatalára.”²¹⁸

Mint korábban megjegyeztük Szent-Györgyi egyetemvezetői munkája során Horthy Miklós kormányzóban próbált támogatót szerezni. Rögtön az egyetem megnyitását követően az elkövetkezendő Miklós napon 1940. december 6-én vallásfelekezetek szerinti ünnepélyes hálaadó istentiszteleteken emlékeztek meg az egyetem névadójáról. Szent-Györgyi táviratot küldött Horthy kabinetirodájának, amiben legmélyebb hódolattal és tisztelettel legőszintébb szerencsekívánatait fejezte ki a róla elnevezett egyetem tanácsa, tanári kara és egész hallgatósága nevében méltóságos uruknak magas

²¹⁶ Ez valóban eredetileg az Ítéltábláé volt.

²¹⁷ Szily államtitkár Szegeden tárgyal a szegedi egyetem jogikarának visszaállításáról *Délmagyarország* 1941. április 29.

²¹⁸ 20000 pengőbe kerül a központi egyetem második emeletének rendbehozása, *Délmagyarország* 1942. szeptember 1.

névünnepe alkalmából.²¹⁹ A tanév folyamán is, ahogy fentebb említettük mindig hivatkozott Horthy azon iránymutatására, hogy a szegedi egyetem a természettudományok művelésének a helye kell, hogy legyen. A tanév végére személyes találkozóra is sor került, 1941. augusztus 6-án Gödöllőn Horthy fogadta Szent-Györgyit.²²⁰ Szent-Györgyi a tanévzáró ünnepségen így idézte fel a találkozót: „Mikor a szobájába léptem, felugrott a helyéről és ezekkel a szavakkal sietett elém: *Na mi van az egyetemmel? mutatván, hogy neki az egyetem szívügye és azt a sajátjának tekinti.*”²²¹ Szent-Györgyi részletesen beszámolt neki a diákok életéről, a diákegységről és az egyetem működéséről, amit Horthy türelmesen végighallgatott. Ekkor kezdődött el Szent-Györgyi személyes kapcsolata a kormányzóval, ami majd a háborúból való kiugrás kapcsán lesz a legintenzívebb, és nem Szent-Györgyin múlt, hogy közös erőfeszítésük nem lett sikeres.

Az eltelt időszak munkáját a kormányzat és Horthy is méltóképpen értékelte. A miniszterelnök javaslatára Horthy 1942. márciusában a Magyar Érdemrend Középkeresztjét adományozta három volt egyetemi rektornak Bartók György egyetemi tanárnak a Ferenc József Tudományegyetem, Szent-Györgyi Albert egyetemi tanárnak a Horthy Miklós Tudományegyetem és Vendl Aladár egyetemi tanárnak a m. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem volt vezetőinek „*a magyar tudomány szolgálatában szerzett kimagasló érdemei elismerésül*”.²²²

Szent-Györgyi maga egy itthon adott interjújában bölcs visszatekintéssel ezt nyilatkozta:

„*Sajnos az én tevékenységem már beszorult a két ütköző közé: a fasizmus és a 'régi jó magyar felfogás' közé.*”²²³ Egyúttal túl korainak és túl rövidnek tartotta magyar viszonyok között az ő törekvéseit: „*amikor Szegeden voltam rektor, rövid egy évig, akkor én is próbáltam ott a tanügyet is változtatni, de nem sok sikerrel, mert úgy beleette magát az emberekbe a régi gondolkodás, hogy túl nehéz volt egyszerre irányt változtatni.*”²²⁴

Rektorsága befejeztével, Szent-Györgyi más szakmai téren is kipróbálta magát. Szabadalmat adott be a Szabadalmi Bíróságnál „*Eljárás jól eltartható nagy C-vitamin*

²¹⁹ Lásd: CSML uo. 235/1940-1941.

²²⁰ Szent-Györgyi (szerk.) 1943, 38.

²²¹ Uo.

²²² *Szegedi Híd* 1942. március 10. o. Nem zárható ki Hóman hatása sem, hiszen a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem az ő támogatott egyeteme volt.

²²³ Kardos 1974. 54.

²²⁴ Kardos 1984,

tartalmú készítmények előállítására” címmel. Az S 18634 szám alatt bejegyzett találmány beadásának időpontja 1941. június 13, amely időpont a 2009-es évtől a Magyar Feltalálók Napjaként jegyzett nemzeti emléknap hazánkban. Mint ahogy korábban írtuk, a C.-vitaminra, magára, annak felfedezése idején nem adott be szabadalmat, hanem feltárta a tudományos világ előtt az eljárást. Évekkel később a C-vitaminból előállítható termékekre azonban, mint látható nem mulasztotta el ezt megtenni.²²⁵ Másik szabadalma is volt még folyamatban az „*Eljárás a flavon-csoportba tartozó anyagok előállítására címen*”.²²⁶

²²⁵ Szent-Györgyi vitaminveszteség nélküli paprikapor előállítására adott be szabadalmat. Ezt nemzeti terméké nyilvánítva, nagy külkereskedelmi jelentőségű terméknek tartotta. Lásd: Vajda 2014, 153.

²²⁶ Két újabb vitamin-találmányát jelentette be a Szabadalmi Bíróságnál Szent-Györgyi professzor, *Délmagyarország* 1941. augusztus 29. A flavonok kutatása Rusznyák István belgyógyászprofesszorral közösen végzett munka volt.

15. Ellenállásba kényszerülve

15.1 Szent-Györgyi prorektori tevékenysége

A Horthy Miklós Tudományegyetem második tanévére a Bölcsészettudományi kar jelölhetett egyetemvezetőt. Így lett az 1941/42-es tanévben Kogutowicz Károly földrajztudós, egyetemi nyilvános tanár a szegedi egyetem következő rektora. Az ő működésének legelején még érvényesült Szent-Györgyi szellemiségének hatása leginkább abban az intézkedésben, amely eltörölte a méltóságos uram megszólítást az egyetemen. Ez volt a távozó Szent-Györgyi egyik utolsó javaslata, amit az egyetemi tanács is jóváhagyott. Eszerint az egyetem tanárait a diákságnak a professzor úr megszólítással kell illetnie. A dékánokat dékán úrnak kell szólítani, az egyetem rektorát pedig Rektor Magnificus megszólítás illeti meg.¹ A professzor urak lemondanak méltóságos címzésükről, de azért ugyanazok maradnak működésükben, munkájukban, emberi értékeikben, tudományos rangjukban és tekintélyükben - indokolja az egyetemi tanács. A szegedi ifjúság reméli, hogy az egyetem kezdeményezése mihamarabb követendő példa lesz. Valóban ez az intézkedés a korabeli merev hierarchiára épülő magyar felsőoktatásban igen merész újítás volt és egyedülálló az országban. Sajnos az egyre jobban felgyorsuló háborús események elmosták a jelentőségét.

Szent-Györgyi rektori búcsúbeszéde kihangsúlyozta, hogy lelkét öröm tölti el, mert az egyetem ügyeit egy esztendőn át zavartalanul vezethette, *„amely esztendő a megértés, szeretet és konszolidáció esztendeje volt a Horthy Miklós Tudományegyetem életében. Az egyetem polgárai az elmúlt évben csöndesen dolgoztak, a csöndes, békességes munkát sem torzsalkodás, sem egyenetlenség, sem izgalom nem zavarta meg”*.² Az elkövetkező tanévben prorektorként működő Szent-Györgyi megállapítása vitathatatlanul igaz, hisz az ő rektorsága idején nem volt semmilyen diákzavargás az egyetemen. A helyébe lépő jobboldali gondolkodású és nacionalista beállítottságú Kogutowicz Károly a tanévnyitón azonnal közölte is a diáksággal szembeni elvárásait. Katonás fegyelmet, kötelességtudó komolyságot, keresztény és nemzeti

¹ A szegedi példa, *Friss Újság* 1941. szeptember 19. továbbá A szegedi egyetemen tilos a „Méltóságos uram!” *Délmagyarország* 1941.szeptember 18. Bár a *Friss Újság* a kezdeményezést a vallás- és közoktatási miniszternek tulajdonítja, mert ő rendelte el, hogy az elemi és középiskolákban nem szabad méltóságozni a tanulóknak tanáraikat és a tanítóikat.

² Ünnepléses külsőségek között nyitották meg a Horthy Miklós egyetem második tanévéét, *Délmagyarország* 1941. szeptember 23.

gondolkodásmódot vár el minden szegedi egyetemi polgártól.³ A háborús időkre tekintettel kihangsúlyozta, hogy csak csendes ünnepeket engedélyez, fokozottabb munkateljesítményt és lemondást vár el a hallgatóktól.⁴ A kultuszminisztérium ígéreteiben az új rektor vezette egyetemhez nagyvonalúbb volt, mint Szent-Györgyi rektorsága idején. Kilátásba helyezte a jogi kar felállítását, az egyetemi építkezések megkezdését és mezőgazdaságtudományi tanszék beindítását is Szegeden. Sőt Szily Kálmán államtitkár még egy Alföldi Tudományos Kutatóintézet felállítását is megígérte, ami Kogutowicznak régen dédelgetett álma volt.⁵ Az elképzelésekből azonban csupán a jogi kar újraindítása valósult meg, az is csak két év múlva, 1943. szeptemberében.

Szent-Györgyi életében a zsúfolt közszereplések után az 1941-es év vége a megállapodottság, a magánélet rendezésének ideje volt. Ismeretes, hogy első felesége Demény Kornélia 1939-ben egy amerikai út után, közös megegyezéssel az Egyesült Államokban maradt, azóta Szent-Györgyi egyedülálló volt és újszegedi bérelt villájában⁶ lányával, Szent-Györgyi Nellyvel lakott együtt. Első feleségétől hivatalosan 1941. szeptember 6-án vált el.⁷ Időközben szemet vetett egyik kollégája, Miskolczy Dezső ideg- és elmegyógyász professzor feleségére. Borbíró Márta és Szent-Györgyi egy hivatalos rendezvényen találkoztak és a köztük lévő kölcsönös szimpátia szenvedélyes szerelemmé alakult. Az akkor 31 éves Márta ráadásul már két gyermek édesanyja volt. A konzervatív szegedi közvélemény természetesen elítélte a viszonyt és Szent-Györgyit sok támadás érte ekkoriban.⁸ Szent-Györgyi is tisztában volt vele, hogy sokakat megbántott a kapcsolatuk (Miskolczy professzort, a gyerekeket), de ahogy életrajzírójának nyilatkozta „örülden beleszeretett” Mártába.⁹ Valószínűleg nagyon szenvedélyes lehetett a viszonzserelem is, mert Borbíró Márta nemcsak férjét, de gyerekeit is elhagyta Szent-Györgyi kedvéért. Férjétől Miskolczy professzortól 1941. augusztusában hivatalosan is elvált. Szeptemberben Szent-Györgyi is elvált első

³ Kogutovicz Károly dr.rektor: „Katonás fegyelmet, kötelességtudó komolyságot, keresztény és nemzeti gondolkodásmódot várunk el minden szegedi egyetemi polgártól” *Szegedi Napló* 1941. október 4.

⁴ „Gondoljatok szüntelen arra, hogy az ázsiai bolsevizmus vörös hordáival hadakozva testvéreink piros vére hull odakinn a harcmezőn.” – hangsúlyozta Kogutowicz. Lásd: *Szegedi Napló* 1941. október 4.

⁵ Kogutovicz Károly nyilatkozata a Horthy Miklós Tudományegyetem második esztendejéről, jogi kar, egyetemi építkezések, mezőgazdasági tanszék, *Délmagyarország* 1941. augusztus 30.

⁶ Szeged Gyapjas Pál u. 20. szám alatt, később ez az utca Bethlen Gábor utca lett, napjainkban Szent-Györgyi Albert nevét viseli.

⁷ R. W. Moss 2003, 131.

⁸ Wollemann Máriának, Szent-Györgyi egyik tanítványának személyes közlése. Wollemann Mária (1923-2019) orvosdoktor, egyetemi tanár, több jeles hazai kitüntetés birtokosa, Szeged 2019. évi díszpolgára.

⁹ R. W. Moss 2003, 131–132.

feleségétől, így már semmi akadálya nem volt annak, hogy elvegye feleségül a szabadkai hivatalnok családban született, délszláv származású fiatalasszonyt. Ilyen előzmények után érthető módon az esküvői szertartás szerény és visszafogott volt. 1941. október 18-án, szombaton Szent-Györgyi újszegedi házában csupán az anyakönyvvezető és két tanú jelenlétében, nyilvános ünnepség nélkül, de bensőséges hangulatban fogadott örök hűséget egymásnak a szerelmes pár.¹⁰ Valószínűleg ez a házasság lett Szent-Györgyi legsikeresebb házassága, ugyanis aggkorában életrajzírójának szívbemarkolóan úgy nyilatkozott, hogy – Márta halála után 25 évvel is – még mindig őt szereti.¹¹ Szent-Györgyi később feleségén és annak családján keresztül nagyon megkedvelte a délszlávokat, részben ezzel is magyarázható a szerb nép iránti több esetben is megnyilvánuló kitüntető figyelme és rokonszenve. Miskolczy Dezső professzort nagyon megviselték a történetek és csatlakozott azon néhány egyetemi tanárhoz, akik az áttelepülő Ferenc József Tudományegyetemmel együtt Kolozsvárra költöztek.¹² Munkásságát ott folytatta, magával víve két gyermeküket is.¹³

Szent-Györgyiék házasságkötésének napján egy tragikus esemény rázta meg az országos közvéleményt. A budapesti Duna-parton fekvő Carlton Szállóban 1941. október 18-án öngyilkosságot követett el két szegedi kötődésű fiatal. Horváth István 22 éves, másodévfolyamos bölcsészhallgató és Tóth Katalin 21 éves, harmadévfolyamos vegyészhallgató – mindketten a Horthy Miklós Tudományegyetemről – azért lettek öngyilkosok, mert, ahogy a búcsúlevélben írták, nem lehettek egymáséi. Az 1941. augusztus 8-án hatályba lépett ún. harmadik zsidótörvény¹⁴ ugyanis megtiltotta a vegyes házasságokat és büntetendő cselekménynek minősítette a zsidó és nem zsidó közötti nemi kapcsolatot is. Horváth István ugyan református vallású volt, de édesanyja révén a nürnbergi törvények szellemében zsidónak minősült. Tóth Kata szintén református volt, szülei azonban antiszemita gondolkodásúak voltak és ellenezték a két fiatal házasságát. A fiatalok a hatályos törvényben leküzdhetetlen akadályt láttak és elhatározták, hogyha

¹⁰ Dr. Szent-Györgyi Albert házassága, *Délmagyarország* 1941. október 19. A helyi lap tárgyilagosan megemlíttette Borbíró Márta előző házasságát is.

¹¹ R. W. Moss 2003, 214.

¹² Miskolczy Dezső mellett Várkonyi Hildebrand, Gyórfy István és Szentpétery Zsigmond professzorok költöztek át az egyetemmel együtt Kolozsvárra 1940 őszén. Lásd: Szent-Györgyi (szerk.) 1943, 143.

¹³ Egy fiú és egy lány gyermekük volt: Gábor és Ursula. Lásd: Moss 2003, 131.

¹⁴ A harmadik zsidótörvényt Bárdossy László miniszterelnöksége alatt fogadták el. *"A házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről"* szóló törvény (1941 évi XV. tc.) augusztus 8-án lépett hatályba. Az indokolásában náci terminológiát használó, nürnbergi típusú faji törvény – megszorításokkal – mindenkit zsidónak minősített, akinek két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született. Megtiltotta a vegyes házasságokat, és büntetni rendelte a zsidó és nem zsidó közötti nemi kapcsolatot.

már az életben nem is, legalább a halálban egymáséi lesznek.¹⁵ Mindkét fiatal a SzEI Színjátszó Társaságának tagja volt, a nagysikerű Hamletet Horváth István rendezte, Tóth Kata pedig Gertrudist alakította a drámában. Szent-Györgyit mélyen lesújtotta kedvenc diákjainak tragédiája és még évek múlva is azt fájlalta, hogy miért nem fordultak hozzá a fiatalok a problémájukkal, ő biztosan talált volna más megoldást.¹⁶ A források azt is közlik, hogy Horváth István származásának kérdése a SzEI tagságának revíziójakor vetődött fel. Ekkor derült ki, hogy Horváthnak bár édesapja öskeresztény, *”anyai ágon nem megfelelőek az okmányok”*¹⁷ A fennálló rendelkezések értelmében nem lehetett tagja a SzEI-nek, sőt a színjátszó társaságnak sem, legfeljebb vendékként működhetett közre a munkájában. Ezt a diszkriminációt tetézte még az augusztusi törvény, ami a fiatalpár szerelme elé is óriási akadályt gördített.¹⁸

A tragikus végkifejletű eseményt a jobboldali sajtó természetesen azonnal Szent-Györgyi ellenes támadásokra használta fel. A helyi lap, a *Szegedi Új Nemzedék* még nem személyesen Szent-Györgyit támadta, hanem az általa pártfogolt színjátszást. Tóth Kata rokonságának az volt a meggyőződése hogy a lelki egyensúly elvesztése az éjszakába nyúló Hamlet próbákkal kezdődött. Látva lányuk kimerültségét, a szülők állítólag írásban is bejelentették, hogy nem engedik fellépni a lányukat.¹⁹ A *Függetlenség* sokkal messzebb ment, amikor kijelentette, hogy a tragikus események azt igazolták, hogy *„... még sem volt helyes az a módszer, ami a Rotary klub elgondolásain alapult és vitaminbárokkal és színjátszó társaságokkal vonja el a magyar ifjúság figyelmét az égető, nagy nemzeti problémákról.”* Mert így a fiatalok lába alól kihúzták a magyar valóság talaját és ehelyett *beültették őket a vitaminbár angolos, zsidós foteljeibe.*²⁰ A támadásoknak, amelyekre Szent-Györgyi nem reagált mégis lett annyi következménye, hogy ifj. Horváth István megrendítő szegedi temetésén az egyetemi tanárok közül csupán Szent-Györgyi és Sík Sándor vett részt.²¹

¹⁵ Két szegedi húszéves diák megrázó tragédiája, Tóth Kata és ifj. Horváth István közös öngyilkosságot követett el, *Délmagyarország* 1941. október 23.

¹⁶ Lásd: Kardos 1984, 144.

¹⁷ Mi volt a szegedi Hamlet-előadás diákrendezője és Tóth Kata bölcsészhallgatónő tragikus drámájának igazi háttere, *Esti Kurir* 1941. október 20..

¹⁸ Nem szeretnénk belebonyolódni annak taglalásába, hogy Horváth István szélsőségekre hajló természete mennyire játszott közre a tragédia megtörténtében. Lásd Marton – Pap 2017, 347–348. Sajnos a házassági jognak ez a módosítása és a vele kapcsolatos fajvédelmi rendelkezések személyes tragédiák sokaságát okozták akkoriban hazánkban.

¹⁹ Tóth Katalin szülei előtt még mindig érthetetlen lányuk tragikus tette, Ki felelős a megrázó tragédiáért, *Szegedi Új Nemzedék* 1941. okt. dátum nélkül, SzEI-iratok

²⁰ Szegedi tragédia, *Függetlenség* 1942. április (dátum nélkül), lásd: SzEI iratok.

²¹ Eltemették ifj. Horváth Istvánt, *Délmagyarország* 1941. október 23.

Az esemény hatására 1941. október 19-én Kogutowicz Károly rektor feloszlatta a szegedi egyetemi ifjúsági egyesületek kebelében működő színjátszó társulatot, azért, mert az szerinte „veszélyes eszméket terjesztett”. Nem titkolt célja volt az ifjúságot Szent-Györgyi irányítása alól felszabadítani és nemzeti irányba terelni. Büszke volt – későbbi nyilatkozatából kiderül – hogy kiséperhette a SzEI-ből a liberális elemeket és újra a nemzeti jobboldal szolgálatába állította.²²

Szegeden annyira felfokozódott az antiszemita hangulat, hogy az egyetemi hallgatók tüntetéssel követelték valamennyi zsidó hallgató eltávolítását az egyetemről.²³ Kogutowicz rektor átvette a hallgatók követelését tartalmazó memorandumot és vállalta a közvetítést a követelés teljesítése érdekében az egyetemi tanács és a kultuszminisztérium felé. Noha az egyetemi tanács ellenállt,²⁴ de Kogutowicz nagyon erősen és sikeresen támogatta a diákság követelését, amit a Szent-Györgyi alapította SzEI is aláírt. Ezt követően pedig a szintén Szent-Györgyi támogatásával életre hívott Szegedi Híd júniusi számában közölte a jelszót: „*Numerus nullus iudeorum a szegedi egyetemen*”.²⁵ Elképzelhetjük, hogy milyen szomorúsággal tölthette el ez Szent-Györgyit, aki a fiatalság nevelőjeként a legfontosabb célnak az önálló véleményalkotásra képes emberek kinevelését tartotta és most neveltjeit is (a SzEI tagságot) magával ragadta a kirekesztő, antiszemita magatartás.

A fenti események során Kogutowicz rektor együttműködése az Egyetemi Tanáccsal, a folyamatos konfliktusok miatt lehetetlenné vált, ezért 1942 június 23-án – a tanács egyhangú elfogadása mellett – lemondott rektori tisztségéről. Azonban Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter méltányolta Kogutowicz antidemokratikus gondolkodását és ténykedését, és nem fogadta el a lemondását, azaz visszaállította tisztségébe.²⁶ Erre az Egyetemi tanács úgy reagált, hogy testületileg egyhangú határozattal lemondott²⁷ s a rektor két hónapon át egyedül irányította az egyetemet, a választott testület teljes mellőzésével. A Horthy-korszak történetében nem volt példa hasonló esetre.

²² Gödényi Zoltán 1944.

²³ A tiltakozást 3 délvidéki zsidó orvostanhallgatónak a megengedett számarányon felüli (6%) felvétele váltotta ki. Az antiszemita hallgatók első lépésben ezen zsidó hallgatók elbocsátását követelték, majd az összes zsidószármazású hallgatóét, sőt a zsidó származású egyéb egyetemi alkalmazottak elbocsátását is. Lásd: Tüntetés a szegedi egyetemen három délvidéki zsidó orvostanhallgató felvétele miatt. Dr. Kogutowicz Károly nyilatkozata, *Délmagyarország* 1942. március 18.

²⁴ Szombaton este Kogutowicz Károly dr. rektor közölte az ifjúsággal a Tanács határozatát, Szegedi Napló 1942. március 22.

²⁵ Numerus nullus iudeorum a szegedi egyetemen! Szegedi Híd 1942. június

²⁶ Szabó – Zallár 1989, 190. sz. dokumentum, 303–306. o.

²⁷ Uo.

Szent-Györgyi a folyamatos támadások ellenére sem veszítette el azt a képességét, hogy tárgyilagosan szemlélje a politikai eseményeket és szellemi körökben fáradhatatlanul felhívja a figyelmet az egyén felelősségére az események alakításában. Budapesten a Collégium Hungaricum Szövetség Gellért Szállóban rendezett társasvacsoráján kihangsúlyozta, hogy nagy felelősség nyugszik a kultúra embereinek vállán²⁸ „*most amikor az egész világ vajúdik és katasztrófa felé halad nagy sebességgel.*” ekkor lenne nagy szükség a tudomány és kultúra embereinek igazi összefogására De nem csak a világ, hanem a kultúra is katasztrófa előtt áll, ebben a helyzetben csak a nagy emberi ideálok tudják megmenteni a világot.²⁹

15.2 Kapcsolat az ellenállással

Szent-Györgyi antifasiszta és demokratikus gondolkodása leginkább rektorságának köszönhetően országosan ismertté vált. Ezzel egy időben az ország háborúba sodródása³⁰ bizonyos polgári ellenzéki köröket konkrét cselekvésre ösztönzött. Alpáry Imre³¹ kezdeményezésére létrejött egy politikai csoportosulás, amely egyfajta közbülső helyet foglalt el a társadalompolitikai térképen és az volt a célja, hogy a megfelelő időben hatékonyan tudjon beleszólni majd a politika alakulásába.³² Pártot akartak szervezni, aminek élére neves személyiséget szerettek volna megnyerni. Szent-Györgyre esett a választásuk, akinek egyetemvezetői tevékenysége és antifasiszta meggyőződése országosan ismert volt. Alpáry kapcsolatba került Fráter Iván és Székely Miklós belügyminiszteri tanácsosokkal, Erődy Harrach Tihamér és Szladits Károly egyetemi tanárokkal és Andorka Rudolffal.³³ Valószínűleg ezen kis csoport döntéseként Fráter Iván 1941 decemberében vagy 1942 januárjában fel is kereste Szent-Györgyit, hogy csatlakozzon hozzájuk. Fráterék elképzelése szerint polgári demokratikus programú pártot kell alapítani, aminek stratégiai célja a háború utáni demokratikus államrend megteremtése kell, hogy legyen. Szent-Györgyi ezzel egyetértve felvázolta saját politikai elképzeléseit is: a háború következményeként a kelet-európai régióban

²⁸ Itt is tetten érhető J. Benda filozófiájának hatása Szent-Györgyi gondolkodásában.

²⁹ Szent-Györgyi professzor a kultúra hivatásáról, *Délmagyarország* 1941. június 19.

³⁰ A legfőbb politikai események 1941-ben: 1941. június 26. Magyarország hadüzenete a Szovjetuniónak, 1941. dec.07 Anglia hadüzenete Magyarországnak, 1941. dec.07.-Bárdossy László jegyzéke az USA-val való hadiállapotról.

³¹ Alpáry Imre hevesi szolgabíró (1915–1936), később kereskedelmi minisztériumi tisztviselő volt.

³² M. Kiss 1983, 113–114.

³³ Andorka Rudolf (1891–1961) diplomata, tábornok. Teleki Pál miniszterelnök halála után azonnal lemondott spanyol nagyköveti pozíciójáról és a magasabb katonai kinevezéseket is visszautasította, inkább nyugdíjba vonult. Ekkor került kapcsolatba több náciellenes, demokratikus csoporttal.

nagyarányú szovjet előretöréssel kell számolni. Ezzel együtt erőteljes balratolódás is várható, ezért Magyarországon is a polgári demokratikus fejlődés elkerülhetetlen. Szent-Györgyi úgy gondolta, hogy a Szovjetunió is 1936 óta egy polgárosodó állam, nem lesz nehéz a szintén polgárosodó Magyarországnak vele a kapcsolatot felvennie.³⁴ Valószínűleg ezen véleménye kialakulásában közrejátszott az, hogy 1935-ben részt vett egy Pavlov által összehívott élettani kongresszuson Leningrádban és kellemes benyomásokat szerzett a Szovjetunióról, különösen a tudomány ottani támogatottságáról.³⁵

Kidolgoztak egy közös programot: kitűzött céljuk volt a törvényhozás megreformálása, földosztás megvalósítása, 300 holdon felüli földbirtokok államosítása,³⁶ gyárak államosítása, de itt az 50 főt foglalkoztató üzemeket még magánkézben hagyták volna.³⁷ Kapcsolatba léptek, Peyer Károllyal, Tildy Zoltánnal, Varga Bélával, Kovács Imrével, Sigray Antallal, Rassay Károllyal, Baranyai Lipóttal, Supka Gézával, Schrecker Rudolffal, Karácsony Sándorral, Kabók Lajossal, Szakasits Árpáddal, Chorin Ferencel.³⁸ (Közülük többeket meg is nyertek ügyüknek.) Növelték a mozgalom bázisát, szervezkedés folyt a Kereskedelemügyi Minisztériumban, a Honvédelmi Minisztériumban, Belügyminisztériumban, a Rendőrségen és Budapest város hivatali apparátusában. Így kerültek kapcsolatba báró Kruchina Viktorral és rajta keresztül Dezsényi Miklós folyamörtiszttel. A politikai mozgalommá vált szervezkedés Szent-Györgyiről kapta a nevét is: Szent-Györgyi Ellenállási Szervezet lett, rövidítve SZESZ.

Hamarosan felvették a kapcsolatot a Nemzeti Demokrata Párt vezetőivel Vázsonyi Jánossal és Bródy Ernővel. Sőt az NDP betagozódott a SZESZ-be úgy, hogy megtartotta szervezeti önállóságát, de Vázsonyi János tagja lett a SZESZ vezetőségének is.³⁹ Alpáry és Szent-Györgyi létrehoztak egy új pártot Radikális Demokrata Párt néven, de az NDP szervezeti önállóságát csak akkor adta volna fel, ha ez az új párt már politikai realitássá vált.

³⁴ M. Kiss 1983, 114.

³⁵ Lásd értekezésünk 93–94 oldalát.

³⁶ A kisajátításért állami kártérítés járt volna.

³⁷ M. Kiss 1983, 114.

³⁸ Uo. Chorin Ferencnél Szent-Györgyi többször is vendégeskedett. Lásd Srasserné – Bán 1999 38-40. Mégsem tartjuk valószínűnek, hogy Chorin Ferenc egyet értett volna egy központi államosítási programmal, valószínűnek tartjuk azonban, hogy Szent-Györgyi személyét garanciának láthatta egy antifasiszta, később demokratikus átalakulás végrehajtására.

³⁹ M. Kiss Sándor szerint az éppen válságban levő NDP-nek kapóra jött a Szent-Györgyi fémjelzte politikai mozgalomba való betagozódás, mert így nem gyengült tovább a párt. Lásd: M. Kiss 1983, 115.

Sajátosan egyedi politikai mozgalom volt a SZESZ. A kormánykörök előtt nem volt titok, hogy Alpáry és Fráter Szent-Györgyi nevében szervezkednek, sőt politikai arcukat sem lehetett titok, de a SZESZ egészen a német megszállásig, azaz 1944. március 19-ig legálisan működhetett. A szervezkedés azonban mégis illegálisan folyt. Egyre határozottabb politikai célokat tűztek maguk elé: egy olyan befolyással bíró pártot létrehozni, amely képes a politikai hatalom átvételére, az ország irányítására. Vértelen hatalomátvitelben gondolkodtak és a háborúból való kiugrást is vértelen módon képelték el. Úgy gondolták, hogy Horthy szerepe ennek a vértelen kiugrásnak a végrehajtására korlátozódik, majd el kell tűnnie a politikai porondról. A hatalomátvitel utáni, miniszterelnök-jelöltjük Szent-Györgyi Albert volt. Közben folyamatosan bővült a mozgalom bázisa: csatlakoztak hozzájuk többek között az Ipariskolából, a Kereskedelemügyi Minisztériumból, a Teleki Intézetből, de ügyvéd, revizor, orvos is beállt soraikba, és természetesen Szent-Györgyi íróbarátja Zilahy Lajos, valamint Kruchina Viktor nővére Sperr Frigyesné, Kruchina Hilda.⁴⁰

Felvetődik a kérdés az olvasóban, hogy vajon miért csatlakozott egy Nobel-díjas tudós egy ilyen vegyes összetételű csoportosuláshoz? A magyarázat nagyon egyszerű: a korabeli politikai elit nem fogadta be maga közé.⁴¹ Szent-Györgyi demokratikus gondolkodása pedig nem tett különbséget születés alapján ember és ember között, csak a közös cél, az elért eredmények tekintetében. Ezen felül Szent-Györgyi –mint már kifejtettük – kezdetektől fogta náciellenes volt. Ezért szíves örömet csatlakozott egy olyan politikai mozgalomhoz, aminek egyik célja a fasizmus elleni küzdelem volt, másik pedig hazánkban egy demokratikus államrend megvalósítása. Mindkettő a legóhajtottabb politikai cél volt a számára. Ráadásul Alpáryék őt, mint országosan ismert és nemzetközileg is elismert tekintélyt kérték fel vezetőnek, ami megfelelt az ő régóta vágyott politikai (kezdetben kultúrpolitikai) ambícióinak. Az egyre inkább fasizálódó közhangulat is, amire éppen Szeged szolgáltatott példát akkoriban, egyre inkább az ellenállás irányába sodorta őt.

Miközben a hazai politikai helyzet Szent-Györgyit ellenállásba kényszerítette, aközben a nemzetközi tudományosság nem fukarkodott a további elismerésekkel. 1942. május 31-én a 700 éves olasz padovai egyetem díszdoktorává választotta őt. A döntés egyhangúlag történt, Szent-Györgyinek a biokémia területén végzett több évtizedes munkásságáért. Ez volt Szent-Györgyi harmadik díszdoktori kitüntetése: először Szeged

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Tudjuk, hogy az egyedüli, vele együttműködő politikus Klebelsberg Kuno kultuszminiszter volt.

városa jutalmazta az elnyert Nobel-díjat ezzel az elismeréssel, majd a párizsi Sorbonne tisztelte meg ezzel a kitüntetéssel.⁴² A szintén nagyon régi padovai egyetemnek, ami a harmadik volt a sorban, Szent-Györgyi professzor volt a legelső magyar kitüntetettje.⁴³ Egy svájci újság az izommozgások terén végzett kutatásait méltatta, kiemelve, hogy Szent-Györgyi ezen a területen is mostanában teljesen új irányt szab a kutatásnak.⁴⁴

15.3 Az isztambuli küldetés

15.3.1 Előzmények

Az 1942-es év folyamán Szent-Györgyi aktívan bekapcsolódhatott a napi politikába is. Ott találjuk a nevét a Magyar történelmi Emlékbizottsághoz csatlakozni szándékozó tagok listájában.⁴⁵ Állítólag rendszeresen feljárt Budapestre és részt vett azokon az összejöveteleken, amiket a szociáldemokraták és a kisgazdák tartottak a parlamenti és a sajtópolitika összehangolása végett. Ezeken az összejöveteleken Andorka Rudolf és Szent-Györgyi képviselte a „haladó értelmiséget”⁴⁶ Szent-Györgyi ezt soha nem említette nyilatkozataiban, de életrajzírója tudni véli, hogy 1942 karácsonyán csatlakozott az értelmiségiek által szervezett Magyar Nemzeti Függetlenségi Fronthoz⁴⁷ is. Nagyon valószínű, hogy ezekben a politikai körökben értesülhetett egy, vagy több – a szövetséges titkosszolgálatról érkező – ún. Davidson-levél tartalmáról. Basil Davidson⁴⁸ Isztambulból levelet küldött Szakasits Árpád és Kovács Imre részére. A levél birtoklása és a szövetségesekkel való együttműködés miatt Szakasitsot le is tartóztatták, erről, valamint az előzményeiről biztos értesült Szent-Györgyi. A levél tartalma a következő volt: Nem igaz, hogy az angolszász hatalmak

⁴² A padovai egyetem díszdoktorává avatja Szent-Györgyi Albertet, *Délmagyarország* 1942. május 27.

⁴³ Szent-Györgyi Albert hazaérkezett Páduából, *Délmagyarország* 1942. június 21.

⁴⁴ Svájci lap Szent-Györgyi kutatásairól, *Délmagyarország* 1942. december 29. Szent-Györgyi a harmincas évek végén kezdett el munkatársaival izombiokémiai kutatásokat végezni. Az ezzel foglalkozó közlemények már 1940-ben megjelentek.

⁴⁵ Lásd: Pintér 1975, 63. Az első tervezet 51 aláírója között, ott van Szent-Györgyi neve, de a Szekfű Gyula lemondása utáni végleges listában már nincsen. Lásd: Pintér 1975, 67–68.

⁴⁶ Lásd: Erdődy 1945, 83. Résztvevők voltak többek közt Peyer Károly, Szakasits Árpád, Kéthly Anna, Szeder Ferenc, Tildy Zoltán.

⁴⁷ Lásd: Moss 2003, 149. Az elnevezés helytelen, itt egy kezdődő, illetve újjáéledő ún. „Függetlenségi Frontról” van szó, amely egy ellenzéki antifasiszta tömörülés volt, tagjai között sok értelmiséggel. Vö. C. A. Macartney 2006, II., 164–165. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front 1945 utáni politikai alakulat volt.

⁴⁸ Basil Davidson újságíró, a Reuters hírügynökség budapesti tudósítója, a Special Operation Executive (SOE) angol titkosszolgálat magyarországi képviselője. Hazánkban 1939 késő ősztől Teleki Pál miniszterelnök öngyilkosságának idejéig tartózkodott. Beszervezett embere volt Auer Pál és Szakasits Árpád is. A levél kézbesítője Miske Genstenberger bárónő volt, az isztambuli magyar konzul angol származású felesége.

lemondtak Közép- és Délkelet-Európáról a bolsevizmus javára. A szovjetek nem avatkoznának bele ezeknek az országoknak az ügyeibe, ha ezeket valóban népi kormányok vezetnék. A három szövetséges állam között ebben teljes az egyetértés. Ugyanakkor a három szövetséges állam egyike sem óhajtja, hogy Horthy uralma tovább folytatódjék, még kevésbé a Habsburg restaurációt vagy olyan rendszert, ami az utolsó pillanatban hirtelen áll át. Mivel a jelenlegi rendszerre nem támaszkodhatnak, ezért Magyarországon belül keresnek szövetségeseket. Erős ellenzékét szeretnék, amely a háború folyamán megerősödhet és a megfelelő időben képes lesz a hatalmat átvenni. Ezért óhajtják a Népfront kialakulását, amelyet a szövetségesüknek tekinthetnek. Szakasitsot arra kéri, hogy küldjön egy megfelelő személyt Londonba és Washingtonba az érintkezés fenntartása céljából.⁴⁹ Ilyen módon Szent-Györgyi tökéletesen tisztában volt a szövetségesek Magyarországgal szembeni, az átállásra vonatkozó elvárásaival.

Ismerve Szent-Györgyi demokratikus beállítottságát 1942 végén Kállai Gyula, a Népszava akkori főszerkesztője, később ismert kommunista politikus is megkereste Szent-Györgyit. Azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy írjon cikket a Népszava karácsonyi számába. Szent-Györgyi eleget tett a felkérésnek és mikor a politikus otthonában meglátogatta, már át is adta a kész írást. Az írásmű teljesen apolitikus, a tudományos felfedezésekről szól. A cikk meg is jelent a Népszava 1942. december 25-i számának „*A Holnap Magyarországa felé*” című mellékletében „*Beszélgetés Szent-Györgyi Albert professzorral a tudományos felfedezésről*”⁵⁰ címmel az ünnepi melléklet első cikkeként. Az írásműben egyetlen politikai jellegű utalás nincs, de a bevezetőben Kállai Gyula összekapcsolja Szent-Györgyit az ipari munkássággal.⁵¹

Kállai visszaemlékezése is azt igazolja, hogy Szent-Györgyi szimpatizált ugyan a szocialista rendszerrel,⁵² de csak akkor, ha támogatja a tudományt. Szent-Györgyi témaválasztásával valószínűleg inkognitóban akart maradni, hiszen ekkor már javában

⁴⁹ Lásd C A. Macartney 2006, II., 136. Kiemelés a szerzőtől.

A levelet Szakasitsék letétbe helyezték egy ügyvédnél, de a Népszavánál történt házkutatáson megtalálták a letéti bizonylatot majd a levelet, ennek köszönhetően Szakasitsot letartóztatták. Az ügyben érintett Kéthly Anna és Peyer Károly mentelmi jogának felfüggesztését Kállay Miklós miniszterelnök akadályozta meg

⁵⁰ Ezt a témát később amerikai emigrációja idején megírta angolul is *On scientific creativity* címmel. Lásd Szent-Györgyi 2017b.

⁵¹ „*A szervezett ipari munkásság a tudomány és a haladás nagy úttörőjének kijáró tisztelettel és megbecsüléssel őrzi magában Szent-Györgyi Albert nevét*” Lásd: *Népszava* 1942. december 25.

⁵² Szent-Györgyi úgy nyilatkozott, hogy neki nincs kifogása a szocializmus ellen, ha a tudományt ott is támogatják, csak Kállaiék jól csinálják azt. Korábbi tapasztalatai alapján a Szovjetunióban a tudomány nagy támogatásban részesül. Lásd: Kállai 1980, 484.

folytak az ellenállási szervezkedések. Másrészt nem akart szembeszökően elköteleződni a baloldal mellett, hiszen egy polgári demokratikus átalakulásban reménykedett. Nem találtunk arra sem forrást, hogy részt vett volna a Népszava „Kiáltványának”⁵³ megfogalmazásában, a fenti egy írásművénél többet nem adott az újságnak.

Szent-Györgyit, a tudóst ekkor már a megszállottsággal végzett szakmai munka sem tudta eltántorítani a féllegálisan végzett politikai tevékenységtől. A közben lezajlott háborús események is erre inspirálták. 1943 tavaszán a németek sztálingrádi és afrikai veresége után kialakult az az általános reménybeli várakozás, hogy Sztálingrádot hamarosan a nyugati hatalmak balkáni partraszállása fogja követni. Ez felerősítette a németbarát kisállamok béketapogatódzásait a szövetségesek irányába, a kormány, az ellenzék és ellenállás köreiből egyaránt. A csatlós államok képviselésében több küldött, követ is kereste a kapcsolatokat a szövetségesekkel, leginkább a semleges államok területén levő konzulátusok útján. Így lett a béketapogatódzások közkedvelt színtere Svájc, valamint Svédország (Stockholm), Portugália (Lisszabon) és Törökország (Isztambul, Ankara).⁵⁴

Természetesen a Kállay-kormány is igyekezett lehetőséget találni a szövetségesekkel való kapcsolatteremtésre. Már 1942 kora őszen a kormány Stockholmba küldte a Magyar Revíziós Liga berlini titkárát, Gellért Andort, hogy a Berlinből Stockholmba költözött amerikai követség munkatársaival vagy volt berlini angolszász tudósítókkel felvegye a kapcsolatot. Gellért sikeresen teljesítette feladatát és át is adott Francis Cunningham amerikai követségi titkárnak egy Ullein-Reviczky Antal sajtófőnök által kidolgozott és Kállay által jóváhagyott magyar javaslatokat tartalmazó okiratot. E szerint a magyar csapatok nem tanúsítanak semmiféle ellenállást, ha az angolszász csapatok elérik a magyar határt, nem teljesítik a németek gazdasági követeléseit és nem küldenek több katonát a keleti frontra. (A kint lévő alakulatokat pedig fokozatosan visszahozzák.)⁵⁵

15.3.2 Előkészületek

⁵³ Moss számontart egy ilyen közös kiáltványt, de ez nem található a napilapban. A melléklet egy cikkgyűjtemény, amelyben jeles személyiségek, politikus, tudós, művész felvázolják a jövőről gondolt elképzeléseiket. A szerzők között volt még Szekfű Gyula, Peyer Károly, Szeder Ferenc, Kéthly Anna, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Kmetty János, Bajcsy Zsilinszky Endre stb.

⁵⁴ Idesorolhatjuk még a Vatikánt is, ahol az ottani magyar követ biztosította a pápát Magyarország békevágyáról és külpolitikai korlátoltságáról. Lásd: Juhász 1973. 518. Ugyancsak a Vatikánban vette fel a kapcsolatot a volt londoni követ (Barcza György) a vatikáni angol követtel. Lásd: Juhász uo.

⁵⁵ Szelke 2016, 99–101.

Szent-Györgyit 1942 decemberében meghívták előadást tartani az isztambuli egyetemre. 1943. február 12-én „*Az élet kémiája*” címmel tartott előadást az egyetem előadótermében, Az ötszáz főre méretezett teremben mintegy ezren gyűltek össze meghallgatni Szent-Györgyit. Erről tudósít az MTI a helyi lapban is, sőt részletesen beszámolt Szent-Györgyi törökországi sikereiről, méltatásáról.⁵⁶ Az előadás tartására szóló felkérés kínálta a fedőeseményt a szövetségesekkel való kapcsolatfelvételre, aminek ötlete Szent-Györgyitől eredt, de az előkészületi munkákat az ellenállási szervezet vállalta fel. Ezt látszik megerősíteni Alpáry Imre nyilatkozata is

Alpáry szerint „*Az ügy érdekében a segítségünkkel utazott ki Isztambulba és ott eredményes tárgyalásokat folytatott a szövetségesekkel.*” Ezt erősíti meg Szent-Györgyi visszaemlékezése is. Az 1943.-as év elején felkereste őt Alpáry Imre és szóba került Szent-Györgyi törökországi útja. „*Alpáry hozott össze ellenzéki politikusokkal és ő tette lehetővé törökországi utamat, ahol sikerült megállapodást kötnöm a szövetséges hatalmak illetékes tényezőivel.*”⁵⁷

Mindkettő nyilatkozatban Alpáry segítése szerepel, de több levéltári dokumentum szerint Fráter Iván volt a kivitelező. A cél érdekében Fráter először gróf Sigray Antallal hozta össze Szent-Györgyit, mivel Sigray jó barátságot ápolt az akkori török követtel, akinek az együttműködésére mindenképpen szükségük volt. Ezek után Fráter közönséges polgári útlevelet szerzett Szent-Györgyinek, hogy még a látszatát is elkerüljék annak, hogy hivatalos megbízásból vagy politikai célból utazik. A szükséges vízumokat is tudományos céllal utazó személy részére szerezte meg.⁵⁸

Határozottan szeretnénk cáfolni azt a téves felfogást – aminek az elterjedéséért a magyar szórakoztató irodalom⁵⁹ a felelős – hogy Szent-Györgyit gróf Bethlen István kérte volna fel az útra. Amint korábban már kifejtettük, Szent-Györgyi nem tartozott a magyar politikai elit preferált emberei közé. Bethlennek, mint a jobboldali ellenzék

⁵⁶ Szent-Györgyi Albert nagy sikerű előadása az isztambuli egyetemen, *Délmagyarország* 1940. február 14. és A török újságok nagy sikerű méltató cikkei Szent-Györgyi Albertről, *Délmagyarország* 1940. február 20.

⁵⁷ M. Kiss 1983, 115. M. Kiss Sándor birtokában vannak Szent-Györgyi ebben a témában neki írt levelei. Onnan való az idézet is.

⁵⁸ Lásd: Tényálladáki jegyzőkönyv ÁBTL-3.1.9.-V-118227/64

⁵⁹ Wisinger István ismert dokumentumregényében él ezzel az ötlettel. Lásd: Wisinger 2016, 125-128. Wisinger szerint gróf Bethlen István egy kormányküldöttség tagjaként utazott el(!)Szent-Györgyihez és személyesen(!) kérte fel a titkosszolgálati munkára. Wisinger tévedését az sem kisebbíti, hogy Moss is említ ilyesmit a könyvében. Lásd: Moss 2003, 150–151. Szent-Györgyi önéletrajzi írásaiban, a felkérést illetően, általánosítva fogalmaz, nem említ konkrét neveket. „*És később, amikor a második világháború alatt a vezető magyarok egy csoportja titokban megkeresett és felkért, tegyek valamit azért, hogy Magyarországot Németország karmai közül kimentsük, egy állítólagos előadás ürügyén Isztambulba mentem...*” Lásd: Szent-Györgyi 2017d, 99.

vezérének pedig, éppen Szent-Györgyi sikeresnek vélt útja után, megvolt a maga kiküldöttje, Schrecker Károly⁶⁰ személyében a szövetségesekkel való együttműködés érdekében.

Szent-Györgyi tehát a demokratikus ellenzék nevében és megbízásából készült tárgyalni Isztambulban. Andorka Rudolf szerint⁶¹ Alpáry ötlete volt az is, hogy Szent-Györgyi miniszterelnök-jelöltként lépjen fel a tárgyalásokon. Ez cseppet sem meglepő, hiszen Szent-Györgyi már korábban a SZESZ miniszterelnök-jelöltje volt. Szent-Györgyi szívesen vállalta ezt a megbízást, hiszen küldetésének súlyát növelte vele.

15.3.3 Kapcsolatfelvétel Kállay Miklós miniszterelnökkel

A kormánnyal való kapcsolatfelvételt⁶² feltehetően Andorka Rudolf javasolta Szent-Györgyinek, amit ő a Szegedy-Maszák Aladárral való,⁶³ egyeztetés formájában indítványozott neki. Szent-Györgyi tehát – ha nem is Szegedy-Maszákon keresztül – de felkereste Kállay Miklós miniszterelnököt és tájékoztatta tervbe vett útjáról. A tudós így emlékszik vissza: *„Éreztem, hogy több hasznom válna abból, ha nem pusztán magánemberként mennék Isztambulba, és szerencsét próbáltam. Elmentem Kállay Miklós miniszterelnökhöz, és beszámoltam a terveimről. Kállay látszatra náci volt, de én azt tartottam róla, hogy jóra való magyar ember, aki csak a lehetőségre vár, hogy országát átvigye a másik oldalra. Gyanúm igaznak bizonyult. Ahelyett, hogy letartóztatott volna, arra kért, képviseljem, és adjak át bizonyos üzeneteket a szövetséges hatalmaknak. Isztambulban.”*⁶⁴ Szent-Györgyi valószínűleg azért kereste fel Kállayt, mert szerette volna, hogy utazása félhivatalos legyen. Kállayéknak is kapóra jött Szent-Györgyi terve, hiszen mindent elkövettek akkoriban, hogy több helyen, sok szál kézben tartásával megpróbálják felvenni a kapcsolatot a szövetségesekkel. Így

⁶⁰ Schrecker Károly Bethlen megbízásából 1943. áprilisában érkezett Isztambulba, ahol az ankarai holland nagykövet közvetítésével szándékozott beszélni az angol nagykövettel. Azonban a nagykövet nem fogadta, így holland közvetítéssel csak egy emlékiratot tudott eljuttatni a diplomatához. Lásd: Szelke 2016, 109.

⁶¹ „I. 20. Délben Szent-Györgyi jött hozzám. Alpáry beugratta, hogy ő a jövő miniszterelnöke, s erről egészen nyíltan beszélt. Hangsúlyoztam neki, hogy csak a hasonló felfogású, tiszta emberek összefogásáról van szó, hogy ezekből ki jut kormányhatalomra azt az adott helyzet dönti el.” Lásd: Andorka 1978, 286.

⁶² Andorka 1978, 287.

⁶³ Szegedy-Maszák Aladár (1903–1988) angolszász orientáltságú diplomata, ekkor a Külügyminisztérium politikai osztályának a vezetője. 1943-ban jelentős szerepet játszott a Kállay-kormány különbéke megkötésére irányuló titkos tárgyalásában. Szegedy – Maszák visszaemlékezéseiben arról ír, hogy nem tudott Szent-Györgyi útjáról. Lásd: Szegedy-Maszák 1996, 193.

⁶⁴ Szent-Györgyi 2017d. 99.

Szent-Györgyi valóban kettős küldetést teljesített Isztambulban.⁶⁵ Az ellenzéket képviselte és leendő miniszterelnökként felajánlotta saját közreműködését, miközben eleget tudott tenni Kállay kérésének is. Az más kérdés, hogy Kállay emlékirataiban is azt állítja: nem hatalmazta fel Szent-Györgyit a szövetségesekkel való tárgyalásra, de azt nem tagadja, hogy beleegyezett a kapcsolatok keresésébe a szövetségesekkel „politikánk megvilágítása érdekében.”⁶⁶

15.3.4 Vitatott kérdések: Ankara – Isztambul, kormány – ellenzék

Érdekes, hogy Szent-Györgyi legtöbbször arról beszélt Kállayéknak, hogy Ankarába készül, holott Isztambulba volt meghívása. Ankarában volt az Amerikai Nagykövetség és ő úgy gondolta, hogy sikerül oda is eljutnia. Közölte, hogy jó amerikai kapcsolatai vannak, amit az ügy érdekében fel tud használni.⁶⁷ Szent-Györgyi nem kevesebbet állított, minthogy Steinhardt, az USA törökországi nagykövete már korábban meleg tudományos kapcsolatban és barátságban van.⁶⁸ Nagyon valószínű, hogy Szent-Györgyi magabiztossága és együttműködési készsége meggyőzte Kállayt, és kapott az alkalmon, hogy az USA-val a kapcsolatot újból megpróbálja felvenni.⁶⁹ Ismeretes, hogy a korábbi követek is csak Isztambulig jutottak el, Ankarában nem járt senki sem közülük.⁷⁰ Szent-Györgyi erről így ír:

„Mielőtt elhagytam hazámat, látogatást tettem a miniszterelnöknél közölve vele, hogy kiutazom ezen az úton, hogy megpróbáljak beszélni Mr. Steinhardt-tal (az USA nagykövete Ankarában) és megkérdeztem, tehetek-e valami szívességet neki. Ő (Kállay) megkért engem, közöljem Mr. Steinhardt-tal, hogy

- 1. egyetlen katonát vagy fegyvert sem ad többet Németországnak,*
- 2. ő jelenleg és a jövőben is kiabálni fog a zsidók ellen, de gyakorlatilag nem tesz semmit és 70 000 menekült zsidót⁷¹ bújtat az országban,*

⁶⁵ Lásd: M. Kiss 1983, 117.

⁶⁶ Azt állította, hogy nagyra becsüli ugyan Szent-Györgyi tudósi kiválóságát, de ilyen ügyet nem bízott volna rá. Lásd: Kállay 1991, 181

⁶⁷ Lásd: C. A. Macartney 2006, II., 180.

⁶⁸ Lásd: A Szent-Györgyi-Taurus ellenállási mozgalom összefoglalása ÁBTL-3.1.9.-V-118227/68. Sajnos nem áll rendelkezésünkre olyan dokumentum, amellyel Szent-Györgyi ezen állítását alá tudnánk támasztani.

⁶⁹ Mint a fentiekből láthattuk Gellért Andor útján már történt egy kapcsolatfelvételi kísérlet.

⁷⁰ Lásd: Marton – Pap 2017, 112.

⁷¹ Szent-Györgyi megállapítása arra vonatkozik, hogy a háború első szakaszában lengyel és egyéb területekről több tízezer – a kortársi és kutatói becslések 25 és 70 ezer között mozognak – zsidó menekült Magyarországra. Ezek többsége a továbbiakban a magyarországi zsidók sorsában osztozott. Mintegy 18 ezer főt a magyar hatóságok 1941 nyarán visszatoloncoltak Galíciába. Ezek többségét –

3. jelenleg még nem tud más politikát folytatni, mert ebben az esetben Magyarországot megszállnák a németek, totálisan mozgósítanák a szövetségesek ellen, és a zsidókat kiirtanák.”⁷²

Összehasonlítva az előző jegyzékváltással ebből a dokumentumból világos, hogy Kállay Szent-Györgyin keresztül következő lépésként igyekezett a szövetségesek felé megmagyarázni, megvilágosítani politikáját. Ő maga nem foglalta írásba, csak szóban közölte a mondandóját. Szent-Györgyinek sajnos nem sikerült találkoznia Steihardttal, így egy közvetítő útján juttatta el az üzenetet a követnek.

Hogyan is valósította meg Szent-Györgyi ezt a kettős küldetést az angolok irányában? Az angol dokumentumok szerint⁷³ „1943. február 7-én érkezett Szent-Györgyi Albert Isztambulba, ahol a magyar Népfront nevében felvette a kapcsolatot az angol megbízottakkal. Közölte velük, hogy elutazása előtt Budapesten tárgyalt a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Kisgazda Párt, a Nemzeti Demokrata Párt és a legitimisták vezetőivel. (Név szerint megjelölte Peyser Károlyt, Szakasits Árpádot, Kállai Gyulát, mint a Népszava főszerkesztőjét, Kovács Imrét, Varga Bélát, Vázsonyi Jánost, Sigray Antalt). Elmondta, hogy kapcsolatot teremtett Nagybaconi Nagy Vilmossal,⁷⁴ az akkori honvédelmi miniszterrel, és utazásáról értesítette Kállay Miklós miniszterelnököt, valamint Ullein-Reviczky Antalt a Külügyminisztérium sajtóosztályának a vezetőjét.” Közölte velük, hogy számos magyar reprezentatív személyiség nevében beszél, beleértve a miniszterelnököt is. Kijelentette: Magyarországon a fasisztákat kivéve minden politikai párt és más szervezet támogatná őt, hogy mint miniszterelnök kormányt alakítson a német hadsereg összeomlása előtt vagy alatt, s hogy még a magyar fasiszták is eltűrnék őt a kormány élén, feltételezve, hogy távol tartja az általános megtorlást. Beszámolt arról, hogy a magyar hadsereg támogatására nem lehet számítani, amíg onnan legalább 25 német származású vagy német szimpatizáns főtitkár el nem távolítanak. Mindenesetre a jelenlegi honvédelmi miniszter (Nagybacsoni Nagy Vilmos) két hadtestet előkészített, amely nincs német befolyás alatt. Szent-Györgyi hangoztatta azt is, hogy a magyar kormány nem fog újabb

mintegy 15–16 ezer főt – az ottani német és ukrán rendőri és katonai alakulatok legyilkoltak. A Kállay-kormány 1942–44-es regnálása alatt hasonló cselekményre nem került sor. Hitler deportálásokra vonatkozó követeléseinek Kállay ellenállt. Lásd: Szent-Györgyi 2017e, 835. Visszaemlékezéseiben 40000 menekült zsidót említ Szent-Györgyi. Lásd: uo.

⁷² A memorandumot lásd: Juhász 2014. 17–18. Közreadja Romsics Ignác.

⁷³ Közreadja Juhász 1977.

⁷⁴ Az angolbarát és üzleti kapcsolatairól híres honvédelmi miniszter együttműködése arra utal, hogy a Kállay kormány hangsúlyosabban kezelte Szent-Györgyi kiküldetését, mint azt később hivatalosan elismerte.

csapatokat küldeni a szovjet frontra. Végül felajánlotta szolgálatait a szövetségeseknek, ha „szándékukban áll helyreállítani egy olyan Magyarországot, amely képes lenne eredményesen részt venni Európa újjáépítésében”. Mint miniszterelnök megtszítaná a vezérkart 2 hét alatt, remélve, hogy azután felajánlhatja Magyarország katonai szolgálatait a szövetségeseknek.⁷⁵

Amint látható Szent-Györgyi leginkább az ellenzék képviselőjében és saját nevében beszélt. Tagadhatatlanul ezt bizonyítják további megjegyzései is. Szerinte a szövetséges megszállás⁷⁶ segítené Magyarországot a hadsereg leszerelésében, hiszen időt biztosítana egy demokratikus rendszer megteremtéséhez Meggyőződése, hogy Magyarországon külső segítség nélkül nem lehet megvalósítani a társadalmi reformokat. Csak külső segítséggel lehetne megszabadulni a jelenlegi kormánytól, amit a hadsereg, a papok és a feudális rendszer irányít.⁷⁷ Ez utóbbi megjegyzése jó lényeglátásra utal. Szent-Györgyi következetes meglátása,⁷⁸ hogy csak külső segítséggel lehet társadalmi reformokat végrehajtani Magyarországon és ennek szükséges feltétele az ellenséges hatalmak által való megszállás,⁷⁹ tette rugalmassá a magatartását a későbbiekben is. Ezért vállalt közvetítő szerepet a háború későbbi szakaszában a szovjetekkel való kapcsolatfelvételben.⁸⁰

Kijelentette, hogy amennyiben hatalomra jut, hajlandó szabotázsakciókkal akadályozni a tengelyhatalmak háborús erőfeszítéseit. Sőt a vezérkar megtisztítása után katonai támogatást is tud nyújtani a szövetségeseknek.⁸¹

A Kállay-kormány Szent-Györgyit is csupán egy lehetőségnek tartotta a kapcsolatok életben tartására, aminek esetleges sikerességét saját maga számára igyekezett kiaknázni. Szent-Györgyi útja előtt kevéssel, 1943. február 2-án az angolokkal való kapcsolat fenntartása érdekében a kormány Frey András külpolitikai újságírórt küldte ki Törökországba.

A Frey útján elküldött hivatalos magyar álláspont⁸² – valószínűleg Szent-Györgyi szervezkedésének hatására – leszögezte, hogy nem a magyar rezsim

⁷⁵ Lásd: Juhász 2014, 17.

⁷⁶ Úgy gondolták, remélték németellenes körökben, hogy a szövetségesek balkáni partraszállását a szövetséges megszállás fogja követni, így Magyarország is ilyen érdekszféra lesz.

⁷⁷ Lásd: Juhász uo.

⁷⁸ A meglátás helyességét a későbbi történelmi események igazolták.

⁷⁹ Szegedi-Maszák Aladár is kiemeli, hogy Szent-Györgyi programja csakis megszállás esetén volt végrehajtható. Lásd: Szegedi-Maszák 1996, 193.

⁸⁰ Erre a nyilas hatalomátvétel miatt sajnos nem kerülhetett sor. Lásd: Szabó – Zallár 1989, 316–318.

⁸¹ Lásd: Juhász uo.

megmentése a célja, hanem a magyar nép érdekeinek képviselője. Az angolok válaszukban a készségesség zálogaként és a részletek megbeszélése érdekében két magyar katonatiszt kiküldését is kérték, aminek a magyar kormány nem tett eleget.⁸³ A kormány ezen kapcsolatfelvételi kísérleteit, amelyek többsége titkosszolgálati csatornákon keresztül történt, nem követte a szövetségesekkel való hivatalos diplomáciai tárgyalás. Ennek oka az angolok változatlanul merev álláspontja volt, miszerint amíg Magyarország a szövetségesek ellen harcol és a tengelyt támogatja, „nem számíthat sem rokonszenvre, sem kíméltre”⁸⁴ Ezen a diplomáciai holtpontra került sor Szent-Györgyi kiküldetésére, amely sikeresen átbillentette a kapcsolatfelvételi kísérleteket is a hivatalos diplomácia útjára.

15.3.5 Szent-Györgyi személyének különleges megítélése

Figyelemre méltó Eden brit külügyminiszter állásfoglalása Szent-Györgyiről: „... Szent-Györgyi professzor az előzőektől eltérő kategóriába tartozik, míg a korábbi közeledéseket a magyar kormány azon szándéka motiválta, hogy saját helyzetét viszontbiztosítsa, addig Szent-Györgyi professzor bizonyos függetlenséget élvez és sok szempontból olyan személynek látszik, akivel megfelelő földalatti csatornákon át hasznos lehetne diszkrét kapcsolatok fenntartása.”⁸⁵ Tehát Szent-Györgyi, mint az ellenzék méltó képviselője is szimpatikus volt a szövetségeseknek, akiknek nem titkolt célja volt a politikai elit leváltása a térségben. Vajon csak a demokratikus gondolkodású, angolszász mentalitású, az ellenzék méltón képviselő tárgyalópartnernek értékelték Szent-Györgyi személyében? Vagy volt valami ezen felüli kritérium, elvárás, aminek éppen megfelelt a tudós személye?

Az angol háborús politika, bizonyos titkosszolgálati csatornákon keresztül, világosan megfogalmazta azokat a feltételeket, amelyeket elvárt Magyarországtól illetve a kiküldött magyar tárgyalópartnerektől. Az 1942 tavaszán az angolok által több helyre is eljuttatott ún. Davidson⁸⁶ levelekben az angol politika „egy nagy tekintélyű kormánypárti vagy ellenzéki politikus kiutazását, emigráns kormány vagy ellenzéki

⁸² Eszerint Magyarország semmiféle ellenállást nem fog tanúsítani, ha a szövetséges csapatok elérik a határt, sőt a magyar haderő készen áll a németek ellen is fellépni.

⁸³ Valószínűleg túl korainak, a németek provokálása miatt pedig túl veszélyesnek tartották volna ezt a lépést. Lásd: Szelke i.m. 102.

⁸⁴ Juhász 1978, 102.

⁸⁵ Juhász 1978, 102., Szelke 2016, 105-107.

⁸⁶ Basil Davidsonról lásd 48. lábjegyzetet.

*népfront kialakítását és szabotázsakciók végrehajtását várta Magyarországtól.*⁸⁷ Szent-Györgyi pedig teljesen megfelelt ezeknek az elvárásoknak, Egyrészt vitathatatlanul az ellenzéket képviselte, hiszen egyik pártnak sem volt a tagja, viszont vállalkozásához megnyerte a támogatásukat. Beszámolójában pedig első helyen említette, hogy az ellenzéki népfront képviselőjében van jelen. Valószínűleg politikai kapcsolatainak köszönhetően időben értesült a levelek tartalmáról és a szövetségesek elvárásairól. Ráadásul annyira gyűlölte a fasisztákat, hogy még szabotázsakciók elkövetésének kockázatát is hajlandó volt vállalni. A szövetségesek számára nem volt elég a megfelelő időpontban való kilépés a tengelyhatalmak gyűrűjéből, konkrét fegyveres ellenállást vártak el az együttműködő partnertől még az átállás előtt. Ahogy Szegedi-Maszák Aladár is írta visszaemlékezésében, ekkor már az volt a mérce, hogy mennyire tudnak ártani a németeknek.⁸⁸ A szövetségesek részéről föl sem vetődött annak a mérlegelése, hogy az ő ilyenfajta nyilvánvaló támogatásuk esetleg Magyarország német megszállását vonhatja maga után. A későbbiekben sem veszélyként tekintettek hazánk német megszállására, hanem egy olyan lehetőségre, amely képes megosztani és így kisebbiteni Németország katonai erejét.

Szent-Györgyi visszaemlékezése szerint, neki az angolok kulcsszerepet szántak a magyarokkal való kapcsolattartásban. Közismert volt előttük antifasiszta beállítottsága, ezért benne jobban megbíztak, mint Kállayban. *„Azt mondták, hogy ők nem tudnak hinni Kállaynak, mert annyira kiáll a németek mellett, de ha én azt mondom, hogy el szabad hinni, amit mond, akkor ők elhiszik.”*⁸⁹ Visszaemlékezéseiben is azt állítja, hogy információközvetítésre kérték fel a brit és a magyar kormány között.⁹⁰ Személyét a szövetségesek nyilvánvalóan az ország erősebb kézben tartására akarták felhasználni. Andorka Rudolf visszaemlékezése szerint Szent-Györgyi hazaérkezése után beszámolt Kállayéknak a történetekről megemlítve a szabotázsakciókat is, mint elvárást, amire Kállay visszahőkölt, hogy magyar miniszterelnök ilyet nem tehet.⁹¹

15.3.6 Kivitelezés

⁸⁷ Szelke 2016, 107.

⁸⁸ „... és a legfőbb zsinórmérték minden ellenséges, különösen hivatalos oldalról jövő tapogatózásnál vagy közeledési kísérletnél az lett, hogy mennyit árt a németeknek... a kártékonysági tényező föltétlen és kizárólagos elsőbbséget élvezett.” Lásd: Szegedy-Maszák 1996, 189.

⁸⁹ Kardos 1984, 147.

⁹⁰ Szent-Györgyi 2017a, 25.

⁹¹ Andorka 1978, 298.

Szent-Györgyi nagyon sok írásában megemlíti, mint tény és mint érdekes kalandot a törökországi kiküldetését. Isztambulba a németbarát Románián és Bulgárián keresztül 1943. február 7-én vonattal érkezett meg. Ott egy magyar újságíróval találkozott, akit nem nevez meg. Moss szerint ez Frey András, a kormány fent említett hivatalos kiküldöttje volt, Juhász Gyula történész pedig Pálóczy Horváth György⁹² személyét tartja valószínűnek. Szent-Györgyitől csak annyit tudunk róla, hogy egy rendes magyar embernek ismerte.

*„... mikor elmentem Istambulba, akkor először felkerestem egy magyar újságíró, akiről úgy gondoltam, hogy rendes magyar ember. Elmondtam neki a problémámat, és ő azt ígérte, hogy össze fog hozni két angol diplomatával másnap egy klubhelységben. Meg is tette. Most az ilyesmi nagyon egyszerűnek hangzik, de akkor nagyon izgalmas volt, mert az ember nem tudta, hogy két német kém, vagy tényleg két angol diplomatával beszél. Nekem nagyon finom fülem van az angol kiejtésre, úgyhogy rögtön észreveszem, ha valaki német eredetű. De ez valahogy megnyugtatóan hangzott, úgy-hogy elmondtam nekik mindent”*⁹³

Azonnal érzékelte, hogy egy teljesen más közegbe került, ahol ő nem tudja irányítani az eseményeket.⁹⁴ A diplomaták másnap egy isztambuli mellékutcába irányították, ahol késő este beszállva egy Buick gépkocsiba, hosszú éjszakai vezetés után, egy ismeretlen helyen kiszálltak és találkoztak egy úriemberrel, aki az angol kémszervezet főnökének vallotta magát. *„Azonnal jelentette Londonnak a találkozásunkat, és amit elmondtam továbbította az admirálisnak.”*⁹⁵ Másnap jött a válasz Londonból, *hogy menjek vissza Magyarországra, állítsak fel egy titkos rádióállomást és közvetítsek köztük és Kállay miniszterelnök között.”*⁹⁶ Azért kéri tőle ezt a kapcsolatot, mivel nem tudnak hinni Kállaynak, csak akkor, ha Szent-Györgyi megerősíti a szavait. Kitanították az angol titkos kulcsra, a chiffre, a táviratok rejtjelezésére. Miután hazaért Szegedre barátja, Bay Zoltán fizikus segített felállítani a rádióállomást. Újszászy Istvánnak⁹⁷ az

⁹² Az angol titkosszolgálat törökországi kirendeltségének tagja, a SOE helyi megbízottja. Ismert publicista. A Nobel-díj átadásakor 1937-ben, Stockholmban riportot készített Szent-Györgyivel. Kun Miklós történész is Pálóczy-Horváth György személyét tartja valószínűnek. Lásd: Kun Miklós 2018.

⁹³ Kardos 1984, 146.

⁹⁴ „I was a babe in the woods” Ezzel az angol szófordulattal érzékelteti tájékozatlanságát. Azaz, úgy éreztem magamat, mint egy elveszett bárány” Lásd: Szent-Györgyi 2017a. 25.

⁹⁵ Nem tudjuk mire vagy kire utalhat ez a megjegyzés.

⁹⁶ Kardos 1984, 147.

⁹⁷ Újszászy István (1889-1948?) tábornok, a VKF 2 és az Államvédelmi Központ vezetője. A háborúból való kiugrás előkészítésének kulcsfigurája volt.

ÁVH fogságában írt feljegyzése szerint az isztambuli angol hírszerző kirendeltséggel többek között Szent-Györgyi is tartotta a kapcsolatot.⁹⁸

Szent-Györgyi nem jutott el Ankarába, pedig Kállayék számára ez volt a mézesmadzag. Csak arra volt lehetősége, hogy egy amerikai közvetítővel tárgyaljon. A Steinhardt követnek szóló miniszterelnöki üzenetet maga foglalta írásba és egy memorandum formájában adta át a Socony Vacuum Oil Company isztambuli képviselőjének. De a memorandumba nem pusztán Kállay üzenetét írta bele. Kitért benne saját szerepére is.

*„Konstantinápolyi útja előtt kapcsolatba lépett mind a szociáldemokraták, mind a magyarországi Demokrata Párt vezetőivel, akik őt teljes bizalmukról biztosították. Sigray Antal gróf, a magyar király-pártiak vezére is kilátásba helyezte teljes támogatását. Azért jött most Konstantinápolyba, hogy meggyőződjék róla, bizalommal viseltetnek-e iránta az angolok és az amerikaiak. Ha igen, úgy rendelkezésre áll, hogy Magyarországon olyan kormányt készítsen elő, amely adott időpontban átveszi a hatalmat. Pillanatnyilag ez nem lehetséges, mert Németország még túl erős, és ilyen kísérlet feltétlenül maga után vonná Magyarország német megszállását, ami Magyarország teljes kiszolgáltatottságát jelentené.”*⁹⁹

Tehát Szent-Györgyi az amerikaiaknak is mindenképpen tudtára akarta adni az ő személyes együttműködési szándékát.

Mikor Szent-Györgyi hazatért mindenről beszámolt Kállaynak, de feltehetően a fentiekről nem. Kállay visszahőkölt a szabotázsakciótól, de a rádiókapcsolatra egy hét gondolkodási időt kért. Megbeszélte Ulleinnel és úgy döntöttek, hogy *„nem vesznek részt a török ügyben.”*¹⁰⁰

Szent-Györgyi olyan sikeresnek érezte isztambuli szereplését, hogy – Kovács Imre szerint – hazaérkezése után, éjszakánként telefonon ajánlotta fel a tárcákat.¹⁰¹ Mivel Szent-Györgyi küldetése hamar kitudódott 1943 tavaszán Szent-Györgyi nem sok rádióüzenetet küldhetett a szövetségeseknek. De a kiépített összeköttetésnek az ellenállási szervezet nagy hasznát vette későbbi tevékenységében.

⁹⁸ Lásd: Szelke 2016, 136. Szent-Györgyin kívül mások mellett Frey András újságíró, Kovács Imre parasztíró, Pálóczi-Horváth György újságíró, ifj Bethlen István gróf, Cserépfalvi Imre könyvkiadó is tartották a kapcsolatot.

⁹⁹ Leközli Juhász 1973, 514.

¹⁰⁰ Andorka 1978, 300. Szent-Györgyi azt üzenté Kállayéknak, hogy csinálni fogja. A rádiókapcsolat létesítésében Bethlen is látott fantáziát. Lásd: Andorka uo. Andorka azt javasolta Szent-Györgyinek, hogy ne csinálja, mert könnyen a Hadikba kerülhet.

¹⁰¹ Lásd: Szegedi-Maszák 1996, 193.

15.3.7 A lebukás

Szent-Györgyi isztambuli kiküldetése nem sokáig maradt titokban. Az áprilisi klessheimi találkozón Hitler szemére vetette Horthynak, hogy Szent-Györgyi a magyar kormány megbízásából kapitulációs tárgyalásokat folytatott a szövetségesekkel. Bizonyoságul Ribentroppal együtt külföldi követségek felfogott és megfejtett távirataira és nem ügynöki jelentésekre hivatkoztak. A tárgyalásokon készült Szent-Györgyiről szóló német nyelvű feljegyzések szövege feltűnően hasonlít azon memorandum angol nyelvű szövegéhez, amit Szent-Györgyi írt és adott át az amerikai olajtársaság képviselőjének. Nagyon valószínű, hogy az a dokumentum került német kézbe és ebből értesülhettek a németek Szent-Györgyi tárgyalásairól.¹⁰² Arra vonatkozóan, hogy ki vagy kik lehettek a közvetítők, többféle elképzelés is van a szakirodalomban.

Szent-Györgyi ilyen gyors lebukásának oka, az egyik feltételezés szerint az, hogy a tudós Isztambulban nem az angolokkal, hanem annak álcázott német kémekkel tárgyalt. Ennek a magyarázatnak Kállay volt az ihletője, aki arra hivatkozott, hogy már 1943 tavaszán befutottak a német kémiszolgálat jelentései Szent-Györgyi tevékenységéről.¹⁰³ Ezt a nézetet vallja C. A. Macartney is, aki Szent-Györgyit a ”legszerencsétlenebb” küldöttnek tartja, hiszen a Gestapo embereivel tárgyalt.¹⁰⁴ Ezzel szemben Szent-Györgyi biztos volt benne, hogy nem németekkel tárgyalt, mert az angolságukban nem vett észre semmi németes kiejtést.¹⁰⁵ Egy másik feltevés szerint az angol követség komornyikja lehetett az informátor, aki Cicero fedőnévvel dolgozó német kém volt.¹⁰⁶ Bár meg kell jegyeznünk, hogy Szent-Györgyi az isztambuli angol követséggel nem lépett kapcsolatba.

Különösen figyelemre méltó az a feltevés, amely szerint Mészáros Gyula turkológus professzor lehetett a besúgó. Mészáros Szent-Györgyivel azonos időben egy orientalista kongresszuson a kormány képviseletében volt¹⁰⁷ Isztambulban. M. D. Fenyő kutatásai

¹⁰² Marton – Pap 2017, 117.

¹⁰³ A birodalmi Külügyminisztériumból Von Jagow budapesti nagykövetnek küldött táviratban arra kérték a nagykövetet, hogy diszkrétan derítse ki, igaz-e a hír, hogy Szent-Györgyi Isztambulból hazatért Budapestre. A távirat szövegét közli Wisinger 2016, 156.

¹⁰⁴ C. A. Macartney 2006, II., 181.

¹⁰⁵ Kun Miklós történésznek is az a véleménye, hogy Szent-Györgyi nem németekkel, hanem angolokkal tárgyalt. Kun 2018.

¹⁰⁶ Ezt a lehetőséget Juhász Gyula történész és Moss is megemlíti. Mindketten Eleyesa Basna: I was Cicero (London 1962) című könyvére hivatkoznak. Lásd: Juhász 1973, 494. és Moss 2003, 154.

¹⁰⁷ C. A. Macartney szerint Mészároost egyszerűen arra kérték, hogy nézzen körül.. Ő sok éven át élt Isztambulban és sok barátja volt ott. Lásd: C. A. Macartney 2006, 180.

szerint: ugyanis Mészáros a német Abwehr bécsi hivatalának dolgozott, és háromszáz török fontot kapott szolgálataiért minden hónapban.¹⁰⁸

Valamiképpen Szent-Györgyi küldetése Edward Benes, Londonba menekült cseh államfőnek is tudomására jutott. Benes azonnal a magyarok elleni propagandára használta fel az információt. A londoni rádió 1943. március 14-i adásában felhívta a németek figyelmét arra, hogy fokozzák az éberséget Magyarországon, mert két magyar professzor is (egyikük feltehetően Szent-Györgyi Albert) Törökországban járt azért, hogy tárgyaljon amerikai-angol képviselőkkel, közölte velük, hogy a magyarok hajlandók átállni a szövetségesekhez, ha azok csapatai elérik a magyar határt.¹⁰⁹

A kérdés tisztázása meghaladná dolgozatunk kereteit, ezért a továbbiakban inkább a küldetés hatását, a politikára gyakorolt következményeit szeretnénk felvázolni

15.3.8 A misszió következményei

Miután kitudódott Szent-Györgyi küldetése Hitler az 1943. április 16-17-i kleissheimi tárgyalásokon igen szigorúan számon kérte Horthyn a szövetségesekkel való kapcsolattartást. Nagyon érdekes, hogy Hitler Szent-Györgyi és Frey András kiküldetéséről volt a legjobban tájékozott, a korábbi közeledési kísérletekről nem voltak megbízható információi.¹¹⁰ Hitler egyértelműen a tudomására adta Horthynak, hogy elégedetlen Kállay politikájával és követelte a leváltását. Példaként éppen Szent-Györgyi küldetését említette, amihez Kállay is hozzájárult. Szent-Györgyi visszaemlékezése szerint Hitler őt üvöltve Schweinehund-nak (disznókutyának) titulálta és követelte a kiadatását.¹¹¹ Ez ugyan nem szerepel a hivatalos jegyzőkönyvekben, de elképzelhető, hogy elhangzott és ezt Horthy személyesen mondta el Szent-Györgyinek valamelyik későbbi találkozásuk alkalmával.

Szent-Györgyi kalandos és sikeresnek vélt vállalkozása élenkítően hatott a diplomáciai erőfeszítésekre. A magyar politikai elit több tagja is¹¹² riválist látott Szent-Györgyiben, ezért újabb próbálkozásokat kezdeményeztek. A szövetségesek is, látva, hogy az országban az ellenzék körében is „*van kivel szóba állniuk*” valamelyest változtattak merev, elutasító magatartásukon. Természetesen a közben lezajlott

¹⁰⁸ Lásd: Juhász uo és Moss uo.

¹⁰⁹ Lásd: Juhász 1978, 32–38. valamint Marton – Pap 2017, 119. és Wisinger 2016, 156–157.

¹¹⁰ Juhász Gyula szerint a későbbiekről sem, például Veress Lászlóéról (augusztus) is tájékozatlan volt. Lásd: Juhász 1973, 494.

¹¹¹ Szent-Györgyi 2017a, 25.

¹¹² Andorka jegyzi meg naplójában, hogy Kállay és Ullein-Reviczky Szent-Györgyit lejárató kijelentéseket tettek. Lásd: Andorka 1978, 303.

külpolitikai események hozzájárultak a magyarok nagyobb kompromisszumkésztségéhez is. Mussoloni bukása után Kállay beleegyezését adta Veres László isztambuli tárgyalásainak folytatásához. Így sikerült 1943 szeptember 9-én tető alá hozni egy előzetes fegyverszüneti megállapodást, amely gyakorlatilag Magyarország titkos kapitulációját¹¹³ jelentette. Kállay emlékirataiban büszkén emelte ki, hogy német szférában mi voltunk az elsők, akik diplomáciai úton bejelentettük, hogy elszakadunk a németektől.¹¹⁴ A megállapodás jelentőségét az ország német megszállása (1944. március 19-én) jó ideig zárójelbe tette. A megszállást bejelentő második kleissheimi találkozón¹¹⁵ Hitler dühödten vetette szemére Horthynak, hogy Kállay miniszterelnök megbízta Szent-Györgyit egy különbéke megkötésével,¹¹⁶ ami bebizonyította számára a magyarok árulását. Ezzel a látványos – és bizonyára Szent-Györgyi minden szándékával ellentétes – indokkal vette kezdetét a már 1943 szeptemberében kidolgozott Margarétaterv végrehajtása hazánkban.

¹¹³ A megállapodás közzétételét egy mindkét félnek alkalmas időpontra tartogatták. Lásd: Szelke 2016, 114.

¹¹⁴ Kállay 1991, II.131. (Kiemelés a szerzőtől.) Továbbá Szegedy-Maszák 1996, 199-200.

¹¹⁵ 1944. március 18.

¹¹⁶ 1944. évi március hó 19-én du. 12 óra 45 perckor a koronatanács ülésének jegyzőkönyve. Lásd: http://users.atw.hu/historiamozai/masodszor_is_kleissheimben.html 4/

16. Tudományos aktivitás és ellenállási szervezkedés kettősségében (1943. március – 1944. március)

Bár nemzetközi elismertsége növekedett, hiszen a svájci Lausanne-i egyetem is díszdoktorává választotta, az isztambuli út után hazai megítélése megváltozott. A kleissheimi találkozó (1943. április 16–17) után Szent-Györgyi ellen, bizonyára Hitler nyomására, aki a kiadatását követelte, a magyar hatóságok is szankcióval éltek. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter bevonatta az útlevelét és megfenyegette, hogyha nem tartózkodik a politizálástól deportálni fogják.¹ Egyes kutatók² úgy vélik, hogy ekkor rendelték el a tudós házi őrizetbe vételét, sőt még Szent-Györgyi is említ ilyesmit életrajzi visszaemlékezéseiben. „*A kormányzó nem tudta, hogy hol vagyok vagy talán nem is akart kiadni, de később mégis letartóztattak és rendőri felügyelet alá helyeztek.*”³ Ez a későbbi időpont egy évvel ezután, hazánk német megszállásakor a szegedi városvezetés kezdeményezésére történt, így akarták megmenteni Szent-Györgyit a Gestapo intézkedéseitől.

Mindenesetre 1943 nyarán Szent-Györgyi úgy 2–3 hónapig tartózkodott mindenféle közszerepléstől. Így júliusban a Magyar Élettani Társaság Szegeden megrendezett éves tudományos gyűlésén nem Szent-Györgyi, aki alapítója majd elnöke lett a társaságnak, hanem Jancsó Miklós professzor nyilatkozott a sajtónak a 104 előadást felmutató színvonalas tudományos rendezvényről.⁴ Augusztusban pedig már azt a hírt közölte a sajtó, hogy a Tihanyi Biológiai Intézet Szent-Györgyi Albert irányító munkáját várja. A Klebelsberg által, szintén Rockefeller pénzből előteremtett intézetbe társigazgatónak tervezték kinevezni Szent-Györgyit úgy, hogy szegedi egyetemi tanári állását is megtarthatta volna.⁵ Tihany után erdélyi nyaralásáról kaphatunk tudósítást. ⁶ A cikk megjegyzi, hogy a tihanyi tartózkodás után Szent-Györgyi eltűnt, pedig csak a Radnai–havasokban egy egyszerű turistaházban lakott, ahol hajnaltól napszálltaig a természetet élvezte. Valójában augusztus végén visszatért Magyarországra és részt vett

¹ Fráter Iván vallomása ÁBTL-3.1.9.-V-118227/64-67 Egy másik dokumentum az internálás kifejezést használja Szent-Györgyire vonatkozóan. Lásd: A Szent-Györgyi-Taurus ellenállási mozgalom ÁBTL-3.1.9.-V-118227/68-71

² Szabó – Zallár 1989, 67.

³ Kardos 1984, 147.

⁴ Komoly és jelentőségteljes kutatómunka folyik a Magyar Élettani Társaságban. *Délmagyarország* 1943. július 4, 7.

⁵ Látogatás a Tihanyi Biológiai Intézetben, amely Szent-Györgyi Albert irányító munkáját várja, *Délmagyarország* 1943. augusztus 15. 7. A tervből nem lett semmi.

⁶ Az ősnomádok életét éli egy havasi kunyhóban Szent-Györgyi Albert, *Délmagyarország* 1943. augusztus 08.

a Soli Deo Gloria református ifjúsági szövetség által 1943. augusztus 23-29. között *Kiutkeresés '43* címmel rendezett találkozón Balatonszárszón. Nem találjuk a nevét semmilyen részvételi listán sem, csak néhány fotón fedezhető fel az alakja. Az sem tisztázott, hogy meghívták-e hivatalosan vagy saját érdeklődésből ment el. A tanácskozás témája biztos, hogy nagyon érdekelte. Konkrétan az, hogyan alakulhat a magyarság sorsa a minden bizonnyal német vereséggel végződő háború után.⁷ De a tanácskozáson inkognitóban vehetett részt, amire – ahogy fentebb említettük – alapos oka volt. Nem szólalt fel és mindig elvegyülve a tömegben, alig észrevehetően látható.⁸ A tanácskozás szellemisége – az egymástól oly sokban különböző álláspontok között, nyílt vitákban a közöset keresni – Szent-Györgyi számára nagyon szimpatikus lehetett.⁹ A társadalmi haladás elősegítése és ebben a fiatalok aktivitása még inkább. A sokszínű előadások tovább tágitották az országról eddig szerzett ismereteit. Hallhatta Erdei Ferenc előadását is, amely szerint az esélyek és a külső körülmények alakulása a szocializmus felé mutatnak, amelynek vezetője a munkásosztály lesz. Erdei elfogadta és igenelte a szocializmust, vélhetően abban reménykedve, hogy ez Magyarországon és Közép-Európában mást fog jelenteni, mint a Szovjetunióban. Szent-Györgyi nagy érdeklődéssel hallgathatta Karácsony Sándor magyar iskolai nevelésről szóló előadását is. Ezt az egy, inkognitóban, meghallgatott eseményt leszámítva – Szent-Györgyinek társadalmi aktivitásra mutató megnyilvánulása nem volt egészen az orosz megszállásig. Csak tudományos témában szólalt meg, ez irányú tevékenysége szinte felfokozódott ekkoriban, miközben a háttérben dolgozott a földalatti antifasiszta szervezet a SZESZ. Szent-Györgyi 50. születésnapjáról illően, bár kissé visszafogottan emlékeztek meg országszerte.¹⁰ Ő ezúttal elzárkózott a nyilatkozatadás elől, de korábban is említette, hogy számára a munka sokkal fontosabb, mint a közszereplés. Egyébként sem szerette a feltűnősködést, ezért mindenki a tudós szerénységének tudhatta be a viselkedését.¹¹ Szent-Györgyi csak keveseknek mondhatta el a számára nagyon megalázó intézkedést és a fenyegetést.¹²

⁷ A tanácskozás időpontja a sztálingrádi vereség és éppen Olaszország kiugrása után volt

⁸ Még az öltözéke sem szokásos, egy fekete-fehér csíkos nyári öltönyben látható. Olyan öltözékben, amit sehol máskor nem viselt. Gulay – Püski (szerk.) 2013. 54.

⁹ Sajnos a történelem nem engedte az ott megnyilvánuló meglátásokat érvényre jutni.

¹⁰ Üdvözlő levelek és táviratok az ország minden részéből- adja hírül a sajtó. Lásd: Meleg szeretettel, családias hangú ünnepségen köszöntötték munkatársai az 50 éves Szent-Györgyi Albertet. *Délmagyarország* 1943. szeptember 17. 5.

¹¹ A helyi lap szellemi nagyköveteink legjobbjának, szellemi hitünk és dicsőségünk öregbítőjének nevezte a tudóst. Lásd: Szent-Györgyi Albert ötven éves. *Délmagyarország* 1943. szeptember 12. 8.

¹² Tanítványi visszaemlékezésekben sem találjuk ennek nyomát, a kutatás sem tudott eddig róla.

Lázás igyekezettel folytatta tovább a kutatómunkát, aminek szép példája volt, hogy a Debreceni Tisza István Tudományos Társaság beválasztotta tagjai közé.¹³ Székfoglalóját december közepén tartotta. Viharos ovációval fogadta és a különösen érdekes és élvezetes előadást hosszantartó tapsviharral jutalmazta a hallgatóság.¹⁴ A téma, az izommozgás kutatásának legújabb szenzációja volt, amit tanítványaival Banga Ilonával és Straub F. Brunóval évekig tartó kutatómunkával fedeztek fel. Az izommozgást szabályozó anyagok meghatározása, a mozgás in vitro előidézése – a tudományos kutatás szerint – még a C-vitaminnál is értékesebb felfedezés volt. Mindenesetre Szent-Györgyinek sikerült elhíttetnie a magyar politikai vezetéssel, hogy kizárólag tudománnyal foglalkozik. Az 1944-es év elejére tudományos szereplése még inkább felfokozódott. Ennek elsősorban szakmai okai voltak, hiszen több tanítványa munkájának a gyümölcse ekkorra érett be. Egy-egy új témát először általában Szegeden adott elő, majd ezt követte a pesti szereplés. Két nagy felfedezésük volt ekkor: a mozgásért felelős izomfehérje, az aktin megtalálása és a véralvadásért felelős anyagok beazonosítása.¹⁵ A tudományos teljesítmény ezúttal országos megjelenést is kapott, 1944. február 28-án Szent-Györgyi előadást tartott a rádióban „*Hogy alvad a vér és hogy mozog az izom?*” címmel.¹⁶ A kutatóssorozat folytatódott egy újabb Szent-Györgyi–tanítvány, Ivanovics György felfedezésével,¹⁷ majd az izommozgás további vizsgálatával csúcsonyosodott ki.¹⁸ Sajnos a történelem megakadályozta, hogy Szent-Györgyi Szeged után ezt Budapesten is előadhassa, mivel 1944. március 19-én a németek megszállták Magyarországot.

¹³ A debreceni Tisza István társaság Szent-Györgyit a tagjai közé választotta. Lásd: *Délmagyarország* 1943. november 30. Székfoglalója december első napjaiban lesz.

¹⁴ Szent-Györgyi Albert előadása Debrecenben az izommal kapcsolatos kutatásainak eredményeiről *Délmagyarország* 1943. december 17.

¹⁵ Szent-Györgyi Albert munkatársainak nagy jelentőségű beszámolója az orvosi szakülésen *Délmagyarország* 1944. febr. 16. 3. Az újságíró azért aktuálpolitikai bevezetővel tárgyalja a felfedezéseket. A szegedi egyetem kutatói teljesítménye a háborús viszonyok ellenére is kiemelkedő az országban. Németország múlt századi kiemelkedő tudományos teljesítménye is a nagy szellemek körül kialakult tudományos iskoláknak köszönhető. /Kiemelés a szerzőtől. / Az aktint Straub F. Bruno fedezte fel, a véralvadással pedig Laky Kálmán foglalkozott, mindketten Szent-Györgyi tanítványai voltak.

¹⁶ Lásd: *Délmagyarország* 1944. február 26. Az előadás hétfő este 7:55-kor Budapest I. hullámhosszon került sugárzásra.

¹⁷ Ivanovics György, a vitaminnal táplálkozó bacillusokkal és az aszpirin szerepével a bacillusok elleni küzdelemben, témájával foglalkozott. Ő később a penicillin-kutatásban lesz fontos partnere Szent-Györgyinek.

¹⁸ A modern biológiai tudomány az eddigi álomvár helyett két szilárd alapkőn nyugszik. Lásd: *Délmagyarország* 1944. március 13. valamint Akadémiai mozaik *Délmagyarország* 1944. március 12.

17. A német megszállás alatt egy fegyveres ellenálló csoport élén

A német megszállás nemcsak az ország balsorsát fokozta, hanem Szent-Györgyi számára is a legkevésbé óhajtott fejlemény volt. A németek már a Nobel-díj átadásakor felfigyeltek náciellenes megnyilatkozásaira, az isztambuli misszió pedig megpecsételte a sorsát.¹ Hitler a kiadatását követelte, ennek a magyar hatóságok nem akartak eleget tenni, de elrendelték a letartóztatását és a házi őrizetbe vételét.² Ennek a parancsnak a szegedi karhatalom úgy tett eleget, hogy rendőri felügyelet alatt tartották a házát és Szent-Györgyinek be kellett jelentenie, ha el szeretné hagyni a várost.³ Számos visszaemlékezés tanúsítja, hogy Szent-Györgyit mennyire szerették volna a németek saját ellenőrzésük alá vonni.⁴ Mikor egyszer Budapestre készült utazni és szabályosan be is jelentette, de vejének váratlan felbukkanása miatt nem vonattal, hanem veje gépkocsijával hamarabb indult el, szerencséjére, mert már lakásában le akartak csapni rá a németek, sőt Pesten sógornője lakásában is keresték, de hiába, sőt a pesti vasútállomáson is várta volna a titkosrendőrség.⁵ Ennek ellenére és a szegedi hatóságok védelmi intézkedéseinek köszönhetően 1944 tavaszán és nyarán, egészen augusztusig Szegeden maradt és dolgozott az egyetemen. Éppen az izom-összehúzódról szóló tanulmány megírásával foglalkozott, és feljárhatott időnként Budapestre. Vejének barátja, Major Tamás, aki ekkortájt Szegeden járt nála, így emlékszik vissza: *„Már az egész Gestapo ráállt, már tudtak angol kapcsolatairól, az utazásairól, de ő csak ment és szabadon járkált. Amikor aztán könyörögtünk neki, hogy ne csinálja ezt a marhaságot, akkor abba is hagyta, de szerintem akkor sem volt úgy egy pillanatig sem, hogy a Gestapo ne tudta volna, hogy hol van.”*⁶

A megszállás érzékenyen érintette az ellenállási szervezetet is. Többen elhagyták a mozgalmat, Vázsonyi Jánost a németek letartóztatták és koncentrációs táborba

¹ 1943. szeptemberében még a lányának, Nellynek is megtagadták a svájciak a vízum kiadását Svájcba. Veje, Libik György szerint ez a német titkosszolgálat műve volt. A svájci vasútvonalakat a németek biztosították. Lásd: Libik 1981, 17.

² Ez azt a célt szolgálta, hogy a németek ne tudják letartóztatni. Lásd: Csányi 1944.5.

³ Kardos 1984, 147.

⁴ Szent-Györgyi 2017d, 99–100.

⁵ Pesten sógornőjének apját tartóztatták le, mivel összetévesztették a tudóssal, Szegeden pedig nőnek álcázott német rendőr akarta lakásán elfogni. Lásd: Kardos 1984, 147–148.

⁶ Lásd: Wisinger 2016, 256. Mindenképpen cáfolnunk kell azt a kutatói állítást, hogy Szent-Györgyit nem üldözte a Gestapo, őt leginkább a nyilasok üldözték. Marton – Pap 2017. 128. Annyi visszaemlékezés cseng egybe Szent-Györgyi visszaemlékezéseivel, hogy nincs jogunk megkérdőjelezni ezt az állítást. Lásd: Bay 1990, 45–51. valamint Csányi 1944 (benne Banga Ilona közlése) Szent-Györgyi 2017a, 25. és Szent-Györgyi 2017d, 99–100.

hurcolták.⁷ De megakadályozta a politikai mozgalomból ellenállási szervezetté váló szervezkedés egyik legfontosabb célkitűzését is, az önálló parlamenti párt létrehozását. 1944. március 17-én Tildy Zoltán lakásán létrejött egy hármas pártszövetség (kisgazda, szociáldemokrata és nemzeti demokrata),⁸ amelynek önálló pártalakulatként való megjelenését március 23-án a parlamentben Hunyadi Buzás Endre (akkor kormánypárti képviselő) jelentette volna be. Ez megghiúsult, ugyanakkor a német megszállás felerősítette a szervezkedés ellenállási jellegét.⁹ A megszállás után egy nappal, március 20-án a SZESZ vezetői¹⁰ Alpáry Imre lakásán összeültek és egyhangúan elhatározták a fegyveres ellenállás megindítását. Kruchina Viktor közbenjárásával erre a célra megkapták Matheidesz Géza tulajdonostól a Taurus vaskereskedés raktárait. Az üzem német érdekeltség is volt, mert hadtápfelszerelési tárgyakat (pl. fazekakat) készítettek benne, így abszolút gyanún felül állhatott. A Fémáru üzemnek Szív utcai raktárhelyiségeit és a Nagymező u. 37–39. sz. ház pincehelyiségeit¹¹ kapta meg az ellenállási szervezet. Ez a fenti, hatalmas bérház külön lejáróval rendelkező teljes pinceszintjét jelentette. Itt gyülekeztek az aktivisták és szemináriumokon, megbeszéléseken vettek részt, ahol a szervezett ellenállás formáival ismerkedhettek meg.¹² 1944. március 19. után a szervezkedés radikalizálódott és katonai területre tevődött át. A szervezkedés élére hivatásos katonatisztek állottak: Csűrös Lajos folyamőr őrnagy, Milassin István hadbiztos őrnagy, Dezsényi Miklós és Kruchina Viktor folyamőr századosok. Feladatuk a személyi szervezés sejtrendszerének kiépítése volt, elméleti és gyakorlati kiképzés az utcai és partizánharcra, és a sejtvezetők vezetői

⁷ Lásd: M. Kiss 1983, 119–120.

⁸ Andorka Rudolf és Fráter Iván erőfeszítéseinek köszönhetően csatlakozott hozzájuk a kisgazda párt részéről Bajcsy - Zsilinszky Endre és Tildy Zoltán, a szociáldemokraták oldaláról Peyer Károly és Szeder Ferenc. A nemzeti demokraták részéről Szent-Györgyi Albert (szimpatizáns), Andorka Rudolf, Vázsonyi János és Bródy Sándor. Lásd: Fráter Iván vallomása ÁBTL-3.1.9.-V-118227/65. Lásd: M. Kiss 1983, 119. A párt elnevezése nem volt tisztázott. Mivel a párt a német megszállás következtében nem alakulhatott meg, így Szent-Györgyi sem lehetett tagja vagy vezetője annak.

⁹ M. Kiss Sándor három szakaszra osztja a politikai mozgalom, illetve ellenállási szervezet történetét. 1: 1941.dec-1943. augusztusáig a Szent-Györgyi vezette politikai mozgalom. 2: 1943 aug. – 1944. március 19-ig átmenet a politikai mozgalomból az ellenállási szervezetté válásba. 3: 1944. március 19. – 1944. decemberéig a Szent-Györgyi vezette ellenállási szervezet időszaka. Lásd: M. Kiss 1983, 103.

¹⁰ Jelen voltak Alpáryn kívül, Szent-Györgyi Albert, Dezsényi Miklós és Kruchina Viktor. Lásd: M. Kiss 1983, 120. Fráter Iván nyugdíjba vonult belügyminisztériumi tanácsosi állásából és vidéki birtokára vonult vissza. Lásd: Fráter Iván vallomása ÁBTL-3.1.9.-V-118227/64.

¹¹ A Szent-Györgyi – Taurus ellenállási mozgalom ÁBTL-3.1.9.-V-118227/68-71.

¹² A Taurusban több náciellenes csoport is működött. Tagjaik közt sok zsidó, félzsidó, liberális és szociáldemokrata diák is volt. A pincét több helyiségre osztották fel, mindegyikben más tevékenység folyt, lásd: Kovács 2015, 198.

kiképzése.¹³ A vezetői kiképzés a több száz embert befogadni képes pincékben a hét hat napján este 6 és 8 óra között folyt. Egy foglalkozáson 50–70 ember vehetett részt, a sejtvezetők száma összesen 300–400 volt, ezek mindegyike 3–21 főből álló sejttel rendelkezett. Ezekből az adatokból látható, hogy igen jelentős létszámú szervezetről volt szó. Jelentőségüket az is növelte, hogy itt volt – a hivatásos tiszteknek köszönhetően – a legszakszerűbb a kiképzés, ezért több ellenálló csoport is csatlakozott hozzájuk.¹⁴ A kiképzés parancsnoka, a Taurus csoport katonai vezetője Kruchina Viktor folyamőr százados volt. Ő a svéd SKF¹⁵ vállalat magyarországi megbízottjaként dolgozott, miután félzsido származása miatt ott kellett hagynia a Magyar Királyi Folyamórséget. A legtöbb vizsgálati anyag biztosnak tartja, hogy már elég korán az angolok ügynöke volt. Szent-Györgyivel még 1943-ban kerülhetett kapcsolatba, és szakértelmének köszönhetően a Taurus csoport katonai vezetője lett, miközben szellemi vezetője Szent-Györgyi volt.¹⁶ A Taurus pincerendszere nemcsak kiképzőhely volt, hanem fegyver- és lőszerraktár is egyben, sőt rendszeres lökiképzés is folyt a pincékben. A fegyvereket több helyről szerezték be, például magánszemélyektől vagy együttműködő német katonáktól stb.¹⁷ Az okmányok szerint a korszak egyik híres szabotázsselekménye a Döbrentei téri Gömbös szobor felrobbantása is kapcsolatba hozható a Taurusszal. Nem a SZESZ csinálta, de a végrehajtók a csoportba szervezett partizánok voltak. Ma már tudjuk, hogy a szobrot 1944. október 6-án a Fehér Lajos irányította kommunista akciócsoport¹⁸ robbantotta fel, de a végrehajtáshoz szükséges ismereteket az akciócsoport tagjai – a források alapján – a Taurus pincéiben tartott kiképzéseken szerezték meg.¹⁹ Sőt olyan föltételezés is létezik, hogy az akcióhoz a robbanóanyagot Kruchina Viktor adta a végrehajtóknak.²⁰

A SZESZ egyik legfontosabb tevékenysége a hírszerzői szolgálat volt. Az összefoglaló szerint Szent-Györgyi és a szövetségesek tárgyalásainak eredményeként

¹³ A dokumentumok szabotázs és partizánsejteket említenek. Lásd: ABTL uo. A beszerzés tekintetében a munkaszolgálatos zsidók felfegyverzése is céljuk volt. Lásd: Kovács 2015, 197.

¹⁴ Az 1948-ban készült összefoglalóban főleg kommunista csoportokat említenek meg. Lásd: A Szent-Györgyi – Taurus ellenállási mozgalom ÁBTL-3.1.9.-V-118227/69.

¹⁵ Göteboriban alakult 1907-ben, eredeti nevén: Svenska Kullager Fabriken (SKF)-ként. Magyarországon 1929. január 14-én jegyezte be a cégbíróság az SKF Svéd Golyóscsapágy Részvénytársaság néven.

¹⁶ Lásd: Kovács 2015, 187.

¹⁷ Sokat szerzett be Matheides Géza a tulajdonos. Varjú Kálmán ellenálló Kruchina és Dezsényi utasítására jelentős mennyiséget szerzett be az észak-keleti területekről, ahol német katonák élelmiszerért cserébe fegyvert adtak. Lásd: M. Kiss 1983, 125.

¹⁸ Fehér nem vett részt az akcióban, neki is másnap Padányi Mihály számolt be róla. Lásd: Papp 2017, 86.

¹⁹ A Szent-Györgyi – Taurus ellenállási mozgalom ÁBTL-3.1.9.-V-118227/70-71.

²⁰ Kovács 2015, 200.

(lásd isztambuli küldetés) jött létre a Szövetségesek és a Magyar Ellenállási Mozgalomba tömörült baloldali pártok vezetősége között. *„Ennek folyamán létesült a Szent-Györgyi Szervezet titkos rádióállomása, melynek segítségével a helyzetjelentések és hírváltások a Szövetséges Hatalmak által megjelölt helyekre eljuttathatók voltak.”*²¹ Az isztambuli misszió lelepleződése, Szent-Györgyi polgári útlevelének bevonása, internálásának kilátásba helyezése már nem befolyásolta az ellenállók tevékenységét. Ugyanis *„az érintkezés az Ellenállási Mozgalom és a Szövetséges hatalmak között már ki volt építve és zavartalanul folyt.”*²²

Szent-Györgyi visszaemlékezéseiben csak arról tesz említést, hogy barátja Bay Zoltán segítségét kérte²³ a rádióállomás felállításában, de a terve kiszivárgott, és Hitler követelte a kiadatását, ezért bujkálnia kellett.²⁴ Arról nem számol be, hogy a rádióállomással mi történt. Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy ezt az adót az ellenállási csoport használatba vette.²⁵ A Taurus pincéjében működött egy rádióadó, ezt rendszeres időközönként áttelepítették vagy kicserélték. Erre azért volt szükség, mert a németek rádió-iránymérő autóval köröztek a városban, hogy megtalálják azokat az adókat, amelyek *„helytelen hullámhosszon”* működtek.²⁶

A legújabb kutatás kiderítette, hogy a szövetségesekkel való kapcsolattartásban a svéd követségnek és az ott dolgozó Raoul Wallenberg és Per Anger²⁷ diplomatáknak kulcsszerepük volt.²⁸

Az amerikai és svéd titkosszolgálat együttműködve, egy svéd futár²⁹ segítségével két rádióadót küldött a Budapesten dolgozó Raoul Wallenbergnek. Ezek egyikét vagy mindkettőt Wallenberg átadta az ellenállási mozgalomnak, hogy tovább is fenn tudják tartani a kapcsolatokat a nyugati szövetségesekkel. Ezek ugyanis olyan készülékek voltak, amelyeknek a frekvenciáit a németek nem tudták beazonosítani.³⁰ A svéd futár, Thorsten Akrell Budapesten tartózkodása alatt tájékozódott az itteni

²¹ A Szent-Györgyi – Taurus ellenállási mozgalom ÁBTL-3.1.9.-V-118227/68.

²² Lásd: uo.

²³ Lásd: Kardos 1984, 147.

²⁴ Kardos Századfordító magyarok (youtube)

²⁵ Egyelőre nincs arra adat, hogy ki állította föl a készülékeket.

²⁶ Kovács 2015, 199.

²⁷ Per Anger svéd attasé, közeli barátja és sporttársa volt Szent-Györgyi Albert vejének, Libik Györgynek. Libik írja könyvében, hogy többször ebédelt náluk, Rózsa dombi villájukban Szent-Györgyivel együtt ő is. Libik könyvéhez (Üzenet a lesiklásból) Per Anger írta az előszót.

²⁸ Kovács 2015, 197–198.

²⁹ Ez Thorsten Akrell tartalékos náciellenes érzelmű svéd katonatiszt volt, akit a háború alatt a kémelhárításhoz osztottak be.

³⁰ Kovács 2015, 197–208.

náciellenes tevékenységről is. Jelentésében említést tesz egy szociáldemokrata ellenállási mozgalomról, amelynek célja tárgyalni az amerikaiakkal, és amelyek Magyarország társadalmi szerkezetét is meg akarja változtatni. Ennek a csoportnak az egyik vezetője „*doktor C, aki feltűnés nélkül tud kapcsolatokat tartani anélkül, hogy a magyar hatóságok gyanút fognának*”. De más dokumentumokban is előfordul Szent-Györgyi ilyen megnevezése. A fentiek és a későbbi fejlemények is azt igazolják,³¹ hogy valóban szoros volt a kapcsolat az ellenállás (Szent-Györgyi – Taurus csoport) a svéd diplomaták (R. Wallenberg, Per Anger) és a szövetségesek, különösen az amerikaiak között.³² Megkockáztatjuk, hogy ez már nem pusztán kapcsolat volt, hanem szoros együttműködés. A svédek nemcsak rádiókészülékeket adtak az ellenállóknak, hanem vállalták a rádióüzenetek biztonságos közvetítését is a szövetségesek felé.

Vajon a szövetségesek ügynökei közül név szerint kikkel állhattak kapcsolatban az ellenállók? A szervezetről készült 1948-as összefoglaló jelentés³³ három személyt emel ki. A Szent-Györgyi szervezet vezetősége állandó kapcsolatban állott Alfred Krieger francia légügyi attaséval,³⁴ aki az angol titkosszolgálat megbízottja volt. Lázár testőrtábornagy³⁵ Hauwy (sic) angol ezredessel³⁶ tartotta a kapcsolatot, aki az angol titkosszolgálat egyik vezetője volt.

Az ún. Keleti Jövő csoport³⁷ szintén az angol titkosszolgálat emberével egy bizonyos Lamberttel, aki a Hungarian Quarterly szerkesztője volt, állt kapcsolatban. Milyen információkra voltak leginkább kíváncsiak a szövetségesek? Olyan katonailag és iparilag fontos célpontok kijelölését kérték, amelyek a fasiszta érdekeket különösen

³¹ Szent-Györgyi a Szálasi puccs után a Svéd követségen talált menedéket.

³² Kovács Gellért – egy tanúvallomás alapján – nagyon valószínűnek tartja, hogy az ellenállók a svéd követség valamelyik épületében is használtak egy rádiókészüléket. Lásd: Kovács 2015, 202. Szent-Györgyi veje, Libik György visszaemlékezéseiben részletezi, hogy milyen szoros, baráti kapcsolat fűzte őt Per Anger svéd diplomatához, Mikor már neki is bujkálnia kellett, egy Per Angertől kapott rádióval tudott a külvilággal kapcsolatot tartani. Lásd: Libik György/Georg Libik 1981, 59.

³³ A Szent-Györgyi – Taurus ellenállási mozgalom ÁBTL-3.1.9.-V-118227/71.

³⁴ Egy másik állambiztonsági dokumentum szerint Krieger a francia követség légügyi attaséjának segédtsíjtje volt. Az információkat Krieger Kruchinától kapta, akinek Dezsényi Miklós folyamőr százados állította össze. Kruchina szerint ehhez a Krieger-vonalhoz tartozott polgári síkon Szent-Györgyi Albert is. Krieger Ankarán keresztül jelentett a briteknek. Lásd: ÁBTL-3.2.4.-K1414/80. Szalay Péter gyanúsított vallomása.

³⁵ Lázár Károly testőrpáncsnok 1944 nyarán kapcsolódott be a Szent-Györgyi Ellenállási Szervezetbe. A Horthy vezette kiugrási kísérlet bukása után Lázár altábornagy vizsgálati fogságba került. Az egyik vád az volt ellene, hogy 1944. júniusában lakásán rejtegette Howie/Hauwy (sic) német fogságból megszökött angol ezredest. Lásd: ÁBTL-3.1.9.-V-118227/54-55. és Dezsényi Miklós közlése. Lásd: ÁBTL-3.1.9.-V-118227/72.

³⁶ Helyesen Howie ezredes. Az ezredessel Horthy is többször együttműködött a szövetségesekkel való kapcsolatfelvétel érdekében. Lásd: C. A. Macartney 2006, 393–394. 418.

³⁷ Vészy Mátyás- Fürjes- Nagy Ferenc fémjelezték ezt a csoportot. Lásd: ÁBTL uo. valamint Katonai ellenállás Magyarországon <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/>

veszélyeztették.³⁸ Ilyen volt a Romániából vízi úton érkező olajszállítmányok kikötőhelyeinek felderítése, a víziaknarakás célszerű helyi kijelölése. A felderítést Dezsényi Miklós folyamőr kapitány végezte, napi négy megfigyelésének eredményeit továbbította Sperné Kruchina Hilda részére, aki a jelentést kódolt szöveggel továbbította a svéd követségnek. Innen egy másik rádióösszeköttetésen keresztül a jelentést megkapta a máltai angol tengerész repülőállomás, ahol egy vadászbombázó állandóan startra készen állt. Így mire a hajó például a Dunakanyarba ért, már bombatalálat érhetett. A víziaknak telepítése terén annyira hatékonyak voltak, hogy 1944 szeptemberére olyan sok akna lett a Dunában, hogy megszűnt rajta a hajóforgalom.³⁹ Az ellenállási szervezet illegális sajtótermékek kiadásával is foglalkozott. Ezt a tevékenységet a Várnai-féle ellenállási csoporttal közösen bonyolították le. A szerkesztőséget Dávid Tamás szigorló mérnök vezette (Várnai-csoport) Kelényi B. Ottó könyvtáros közreműködésével. A terjesztést Dezsényi Miklós kapitány végezte az általa alapított partizán és szabotázsszejtek útján. Augusztus elsejétől kiadtak egy időszakos újságot „*Márciusi Magyarország*” címen, ennek három száma hagyta el a sajtót. Röpcédulákat is nyomtattak, ezek „*Márciusi Ifjúság*” néven jelentek meg 15 különböző kiadásban, 10000–15000 példányszámban kerültek ki az utcára.⁴⁰

A SZESZ egyik legeredményesebb akciója munkabeszüntetések előidézése volt a Weiss Manfred Gyárnál. A Weiss Manfred Hadianyaggyár egyik beszállítója a Magyar Kerámia Gyár volt, mivel itt gyártották le a hadianyaggyár részére a kazánok belső kerámia burkolatát. A burkolatot a szabotázs eredményeképpen jóval rosszabb minőségben állították elő.⁴¹ Ennek következtében a hadianyaggyárban az acélgyártásnak többször, hosszabb időre le kellett állnia.⁴²

Szent-Györgyi július 2-án Szeged nagy bombázása idején még Szegeden volt, augusztus elején hagyta el a várost. Ugyanis ekkor közölték vele, hogy a magyar rendőrség már nem tudja őt a Gestapótól megvédeni.⁴³ Ekkor kezdődött el a Gestapo letartóztatása előli menekülése, életének egyik legborzasztóbb időszaka, amely kis híján

³⁸ Dezsényi Miklós közlése. Lásd: ÁBTL-3.1.9.-V-118227/71.

³⁹ Kovács 2015, 208.

⁴⁰ Lásd: ÁBTL-3.1.9.-V-118227/71.

⁴¹ Az 1700 °C fok hőellenállásra megrendelt samott téglákat rendszerint 1200 °C fok hőellenállással szállították le.

⁴² Együttműködő partnerek voltak Kemenes Lajos a Kerámiagyár igazgató-helyettese és több mérnöke, munkása, valamint a Weiss Manfred gyár főmérnöke Czakó Lajos. Lásd: Dezsényi Miklós tanúkihallgatási jegyzőkönyve ÁBTL-3.1.9.-V-118227/72.

⁴³ Csányi 1944.

testi-lelki összeomlásához vezetett. Moss⁴⁴ szerint először Szeged környékén bujkált tanítványával, Laki Kálmánnal. Mások szerint már 1944 húsvétjától felesége szabadkai rokonainál tartózkodott,⁴⁵ ahol együtt élt és dolgozott a mezei munkásokkal egészen augusztusig. Ennek ellentmond munkatársának, Banga Ilonának a nyilatkozata, mely szerint csak akkor ment el Szegedről, amikor befejezte az izomösszehúzódról szóló legújabb tanulmányát.⁴⁶ Szintén Banga Ilona említi meg, hogy ekkor már a fasiszta sajtótámadás keresztüzében dolgozott Szegeden. Az *Egyedül vagyunk* című szélsőjobboldali hírlap „*Bemutatjuk a Nobel-díjas Szent-Györgyi igazi arcát*” című cikkében politikai támadást intézett Szent-Györgyi ellen. A legszomorúbb az volt, hogy az újságnak Kogutovicz Károly professzor, volt szegedi rektor tett nyilatkozatot Szent-Györgyi ellen úgy, hogy közben egyetemi tanácsülésen elhangzott dolgokat is elmondott. Szent-Györgyi levélben fordult az egyetemi tanácshoz, hogy marasztalja el Kogutoviczot tanácsi titok tárgyát képező megnyilatkozása miatt.⁴⁷ A tanács belső iratban rosszállását fejezte ki Kogutovicz nyilatkozata miatt, de országos sajtópolémiát nem csinált az ügyből.

Ma már nehéz lenne rekonstruálni Szent-Györgyi bujkálásának állomásait, az biztosnak látszik, hogy augusztusban már Budapesten volt.⁴⁸ Tanítványa, Buga Ferenc szerint első pesti búvóhelye egy Gálya utcai, baráti szívességből használt lakás volt.⁴⁹ Budapesti tartózkodása idején augusztusban rendszeres kapcsolat alakult ki Lázár Károly testőrtábornokon keresztül a SZESZ és a „*kiugrási iroda*” között. „*Több visszaemlékezésben olvashatunk arról, hogy Horthy augusztusban kormányalakító tárgyalásokat folytatott Szent-Györgyivel.*” Az iroda Szent-Györgyit „*indifferens emberként*” kezelte, aki alkalmas arra, hogy összekötő kapocs legyen a különféle illegális szervezetek és pártok között.⁵⁰ Megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy nem ok nélkül fordult az iroda figyelme a tudós felé.

Milassin István a SZESZ egyik katonai vezetőjének vallomása szerint, Horthynak az angol kormány egyértelműen a tudomására hozta, hogy kizárólag Szent-

⁴⁴ Moss 2003, 158.

⁴⁵ Szabó – Zallár 1989, 67–68.

⁴⁶ Csányi 1944.

⁴⁷ Szabó – Zallár 1989, 195. dokumentum, 300–312. o. Szent-Györgyi kérte a tanácsot, hogy kerüljék a felesleges bonyodalmat.

⁴⁸ Moss szerint a bujkálás két évet vett el a tudós életéből. Moss 2003, 157. Valójában a német megszállástól (1944. március 19.) az oroszokkal való találkozásig, 1945 februárjáig, tartott.

⁴⁹ Tóth Béla 1987, 104.

⁵⁰ Pintér 1975, 351. és Csűrös Lajos vallomása ÁBTL-3.1.9.-V-118227/60.

Györgyi tanár úrral lennének hajlandók tárgyalni.⁵¹ Sőt az oroszok is ugyanezen a véleményen voltak Ankarában, ahol Horthy megbízásából már tárgyalások folytak velük. Az oroszok azt is követelték, hogy azonnal demokratikus kormány alakuljon, anélkül fegyverszüneti tárgyalásokról szó sem lehet.⁵² A szövetségesek részéről ez az elvárás, megfelel a Cadogan brit külügyminiszter-helyettes által megfogalmazott elvnek, miszerint: „*Ne zárkózzunk el mereven annak lehetősége elől, hogy zavart keltsünk ellenségeinknél.*”⁵³ Valószínűleg ezzel kapcsolatos ügyben mentek Lepsénybe Szent-Györgyi, Kruchina Viktor és Milassin István 1944. augusztus 19-én Lázár Károly utasítására egy kormányzósági jelvényekkel felszerelt gépkocsival. Szent-Györgyi Kenderesen is járt, hogy egyeztessen Horthyval,⁵⁴ egyszer Székesfehérváron is tárgyaltak.⁵⁵ Sőt Szent-Györgyi már, „*kormányelnöksége idejére alkalmas személyeket is keresett az egyes állások betöltésére.*”⁵⁶ Tehát a források alapján felmerülhetett annak a lehetősége, hogy a szövetségesek elvárásaira tekintettel Szent-Györgyi kormányt alakíthat. (A tudós életében ez a második lehetőség volt erre a pozícióra. hiszen mint láthattuk 1943-ban a SZESZ miniszterelnök-jelöltjeként tárgyalt Isztambulban.) Ha mérlegeljük, hogy mit szólt volna ehhez Hitler, akkor megállapíthatjuk, hogy ez olyan bizarr elgondolás volt, amit a magyar politikai elit komolyan fontolóra sem vehetett. Az augusztus 25-én megalakult új kormánynak az elnöke tehát Lakatos Géza lett.

Per Anger svéd diplomata visszaemlékezése szerint a Gestapo elől bujkálva Szent-Györgyi elég korán a svéd követségre menekült, később svéd állampolgárságot is kapott.⁵⁷ Szent-Györgyi egy Kruchina Viktornak írt levelében megköszöni a segítségét azért a közbenjárásért, aminek eredményeképpen a svéd követség menekültjogban részesítette őt.⁵⁸ Szent-Györgyit először nem a követség budapesti épületében, hanem

⁵¹ Milassin István vallomása ÁBTL-3.1.9.-V-118227/58.

⁵² Uo.

⁵³ Juhász 2014, 16.

⁵⁴ Milassin István vallomása ÁBTL-3.1.9.-V-118227/58.

⁵⁵ Csűrös Lajos vallomása ÁBTL-3.1.9.-V-118227/60.

⁵⁶ Milassin István vallomása ÁBTL-3.1.9.-V-118227/58.

⁵⁷ Per Anger úgy emlékszik, hogy azonnal megkapta a svéd állampolgárságot is, miután jelentették az esetet a svéd Külügyminisztériumnak. Lásd: Per Anger 1999, 88. Moss szerint október 10-en kapott svéd útlevelet. Akkor viszont már nem az enyingi kirendeltségen, hanem a követség budapesti épületében bujkált. Moss 2003, 158.

⁵⁸ Lásd: ÁBTL-3.2.4.-K-1414/20. A levélben Szent-Györgyi részletezi Kruchina ellenállási tevékenységét, a számára nyújtott segítségeket, közös erőfeszítéseiket a fegyverszünet megkötése érdekében. A levelet Szent-Györgyi feltehetően Kruchina személyes kérésére írta. Valószínűleg állami alkalmazás elnyerése érdekében íródott 1945. április 14-én. A levél végén Szent-Györgyi meg is említi, hogy az új demokratikus Magyarország hadseregének megszervezésében is bizonyára hasonló buzgalommal fog tevékenykedni barátja, Kruchina.

annak evakuációs szállásán az enyingi Csekonits kastélyban⁵⁹ rejtették el.⁶⁰ Álrúhában, álnév alatt, hivatalosan a követség irattárosaként dolgozott. Eközben vetődött fel annak a lehetősége, hogy Szent-Györgyi vezesse vagy tagja legyen a fegyverszüneti delegációnak. Horthy ugyanis kapcsolatot talált a szovjet csapatokkal és megbeszélés folyt a delegáció összetételéről. Szeptemberben egy napon Horthy elé vitték. *„Egy kormánytag vagy egy magasrangú tiszt társaságában Moszkvába kívánták küldeni a tűzszüneti tárgyalásokra. Minden készen állt az indulásra, amikor Horthy hirtelen meggondolta magát és Szent-Györgyinek dolgavégezetlen kellett visszatérnie Enyingre. Az ok állítólag az volt, hogy a németek gyanakodni kezdtek és így Horthy kénytelen volt lemondani a tervről.”*⁶¹

Egy másik forrás, Vattay Antalnak, a Kormányzó Katonai Irodája vezetőjének naplója is megemlíti Szent-Györgyi jelölését a küldöttségbe. Kifejezetten azért, mert jó összeköttetései vannak Oroszországban.⁶²

Szent-Györgyi visszaemlékezésében pedig arról ír, hogy ő volt a Horthyval való tárgyalás kezdeményezője: *„Rejtekhelyeimről felvettem a kapcsolatot Horthy Miklós kormányzóval, aki akkor még ura volt a helyzetnek. Titokban találkoztunk és én felajánlottam követi szolgálataimat a szövetségesek felé, hogy előkészítsük Magyarország csatlakozását hozzájuk. Úgy tűnt, hogy elfogadja, de amikor észrevette baráti viszonyulásomat a szovjetekhez, kioldalgott a szobából és soha többé nem láttam.”*⁶³ Természetesen a fegyverszüneti küldöttséghez való csatlakozásból semmi sem lett, a küldöttséget Faragó Gábor vezérezredes vezette, tagjai pedig Szentiványi Domonkos és Teleki Géza lettek.⁶⁴

Közben a Gestapo szüntelen a nyomában járt Szent-Györgyinek, amit a tudós 1944 szeptemberének végén a szegedi egyetemi tanácshoz címzett levele bizonyít. Ebben *„védelmet kért idegen hatóság üldözésével szemben”*, és a tanács a minisztérium

⁵⁹ Valójában Batthyány-Draskovich-Csekonics kastély. Enying a Balaton dél-keleti csúcsánál igen messze volt Budapesttől. Napjainkban van is ott egy szobor Szent-Györgyiről, bizonyára az ott- tartózkodása emlékére.

⁶⁰ A levélben azt is megköszöni Kruchinának Szent-Györgyi, hogy fegyveresen elkísérte őt menedékhelyére.

⁶¹ Anger, Per 1999, 89.

⁶² Vattay 1990, 78.

⁶³ Szent-Györgyi 2017d, 100–101

⁶⁴ *„Szóba jött Szent-Györgyi professzor is, a Nobel-díjas tanár, akinek nagyon jó összeköttetései vannak Oroszországban. Lázár tartotta fenn az összeköttetést. De ezután már nem került szóba. Így végeredményben Faraghóra esett a választás.”* Lásd: Vattay 1990, 78. Vattay nem árulja el azt, hogy valószínűleg a németektől tartva ejtették Szent-Györgyi személyét.

(VKM) egyetemi ügyosztályfőnökének tett szóbeli jelentést az ügyben.⁶⁵ Szent-Györgyi olyan pánikban volt, hogy ő, aki zsigerből gyűlölte a katonaságot a Honvédelmi miniszternek is írt levelet, amiben a miniszternél katonai szolgálatra jelentkezett (!) és kérte polgári foglalkozásának hatálytalanítását.⁶⁶ Azonban egyik levélben sem jelölte meg, nyilván óvatosságból, tartózkodási helyét, ezért a hatóságok tehetetlenek voltak.

Ekkor már a svéd követség enyingi kirendeltségén sem érezte magát biztonságban.⁶⁷ Állandón váltogatta a lakhelyeit, sehol sem maradt hosszabb ideig, megváltoztatta a külsejét, hosszú szakállat növesztett, nagy szarukeretes szemüveget hordott.⁶⁸

⁶⁵ Szabó – Zallár 1989, 198. dokumentum, 315. Az egyetemi tanács üléséről már nem készült jegyzőkönyv, mert az októberi szegedi bombatámadás után Budapestre menekültek,

⁶⁶ Valószínűleg a katonaság kötelékében jobban elrejtőzhetett volna. Szabó – Zallár 1989. uo.

⁶⁷ Per Anger, svéd diplomata is megemlíti emlékirataiban, hogy szeptemberben – az egyre több letartóztatás miatt – már a svédek is aggódtak biztonságáért. Lásd: Anger, Per 1999, 55.

⁶⁸ Anger, Per 1999, 88.

18. Állandó életveszélyben a nyilas rémuralom idején (1944. október 15. – 1945. február)

A nyilas hatalomátvétel még nagyobb megpróbáltatások elé állította Szent-Györgyit. Az ellenállási szervezet lelepleződött. Nagy Mihály postaaltiszt¹ jelentette fel október 15-én este a Taurusban (Nagymező u. 37–39.) gyülekező szervezkedést a szemközti Teréz telefonközpontban (Nagymező u. 54–56.) tartózkodó nyilas parancsnoknak,² így a nyilasok azonnal lecsaptak a pincében tartózkodó ellenállókra. Szent-Györgyi szerencsére nem volt jelen a lelepleződéskor, de október 15. után az ellenálló sejtek felgöngyölítésekor az ő személye és szerepe is ismertté vált. A nyilas puccs után a SZESZ feloszlott, tagjait üldözőbe vették a nyilasok.

Azonban a magyar ellenállók köréből november elején megalakult Bajcsy Zsilinszky Endre elnökletével a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága, aminek egyik célkitűzése az volt, hogy felvegye a szovjet orosz hadsereggel a kapcsolatot. E célból egy küldöttséget küldtek volna a II. Ukrán Hadsereg főparancsnokához Malinovszkij marsallhoz Moszkvába. A küldöttségbe tagként Pénzes Géza akadémiai rendkívüli tanárt és Radványi Imre hadmérnök őrnagyot választották, vezetőjének pedig Szent-Györgyi Albertet. A küldöttség egy Bajcsy-Zsilinszky Endre által fogalmazott memorandumot adott volna át a szovjeteknek és Szegeden át repülőgéppel ment volna Moszkvába. Szent-Györgyi így nyilatkozott erről barátjának, Bay Zoltánnak: *„A fontos az, hogy az oroszokkal meglegyen az összeköttetés... Nem tudom hogyan reagálnak. Egy azonban biztos, ebből a mai német-náci nyilas világból valahogyan ki kell kerülnünk A harcokat le kell rövidítenünk. . Máshoz nem fordulhatunk most, mint az oroszokhoz, később természetesen a többi szövetségesekkel is felvesszük a kapcsolatot.”*³ De a szervezkedés Mikulics Tibor páncélos főhadnagy árulása folytán lelepleződött, Bajcsy-Zsilinszkyt és társait⁴ a nyilas Számonkérő Szék

¹ Nagy Mihály őrzetető, postaaltiszt készenléti szolgálatot teljesített a Teréz telefonközpontban október 15-én délután, amikor észrevette a gyülekezést a szemközti Taurus üzemben és gyanúsnak találta. Először ő ment át és igazoltatásokkal meggyőződött róla, hogy ott zsidók és kommunisták szervezkednek. Majd visszament a telefonközpontba, ahol jelentette a nyilas katonai vezetőnek, Korompay zászlósna a dolgot. Ezután a nyilas katonák lecsaptak az ellenállókra. Nagy Mihályt másnap megdicsérték, és kilátásba helyezték kitüntetését, mivel leleplezett „egy nagy szervezkedést.” Lásd: Nagy Mihály vallomása, ÁBTL-3.1.9.-V-118227/139. Az elfogott emberek száma, Kruchina Viktor határozott közbelépésének köszönhetően, jóval kevesebb lett, úgy 28–30 fő.

² Korompay László zászlósna Lásd: Nagy Mihály vallomása, ÁBTL-3.1.9.-V-118227/139

³ Lásd: Bay 1990, 49.

⁴ Kis János ny. altábornagyot, Tartsay Vilmos vezérkari századost, Nagy Jenő vezérkari ezredest és másokat Sajnos decemberben ki is végezték őket.

emberei, elfogták (1944. nov. 23.), illetve letartóztatták, így a küldöttség sem indult útnak.

Szent-Györgyit a nyilasok, noha kézre keríteni nem tudták, de minden közösségi fórumon (rádió, sajtó, politikai megnyilatkozások) szidták, vádolták, valóságos „*médiahadjárato*” folytattak ellene. Hubay Kálmán október 14-én egy rádióbeszédben lekezelő hangnemben úgy gúnyolta Szent-Györgyit, mint, aki bolsevista létére a szovjetek áldozata lett.⁵ Kedvelt koreográfiájuk volt az, hogy az oroszbarát Szent-Györgyit az oroszok foglyul ejtették és kínozzák,

Ebben a nagyon nehéz helyzetben ismét a svédek siettek a segítségére. Per Anger emlékezésében így ír erről: „*azt a feladatot kaptam, hogy vigyem el a lakásomra. (Szent-Györgyit) Mivel lakóhelyemen nem bíztam a portásban, Szent-Györgyi csak néhány napot lakott nálam, majd átköltözött a követségre.*⁶ *Két hónapig lakott a követségen.*”⁷ Nagyon valószínűnek tartjuk,⁸ hogy ekkor kapta meg a fent említett svéd útlevelet ő és a felesége is.⁹ A követségen ugyanis csak svéd állampolgárok tartózkodhattak. Szent-Györgyi mindig büszkén és hálásan emlegette, hogy a svéd király¹⁰ svéd állampolgárrá fogadta őket, és svéd névre kiállított útlevelet is kaptak. Ő lett Mr Swensen és a felesége Mrs Swensen. Szent-Györgyinek ez a gesztus – miután bevonták a magyar útlevelét – különösen jól eshetett. Újra azt tapasztalhatta, hogy a tudomány embereit megbecsülik a civilizált és békés világban.

Amikor már a szovjetek elfoglalták a Tiszántúlt és Budapest körül majdnem bezárult az ostromgyűrű a nyilas kormány hozzálátott Budapest kiürítéséhez, a közigazgatást a Dunántúlra és Németországba tervezték kitelepíteni, amiről kormányrendelet (november 28-án) is született. Ekkor történt, hogy Csilléry András egyetemi kormánybiztos a kitelepítés szükségességéről¹¹ nehezen tudta meggyőzni a Műegyetem tanárait, ezért Szent-Györgyi esetét hozta fel példának. Bay Zoltán, Szent-

⁵ „Idézlek Szent-Györgyi professzor: Igaz-e, hogy hiába hirdetted a judeo-bolsevisták magasabb rendűségét, mégis megborzadtál, amikor a szegedi szovjet direktor társaid közül is, közvetlenebb munkatársaid közül is kivégeztetett három embert a szovjet! Ezt akartad Szent-Györgyi professzor és ezt akartátok ti minden rendű és rangú Szent-Györgyi professzorok?” idézi Marton – Pap 2017, 138–139.

⁶ Budapest Minerva u. 3/B

⁷ Anger, Per 1999, 89. Ez feltehetően 1944. október közepétől december közepéig tartott.

⁸ Moss is így tudta, nyilván Szent-Györgyi nyomán. Lásd: Moss 2003, 158.

⁹ Az útlevél öt évre szólt, ezzel hagyja el majd az országot a Szent-Györgyi házaspár 1947-ben.

¹⁰ V. Gusztáv volt az, aki átadta neki a Nobel-díjat is 1937-ben.

¹¹ A nyilas propaganda szerint a következő év tavaszán a kitelepítettek majd visszajönnek, mert addigra az oroszokat kiverik a németek az országból. Lásd: Bay 1990, 38–39. Bay Zoltán leírja azt is, hogy a magyar lakosság nagyon félt az oroszoktól, főleg a férfiak elhurcolása miatt, ezt a félelmet igyekezett kihasználni és növelni ilyen képtelen történetekkel a nyilas vezetés.

Györgyi legjobb barátja, aki a Tungsram képviselőjében volt ott, így emlékezik vissza Csilléry szavaira: „*Szent-Györgyit az oroszok Szeged város parancsnokává tették, s ebben a minőségben együtt kegyetlenkedett az oroszokkal. Rengeteg embert végeztetett ki, válogatott kínzásokkal, később azonban az ő idegrendszere nem bírta a kegyetlenkedést és megutálta az oroszokat. Elmenekült Szegedről és megadta magát a nyilasok nagylelkűen megbocsátottak neki és most a belügyminiszter vendége.*”¹²

Mikor a Bajcsy-Zsilinszky-féle szervezkedésre árulás folytán fény derült, és a nyilasok tudomására jutott Szent-Györgyi fontos szerepe abban, még nagyobb erőfeszítéseket tettek a kézre kerítése érdekében. Még legjobb barátját, Bay Zoltán fizikust is letartóztatták és a Margit körüli Katonapolitikai Osztályra hurcolták kihallgatásra azért, hogy Szent-Györgyiről információkat szedjenek ki belőle. Bay – rabtársaival előzetesen egyeztetve – bevallotta, hogy az elmúlt héten találkozott ugyan Szent-Györgyivel egy ismeretlen helyen lévő lakásban, de nem tudja, hogy jelenleg hol bujkál.¹³ Bay Zoltánt egyik munkatársa mentette ki a börtönből úgy, hogy egy náci tiszttel megegyezett.¹⁴

A nyilas kormánynak nem csak azért volt fontos Szent-Györgyi személye, hogy példát statuáljon általa. Sokkal inkább szerették volna Szent-Györgyit a saját oldalukon tudni, így a közvélemény előtti népszerűségüket növelni és a személyén keresztül az értelmiséget maguk mellé állítani. Hón óhajtott vágyuk volt az, hogy Szent-Györgyi megadja magát nekik. Legalábbis erre utal a már akkor Sopronban ülésező Törvényhozók Nemzeti Szövetségének egyik jegyzőkönyvrészlete. Eszerint az 1944. december 5-i ülés egyik napirendi pontja (!) Szent-Györgyi volt. Rajniss Ferenc, vallás- és közoktatási miniszter a következőket mondta: „...*én vagyok a gazdája Szent-Györgyinek és feltétlenül óhajtok vele beszélni. Azt a választ kaptam, hogy jelen körülmények között nem lehet vele beszélni, úgy, hogy lelkiismeretem szerint arra a kérdésre, hogy mi van Szent-Györgyivel választ adni nem tudok. Hóman Bálint: De itt van!// Állítólag itt van, valahol a határvonalon jött volna át. Nekünk egy kérésünk volt Szent-Györgyivel kapcsolatban és pedig az, hogy Szent-Györgyinek bántódása ne essék*

¹² Bay 1990, 42.

¹³ Arra a kérdésre, hogy hol van most Szent-Györgyi Bay azt mondta, hogy a belügyminiszter vendége. És ezt ő a közoktatási egyetem kormánybiztosától, Csillérytől tudja, mert az személyesen közölte velük a Műegyetemen. Ezzel a kijelentésével nem kis zavart okozott a kihallgatói között.

¹⁴ Jankovich, a munkatárs azonnal megkereste a Detsche Industrie Comission főnökét és megígérte neki, hogy megkapják azt a wolframdrót-szállítmányt, amit már régen kértek, ha segítenek Bay Zoltánt kiszabadítani. Lásd: Bay 1990, 57.

és minden dolga bocsáttassék meg neki. A megbékélés, nagyvonalúság és megértés szelleme nélkül országot vezetni nem lehet. Ha átjött ne történjék semmi baja és felejtünk el mindent, ami Szent-Györgyivel kapcsolatban a múltban történt.”¹⁵ (Azt, hogy hogyan tudták volna rávenni az elfogott és kezdetektől fogva ízig vérig antifasiszta tudóst az átállásra, az olvasó fantáziájára bízunk.)

Szent-Györgyi önéletrajzírójának, Mossnak megemlíti egy esetet is, amikor egy titkos találkozó alkalmával Rajniss Ferenc, aki az ő személyes ellensége volt, törbe akarta csalni. Óbudán egy vendéglőbe titkos ellenállási találkozóra invitálták Szent-Györgyit, de ő rosszat sejtve útközben visszafordult. Mint később kiderült a vendéglő tele volt az SS embereivel.¹⁶ Közben a rádióban egyre gyakrabban közölték azt a hírt, hogy elfogták Szent-Györgyit, aki bevallotta tévedéseit.¹⁷ Egy ilyen vérfagyasztó, irreális történet az alábbi is, Rajniss hivatali apparátusának terméke.

Az oktatásügyi államtitkár nyilatkozott a rádióban: *„Itt van mellettem Szent-Györgyi. Megpróbált tárgyalni az oroszokkal, de azok pecsétet égettek a homlokára, kirugdosták az összes fogát, kitépték a nyelvét, ezért nem tud beszélni, máskülönben elmondaná milyen borzalmasok az oroszok és hogy menekülni kell előlük.*”¹⁸

Szent-Györgyi eközben a budapesti svéd követség Minerva utcai épületében viszonylagos védettséget élvezett. De ez a paradicsomi állapot sem tartott sokáig.

Természetesen a tudomány művelését még üldöztetése alatt is folytatta. Okulva a C-vitamin körüli elsőbbségi vitákból és mivel számolt azzal, hogy megölhetik őt, mielőbb le akarta közölni külföldön is azokat az izomkutatási eredményeket, amelyeket az izommozgás területén munkatársaival a közelmúltban felfedeztek. Ezért megírta egy angol nyelvű cikkben és elküldte svéd barátjának és munkatársának, Hugo Theorellnek az Acta Scandinavicanban való közlésre.¹⁹ Ez lett a veszte, mert óvatosságból nem írta meg a tartózkodási helyét, ezért Theorell automatikusan a budapesti svéd követség címére küldött táviratban jelezte az átvételt. A postai küldeményeket ellenőrző Gestapo ebből azonnal tudta, hol bujkál a tudós. Egy együttműködni szándékozó német tiszt ezt Per Anger tudomására hozta, így a biztonságos svéd követségről is mihamarabb menekülniük kellett. Per Anger, diplomata kocsijának csomagtartójában takaróval

¹⁵ Lásd: Törvényhozók Nemzeti Szövetsége Sopronban tartott üléseinek jegyzőkönyve 1944. december 1. - 1945. március 16, I.K. 94-95.o Hóman itt betöltött szerepéről lásd Ujváry 2002,279. továbbá Ujváry 2015.

¹⁶ Lásd: Moss 2003, 161. Arról nem szól a híradás, hogy Rajniss kivel üzent Szent-Györgyinek.

¹⁷ Az unokaöccs, Szent-Györgyi András mesélte Mossnak, Lásd: Moss 2003, uo.

¹⁸ Moss uo.

¹⁹ Lásd: Szent-Györgyi 2017d, 99–100.

letakarva csempészte ki a Szent-Györgyi-házaspárt az épületből. Másnap a nácik, mivel nem találták meg Szent-Györgyit, kifosztották és szétrombolták a követséget. Ilyen és hasonló „*kalandok*” közepette kezdtek felőrlődni Szent-Györgyi idegei.

Szent-Györgyit ekkor már két fasiszta karhatalom (Gestapo és nyilasok vezette csendőrség) egymással összefogva üldözte. Ezt bizonyítja két távirat is, amit Szent-Györgyi tartózkodási helyének felkutatásáról 1944 novemberében váltott egymással a berlini Magyar Nagykövetség és a magyar Külügyminisztérium. Berlinből Mecsér András nagykövet tájékoztatást kért a tudós tartózkodási helyéről.²⁰ A választáviratban a külügyminiszter Kemény Gábor közölte, hogy „*Szent-Györgyi több egybehangzó értesülés szerint valóban Budapesten van. Idegösszeomlással érkezett. Felkutatása folyamatban van.*”²¹

Döbbenetes, hogy mennyire tájékozottak voltak még az egészségi állapotáról is. Valószínűleg azért is váltogatta olyan sűrűn a tartózkodási helyét a tudós, mert érzekelte az állandó megfigyelést. Cáfolni szeretnénk Mossnak azt a megállapítását,²² hogy a bujkálás Szent-Györgyi számára csupán egy érdekes kaland lehetett, a fenti magyar dokumentumok jól érzékeltetik az ezzel ellentétes valóságot. Visszaemlékezéseiben leírja, hogy a családját is üldözték. „*Még a lányomnak is el kellett rejtőznie, mert ellene is elfogatási parancsot adtak ki.*”²³

Biztonsági okokból feleségével szétváltak, mert nagyon kockázatos lett volna együtt rejtőzködniük tovább. Szent-Györgyit Per Anger a követségről egy pesti lakásba, majd mivel úgy nézett ki, hogy Buda esik el először, a saját Úri utcai lakásába vitte Budára,²⁴ abban reménykedve, hogy hamarabb érnek oda a szovjetek. Itt bujkált másokkal együtt Libik György Szent-Györgyi veje is, aki sok ember megmentésében segített, sokszor sofőrködött a svédeknek.²⁵ Erre az idegőrlő időszakra így emlékszik vissza Szent-Györgyi: „*Két rejtékhelyemet bomba rombolta szét, röviddel azután, hogy elmentem onnan, és a letartóztatást csak úgy tudtam elkerülni, hogy a szovjet vonalak*

²⁰ „Itt azt beszélik, hogy Szent-Györgyi Albert professzor Budapestre menekült és jelentkezett a kormánynál. Ezzel szemben azt is hallottam, hogy az oroszok őt elhurcolták. Kérek tájékoztatást. MbCsér” Lásd Szabó – Zallár 1989, 199. sz. dok. 316.o. (A dokumentum géppel írott másolat, ezért úgy gondoljuk, hogy az aláírásnál elírás történt. Az MbCsér Mecsér András berlini követ lehet.

²¹ Lásd: Szabó – Zallár 1989, 201. sz. dok. 318. o.

²² „nem hagyott benne nyomot a félelem... úgy fogta fel az egészet, mint egy játékot, szinte nem is törődött azzal, hogy mi történhet vele, ha elfogják.” Lásd: Moss 2003, 161.

²³ Lásd: Szent-Györgyi 2017d. 100.

²⁴ Per Anger 1999, 91.

²⁵ Lásd: Libik 1981, 99. és Anger, Per uo.

*mentén bujkáltam, amit a Gestapo nem mert megközelíteni.”*²⁶ Később úgy alakult a főváros ostroma, hogy a Vár nagyon sokáig ellenállt az oroszoknak, ezért még a dunai hidak felrobbantása előtt átvitte őt a veje Pestre. Utolsó rejtékhelye Pesten az Eszterházy utcai Eszterházy palotában volt.²⁷ Itt találkozott először az oroszokkal. *„Megmentőként üdvözöltük őket.”*²⁸ – írta egy visszaemlékezésében. Elindult megkeresni a feleségét, miközben szembetalálkozott az oroszokkal, akik utána kutattak: *„... egy orosz őrnagy jelent meg egy kis különítménnyel, bemutatkozott és elég jó angolsággal közölte, Malinovszkij marsall, hadseregparancsnok küldte, hogy keressen meg és helyezzen biztonságba. Malinovszkij Moszkva, illetőleg Molotov direkt utasítására cselekedett így.”*²⁹ Szent-Györgyi szabadkozott, nem mehet, mert feleségét és népes családját nem hagyhatja magukra. De az oroszoknak ez nem volt probléma. A 13 tagú családot és Szent-Györgyiéket teherautókkal és két személyautóval Malinovszkij főhadiszállására vitték, ahol biztonságba helyezték. Ekkor vette kezdetét a szovjetekhez fűződő barátsága, amit a kutatás oly kétkedve fogadott.

²⁶ Szent-Györgyi 2017d. 100.

²⁷ Itt a pincében egy ágyon osztozkodott az Eszterházy grófnő, a családja, Szent-Györgyi és a kutya. Lásd: Moss 2003, 162.

²⁸ Palló 1993, 1265.

²⁹ Uo. Azonban Kun Miklós történész azt állítja, hogy Molotov még ekkor nem tudhatott Szent-Györgyiről, mert a szolgálati út értelmében, először Malenkovnak tettek jelentést Szent-Györgyiről. Kun Miklós szerint Szent-Györgyi aktája csak 1945. február 16-án kerül Molotovhoz. Lásd Kun 2018.

19. Politizálás a koalíciós időszakban

„Nagy hal voltam a kis tóban.”¹

19.1 Megmentés a szovjetek által

A Szent-Györgyi mentésében közreműködő tolmács, Földes Jenő visszaemlékezése szerint a Szent-Györgyi családot először Rákosszentmihályra, a parancsnokság székhelyére vitték, ahol a család végre meleg szobába és emberi körülmények közé került. Másnap a zuglói frontrádióban Szent-Györgyi professzor beszélt az oly régóta rettegő, éhező, fázó pestiekhez arról, hogy *„nemsokára vége a szenvedésnek, hogy hozzá kell látni, érdemes lesz hozzálátni a munkához.”*² Idegösszeomlása idején is meg tudta őrizni hazája, honfitársai iránti együttérzését, szeretetét.

Szent-Györgyit meglepte nagyon, hogy ilyen segítőkészek voltak vele a szovjetek, ugyanis hasonló bánásmódra számított, mint amilyenben a németeknél részesült, különösen amiatt, hogy a finn-orosz háborúban Nobel aranyérmét felajánlotta a honvédő finn nép javára. Azonban nagyon valószínű, hogy a későbbi háborús események ennek a jelentőségét már elhalványították és a szovjetek tisztában voltak Szent-Györgyi tudományos súlyával, tekintélyével a világban. Egyesek szerint kutatótársa Engelhardt közbenjárására történhetett Szent-Györgyi felkutatása³ és megmentése. Szent-Györgyi maga említi, *„hogyan a szovjetek megtették ezt Parnasszal⁴ is, a zsidó származású kitűnő lengyel tudóssal, Lemberget már elfoglalták a németek, mikor beküldtek egy szovjet különítményt és kimentették Parnast.”*⁵

A szovjet tudományról szóló szakirodalom mindezt megnyugtatóan alátámasztja. A szovjetek noha többnyire barbár hordaként viselkedtek Európában, de a szellemi elitet, legfelsőbb utasításra gyakran kimenekítették. A Szovjetunióban a tudomány művelőinek nagy volt a társadalmi és a politikai megbecsültsége.⁶

¹ Így jellemezte Szent-Györgyi egyik visszaemlékezésében az orosz megszállás után a helyzetét hazánkban. Lásd Szent-Györgyi 2017a. 26.

² Lásd: Csátár 1970.

³ Moss 2003, 163. Straub F. Bruno Mossnak tett nyilatkozata alapján Szent-Györgyi orosz kollégái, elsősorban Engelhardt jártak közben az orosz kormánynál az érdekében.

⁴ Jakub Karol Parnas (1884–1949) zsidó-lengyel származású biokémikus.

⁵ Kardos 1984, 150.

⁶ Természetesen a személyi kultusz idejét a másként gondolkodó tudósok nagyon megszenvedték. A stratégiai tudományágakban (nukleáris kutatás) dolgozó kutatók viszont már ekkor kiváltságos elbánásban részesültek. Részletesen lásd: Hargittai 2014, passim.

Kun Miklós kutatásai alapján⁷ állítja, hogy Szent-Györgyi megkeresése érdekében két orosz akadémikus fordult a politikai vezetéshez: a fent említett Parnas és Pjotr L. Kapica.⁸ Meg kell jegyeznünk, hogy Kapica fizikus volt, nem volt konkrét tudományos kapcsolata Szent-Györgyivel, de elképzelhető, hogy a segítségét kérte Engelhardt vagy Parnas, akik biológiai kutatásuk révén közelebbről ismerhették Szent-Györgyit. Kapica akkoriban ugyanis kivételes tekintélynek örvendett Sztálin köreiből, mivel a szovjet atomkutatás vezetője volt.⁹

Ezzel kapcsolatban érdekes momentumra világít rá Szent-Györgyi veje, Libik György. Eszerint 1945. januárjában Gerő Ernő is hangoztatta mennyire fontos, hogy megtalálják Szent-Györgyit. Tudott róla, hogy „... az előrenyomuló orosz egységek személyleírásával együtt azt is parancsba kapták, hogy a legnagyobb gonddal és figyelemmel helyezzék biztonságba a magyar ellenállás e kiemelkedő személyiségét.”¹⁰ Ennek ellentmond a Kun Miklós által fellelt Szent-Györgyiről szóló jelentés, mely szerint: „Szent-Györgyi demokrata, aki kapcsolatban állt a magyar ellenállási fronttal, de nem fejtett ki, jelentős tevékenységet a szervezetben.”¹¹ Hozzáfűzhetjük még, hogy a szovjet politikai vezetés előtt nem volt ismeretlen Szent-Györgyi politikai tevékenysége, hiszen Horthy kiugrási kísérleteinél is a szovjetek vele szerettek volna tárgyalni.

A kutatók egy része ezt a nagylelkű gesztust a szovjet hadvezetés részéről felettébb gyanúsaként tartja. Pedig Szent-Györgyi hálás nyilatkozataival nem ad erre okot. Budapestről a családot a már biztonságos Szegedre, őt és feleségét Malinovszkij főhadiszállására vitték.¹² „Egy szép házat adtak és egy tisztiszolgát mellém. Mindennap meglátogatott egy angolul kitűnően beszélő kapitány, hogy megkérdezze, van-e valamire szükségem.”¹³ Nagyon, nagyon kedvesek voltak, mindennel elláttak. Én akkor nagyon rossz egészségi állapotban voltam, ők életre tápláltak.” Ekkor szerezte első közeli

⁷ Kun Miklós maga oral historyként említi az információt.

⁸ Pjotr Leonyidovics Kapica (1894–1984) orosz fizikus, aki a szovjet atomfegyverkezési kutatás vezetője volt. Később a Pugwash konferenciák kezdeményezője lett. Kétszeres Nobel-díjas, 1978-ban megosztott fizikai, 1995-ben Nobel békedíjat is kapott.

⁹ Hargittai 2014. passim.

¹⁰ Libik 1981, 69.

¹¹ Lásd: Kun 2018. Sajnos az előadás alapján nem tudjuk pontosan hivatkozni a forrást. Reméljük, hogy hamarosan írásos formában is olvasható lesz a Nemzeti Közszerződés Egyetem által szervezett Ludovika szabadegyetemi előadás.

¹² Szent-Györgyi nem említi, hogy ez Heves községben volt, de a kutatás felderítette, hogy 1944. novemberétől 1945 márciusáig a marsall és kísérete Heves községben tartózkodott. Lásd: Marton – Pap 2017, 152.

¹³ Erre a kérdésre a felesége azt válaszolta tréfásan, hogy hiányzik neki a mozi. Még aznap beszereltek egy mozit is a lakásukba a szovjetek.

tapasztalatait a szovjet népről: „Kinn az utcán a magam kezdetleges módján beszéltem egyszerű katonákkal is, akik a harcvonaltól távol kedvesek, barátságosak szerények, vidámak és békések voltak. Ebben az időben szerettem meg az orosz népet, mely oly józan és humánus és szívesen felejt el a rossz dolgokat és élvezi a jókat. ez az alapvető egészség, amire reményeinket építhetjük.”¹⁴

Életrajzírója szerint a Szent-Györgyi házaspár három hónapot töltött a főhadiszálláson,¹⁵ ez valószínűleg túlzás, mivel a források összevetése alapján körülbelül 3–4 hétről lehetett szó.¹⁶

Egyes kutatók úgy vélik, hogy Szent-Györgyit a szovjet vezetés így akarta elszigetelni a hazatérő moszkovita politikusoktól.¹⁷ Azonban Szent-Györgyi semmi ilyesmit nem említ, nem korlátozták mozgásában, nem befolyásolták politikailag. Ezt konkrétan meg is fogalmazza: „Amíg a parancsnokságon laktam, nem kísérelték meg, hogy politikailag felhasználjanak.”¹⁸

Egy nemrég előkerült forrásból nagy valószínűséggel arra következtethetünk, hogy Szent-Györgyi a főhadiszálláson minden bizonnyal beszélgetett Malinovszkij marsallal tudományos kutatásairól és ígéretet kapott arra, hogy hamarosan Moszkvába utazhat tudományos munkát végezni. A levélből kiderül, hogy Szent-Györgyi azonnal készen állt az utazásra, amit a szovjetek elhalasztottak. Az 1945. február 11-én kelt levelet már nem a főhadiszállásról, hanem Szegedről írta, mivel benne tolmácsolta a szegedi egyetemi rektor, Hermann Egyed kérését is a szovjetek felé.¹⁹ A dokumentum végén ott szerepel a szovjet vezetés döntése is, hogy hagyják Szent-Györgyit Szegeden lakni és kutatni, Moszkvába egyelőre nem viszik.²⁰ De Szent-Györgyit nem csupán a saját sorsa érdekelte, hanem udvariasan azt is javasolta Malinovszkij marsallnak, hogy „a magyar kultúra, művészet és tudomány legnevesebb képviselőit mentse meg.” Kérte

¹⁴ Palló 1993, 1265.

¹⁵ Moss 2003, 163.

¹⁶ Földes Jenő visszaemlékezése szerint 1945. január 10-én találták meg Szent-Györgyit, ő pedig az 1945. február 13-i *Délmagyarország*-ban már múlt időben beszél az eseményekről, és azt állítja, hogy már visszaérkezett Szegedre. Lásd: Csatár 1970. és Szent-Györgyi Albert visszaérkezett Szegedre, *Délmagyarország* 1945. február 13, 3.

¹⁷ Lásd: Palló 1993, 1265. Ezt a megállapítást teszi magáévá Marton János is, lásd: Marton – Pap 2017, 152-157. Hasonlóan gondolja Ungváry Krisztián is, lásd: Ungváry 2016, 26.

¹⁸ Palló uo.

¹⁹ A rektor a Budapesten ragadt szegedi egyetemi tanárok Szegedre szállításához kérte Malinovszkij segítségét. A rektor levelére maga Szent-Györgyi írta fel a tanárok nevét és lakcímét. Lásd: Ungváry 2016, 26. A kérést a szovjetek teljesítették. Lásd: Szabó – Zallár 1989, 321.

²⁰ Ungváry uo. A moszkvai utazás három hónap múlva megvalósult. Hermann Egyed rektor levelét lásd még Szabó – Zallár uo.

azok összegyűjtését és élelmezését is és felajánlotta Major Tamás színész-rendező segítségét ebben, aki jól ismeri a művészet és kultúra világát.²¹

A levélből az is kiderül, hogy Malinovszkijjal nemcsak a tudományról beszélgettek, hanem a Debrecenben megalakult új kormányról és valószínűleg a hazatérő moszkovita politikusokról is. Szent-Györgyi ugyanis kilátásba helyezte, hogy ha moszkvai útja Debrecenen keresztül vezet, ott szívesen beszélgetne a kormány néhány tagjával, hogy véleményt alkothasson róluk. Majd hozzáfűzi, hogy „*Rákosi urat is meg kívánom ismerni*”.²² A levél hangneme, témája is alátámasztja azt a kutatásban régóta ismert tényt, hogy Szent-Györgyit, mint tudóst becsülték nagyra a szovjetek. Nagyon valószínű, hogy kevés emberrel ült le személyesen beszélgetni maga Malinovszkij marsall is a megszállt országban.²³

Ha februárban még nem is valósult meg a moszkvai út, a Rákosival való találkozás azonban létrejött. Bagdy Dániel Szent-Györgyi későbbi tanítványa a debreceni egyetem Élettani Intézetében szemtanúja volt Szent-Györgyi és Rákosi első találkozásának.²⁴ Az intézetbe 1945. februárjában váratlanul érkezett meg Szent-Györgyi professzor azzal a céllal, hogy ott találkozik valakivel. Ott is lakott az első emeleti professzori szobában, amikor harmadnapra megérkezett a várt vendég. A tanítvány nyitott ajtót a prémgalléros, fekete kabátos úrnak, aki be is mutatkozott: „*Rákosi Mátyás vagyok. Szent-Györgyi futva érkezett a folyosó végén levő professzori szobából és karonfogva vezette vendégét a megbeszélésre.*” Mintegy másfél óráig

²¹ Major Tamás Szent-Györgyi Nellynek és Libik Györgynek a közeli baráti társaságához tartozott. Éppen a levél bizonyítja, hogy Szent-Györgyi irányította a szovjeteket Majorhoz és nem neki volt szüksége arra, hogy Major Tamás és Kállai Gyula hívják fel a szovjetek figyelmét őrá, hogy azután azok „*begyűjtsék Szent-Györgyit.*” Úgy gondoljuk, hogy Ungváry Krisztián ezen meglátása nem helyes. Lásd: Ungváry 2016. és szerző sajtócáfolata Ungváry írására Tasiné 2016. Egyébként Földes Jenő, a szemtanú tolmács sem említi egyikük (sem Major Tamás, sem Kállai Gyula) nevét sem Szent-Györgyi felkutatásakor. Lásd: Csátár 1970.

²² Lásd: Ungváry 2016, 26.

²³ Kun Miklós állítja, hogy Szent-Györgyit a szovjetek egy angolul jól beszélő tiszt segítségével kikérdezték politikai nézetei felől. Eszerint Szent-Györgyi üdvözölte és jónak tartotta a fegyverszünetet, jónak tartotta a Dálnoki Miklós Béla által vezetett kormányt, de felhívta a figyelmet arra, hogy Miklós Béla Horthy szárnysegédje volt, még kapcsolatban állhat Horthy embereivel. Magyarország egyik legnagyobb problémájának a feudális nagybirtokrendszert tartotta, amit fel kellene számolni. Nagyon fontos feladatnak tartotta a német terjeszkedés megállítását. Elítélte a militarizmust és hazánk vonatkozásában a leszerelés fontosságát hangsúlyozta. Küzdeni kell a jövőben az egyházak befolyása ellen, különösen a katolikus egyházzal szemben, mert az a Habsburg legitimizmus képviselője hazánkban. Szent-Györgyi ezen beszélgetés(ek) során politikai szerepre is ajánlkozott, amit később fogunk tárgyalni. Lásd: Kun 2018.

²⁴ A moszkovita politikusoktól való elszigetelés verziója (Lásd: Palló 1993, 1265, Marton – Pap 2017, 152–157, Ungváry 2016, 26.) ezen forrás alapján sem állja meg a helyét. Az előbbi szerzőkkel ellentétben megállapítható, Szent-Györgyi nem szigetelődött el a moszkovita politikusoktól.

beszélgettek, de az elválás már nem volt olyan szívélyes.²⁵ Szent-Györgyi is hasonlóan emlékszik vissza: „A találkozás kezdetben nagyon szívélyes volt, és Rákosi nem titkolta, hogy nagy és fontos szerepet szán nekem az új Magyarországon. Elmondtam neki, milyen szívesen veszek részt az építőmunkában, de nem tudok velük tartani, amíg embereket börtönbe vetnek anélkül, hogy a védekezés lehetőségét megadnák nekik stb. Rákosi azt mondta, hogy ezek kisemberek túlkapásai, a forradalom tetveié... Rákosi lelkesedése a személyem iránt gyorsan csökkent, ahogy felfedezte bennem a lágyszívű, szentimentális polgárt. Barátságosan váltunk el, de sokkal hűvösebben, mint amilyen a találkozó volt.”²⁶

Barátjának, Bay Zoltánnak is beszámolt a beszélgetésről. „Debrecenből jövök – mondta – elmentem oda mihelyt lehetett, hogy a kormánnyal tárgyaljak, mielőtt valami butaságot elkövettek volna [...]. Beszéltem Rákosival is. Most jött haza az emigrációból, Oroszországból. Azt mondta... a pártja támogatni fogja a tudományt. [...] Megmondtam Rákosinak is, a többi pártvezérnek is, hogy amint eddig nem voltam politikai pártban, ezután sem fogok egyikbe sem belépni. Ha nem támogatják a tudományt önmagáért, akkor elvész az ország, lemarad a népek versenyében.”²⁷ Fel fognak állítani egy Köznevelési Tanácsot, amelynek vezetője Szent-Györgyi lesz, így akarják a tudósokra és művészekre bízni az ország nevelésének legfelsőbb irányítását. A Köznevelési Tanács – ez volt a terv – felette áll majd a kultuszminisztériumnak. Rákosi ekkor még annyira respektálta Szent-Györgyit, hogy Szegeden 1945. március 15-én tartott ünnepi beszédében az ifjúság elé példaképnek is állította.²⁸

19.2 Küzdelem a magyar hadifoglyokért és deportáltakért

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány és a szovjetek azt is kérték Szent-Györgyitől, hogy szervezzon meg, illetve vegyen részt egy Magyar–Szovjet Művelődési Társaság létrehozásában.²⁹ Szent-Györgyi maximálisan egyetértett a társaság céljával, a kulturális közeledés szükségességével, amit a béke biztos zálogának tartott, de a vezetői funkció elvállalását feltételhez kötötte. A SZEB elnökéhez Vorosilov marsallhoz írott határozott

²⁵ Bagdy 1986, 91.

²⁶ Palló 1993, 1266.

²⁷ Bay 1990, 138.

²⁸ Meggyőződése – állította Rákosi –, hogy az egyetem ifjúsága és vele együtt a demokratikus ifjúság is Szent-Györgyi Albert és azok példáját fogja követni, akik szívvel-lélekkel az új Magyarország mellé állnak. Rákosi Mátyás Szegeden, *Délmagyarország* 1945. március 17.

²⁹ A szovjetek többeket is felkértek a társaság szervezésére és vezetésére. Barulin követségi tanácsos Zilahy Lajoshoz, Szent-Györgyi íróbarátjához fordult hasonló kéréssel.

hangú levelében azt írta, hogy csak akkor vállalja el a társaság elnökségét, ha az erőszakosságok megszűnnek és a fogolytáborokból a civileket hazaengedik.³⁰ Sajnos ez a dokumentum még nem került elő. Valószínű, hogy nem kapott kielégítő választ, ezért fogságban lévő honfitársai kiszabadítása ügyében levélben fordult Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz. Ebben kijelentette, hogy kizárólag a kormány felelős azért, hogy a deportáltak és hadifoglyok még nem kerültek haza és felajánlotta a segítségét az ügyben. Úgy gondolta, hogy az ő nemzetközi neve és súlya segíthet az ügy rendezésében. Közbenjárásához felhatalmazást kért a miniszterelnöktől.³¹ Szent-Györgyi éppen azokban a napokban kapott hivatalosan meghívást a Szovjetunióba, ahová áprilisban feleségével együtt el is utazott. A Minisztertanács április 26-án tárgyalta is a javaslatát és nem tartotta illetékesnek Szent-Györgyit az ügyben.³² Szent-Györgyi hiába helyezte kilátásba a magyar-szovjet kulturális kapcsolatok megromlását, ha nem történik valami, sőt azzal fenyegetőzött, hogy külföldön is publikálni fogja a dolgot.³³ Megállapíthatjuk, hogy ez esetben Szent-Györgyi szereptévesztésben volt, hisz ennek az eljárásnak megvoltak a hivatalos államközi keretei. Azonban segítő szándékát a Szovjetunióban is érvényre akarta juttatni, a májusi szovjetunióbeli útja kapcsán erre sort is kerített. Moszkvában tartózkodva meghallgatást kért Sztálintól, hogy panaszt tegyen neki a szovjet hadsereg magyarországi erőszakoskodásai miatt.³⁴ Tehát Szent-Györgyi úgy gondolta, hogy az ő szavára magasabb fórumon segítséget tudnak nyújtani. Jóhiszeműen feltételezte, hogy amik hazánkban történnek, azok csupán a helyi parancsnokok túlkapásai.

Moszkvában Dekanozov szovjet külügyminiszter-helyettesig engedték eljutni, aki, mikor megtudta Szent-Györgyi jövetelének célját, durván elutasította. Kiabálni kezdett vele, hogy a háborút, nem a szovjetek kezdték. *„Ebben a pillanatban éreztem, hogy amit a helyi parancsnokok túlbuzgóságának tartottam, az mind Moszkvából ered.”* – foglalta össze önéletírásában.³⁵

³⁰ Lásd: Bay 1990, 139–140. Nincs okunk megkérdőjelezni Bay állítását, mivel memoárját (Az élet erősebb) az emigrálása utáni évben, még friss emlékezettel írta meg.

³¹ Bővebben lásd: Palasik 2017B, 74–75.

³² Gyöngyösi János külügyminiszter elmondta, hogy 11000 elhurcolt érdekében közbenjárt és 10200 nevet visszaigazoltak, úgy érzi, hogy csak a háború végén lesz elintézendő az ügy.

³³ Lásd: Szűcs (szerk., jegyz., bev.) 1997A. 358–359.

³⁴ Kun Miklós szerint ebben közrejátszott az, hogy Vorosilov, bár jó volt a kapcsolatuk, de már unta, hogy Szent-Györgyi mindig panaszkodott a szovjet hadseregére. Kun 2018.

³⁵ Az 1963-ban megjelent önéletírásában már kevésbé lelkesen és kevésbé naivan nyilatkozik a szovjetekről. Lásd: Szent-Györgyi 2017d, 102.

De Szent-Györgyi fáradhatatlan volt, megkereste Háy Lászlót a Magyar Kommunista Párt (MKP) moszkvai képviselőjét is. Nála is szót emelt a szovjetek több tízezer főt kitevő „begyűjtései” ellen, a jobbítás szándékával átfogó képet adott a magyarországi helyzetről.³⁶ Idekívánczik, hogy természetesen az Ideiglenes Nemzeti Kormány hivatalból közbenjárt a hadifoglyok szabadon bocsátása érdekében.

Szent-Györgyi tehát a szovjetek általi respektust honfitársai javára is igyekezett kamatoztatni. Barátjával, Bay Zoltánnal közösen tett erőfeszítéseiket így foglalja össze Bay *„Sok embert szabadítottunk ki börtönökből és sok kegyetlenséget megakadályoztunk azzal, hogy voltak telefonszámaink, melyeket felhívhattunk. 1945 nyarán elértük, hogy szigorú büntetéseket alkalmaztak a fosztogató katonákkal szemben, néha még halálbüntetést is, de furcsa módon a nőkkel szembeni erőszakoskodást nem tekintették bűnnek és nem büntették. Itt hiábavaló volt minden rábeszélés és érvelés. Sok csalódásban volt részünk, de mindig újrakezdtük a barátkozást.”*³⁷

19.3 Kapcsolat az Ideiglenes Nemzeti Kormánnyal

Szent-Györgyi személyének hazai fontosságát kiemelte a szovjetek támogatása. Végre megkapta azt az egyetemi tanári kinevezést, amire már régen vágyott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen. Teleki Géza kultuszminiszter 1945. június 16-tól kinevezte a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosvegytani tanszékére³⁸ egyetemi nyilvános rendes tanárnak.³⁹ Még ezt a státuszt sem nyerhette el könnyen, igénybe vette hozzá a szovjetekre való hivatkozást. A minisztertanácsi jegyzőkönyvekből kiderül, hogy 1945 márciusában laboratóriumot kért magának, máskülönben kimegy

³⁶ Szent-Györgyi más visszasságok miatt is szót emelt: az igazolási eljárások során történő visszaélésekről, a nemzeti bizottságok kormányt érintő támadásairól, a kormányban nehezményezte a tábornokok magas számát, a külkapcsolatokban a román–magyar egyenjogúság hiányát. Kérte továbbá a gyárak leszerelésének betiltását, hisz a jóvátételben ez kis összegnek számít, de a lakosság körében további ellenszenvet ébreszt a szovjetek iránt. Kun Miklós szerint még hozzáfűzte azt is, hogy elképesztően silány társaságnak tartja a kommunista politikusokat. Hosszas beszélgetésükről Háy László levélben számolt be Dimitrovnak, az SZK(b)P Központi Bizottság Nemzetközi Információs Osztálya vezetőjének. Lásd: Háy László levele Dimitrovnak a Szent-Györgyivel folytatott beszélgetésről 1945. május 18. Lásd: Izsák – Kun, 1994, 53. és Kun Miklós 2018. Kun Miklós szerint ez minden bizonnyal eljutott a legfelsőbb szovjet vezetéshez és a későbbiekben nem tett jót Szent-Györgyi megítélésének. Lásd Kun 2018.

³⁷ Bay 1990, 143.

³⁸ Ez az egyetemi tanszék az Élet- és Kórvegytani Intézet alá tartozott, vezetése korábban 10 évig betöltetlen volt. Hamarosan Szent-Györgyi ebből hozza létre a Biokémiai intézetet. Lásd: Marton – Pap 2017, 160.

³⁹ Lásd: Szabó – Zallár 1989, 326.

Oroszországba.⁴⁰ Együttműködő és segítőkész volt vele a tudóstársadalom, hiszen a Pázmány Péter Tudományegyetem Tanácsa felterjesztésével létrehozta egy új Biokémiai Tanszéket is, aminek az élére kérték a Kultuszminisztériumtól Szent-Györgyi pályáztatás nélküli kinevezését.⁴¹ Ezzel egyidőben történt előterjesztés 150000 pengő rendkívüli hitel ügyében, az új intézet megfelelő állapotba hozatala céljából.⁴² Sőt júliusban Szent-Györgyi kérelmére a Kórvegytani Intézet⁴³ helyreállítási munkáira 500000 pengőt javasol az államtitkár, amihez a minisztertanács hozzájárul.⁴⁴ De az állami támogatás nem merült ki ezen a szinten, még másra is futotta. A Minisztertanács 1945. augusztus 1-i határozata alapján az új Biokémiai Intézet is fejlesztésre 1000000 pengő hitelt kapott.⁴⁵ Szent-Györgyi Teleki Gézához címzett személyes levélben fogalmazta meg a kérését, amit Teleki Géza azonnal a minisztertanács elé terjesztett. A testület elfogadta a Biokémiai Intézet állami támogatását: a helyreállításra 1000000 pengő, az elindulásra 100000 pengő⁴⁶ rendkívüli hitel folyósításával.⁴⁷ Még ennél is nagyobb megbecsülésre és bizalomra utal annak a 40000000, azaz negyvenmillió pengőnek a jóváhagyása, amit Szent-Györgyi egy előre bemutatott költségvetés alapján tudósok személyi szükségleteinek (ruházat, lakásfelszerelés stb.) fedezetére kért úgy, hogy maga határozná meg a segély elosztását.⁴⁸ A minisztertanács 1945. szeptember 17-ei ülésén jóváhagyta a kétszer 20000000 pengős segély utalását Szent-Györgyi Albert kezéhez, utólagos elszámolási kötelezettség mellett. Sőt tudomásul vette, hogy „Szent-

⁴⁰ Nem indokolatlan Szent-Györgyi türelmetlensége, hiszen a korábbi ülésen, március 19-én nem került napirendre a dolog, holott tervezve volt. A következő ülésen, március 28-án veszik újra napirendre. Lásd: Szűcs (szerk., jegyz., bev.) 1997A, 298, 301. A Moszkvába való meghívás biztos tudatában próbált Szent-Györgyi magának ily módon minél előbb katedrát szerezni. Lásd: Szűcs uo. Sehol nem találunk arra vonatkozó forrást, hogy az Oroszországba való kitelepülést valaha is komolyan gondolta volna.

⁴¹ A Biokémiai Intézet létrehozása minden bizonnyal Szent-Györgyi kezdeményezésére történt. Szent-Györgyi kinevezésére vonatkozóan lásd: 1437/1945. eln. sz. előterjesztés, Szűcs (szerk., jegyz., bev.) 1997A, 373.

⁴² Szűcs 1997A uo.

⁴³ Élet- és Kórvegytani Intézetről van szó, ahova Szent-Györgyi kinevezést kapott.

⁴⁴ Lásd MOL XIX-A-I-j 1945. 5463. sz. irat, lekötli Szűcs (szerk., jegyz., bev.) 1997A, 689.

⁴⁵ Szűcs (szerk., jegyz., bev.) 1997B, 18.

⁴⁶ Szent-Györgyi Telekinek írott levelében részletezi, hogy milyen státuszokat szeretne felállítani az intézetben a pénzből. 4 intézeti tanári, 3 tanársegédi, 4 gyakornoki, 1 gondnoki, 1 titkárnői, 2 gyorsírónői, 2 laboránsi, 3 műszaki altiszt, 6 altiszt és 3 takarítónői állást. Azt is kérte, hogy intézetének egész személyzete kiemeltessék az egyetemi személyzet köréből és helyzetük különleges legyen. Lásd Szűcs (szerk., jegyz., bev.) 1997B, 24–25.

⁴⁷ Teleki felterjesztésében a legnagyobb respektus hangján szólt Szent-Györgyiről és kutatásairól. Még azt is felvetette, hogy a kutatás támogatására egy nagyobb kiterjedésű állami erdőbirtok mindenkori jövedelmének lekötésével lehetne fedezetet biztosítani. Lásd Szűcs (szerk., jegyz., bev.) 1997B. uo.

⁴⁸ A későbbi 1945. szeptember 29-i, VKM előterjesztés szerint 37 tudományos intézet legnagyobb nehézségek között élő tudományos dolgozóinak a megsegítésére kérték a pénzt. Lásd Szűcs (szerk., jegyz., bev.) 1997B, 215.

*Györgyi Albert határoz a segély folyósításának módja és a segélyt nyerő személyek tekintetében.*⁴⁹ Szent-Györgyinek bizonyára jól esett ez a bizalom és nagyvonalúság a Horthy–korszakbeli kultuszminisztériumi intézkedésekhez képest. Természetesen ezt az óriási respektust jórészt a megszálló szovjetek támogatásának köszönhette. Szovjetunióbeli útja után az Ideiglenes Nemzeti Kormánytól szinte mindent megkapott, amit kért és megkülönböztetett bánásmódban részesült.

Szent-Györgyi nevét adta minden hasznos és jó kezdeményezéshez. Így lett a díszelnöke a Vörös Kereszt helyébe lépő Nemzeti Segélynek is.⁵⁰ Így kommentálta elnökségét: „*A szabaddá tett tudománynak fokozott kötelezettségei vannak, a szabaddá tett, demokratikus, új Magyarországon.*”

1945. április 2-án egyike lett azon nyolc köztiszteletben álló közéleti személyiségnek,⁵¹ akiket az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd annak a 12 köztiszteletben álló személyek csoportjának is, akiket az 1945-ös választások után a Nemzetgyűlés választott a tagjai közé.⁵²

Gerő Ernő 1945. augusztus 29-én tett javaslatára⁵³ szeptember 6-án újraválasztották a Politikai Bizottságot⁵⁴, amiben Zsedényi Béla javaslatára tagnak⁵⁵ választják Szent-Györgyi Albertet is. A Politikai Bizottság a plenáris ülés mellett a törvényhozás legfőbb szerve volt, amelyben Szent-Györgyi volt az egyedüli tudós. 1945 szeptember 4-én beválasztották az Országos Nemzeti Bizottságba⁵⁶ is.

⁴⁹ uo.

⁵⁰ Boldoggá kell tenni a fasiszták által megalázott magyar népet – Mondotta Szent-Györgyi Albert a Nemzeti Segély díszelnöke *Szabadság* 1945. április 14. 5.

⁵¹ Ezek voltak Bartók Béla, Vámbéry Rusztem, Bölöni György, Károlyi Mihály, Szent-Györgyi Albert, Illyés Gyula, Veres Péter, Szekfű Gyula.

⁵² Ők a következők voltak: Bölöni György, Miklós Béla, Juhász Nagy Sándor, Károlyi Mihály, Kodály Zoltán, Moór Gyula, Pátzay Pál, Szent-Györgyi Albert, Szőnyi István, Tamási Áron, Vámbéry Rusztem és Zsedényi Béla.

1947-ben ezt a törvényt eltörölték.

⁵³ Gerő Ernő azzal indokolta javaslatát, hogy az akkori Politikai Bizottságban nem kapnak helyet a pártok vezetői és a Dunántúl sincs képviselve. Lásd: Szűcs (szerk., jegyz., bev.) 1997B. 141.

⁵⁴ A kormány javaslatára, az Ideiglenes Nemzetgyűlés 23 tagú Politikai Bizottságot választott, amely két nemzetgyűlési ülés között mintegy helyettesítette az őt megválasztó testületet. Lásd: Ruszoly 2006, 43.

⁵⁵ Az egész Politikai Bizottságra formailag Zsedényi tette meg a javaslatot, de amint látható a kommunisták befolyásának a növelése volt a cél. Tagok lettek többek közt Gerő Ernő, Révai József, Rákosi Mátyás, Rajk László, Farkas Mihály, Kádár János, Kéthly Anna, Szeder Ferenc, Faragó László, Tildy Zoltán, Kovács Béla, Varga Béla. Szent-Györgyi volt az egyedüli tudós közöttük. Lásd: Szűcs uo.

⁵⁶ Kik képviselik a pártokat az Országos Nemzeti Bizottságban, Ma alakul meg a Nemzeti Bizottságok központi szerve, *Délmagyarország* 1945. szeptember 5. 4. Az ONB-ben Szent-Györgyi volt az egyedüli párton kívüli tag. A testület feladata volt az összhangot megteremteni az országban működő különböző nemzeti bizottságok között. Tildy Zoltán nyilatkozata a nemzetgyűlésben az alakulás napján. Lásd: Nemzetgyűlési Napló 1944. I.K. (1944. december 21-1945. szeptember 13.) 158.o.

A tudóstársadalom védelmét szolgálta volna Szent-Györgyi következő javaslata. Az indokolatlan meghurcolások elkerülése végett az egyetemi tanárok igazolásának különleges szabályozását kívánta elérni.⁵⁷ A Minisztertanács el is rendelte az igazságügyminiszternél és a kultuszminiszternél a különleges szabályozás előkészítését, ezért az igazságügyminiszter az igazolások folytatását felfüggesztette. Azonban a budapesti Nemzeti Bizottság ennek nem tett eleget és folytatta az eljárásokat.⁵⁸

19.4 Látogatás a Szovjetunióban

1945 tavaszán, mint már fentebb említettük, teljesült Szent-Györgyi kívánsága, elutazhatott a Szovjetunióba, hogy ott személyesen győződjön meg a tudomány helyzetéről. Először 10 évvel korábban 1935-ben látogatott el a Szovjetunióba, amikor ízelítőt kapott az ottani kulturális és tudományos helyzetről és most újabb tudományos eredményekre és tudománypolitikai koncepciókra éhesen tett eleget a Malinovszkij marsall által már beígért felkérésnek.

Erre a második látogatására 1945 áprilisában került sor, amikor a Szovjet Tudományos Akadémia megalakulása 220. évfordulójának ünnepségeire kapott meghívást négy tudóstársával együtt.⁵⁹ De Szent-Györgyi előbb indult útnak, így közel két hónapot töltött feleségével együtt a Szovjetunióban. Fontos momentum, hogy Szent-Györgyi az elsők között volt, aki átléphette a szovjet határt, miközben a Vörös Hadsereg még nem tért vissza a frontról.⁶⁰ Moszkvában a legnagyobb elismeréssel fogadták és megkülönböztetett bánásmódban részesítették.⁶¹ Második látogatása kapcsán tovább erősödnek a tudományra vonatkozó, korábbi pozitív benyomások: a kutató intézetek számának emelkedése, az ezekben folyó magas színvonalú kutatómunka, a kutatás központi, a Szovjet Tudományos Akadémia általi szervezettsége lenyűgözte őt.

⁵⁷ A Pázmány Péter Tudományegyetem Tanácsának 1945. április 25-i felterjesztése. Lásd: Szűcs (szerk, jegyz., bev.) 1997A, 495–497.

⁵⁸ Ezután, bizonyára Szent-Györgyi minden szándékával ellentétesen, elég kaotikus állapotok keletkeztek. Az eljárásokba a szakszervezetek is beleszóltak, sőt a hallgatók is egyes tanárok ellen támadólag léptek fel. A zavargásoknak véget vető politikai rendőrség Szent-Györgyi unokaöccsét, Szent-Györgyi András orvostanhallgatót is előállította. Lásd: Szűcs 1997A uo.

⁵⁹ A küldöttség tagjai voltak Szent-Györgyin kívül Sántha Kálmán elmekórtan kutató az Ideiglenes Nemzetgyűlés alelnöke, Domanovszky Sándor és Szekfű Gyula történész, Marton Géza jogász Lásd: Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter levele a külügyminiszterhez a magyar egyetemi tanárok moszkvai meghívása ügyében az Orosz Tudományos Akadémia fennállásának 220 éves évfordulója alkalmából. In: Gönyei (összeáll.) 1988, 61. dokumentum, 183.

⁶⁰ Bay 1990, 140.

⁶¹ Szent-Györgyi tréfásan jegyezte meg, hogy ezt azon lehetett lemérni ott, hogy hányszor adnak egy nap kaviárt a vendégnek. Ő naponta háromszor kapott, lásd: Kardos 1984. Századfordító magyarok (youtube)

Érzékelte a kutatás magas állami finanszírozottságát: a nemzeti jövedelem egy százalékát fordították erre a célra, és a tudomány társadalmi elismertségét. Tapasztalatait így összegzi: *„modern virágzó államot a tudomány segítségével nélkül építeni lehetetlen, s ma az egész társadalom, a termelés, az életnek szinte minden fázisa a modern természettudomány eredményein nyugszik.”*⁶² A szovjet szakirodalomból tudjuk, hogy a természettudomány felfejlesztése a Szovjetunióban a kommunista stratégia része volt:⁶³ először az újjáépítésben, majd a Szovjetunió világhatalmi vezető szerepének elérésében volt kiemelkedő jelentősége a természettudományoknak, különösen az alkalmazott tudományoknak. Örömmel tapasztalta azt az igen széles körű tudományos érdeklődést, amely szerinte egyedülálló a világon. Az újságárusoknál akadémiai folyóiratokat lehetett vásárolni!⁶⁴ Több helyütt is elragadtatással nyilatkozott arról az óriási, szervezett tudományos intézményhálózatról, ami az egész országot átfogja és a természettudományok specializáltságára is kiterjed, s aminek élén a Szovjet Tudományos Akadémia áll. A moszkvai tudományos találkozót a megbékélés és barátság szellemisége hatotta át. A kongresszus – mint a háború utáni első tudományos világtalálkozó – a jóakarát szellemében folyt le és a Szovjetunió igyekezett magához ragadni a kezdeményezést, hogy a világ tudományosságát egységesítse, mert – ahogy Kapitza professzor hangsúlyozta – csak egy igazi tudományosság létezik.⁶⁵

Szent-Györgyi természetesen szovjet útja során mindenben tájékozódni akart, érdekelte a kisebbségek helyzete a Szovjetunióban és a nevelés problémája. Ezért két tagköztársaságba, Örményországba és Grúziába is elvitték, valamint mindenféle iskolatípust megtekinthetett. Az a gondolat vezérelte ugyanis, hogy ahogyan a kisebbségekkel bánik a Szovjetunió úgy fog bánni hazánkkal is.⁶⁶ A *Délmagyarország* című lapban összegzi látogatásának eredményét: *„Élő példáját láttam a Szovjetunióban annak, amit szeretnénk megvalósítani itt a Duna-medencében.”*⁶⁷ Ez alatt Szent-Györgyi természetesen nem a politikai, hanem a tudományos modell követését értette. Az ő gondolkodásában és közéleti aktivitásában a legfontosabb szempont mindvégig az ország tudományos, kulturális felzárkóztatása volt és ehhez – az adott geopolitikai

⁶² Szent-Györgyi 1947, 167.

⁶³ Sz. L. Vavilov: 1950. 33–48.

⁶⁴ A kérdéskörrel orosz források alapján bővebben lásd: Tasiné 2014.

⁶⁵ Szent-Györgyi 1945d. A nemzetközileg is egységesített tudománynak a vezetője a szovjet elképzelések szerint a Szovjetunió lesz.

⁶⁶ Lásd: Palló 1994.

⁶⁷ Dr. Szent-Györgyi Albert nyilatkozata moszkvai útjáról. *Délmagyarország* 1945. júl. 7. 2.

helyzetben – követhető példának tartotta a szovjet tudományos modellt.⁶⁸ Magas színvonalú tudomány csak magas színvonalú közoktatási alapokon alakulhat ki. Aligha kétséges, hogy Klebelsberg példáját is követte a tudós, mikor a nevelés és közoktatás gyökeres átalakítása érdekében elvállalta az Országos Köznevelési Tanács elnöki tisztségét 1945-ben. Itt olyan kiváló pedagógust emelt maga mellé, mint Sík Sándor irodalomtörténész és volt piarista tartományfőnök, és ebben a tisztségében a tankönyvek megreformálását tartotta a legfontosabb feladatnak. Mint természettudós úgy gondolta, hogy a problémák tárgyilagos megközelítése szempontjából a természettudományos világnézet elsajátítása lenne a fontos.

A szovjet példát állítja követendőnek: ott a politikus generáció képzésébe a természettudományos képzést, természettudományos gondolkodásmód elsajátítását is bevonják.⁶⁹ Az ember nevelésében természetesen a humán tudományoknak is nagy szerepet szán, ahogy egyik cikkében írja: természettudományos világnézet, morál és humanizmus legyen a jövő generáció legfőbb jellemzője.⁷⁰

Családi beszélgetésekből kiderült, hogy nemcsak a jó oldalát látta a rendszernek „Moszkvában a lakás- és életkörülmények még primitívebb szinten állnak, mint 1935-ben, amikor utoljára járt ott. Az emberek meg vannak félemlítve Ha valakivel, régi barátaival találkozott és beszélgetni akart, akkor azonnal kísértáltak vele az utcára, lehetőleg egy parkba... Amit aztán az ilyen séták során hallott tudós kollégáitól az megrázta, megdöbbenetette és végül is a már említett elhatározásához⁷¹ vezette.”⁷² Mindeközben, talán éppen a látottak, hallottak hatására tudósként azon is munkálkodott, hogy ne veszítse el tudományos kapcsolatait a nyugattal sem. A konferencián beszélt Eric Ashbyvel az Ausztrál Kutatási Tanács vezetőjével és kérte, hogy a nevében lépjen kapcsolatba a Rockefeller Alapítvánnyal, és hogy kezdeményezzék vele a kapcsolatfelvételt, különben Szent-Györgyi elszigetelődik a nyugattól.⁷³

19.5 Munkálkodás a szovjetekkel való barátságért

⁶⁸ Egyetlen forrás sem említi, hogy Szent-Györgyi később egy saját maga vezette repülőgéppel (!) még egyszer elutazott volna a Szovjetunióba. Ez csupán a túlzó írói fantázia megnyilatkozása Wisinger István regényében. Lásd: Wisinger 2017, 333–344.

⁶⁹ Szent-Györgyi 1946g.

⁷⁰ Szent-Györgyi 1946e.

⁷¹ Ez az emigráció volt.

⁷² Lásd: Libik 1981, 107. Libik szerint Szent-Györgyi már ekkor az emigrációt fontolgatta.

⁷³ Szent-Györgyi nem akart tudományosan elköteleződni az oroszokhoz, holott azok mindent megadtak volna neki a kutatásaihoz. Lásd: R. W. Moss 2003, 16. De élt az oroszok támogatásával magyarországi céljai eléréséhez.

Szent-Györgyi önéletírásaiban is kiemeli, hogy kezdetben mennyire fontosnak tartotta a barátkozást a szovjet nemzettel.⁷⁴ „Magyarország a Szovjetunió szomszédállama lett.”⁷⁵ „Ha együtt kell élnünk jobb, ha megértjük egymást.” – írja.⁷⁶

Azonban az akkori Magyarországon rendkívül keveset tudtak – elzártsága miatt is – a Szovjetunióról és az ott élő népekről. Humanista tudósként a neki nagyon szimpatikus orosz népet is közelebb akarta hozni a magyarhoz. Íróbarátjához Zilahy Lajoshoz hasonlóan kiemelte a nemzeti lelkületbeli közelséget, megállapította, hogy a barátságnak ez a legfontosabb kritériuma teljesül. A szovjet nép készséges, segítőkész, nyitott a mások kultúrájának befogadására.⁷⁷ „Szeretjük saját kultúránkat anélkül, hogy a másét letaposnánk és szeretjük saját hazánkat anélkül, hogy a másét gyűlölnénk” – gondolattal egyengette a megbékélést. Mint korábban említettük, Szent-Györgyit a szovjetek és a magyar kormány kérte fel egy magyar-szovjet baráti társaság alapítására. Tehát a szovjetek voltak a kezdeményezők, akik több jeles magyar személyiséget is megkerestek ezzel a kéréssel. Zilahy Lajos író, Szent-Györgyi barátját, Barulin követségi tanácsos kérte fel a vezetői pozícióra, mivel ismerte antifasiszta elköteleződését és irodalmi munkásságát is.⁷⁸ „Abból indultunk ki, hogy a háború alatt a magyar gazdaság tönkrement, a tudományos és kulturális élet szétesett [...] Az újra-kezdés (sic), a talpra állás elképzelhetetlen lett volna úgy, hogy folytatódik a gyűlölködés és szembenállás a szovjetekkel. Ezért – a barátság, a jobb megértés érdekében – hoztuk létre a Magyar – Szovjet Művelődési Társaságot.” – emlékszik vissza Szent-Györgyi.⁷⁹

A Társaság 1945. június 9-én alakult, a Pázmány Péter Tudományegyetem Élettani Intézetében, azaz Szent-Györgyi munkahelyén. Ő akkor éppen a Szovjetunióban tartózkodott, de Zilahy Lajosnak írt nyílt levelében köszöntötte a társaságot.⁸⁰ A társaságban a díszelnöki pozíciót vállalta fel, miközben barátja Zilahy Lajos lett az elnök.⁸¹ Szent-Györgyi feltehetően nem akart elnök lenni, hiszen őt a tudomány magyarországi helyzete érdekelte a legjobban, de a nevét adta a

⁷⁴ Az 1919-es Tanácsköztársaság alatti proletárdiktatúra véres eseményeinek köszönhetően hazánkban nagy volt a kommunista- és szovjetellenesség.

⁷⁵ Szent-Györgyi 1945c.

⁷⁶ Szent-Györgyi 2017d. 102.

⁷⁷ Szent-Györgyi 1945c

⁷⁸ 1945 nyarától a magyar és külföldi szellemi elit kezdeményezésére mintegy a politikai ellentétek oldására vagy épp ellenkezőleg, a szimpátia további megerősítése céljából sorra alakultak a különböző baráti társaságok. Lásd: Gönyei (összeáll.) 1988. passim.

⁷⁹ Balázs Jánosné (szerk) 1985, 11.

⁸⁰ Szent-Györgyi Albert levele Moszkvából Zilahy Lajoshoz. *Szabadság* 1945. június 16. (I. évf. 123.sz.) 1.

⁸¹ Ligeti Lajos orientalista az alelnöki pozíciót töltötte be, míg Hay Gyula író a főtítkárit látta el.

kezdeményezéshez. Sőt neki volt köszönhető, hogy több tudós és művész is csatlakozott a társasághoz, őket ugyanis a fennálló politikai helyzet mellett feltehetőleg Szent-Györgyi példája is vonzotta. A 42 főnyi tisztikarból 12 személy egyetemi tanár volt⁸² és kezdetben több volt a szellemi elitből toborzódott tagság, mint a politikaiból. Emlékezzünk, hogy Szent-Györgyi levélben kérte Vorosilov marsallt, hogy a magyar szellemi élet kiválóságait mentse meg. Valószínűleg kérésének súlya lehetett, mert 1945. június 8-án indult útnak az a három vagon élelmiszer, amit a szovjet hatóságok Zala vármegyéből küldtek a társaság budapesti tudósainak, művészeinek megsegítésére.⁸³ Az élelmiszeradagok szétosztása a „fűszeresboltban” az egyetem élettani intézetében történt, és ahogy Szent-Györgyi is írta: „a társaság kezdetben ilyen földhöz ragadt missziót teljesített”.⁸⁴ Megállapíthatjuk, hogy Szent-Györgyi tevőlegesen is közreműködött a magyar szellemi elit megmentésében és a háború utáni életben tartásában. (Fentebb már említettük, hogy 1945 szeptemberében külön segélyt kért és kapott 40 millió pengő nagyságban a tudósok személyi szükségleteinek (ruházat, lakásfelszerelés stb.) kielégítésére.) Mindezt Nobel-díjas tudósként vállalta fel és örömmel végre is hajtotta.

A társaság kulturális küldetését jól szimbolizálta az *Irodalom – Tudomány* című folyóirat elindítása. A két egybekapcsolt, de külön is önálló folyóirat főszerkesztői Zilahy Lajos (Irodalom) és Szent-Györgyi Albert (Tudomány) voltak. A folyóiratnak már az első, 1945 decemberi számában Szent-Györgyi lehetőséget kívánt nyújtani első közlésre olyan tudományos cikkeknek, amelyek a háború utáni sajtó szüneteltetése folytán nem tudnak máshogy megjelenni.⁸⁵ Szent-Györgyi, noha ritkán vett részt az üléseken többnyire Zilahy Lajoson keresztül nagy befolyást gyakorolt a társaság munkájára. Szovjet útja után a legtöbb energiát a magyar tudomány felzárkóztatásába fektette.⁸⁶

⁸² A társaság Elnöki Tanácsának tagjai voltak többek közt Bay Zoltán, Rusznyák István, Fejér Lipót, Békésy György. A Magyar-Szovjet Művelődési Társaság Zilahy Lajos elnöksége alatti történetét részletesen tárgyalja Tasiné 2015B.

⁸³ A vasúti közlekedés leállása miatt, soron kívül kiállított vasúti kocsikra és a Kereskedelmi és Közlekedési Minisztérium közbenjárására is szükség volt. Lásd: MNL OL P. 2148 1945–54. 16. tétel Az MSZMT tevékenységével kapcsolatos pénzügyi, gazdasági stb. ügyek [34/2] sz. dokumentum. 30. d. Idézi Tasiné 2015B.

⁸⁴ Balázs Jánosné (szerk.) 1985. 11.

⁸⁵ Szent-Györgyi azonnal gondolt a tudományos publikálásra, emlékezett arra, hogy a háború alatt csak svéd segítséggel tudott tudományos cikket közölni. Lásd: Moss 2003, 160. Bővebben lásd Tasiné 2014.

⁸⁶ Egy magyar biofizikus szerint Szent-Györgyi a szovjetektől kapta feladatként az MTA megreformálását. (Vincze János biofizikus személyes közlése a szerzőnek.) Vincze egy élettani kongresszuson találkozott Szent-Györgyivel a háború után és akkor mondta ezt neki.

19.6 Küzdelmek a modern tudományosságért hazánkban (MTA-reformok)

Szent-Györgyi a Szovjetunióból való hazajövelete után teljes erővel hozzáfogott a magyar tudományosság megreformálásához. Látva a természettudományokat preferáló szovjet akadémiai rendszert a Magyar Tudományos Akadémia átalakítását tűzte ki célul. Az MTA 1945-ben három osztályra tagolódott: Nyelv- és Irodalomtudományi, Történettudományi valamint Matematikai és természettudományi (egyben). Szent-Györgyi legfőbb célkitűzése az volt, hogy a kor követeményének megfelelően, a rohamosan fejlődő természettudományok emancipálását⁸⁷ elérje az MTA-ban és a tudományos kutatás anyagi támogatásának növelését is hazánkban. 1945. március 7-én az akadémia élére az országból eltávozott József főherceg helyett Kornis Gyula filozófus, mint legidősebb osztályelnök került. Kornis is híve volt a mérsékelt reformoknak, de ezek nem érintették volna az akadémia szerkezetét. Az akadémia 1945. április 26-i közös ülésen kizárta tagjai közül a háborús bűnösnek nyilvánított József főherceget, Hóman Bálint történészt és Orsós Ferenc patológust. Szent-Györgyi Kornis mérsékelt reformjánál⁸⁸ sokkal radikálisabb változtatásokat szándékozott véghezvinni. Felszólalásában erősen elmarasztalta az akadémiát, mivel egy Habsburgot választott vezetőnek és a nyilas Orsós Ferencet tüntette ki a nagyjuttalommal. Javasolta, hogy a harminc legjobb tag kivételével⁸⁹ mindenki mondjon le, az új tagokra pedig a harmincak tegyenek javaslatot. Ezt a javaslatot mindenki leszavazta,⁹⁰ csak Bay Zoltán támogatta. Erre Szent-Györgyi és Bay is benyújtotta a lemondását, amit az elnökség nem fogadott el.

A következő nagygyűlésen 1945. május 28–30-án bár volt tisztújítás,⁹¹ de szerkezeti változtatásra továbbra sem került sor. Júniusban Szent-Györgyi továbbfejlesztette elképzelését, úgy gondolta, hogy egy tudománymentő bizottságot, egy belső, kisebb akadémiát kellene létrehozni, amiben 25 szellemtudományi és 25 természettudományi tag lenne. Az előbbi élére Szekfű Gyula történészt, az utóbbi vezetőjének pedig Bay Zoltán fizikust javasolta, ő maga pedig az egész bizottság elnöke lett volna. Az anyagi támogatást úgy képzelte el, hogy a III. osztály egyesül az Országos

⁸⁷ Szent-Györgyi törekvésének ezen megnevezésére, lásd: Pál 2014, 210–212.

⁸⁸ Kornis szerint kielégítő az a személyi változás, ami a méltatlanok kizárásából és a természetes halálozásból adódik. Lásd: Tilkovszky 1975b.

⁸⁹ Ezt osztályonként tíz tagban határozta meg, ami összesen harminc.

⁹⁰ A tiltakozók vezetője Moór Gyula volt.

⁹¹ Új tag lett Zilahy Lajos, Illyés Gyula, Túróczy-Trostler József, Kodály Zoltán, Ortutay Gyula. Szent-Györgyi a szintén Nobel-díjas Hevesi Györggyel együtt a tiszteleti tagok sorába került, lásd Tilkovszky uo.

Természettudományi Tanáccsal.⁹² Javaslatát támogatta Teleki Géza kultuszminiszter is és Kornis sem zárkózott el attól, hogy a tervezetet a 'Reformbizottság' elé tárja. Szent-Györgyi nem sok jót remélt a bizottságtól, ezért alapított egy önálló Természettudományi Akadémiát. Ezt a szakirodalom találóan szakadár akadémiának is nevezi.⁹³ Tette ezt azért is, mert látta, hogy az MTA konzervatív szárnya (I–II. osztály tagjai) semmilyen kompromisszumra nem hajlandó annak érdekében, hogy a természettudományok nagyobb teret kapjanak az MTA-ban. Ezen felül versenyhelyzetet is szeretett volna teremteni, hiszen őt Teleki Géza, a Kultuszminisztérium, mintegy a kormány képviselőjében támogatta. Ez az új akadémia leginkább Nagy Péter akadémiájára és a modern Orosz Tudományos Akadémiára hasonlított.⁹⁴ A Magyar Természettudományi Akadémia egyrészt *„biztosítja a tudós munkáját másrészt tanácsadó és irányító fórum a természettudomány eredményeinek céltudatos és gazdaságos felhasználására.”*⁹⁵ Szent-Györgyi a gazdasági ügyek vitelére és a finanszírozásra befektetőt is talált Dr. Ráth István vállalkozó személyében. Az 1945. szeptember 6-i közgyűlésen a 40 alapító tag közül a leghíresebbek: matematikusok: Fejér Lipót, Riesz Frigyes, fizikusok: Bay Zoltán, Békésy György, Gombás Pál, vegyészek: Bruckner Győző, Laki Kálmán, Straub F. Brunó, Erdey-Grúz Tibor, Náray-Szabó István, Issekutz Béla, orvosok, biológusok: Beznák Aladár, Jancsó Miklós, Sántha Kálmán, Szent-Györgyi Albert.

Külföldi tagok: Hevesy György, Holényi Mihály, Kármán Tódor, Koller Pius, Neumann János, Riesz Marcel, Tomcsik József, Wigner Jenő, Verzár Frigyes, Zechmeister László. Az akadémia tisztkara a következőkből állott: elnök: Szent-Györgyi Albert, alelnök: Bay Zoltán, gazdasági igazgató: Ráth István, főtitkár: Gombás Pál, titkár Cavallier József.

⁹² Klebelsberg előterjesztésére az 1930. évi VI. tc. II. paragrafusa alapján felállított Országos Természettudományi Tanács küldetése a természettudományok felfejlesztése volt. Szent-Györgyi is tagja volt, sőt a szűkebb körű intéző bizottságba is beválasztották Ekkorra már tagjai részben az MTA tagsággal azonos személyekből álltak.

⁹³ Péteri 1994.

⁹⁴ Cavallier 1945.

⁹⁵ Uo, valamint Péteri György szerint a gazdaságot irányító tudomány, a cselekvő akadémia gondolatával Szent-Györgyi még Cambridge-ben ismerkedett meg. Ott találkozhatott a baloldali radikalizmussal és annak néhány alakja nagy hatással volt gondolkodására. Így Needham, Haldane, Blackett és Bernal. Péteri leginkább J. D. Bernal: A tudomány társadalmi funkciója c. könyvének hatását véli felfedezni Szent-Györgyi gondolkodásában. Lásd: Péteri 1994, 186–187. Libik György, Szent-Györgyi veje viszont azt állítja, hogy nem Szent-Györgyi, hanem az ő lánya, Nelly került Bernal hatása alá korábbi Cambridge-i éveitől. Szent-Györgyi Nelly 1942-ben tért haza Nagy-Britanniából, előtte Cambridge-ben tanult Lásd: Libik 1981, 108.

A külföldi tagok beválasztásával Szent-Györgyi ezen akadémiaja egyedülálló és azóta sem ismétlődő kísérlet volt a korabeli hazai és külföldi magyar természettudományosság szervezeti és szellemi egyesítésére.⁹⁶ Egy „*falak nélküli magyar műhely*” volt, ami akkor egyben a világ természettudományosságának is a legjavát adta.

1945. szeptemberében Teleki Géza kultuszminiszter átiratban kért sürgős előterjesztést az MTA elnökétől arra vonatkozóan, hogy kész-e befogadni a Természettudományi Akadémiát az MTA kebelébe. A Szent-Györgyit támogató miniszteri átirat felkavarta⁹⁷ az MTA vezetőségét és az elnök Kornis Gyula és az alelnök Vendl Aladár lemondásához vezetett. Szent-Györgyi pedig látva, hogy az MTA képtelen magát úgy átalakítani, hogy eleget tegyen a kor követelményének, lemondott akadémiai tagságáról (féléven belül másodszor), ezt az akadémia sajnálkozva ugyan, de tudomásul vette. Szent-Györgyi az eseményekről december 6-án a sajtót is tájékoztatta. A Szabad Népben megjelent nyilatkozatában súlyos váddal illette az MTA-t: „*Az Akadémia nagy mértékben felelős nemzeti katasztrófánkért*”⁹⁸ című írásban sajnálattal állapította meg, hogy „*az akadémia elzárkózott minden olyan reform elől, ami megújulásához vezetett volna.*” Az az akadémia, amely József főhercegben találta meg legméltóbb vezetőjét és Orsósban tudományos eszményképét”, képtelen a megújulásra és elállja az ország újjáépítésének útját. Ezt követően szolidaritásból Bay Zoltán és Egervári Jenő is bejelentette lemondását az akadémiai tagságáról.

A heves és kiélezett vitának a Tildy-kormány kultuszminisztere, Keresztury Dezső vetett véget. Az ő féléves erőfeszítéseinek és Szent-Györgyiék eltökéltségének köszönhetően átalakult a Magyar Tudományos Akadémia. A Természettudományi Akadémia valamennyi tagját beválasztották a III. osztályba. Ezzel egyidejűleg a III. osztály két részre tagozódott: benne maradtak a matematikai, fizikai, kémiai tudományok és különvált tőle – egy új osztályt, a IV. osztályt alkotva – a biológiai és orvosi tudományok.⁹⁹ Alapelv lett, hogy az I. és II. osztály taglétszáma egyenlő kell, hogy legyen a III. és IV. osztályéval. Az új MTA elnöke Kodály Zoltán lett, Szent-Györgyi a másodelnökséget vállalta fel. Az 1946. július 22–28. között megtartott

⁹⁶ Nagy 1993.

⁹⁷ Különösen Moór Gyula ragaszkodott a régi tagozódáshoz, viszont hajlandó lett volna támogatni az Akadémia III. osztályát abban, hogy a legerősebb osztály legyen.

⁹⁸ *Szabad Nép* 1945. december 6.

⁹⁹ A III. osztály volt az élettelen természettudományok gyűjtőhelye, míg a IV. osztály az élő természettudományoké.

nagygyűlésen több egykori szegedi kolléga is tagja lett az MTA-nak. Jelesül Sík Sándor, Bibó István, Kerényi Károly, a természettudósok közül Rusznyák István, Laki Kálmán, Bruckner Győző, Straub F. Brunó, Ivanovics György, Ernst Jenő stb.¹⁰⁰ Az 1945-ös nagy jutalmat visszamenőlegesen Riesz Frigyesnek ítélték, miután korábban visszavonták Orsós Ferenctől, az 1946-ös nagyjutalmat pedig Szent-Györgyi kapta.¹⁰¹

19.7 Erőfeszítések a tudomány finanszírozásáért

Szent-Györgyinek az MTA megújulásáért vívott harcok küzdelmeiben gondoskodnia kellett saját akadémiaja működéséről. 1945. októberében anyagi támogatást kért erre a célra, amit a minisztertanács jóvá is hagyott,¹⁰² de a folyósításhoz részletes költségvetési tervezetet kért. Szent-Györgyi gyakorlatilag azonnal beadta a tervezetet,¹⁰³ ezért november 2-án a minisztertanács megszavazta a 60000000 pengő folyósítását október 1-től visszamenőlegesen. Oltványi Imre pénzügyminiszter előterjesztéséből az is kiderül, hogy Szent-Györgyi akadémiaja augusztusban és szeptemberben már 20–20 millió pengő támogatásban részesült.¹⁰⁴ Valószínűleg ez volt az a 40 millió pengő, amit Szent-Györgyinek szeptember 17-én hagyott jóvá a minisztertanács kutatók személyes szükségleteinek fedezésére. (Lásd fent) Szent-Györgyi költségtervezetében hivatkozik is arra, hogy kutatók egyéni gondjainak enyhítésére is fordítottak a kapott támogatásból. Visszaemlékezéseiben arról is beszámol, hogy a Természettudományi Akadémia kezdetben az éhhaláltól mentette meg a tudósokat, hiszen a „fűszeresboltjukból” a befogadott tudósok és művészek (!) hátizsákjukban élelmet vihettek magukkal haza. Még ő maga is pénzkeresésbe fogott, Zilahy Lajossal a Vorosilov marsalltól¹⁰⁵ kért teherautókkal pénzért szállítottak Budapestről¹⁰⁶ vidékre tartó embereket, a befolyt összegből vidéken élelmiszert vásároltak és vitték haza, Budapestre a többieknek.¹⁰⁷ Eközben az állami támogatásból

¹⁰⁰ Pál 2014, 212.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Lásd: a Minisztertanács október 30-i jegyzőkönyvét, Szűcs (szerk, jegyz., bev.) 1997A, 498–499.

¹⁰³ A Minisztertanács 1945. október 30-án tárgyalta a támogatást és egyben kérte a költségvetési tervezetet. A Minisztertanács november 2-i ülésén már a tervezet birtokában dönthetett a támogatás odaítéléséről.

¹⁰⁴ Így gyakorlatilag egész évre augusztustól decemberig megkapta a havi 20 millió pengő támogatást.

¹⁰⁵ Vorosilov marsallal jó volt Szent-Györgyi és Zilahy kapcsolata. Zilahy a marsallt személyes barátként tartotta számon, a marsall pedig több személyes gesztust is mutatott Szent-Györgyiék felé, 1945 karácsonyán például nagy láda ajándékkal lepte meg mindkettőjüket. Lásd: Siklós 1986, 86–87.

¹⁰⁶ Budapesten nagy volt a járványveszély, és vidéken lehetett élelmiszerhez jutni.

¹⁰⁷ Lásd: Szent-Györgyi 2017a, 27–28.

„benépesítette a laboratóriumokat fiatal kutatókkal, gondoskodott műszerekről, vegyszerekről, üvegmembránokról, üvegfüvászról. Megtette a lépéseket a külföldi irodalom beszerzésére és maga öt nemzetközi folyóiratot¹⁰⁸ indított eredményeinek közlésére.”¹⁰⁹

Megállapíthatjuk, hogy Szent-Györgyi ezekben az időkben hallatlan energiával, nagy erőfeszítések közepette, óriási lelkesedéssel dolgozott a tudósok és a tudomány megmentéséért hazánkban „Új társadalmat fogunk csinálni, az országot kivezetjük a szellemi élet elmaradottságából... ez volt az egyedüli időszak Albert életében, amikor ahelyett, hogy keserű ellenkezésben állt volna a társadalommal, a társadalmat próbálta meg saját elveire átformálni” – állapította meg barátja Bay Zoltán.¹¹⁰

1945-ben az akkori ínséges körülmények ellenére lehetőségeihez képest még a magyar kormány sem fukarkodott a támogatással. Szent-Györgyinek pedig az egyre jobban elhatalmasodó infláció miatt, rendszerint kérvényeznie kellett az összeg arányos emelését. Így tett 1945 októberében, amikor a márciusban jóváhagyott 1500000 pengő hitel tízszeres emelését kérte.¹¹¹

A két fő alapelvet, amelyet az ország újjáépítésében a legfontosabbnak tartott Bay Zoltán konkretizálja memoárjában.¹¹² Ezek a következők: a tudomány számára megfelelő pozíciót kiharcolni hazánkban és a neveléssel megteremteni a tudományt és művészetet kedvelő, demokratikusan gondolkodni képes új nemzedéket. A két feladat közül az utóbbit tartotta előbbre valónak, illetve hamarabb megoldhatónak, a nevelésben a tudományos gondolkodás megtanításában látta a legnagyobb perspektívát. A tudományos gondolkodás fő jellemvonása az, hogy problémájához hideg fejjel, érzelmi közönnyel, mint problémához közeledik.¹¹³ A természettudományos gondolkodásmód terjedését a béke legnagyobb biztosítékának látta. A társadalmi problémák megoldásában is a tárgyilagosságra helyezte a hangsúlyt, a politikában megnyilvánuló nemzeti kapzsiság, féltékenység vagy gyűlölet kiküszöbölése érdekében a tudományos gondolkodásmód tanítását tartja fontosnak. A szovjet példát állítja követendőnek: ott a politikus generáció képzésébe a természettudományos képzést, természettudományos

¹⁰⁸ Ezek valószínűleg a következők voltak: matematikai, fizikai, kémiai, biológiai, fiziológiai acták angol és francia nyelven, nevezetesen, a Hungarica Acta Physiologica, Hungarica Acta Mathematica, Hungarica Acta Chimica, Hungarica Acta Physica elnevezéssel – kiadó a Magyar Természettudományi Akadémia. Ezek sajnos csak két-három évig éltek, Szent-Györgyi távozásával megszűntek. Sőt a Hungarica Acta Medicat már Rusznyák István adta ki 1948-ban és kiadója a Magyar Tudományos Akadémia volt.

¹⁰⁹ A Minisztertanács november 2-i ülésének jegyzőkönyvéből, lásd: Szűcs (szerk, jegyz., bev.) 1997B, 534–535.

¹¹⁰ Bay 1983, 38.

¹¹¹ Szűcs (szerk., jegyz., bev.) 1997B, 518–519.

¹¹² Bay 1990, 138–139.

¹¹³ Szent-Györgyi 1945b.

gondolkodásmód elsajátítását is bevonják.¹¹⁴ Az ember nevelésében természetesen a humán tudományoknak is nagy szerepet szán, ahogy egyik cikkében írja: természettudományos világnézet, morál és humanizmus legyen a jövő generáció legfőbb jellemzője.¹¹⁵

Ugyanakkor az akadozó és kiszámíthatatlan vásárló értékű állami támogatás mellett szüksége volt a tőkés támogatóra is. Ezt Ráth István hódmezővásárhelyi születésű fogorvos személyében találta meg, akivel egy közös céget is alapítottak. Servita Gyógyszergyár és Vegyipari RT néven.¹¹⁶ A vállalat vezérigazgatója Ráth István volt, tudományos igazgatója Szent-Györgyi Albert lett.¹¹⁷ A cég egyik fő célkitűzése volt a penicillin behozatala hazánkba, majd annak itthoni előállítás. A Természettudományi Akadémiának már az alakuló ülésén létrejött a magyar penicillin bizottság is, aminek vezetői Ivanovics György bakteriológus és mikrobiológus és Csűrös Zoltán vegyészmérnök, szerves kémikus lettek. A Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Kari tanártestületének jegyzőkönyveiből azt is tudjuk, hogy a penicillin hazai előállítása érdekében Szent-Györgyi kérvényezte a fenti két kutató külföldre utaztatását, illetve útlevelét. A testület támogatta a javaslatot, sőt még azt is fontosnak tartotta, hogy gyártástechnikai szakembert is küldjenek ki.¹¹⁸ Ráth Istvánt, a román kőolajiparból meggazdagodott és az innovációt mindig jól felfogott érdekből támogató vállalkozót a Műegyetem is díszdoktorává választotta.¹¹⁹ A jelölésben valószínűsíthető Szent-Györgyi kezdeményezése és biztos segítségére lehetett Csűrös Zoltán, aki éppen akkor a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi egyetem rektora volt. Szent-Györgyi így akarta barátját, a tőkés vállalkozót beemelni a

¹¹⁴ Szent-Györgyi 1946g.

¹¹⁵ Szent-Györgyi 1946c.

¹¹⁶ Első neve Servita Labor volt, tulajdonosai Gőzsy és társai. Ez alakult át 1945. októberében részvénytársasággá.

¹¹⁷ Részvényesek voltak még Gőzsy Béla gyógyszerész, Deutsch Sándor nagyvállalkozó, Zemplén Géza szerves kémikus, Seidl Ottó, Schermann Vilmos és Welczér Dezső.

¹¹⁸ Mozsonyi Sándor (jegyzőkönyvet írta) 1945. november 20. Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Kar – tanártestületi ülések, 1945-1946, VII. rendkívüli ülés, (k.n), (h. n.) <http://library.hungaricana.hu/>

¹¹⁹ A Minisztertanács 1945. december 5-i ülésének jegyzőkönyve. A Keresztury Dezső kultuszminiszter által előadott életrajz furcsasága csak az volt, hogy Ráth állítólag már 18 éves korában megszerezte fogorvosi képezését Berlinben a Fogorvosi Főiskolán. 1925 és 1933 között Romániában, az olajiparban dolgozott és részt vett az olajkutatásban. 1941-ben Budapestre költözött és modern berendezésű szájsebészeti magánklinikát létesített. Ezen kívül sorozatos új gyógyszerek gyártását kezdte el, magyar tudósok eljárásai alapján. Vitaminokat is előállított, a hazai szükségleteket meghaladva, jóvátételi számlára is. Az általa vezetett vállalat a közelmúltban elkezdte fontos állatgyógyászati készítmények gyártását is. Elsősorban az eddig ismeretlen baromfi pestis-vakcinát magyar tudósok eljárása alapján.

szellemi elitbe. Továbbá a gesztus annak a deklarálására is szolgált, hogy Ráth Szent-Györgyihez és köréhez tartozik.

Szent-Györgyi nemcsak a saját intézeteinek támogatásával törődött, hanem az új MTA, az egész magyar tudományt reprezentáló testület finanszírozását is szívügyének érezte. Az újjáalakult MTA vezetősége az intézmény állami finanszírozásának megvalósulása érdekében a kormány állandó támogatását szeretne volna elérni. Ezért Szent-Györgyi másodelnökként az akadémiai Igazgatótanács 1946. október 10-i ülésére meghívta Nagy Ferenc miniszterelnököt, Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettest, Keresztury Dezső kultuszminisztert, Rátz Jenő pénzügyminisztert, Mistéth Imre újjáépítési minisztert és ismertette akadémiai terveiket az Igazgatótanács nevében az épület felújításán túl legalább félmillió forintos évi (tehát rendszeres) államsegélyt kért. Biztató ígéretekert ugyan kaptak, de a Gazdasági Főtanács 1947. februári döntése alapján, az ország helyzetére hivatkozva az akadémia az állandó állami támogatást nem kapta meg.¹²⁰ Ezután Szent-Györgyi személyesen tárgyalta a miniszterelnök-helyettestel, feltárta előtte „*a magyar tudomány rettenetes helyzetét, s a tudósok fokozódó „elkedvetlenedését*”. Ígéretet kapott arra, hogy 400000 Ft egyszeri segélyt kap az akadémia a kormánytól természettudományi kutatásra. Ezen felül ígéretet havi 50000 forintos állami támogatásra is a természettudomány számára. A beígért 400000 forint felhasználásáról az 1947. évi június 18-i Szent-Györgyi elnöklétével tartott ülés döntött. Ennek legnagyobb részét húsz tudós és az általuk vezetett kutatóintézet részére folyósították volna, meghagyva 20000 forintot természettudományi acták kiadására. (Az a nap, amelyen az ülés lezajlott, a Szent-Györgyi emigrációját közvetlenül megelőző napok valamelyike volt.¹²¹)

A tudomány és kultúra fejlesztését szívügyének tekintő Szent-Györgyi nemzetgyűlési képviselőként is megfogalmazta aggodalmait. Érzékelte, látta a kultúra alulfinanszírozottságát és a katonai kiadások újbóli növekedését. A Nemzetgyűlés 1946. július 23-i plenáris ülésén azt javasolta, hogy a honvédelmi miniszter az Üllői úti Ludovika épületét engedje át a Pázmány Péter Tudományegyetemnek, a pécsi Zrínyi Hadapródiskolát pedig az ottani egyetem orvostudományi karának. Még levelet is írt a Nemzetgyűléshez, amit az *Új Magyarország* le is közölt: „*Magyarország jövője a*

¹²⁰ Lásd: Tilkovszky 1975c, 358–359.

¹²¹ Az emigráció pontos dátumát nem tudjuk, csak azt, hogy 1947. június végén már Svájcban tartózkodott, ahova követte később felesége és barátja Ráth István is. Júliusban, Angliában tartott előadásokat és 1947. augusztusában lépett be az Egyesült Államok területére. Moss 2003, 180. 184.

kultúrával áll vagy bukik” címmel.¹²² Sajnos hiába ecsetelte a kutatók elviselhetetlen megélhetési gondjait, a szívfakasztó diákínséget, javaslatát a Nemzetgyűlés nem fogadta el.¹²³ Azonban lelkesedése az új ország felépítéséért töretlen maradt. Rákosi felkérésére vett részt és fel is szólalt az MKP III. kongresszusán 1946. szeptemberében. Jelmondata: *„A tudósok helye a demokrácia oldalán van.”* Szent- Györgyit teljesen magával ragadta a kongresszus légköre, a felfokozott érzelem-megnyilvánulások, A résztvevők őt felállva, hosszantartó tapssal köszöntötték és beszéde végén éljenzés és viharos taps búcsúztatta. A demokráciát úgy határozta meg, mint a tudás, világosság és alkotás együttesét. Örömmel említette meg a *„Tudomány a munkásságért, munkások a tudományért”*¹²⁴ kezdeményezés sikerét. Személyes élményként említette, hogy neki mindig reménysugara volt a széles magyar munkásrétegek megértése. Őszinte lelkesedéssel állapította meg, hogy ha a munkásság és a tudomány egymás megsegítésével a demokráciát segíti, akkor *„itt a romokon olyan virágzás fog megindulni, amilyenre még soha nem volt példa ebben az országban,”*¹²⁵ A későbbiekben azonban nem alakultak ilyen „rózsásan” a körülmények, aminek előjelei már korábban is jelentkeztek.

A tudós először azt érzékelhette, hogy konkrétan kevesebb anyagi támogatást kap kutatásaira. A minisztertanácsi jegyzőkönyvek azt mutatják, hogy 1945 végén, 1946 elején még Szent-Györgyi minden kutatási finanszírozási kérelme teljesítésre került.¹²⁶ Az 1946 januári támogatáshoz már a következő mellékletet tették: *„A Szent-Györgyi által vezetett intézmények ezt megelőzőleg majd később is több alkalommal kaptak a minisztertanácstól támogatást.”*¹²⁷ A későbbiekben már jelentősen lecsökkenhették a támogatást, mire Szent-Györgyi éles hangú levelet intézett Nagy Ferenc miniszterelnökhöz. Az 1946. október 18-án kelt levélben a professzor jelezte, hogy az intézet részére korábban kért támogatást nem kapta meg, emelést helyett csökkentették a dotációját. A kiutalt összeg az intézet költségvetésének egy harmad részére volt elég, egy harmadot más forrásból szerez be, a maradékot pedig saját vagyonából fedezi. Kérte, hogy bocsássák rendelkezésére a szükséges összeget, ellenkező esetben lemond

¹²² *Új Magyarország* 1946. augusztus 20. (Szent-Györgyi 1946a.)

¹²³ Bővebben lásd: Palasik 2017B, 80–83.

¹²⁴ Szent-Györgyi vegyészként sokszor vette igénybe szakemberek, szakmunkások (műszerész, üvegtechnikus) segítségét, tényleg napi kapcsolata volt a munkásokkal. Még arra is emlékezhetett, hogy a pozsonyi magyar egyetem bezárását 1919-ben a munkások tiltakozása akadályozta meg.

¹²⁵ Szent-Györgyi 1946b.

¹²⁶ Szent-Györgyinek minden hónapban újra kellett kérvényeznie a támogatást a kultusztárcán keresztül. G. Vass 2005, 171–172, 373, 545.

¹²⁷ U. o. 545.

és elfogadja egyik külföldi meghívását.¹²⁸ A Minisztertanács erre reagálva 1946. október 30-án évi 150000 forint hitelt engedélyezett ráadásul két összegben Szent-Györgyi intézete részére.¹²⁹ De a következő megjegyzéssel: „*Szét lett küldve a társszeminisztereknek. Eldöntendő vajon egy hónapra vagy havonta rendszeresen kapja, és a kultusztárca terhére kell folyósítani, de erre póthitelt kell adni.*”¹³⁰

1946 őszén Szent-Györgyi meghívást kapott az USA-ba, előadást tartani a Massachusetts Institut of Technology tudományos intézetében. Ezúttal magával szeretne vinni tőkés támogatóját, Ráth Istvánt is, ezért Szent-Györgyi és Ráth közös diplomata útlevelekérelmet adtak be az Egyesült Államokba történő utazás céljából. Mivel az utazás „*fontos magyar érdeket*” szolgált, a Minisztertanács jóváhagyta a kérelmeket.¹³¹ Szent-Györgyi Ráthtal először Párizsba utazott, ahol részt vett a Pasteur Intézet rendezvényén, majd itt vártak az amerikai beutazási engedélyre. Azonban hiába vártak, az USA külügyi hivatala nem adta ki számukra az engedélyt.¹³² De a vízumot nem is a külügy-, hanem az igazságügyminisztérium tartotta vissza mégpedig azért, mert Szent-Györgyi nemrég járt a Szovjetunióban.¹³³ Szent-Györgyi és Ráth dolguk végezetlenül jöttek haza és az eset nagy port kavart fel itthon is. Ekkor már fojtogató lehetett körülötte a légkör, mivel a Nyugat sokallta magyarországi politikai szereplését, itthon pedig Rákosi és köre igyekezett őt mindinkább háttérbe szorítani. Igaz ugyan, hogy a következő év (1947) márciusában végül sikerült megkapnia a vízumot és elutaznia Massachusettsbe. Érezte azonban, hogy előbb-utóbb kenyértörésre kerül a sor közte és a magyar (egyre inkább kommunista) politikai elit között. Veje Libik György életrajzában beszámol róla, hogy Szent-Györgyi többször is felvetette családi és baráti beszélgetésekben, hogy el kellene hagyni az országot és beszélgettek arról is, hogy tanítványai közül ki tartana vele.¹³⁴ Miközben hallatlan lelkesedéssel dolgozott a tudomány mentésén hazájában, állandóan azt érezte, hogy nem jól mennek itthon a dolgok. Egy interjúban azt is említette, hogy akkoriban folyton változóak voltak az

¹²⁸ Szent-Györgyi 1946e

¹²⁹ Szűcs 2003, 1605. Ezek szerint Szent-Györgyi eredetileg 150 000 forintot kérhetett, de a kérelme valahol „elakadt”.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Szűcs 2003, 1582.

¹³² A helyi lap tudni vélte, hogy azért nem kapott Szent-Györgyi vízumot, mert részt vett az MKP III. kongresszusán, ezért a kommunista világeszme propagálójának minősül, így nem léphet az USA területére. Lásd: Szent-Györgyi Albert nem utazhat Amerikába, *Délmagyarország* 1946. december 20.

¹³³ R. W. Moss 2003, 177.

¹³⁴ Libik 1981, 105-106. és Moss uo.

itthoni viszonyok,¹³⁵ ami nem kedvezett a tudományos munkának. Képviselőként 1947 február 6-án felszólalt a parlamentben, mert nem tudta szó nélkül hagyni, hogy a magyar állam első költségvetésében újból a hadikiadások legyen a legnagyobb tétel, míg a felsőoktatásra és kutatásra szánt összeg a háború előttinek a felét teszi ki. Azt javasolta, hogy a 80 milliós hadügyi költségvetés felét fordítsák a tudományra és felsőoktatásra, a másik 40 millióból pedig építsék le a hadsereget. „*Ki ellen akarunk mi háborút viselni?*” – érvelt. „... *a katonaság mindig csak a magyar nép ellen kell idegen érdekek szolgálatában.*” Érvelése olyan meggyőző volt, hogy nagy taps és helyeslés fogadta.¹³⁶ Másnap azonban a honvédelmi miniszter, Bartha Károly, kifordítva Szent-Györgyi szavait, úgy állította be őt, mint aki rágalmazza a katonatiszteket¹³⁷ és ezzel a hallgatóságot Szent-Györgyi ellen hangolva a nemzetgyűlés megszavazta a költségvetést.

19.8 Államelnök jelöltség

A CIA elődje az OSS (Office of Strategic Services) egy 1945. februári titkos jelentésében arról számol be, hogy Szent-Györgyi nagy népszerűségnek örvend Moszkvában ugyanúgy, ahogy Londonban és Washingtonban is. Az az általános vélemény, hogy ő lesz a demokratikus Magyarország első elnöke.¹³⁸ Moss megjegyzi, hogy nem is volt példanélküli a keleti régióban az, hogy nem politikus az államelnök, hiszen Lengyelországban is 1940-ben a száműzetésben lévő kormány Jan Paderewski zongoristát választotta elnöknek.¹³⁹ Hazánkban is volt ilyen várakozás, főleg a szellemi elit részéről, hogy Szent-Györgyi Albertet államelnöknek nevezzék ki. Azonban először pártvezetői feladattal szerették volna őt megbízni. A Polgári Demokrata Párt 1945. március 6-i ülésén Supka Géza kapott megbízást arra, hogy tárgyaljon Szent-Györgyivel erről, egy korábbi megegyezés alapján.¹⁴⁰ A zömmel értelmiségieket tömörítő, de a munkássággal és parasztsággal is megegyezésre törekvő párt azonban nem tudta őt

¹³⁵ Kardos 1984. Századfordító magyarok (youtube)

¹³⁶ Nemzetgyűlési Napló 1945. V. kötet, 145–146. o.

¹³⁷ Szent-Györgyi azt állította, hogy a Ludovika csak reakciós tiszteket nevelt és kifogásolta, hogy az ottani képzést egyetemi képzéssé nyilvánítsák. Ezért Bartha a tisztii becsület védelmében párbajra hívta ki Szent-Györgyit. Lásd: *The New York Times* 1947. február 8. A párbajra nem került sor, mert „*burzsoá csökevénynek*” nyilvánították.

¹³⁸ Lásd: R. W. Moss 2003, 165.

¹³⁹ Jan Paderewski (1860-1941) 1940-ben a Lengyel Nemzeti Tanács (a parlament szerepét betöltő szerv) elnöke lett, de igen rövid ideig, hisz 1940 augusztusában visszatért amerikai száműzetésébe, ahol egy évre rá el is hunyt.

¹⁴⁰ Ez egy korábbi ún. Vázsonyi – Szent-Györgyi – Supka-féle megállapodás volt. Lásd: Izsák 1983, 20 és 257.

elérni, ezért a párt élére 1945 áprilisában Teleki Gézát választották meg.¹⁴¹

Egy nemrég előkerült dokumentum alapján¹⁴² Szent-Györgyi államelnökké jelölését maga Szent-Györgyi kezdeményezte a szovjeteknél, mikor a főhadiszálláson volt és a szovjetek munkájáról, ambícióiról kérdezték őt.¹⁴³ Szent-Györgyi ezek szerint esetlegesen kilátásba helyezte, hogy elvállalná a Magyar Köztársaság elnökségét, sőt, amíg ez nem lehetséges, elfogadná a kormányzóhelyettesi posztot is.

Hazánk államformája ekkor még „király nélküli királyság”¹⁴⁴ volt, József Ágost főherceg elmenekült, a volt kormányzó, Horthy Miklós pedig fogságba esett. Szegeden 1944. december 2-án létrejött egy ötpárti politikai szövetség, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front,¹⁴⁵ amely kidolgozta és közzétette államátalakító programját. Ebben teljesen elhatárolódott a korábbi közjogi állapottól és kiállt egy valódi népszuverenitást kifejező államalkotás mellett. Ennek eredményeként először december 21-én a háború sújtotta ország – már „felszabadult”¹⁴⁶ keleti felén – Debrecenben, megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés¹⁴⁷, majd a következő napon létrejött az Ideiglenes Nemzeti Kormány is.¹⁴⁸ Nem választottak külön államelnököt, ugyanis az államfői jogokon 1944 decembere és 1946 februárja között az Ideiglenes Nemzetgyűlés, annak elnöksége az Ideiglenes Nemzeti Kormány és a Nemzeti Főtanács osztozott.¹⁴⁹ 1945 tavaszán egy államfői jogosultsággal rendelkező Nemzeti Kormányzótanács¹⁵⁰ felállításának terve is felmerült, de nem lett belőle semmi.

Szent-Györgyi államelnökké jelölésének lehetőségét erősíti meg Szent-Györgyi vejének, Libik Györgynek a visszaemlékezése is, aki ennek az időpontját Szent-Györgyi

¹⁴¹ Lásd: uo és Miklós 2007, 23.

¹⁴² Lásd: Kun 2018.

¹⁴³ A Vörös Hadsereg Budapesti Főcsoportfőnökségéről 1945 januárjában Moszkvába küldött levél összefoglalta a Szent-Györgyivel Magyarországon folytatott beszélgetések lényegét. Szent-Györgyi örömet fejezte ki azért, hogy végre tudománnyal foglalkozhat, és szabadkozott, hogy ő nem szeretne politikai szerepet elvállalni, mert ő lelki alkata szerint nem politikus. De hozzáfűzte még a következőket: *„Néha úgy érzem, hogy a leendő Magyar Köztársaság egészen jó elnöke tudnék lenni. Addig viszont, ha Önök is célszerűnek tartanak, az Alkotmányozó Gyűlés összehívásáig akár kormányzóhelyettes is lehetnék.”*

¹⁴⁴ Palasik 2017A, 355.

¹⁴⁵ Tagjai voltak a Független Kisgazdapárt, Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt, Polgári Demokrata Párt, Szociáldemokrata Párt és a Szabad Szakszervezetek. Lásd Feitl – Palasik 2007, 77.

¹⁴⁶ Értsd a német megszállás alól felszabadított.

¹⁴⁷ A nemzetgyűlés megnevezés, a francia forradalom időszakától kezdve, azokat a törvényhozó testületeket jelölte, amelyek gyökeresen új államberendezkedés megteremtésére voltak hivatottak. Lásd Feitl – Palasik 2007, 79.

¹⁴⁸ Feitl – Palasik 2007, 78.

¹⁴⁹ Palasik 2017A, 355-356.

¹⁵⁰ Lásd Ruszoly 2006, 44.

Moszkvából való visszatérte utánra teszi.¹⁵¹ Szerinte Szent-Györgyi jelölését hivatalosan is nyilvánosságra hozta minden párt, és a kommunista párt is támogatta.¹⁵² Úgy gondoljuk, hogy valamiféle diplomáciai demonstrációról lehetett szó, amiben az játszhatott közre, hogy Szent-Györgyit a Szovjetunióban megkülönböztetett tisztelettel fogadták. (Fentebb volt szó róla, hogy a szovjetek támogatásának hatására, ekkoriban kutatási kérelmeit is teljesítették.)

Kun Miklós szerint Szent-Györgyi jelölését az vétőzte meg, hogy Molotov, Szent-Györgyi ajánlattétele után, titkosszolgálati csatornákon keresztül elrendelte Szent-Györgyi politikai megítélését,¹⁵³ ami végül is negatív lett. Le kell szögeznünk azonban, hogy 1946 február 1-ig jogilag nem is létezett hazánkban államelnöki pozíció, hiszen annak jogkörét, mint fentebb láttuk, több testület megosztva gyakorolta. Ezek közül a Nemzeti Főtanács volt a legfontosabb államfői jogokkal rendelkező szerv. Összetételét és működését az 1945. évi III. tc. szabályozta. Eszerint a háromtagú Nemzeti Főtanács tagja lehet az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke vagy helyettese, az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke vagy helyettese és az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága által választás útján kiküldött politikai bizottsági tag vagy póttag, aki nem tagja a kormánynak. Mint fentebb már kitértünk rá Szent-Györgyi 1945. szeptemberében egyedüli tudósként, ráadásul párton kívülként tagja lett a Politikai Bizottságnak.¹⁵⁴ Ilyen minőségében akár delegálhatták volna az államfői hatalmat gyakorló Nemzeti Főtanácsba is, de ez nem történt meg. Ugyanis a Nemzeti Főtanács harmadik tagja rendszerint kommunista politikus volt.¹⁵⁵

¹⁵¹ Libik 1981, 105. Libik helytelenül 1946 nyarat emlegeti, pedig Szent-Györgyi 1945-ben járt a Szovjetunióban.

¹⁵² Libik szerint Szent-Györgyiék csak a végső „*placet-re*” vártak, ami nem érkezett meg. Libik uo.

¹⁵³ Molotov négy embert bízott meg ezzel a feladattal: Pavel Fitint, a Szovjet Külföldi Hírszerzés vezetőjét, Georgij M. Puskint, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság politikai megbízottját, K. Vorosilov marsallt, a SZEB elnökét és V. Dekanozovot, a magyar ügyek felelősét. A végső szót végül is Vorosilov mondta ki ez ügyben, aki negatív véleménnyel volt Szent-Györgyiről, mivel a tudós sokat panaszkodott neki a szovjet katonák erőszakoskodásai miatt. A fejezet elején utaltunk Szent-Györgyi határozott hangú levelére is, amit Vorosilovnak írt az erőszakoskodások megszüntetéséért. Lásd: Bay 1990, 139-140.

¹⁵⁴ Ennek 22 tagját pártközi megegyezés alapján, egyhangú választással úgy állították össze, hogy abban a nemzetgyűlésnek minden pártja helyet kapjon. PB tagok voltak: Gerő Ernő, Révai József, Rákosi Mátyás, Rajk László, Farkas Mihály, Kádár János, Szakasits Árpád, Kéthly Anna, Szeder Ferenc, Kisházi Ödön, Takács Ferenc, Faragó László, Pintér János, Szent-Iványi Sándor, Örley Zoltán, Szent-Györgyi Albert, Molnár Kálmán, Kossa István, Farkas Ferenc, Sz. Szabó Pál, Kovács Imre, Tildy Zoltán, Nagy Ferenc, Varga Béla, Kovács Béla, Dobi István, Sulyok Dezső. Lásd Palasik 2017A 122.

¹⁵⁵ Az 1945. január 26-án életre hívott Nemzeti Főtanács elnöke Zsedényi Béla, tagjai pedig Dálnoki Miklós Béla és Gerő Ernő voltak. Gerő Ernőt, miniszterré való kinevezése után, Révai József váltotta fel a Nemzeti Főtanácsban. 1945. szeptember 27-től Révait Rákosi Mátyás követte, ekkor póttagot is választottak Szakasits Árpád személyében. Decembertől pedig Rákosit Rajk László, szintén kommunista

Az 1945. november 4-i választás után még kevesebb esélye lett Szent-Györgyinek az államfővé jelölésre. A választást fölényes győzelemmel (57%) az FKGP nyerte, ennek ellenére lemondott az egyedüli kormányzásról,¹⁵⁶ így koalíciós kormány alakult.¹⁵⁷ Az újonnan megalakult nemzetgyűlés első ülésnapján, 1945. november 29-én egy 36 tagú megújult összetételű Politikai Bizottságot választott, de ennek tagjai közt már nem szerepelt Szent-Györgyi Albert neve.¹⁵⁸ Megállapíthatjuk, hogy Szent-Györgyi Politikai Bizottsági tagsága – s ezzel a belpolitika formálásában való joga is – igen rövid volt, alig több, mint két hónapig (1945. szeptember 6-tól 1945. november 29-ig) tartott.¹⁵⁹

A köztársasági államforma bevezetéséről szóló 1946. évi I. tv. 1946. február 1-jével megszüntette a királyság intézményét és kimondta, hogy Magyarország államformája köztársaság. A törvényt megelőző törvénytervezeteket három koalíciós párt dolgozta ki: a kommunista, a szociáldemokrata és a kiskapás párt. A közös pártközi tervezet alapja végül is a Ries István igazságügy-miniszter vezetésével kidolgozott szociáldemokrata tervezet lett, amely jóval szűkebb hatáskört javasolt a köztársasági elnöknek, mint a kiskapáspárté.¹⁶⁰

A szociáldemokrata tervezet a jelölésre a pártokat jogosította fel,¹⁶¹ a pártközi tervezet, pártok említése nélkül, legalább ötven képviselő írásbeli ajánlásához kötötte a jelölést. Eredetileg valamennyi törvénytervezet a köztársasági elnöknek – szükség szerint – több menetben és titkosan történő választását írta elő, de egyetlen jelölt esetén elfogadták a közfelkiáltással való választást.¹⁶² A közfelkiáltás intézménye¹⁶³ volt az,

politikus követte a Nemzeti Főtanácsban. 1946. február 1-től megszűnt a testület. Lásd Palasik 2017A 356–357.

¹⁵⁶ Romsics 2017, 427-428.

¹⁵⁷ A szovjet vezetés kezdeményezésére a miniszteri tárcák elosztása is módosult. A belügyminiszteri tárcát a kommunista párt kapta meg és létrehoztak két miniszterelnök-helyettesi posztot is, amit a két munkáspárt (kommunisták és szociáldemokraták) kaptak meg.

¹⁵⁸ Tagok voltak: Balogh István, Bölöni György, Dobi István, Faragó László, B. Farkas Ferenc, Farkas Mihály, Gerő Ernő, Gyöngyösi János, Justus Pál, Kádár János, Kéthly Anna, Kisházi Ödön, Kossa István, Kovács Béla, Kovács Imre, Moór Gyula, Nagy Ferenc, Oltványi Imre, Rácz Lajos, Rajk László, Rákosi Mátyás, Révai József, Sulyok Dezső, Szabó Árpád, B. Szabó István, Szakasits Árpád, Szeder Ferenc, Szent-Iványi Sándor, Taksonyi János, Tildy Zoltán, Vajda Imre, Varga Béla, Vásáry István, Veres Péter, Virágh József, Vörös Vince, Lásd Palasik 2017, 123.

¹⁵⁹ Nemzetgyűlési képviselői mandátumát emigrációjáig megtartotta.

¹⁶⁰ A kiskapások fenntartották volna a köztársasági elnök számára a hadúri és a főkegyúri jogot is., sőt olyan államfőt szerettek volna, aki a végrehajtó hatalmat az általa kinevezett kormányon keresztül gyakorolja. Lásd Ruszoly 2006, 46.

¹⁶¹ Így került szóba a Londonban élő gr. Károlyi Mihály neve is, akit a radikális párt javasolt erre a tisztségre, de a szociáldemokrata Szakasits Árpád és a kommunisták elutasították. Lásd Ruszoly 2006, 47.

¹⁶² „A törvényjavaslat túlontúl magán viselte a koalíciós alku jegyeit. Főként az elnöki jogkört érintő egy-egy megfogalmazása nyilvánvalóan annak tudatában készült, hogy a kiskapáspárt adja majd az első elnököt. A két pályázó, Tildy Zoltán miniszterelnök és Nagy Ferenc házelnök közötti versenyt a baloldali pártok döntően befolyásolták, s így a kiskapáspárton belül kisebbségben levő balszárnyat támogatva

amely szabad kezét adott a „*demokrácia érvényesülésére*”¹⁶⁴, azaz a baloldali akarat azonnali érvényre juttatására a köztársasági elnökválasztásban. Ennek segítségével végül 1946. február 1-jén Tildy Zoltánt, a baloldali pártok által is támogatott egyetlen kisgazdapárti jelöltet, közfelkiáltással választották meg köztársasági elnöknek.

Az események mögött meghúzódó, a kommunisták kezdeményezte megegyezést Nagy Ferenc¹⁶⁵ miniszterelnök így magyarázta: „*Rákosi kinyilvánította, hogy kétféle ember jöhet számba köztársasági elnöknek, vagy egy pártok fölött álló tekintély, vagy egy politikus. Mivel párton kívüli tekintélyekben nem nagyon bővelkedünk, politikusra kell gondolni. A köztársasági elnöknek a Kisgazdapárt soraiból kell kikerülni. Két ember jöhet tekintetbe: Tildy Zoltán vagy Nagy Ferenc. Nektek kell megegyezni abban, hogy melyikőtök legyen a köztársasági elnök.*”¹⁶⁶

Amint látjuk, Rákosi Szent-Györgyit már 1946-ban sem sorolta be a pártok fölötti tekintélyek sorába, egyáltalán nem akarta őt pozícionálni a politikai vezetésben. Érdekes adalék a témához az a titkosszolgálati dokumentum, amely Szent-Györgyiről, mint köztársasági elnökjelöltre tudósít. Eszerint Szent-Györgyit politikai barátai lebeszéltek – jogforrásra és jogfolytonosságra – hivatkozva a jelöltségtől.¹⁶⁷ Ez a dokumentum tulajdonképpen kapcsolatba hozza Szent-Györgyit a Magyar Közösség¹⁶⁸ ügyében, később köztársaság-ellenességgel vádolt „összeesküvőkkel.” A társaság elgondolása szerint az 1945-ben létrejött magyar államrendszer nélküli az előző államrendszerek hivatalos képviselőihez való jogfolytonosságot,¹⁶⁹ éppen ezért teljes értékűnek nem tekinthető.

elérték, hogy január 29-én a pártján belül egyébként jobb kilátásokkal bíró Nagy Ferenc maga ajánlja képviselőtársainak Tildy Zoltán jelölését” Lásd: Ruszoly 2006, 47.

¹⁶³ A közfelkiáltás elfogadása ellen szavazott: Zsedényi Béla, Nagy Vince és Bencze Imre. Lásd Ruszoly 2006, 51.

¹⁶⁴ Lásd Ruszoly 2006, 51. Révai József megfogalmazása.

¹⁶⁵ Nagy 1990, 229.

¹⁶⁶ Uo.

¹⁶⁷ Lásd: ÁBTL 3.1.9. V 2000/4. 203. o. Magyar Közösségi ügy

¹⁶⁸ Eredeti neve Magyar Testvéri Közösség, legjelesebb tagjai: Donáth György, Arany Bálint, Kiss Sándor, Saláta Kálmán, Mistéthy Endre, Szent-Iványi Domokos, Szent Miklóssy István stb. A Szabad Nép 1947. január 5-i címlapján „veszedelmes és széles körű köztársaság-ellenes összeesküvés” leleplezéséről számolt be, valójában „a Magyar Kommunista Párt (MKP) vezetősége ekkor tudatta napilapjában a nyilvánossággal, hogy a hónapok óta előkészített ügy elérte azt a pontot, amikor kezdetét veheti a legkomolyabb ellenfelek eltüntetése a politikai színtérről.” Lásd Papp 2013, 1.

¹⁶⁹ A jogfolytonosság-ideológia 1920-ban, az ellenforradalmi rendszer alatt jött létre. Az ellenforradalmi rendszer ugyanis nem kapcsolódott a megelőző királyi jogintézményhez. Nem az 1910-től 1918-ig létezett legutolsó magyar országgyűlés ült össze, hanem egészen újonnan választottak nemzetgyűlést, továbbá nem a király jelöltjét József főherceget, hanem Horthy Miklóst fogadták el kormányzónak. Lásd: Huszár 2008, 32–33.

A fentiekből világosan látható, hogy Szent-Györgyi államelnökké jelölése, leginkább az MKP taktikájának következtében, hivatalosan nem történt meg. Az más kérdés, hogy Szent-Györgyi ebben az időben minden energiáját az MTA megreformálására fordította.¹⁷⁰

19.9 Emigrációba kényszerülés, „Rákosi volt az ok”

Szent-Györgyi emigrációjának kiváltó okáról korábban két elképzelés létezett. A róla készült legelső magyar nyelvű biográfia¹⁷¹ tévesen Zilahy Lajosnak, az íróbarátnak a bebörtönzését jelölte meg okként. Ezen munka szerzői még nem olvashatták Mossnak az előző évben az USA-ban megjelent Szent-Györgyiről szóló angol nyelvű munkáját.¹⁷² Moss ugyanis Szent-Györgyi és barátai nyilatkozatai alapján, a tudós támogatójának, Ráth István vállalkozónak a bebörtönzését jelölte meg az emigráció végső okaként. Mikor ez a munka megjelent Magyarországon (2003) magyar fordításban is, akkortól fogva egyre több tanulmány átvette belőle ezt a megállapítást. Sőt volt olyan kutató,¹⁷³ amelyik mindkettőt elfogadta és Zilahy Lajos és Ráth István bebörtönzését is motiváló okként tüntette fel.

Jómagam sehol nem láttam nyomát a Zilahy-féle szakirodalomban annak, hogy az író, valaha is letartóztatták volna. Mivel a Szent-Györgyi-féle önéletrajzi írások magyar fordításában¹⁷⁴ is úgy értelmezhető a szöveg, hogy Zilahy letartóztatása kényszerítette emigrációba Szent-Györgyit, kénytelen voltam az eredeti forrást, az önéletrajzi írások legelső és angol nyelvű kiadását tüzetesen áttanulmányozni.¹⁷⁵ Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a kettő nem fedi egymást, a magyarból sok részt kihagytak, sőt egyes fejezeteket teljesen átszerkesztettek. A szocialista cenzúra jóvoltából kimaradtak a rendszerkritikus részek, valamint a tőkés támogatóról szóló bekezdések. Barátait említve Szent-Györgyi először Zilahyról írt, majd Ráthtal folytatta. Mivel a Ráthra vonatkozó részeket a nevével együtt törölték, kivéve azt az egy mondatot, hogy

¹⁷⁰ Ugyanakkor Szent-Györgyi veje Libik György szerint Szent-Györgyi nem is akart komolyabb funkciót elvállalni, mivel az USA-ba való emigrálást tervezte. Libik 1981. 105.

¹⁷¹ Szabó – Zallár 1989, 75.

¹⁷² Moss, Ralph, W. 1988, *Free radical: Albert Szent-Györgyi and the battle over Vitamin C*, Paragon House, New York.

¹⁷³ Czeizel Endre több munkájában is.

¹⁷⁴ Szent-Györgyi 1983, 47.

¹⁷⁵ Szent-Györgyi 1976. *Some reminiscences of My Life as a Scientist* és Szent-Györgyi, Albert 1963. *Lost in the twentieth century*.

bebörtönözték¹⁷⁶ és mivel korábban Zilahyról írt Szent-Györgyi, értelemszerűen az olvasó úgy gondolja, hogy a bebörtönzés is rá vonatkozik. Tehát Zilahy bebörtönzése egy olyan legenda, amit a források helytelen használata révén a kutatás hívott életre. Korábbi munkáimban¹⁷⁷ igyekeztem meggyőzően feltárni ezt a komoly filológiai jellegű tévedést. Kizárva Zilahy Lajos letartóztatását, mára már elfogadott vélekedés, hogy Szent-Györgyi befektető barátjának és támogatójának, Ráth Istvánnak a letartóztatása és megkínzása járult leginkább hozzá ahhoz, hogy a Nobel-díjas tudós elhagyja hazáját. Ezt a megállapítást először Szent-Györgyi életrajzírója, Moss tette közzé, aki a leghitelesebb forrásból, Szent-Györgyi saját közléséből tudta.¹⁷⁸ De ugyanígy nyilatkozott Bay Zoltán is, szerinte is¹⁷⁹ azért hagyta el az országot Szent-Györgyi, mert barátját, Ráth Istvánt letartóztatták és az Andrássy út 60-ban majdnem agyonverték.¹⁸⁰

Szent-Györgyi egy, 1984-ben a Népszabadságnak adott,¹⁸¹ interjúban másként nevezi meg emigrációjának okát. *„Értesülésem volt: Rákosi azt fontolgatta, hogy engem szögesdrót mögé kell dugni. Vagyis Rákosi volt az ok. Eleinte jó viszonyban voltunk, bár barátságban nem, de nekem Rákosi mindent megtett. Amíg aztán nagyon elhidegedett a viszony és eljutott hozzám ez az értesülés.”*¹⁸² Ezek után fel kell tennünk a kérdést, hogy Szent-Györgyi miért nyilatkozott kétféleképpen emigrációjának az okáról. Ha alaposan áttanulmányozzuk a forrásokat, kiderül, hogy mindkét nyilatkozata megfelel a valóságnak.

Az események 1946 őszétől kezdtek felgyorsulni 1946 novemberében súlyos sajtótámadás érte a Servita Rt.-t, Ráth és Szent-Györgyi közös vállalkozását. A *Szabad Nép* november 3-i, 249-es számában cikk jelent meg ismeretlen szerző tollából *„Több millió forintot keresett egy gyár a penicillinen”* címmel. Szent-Györgyi és Ráth közös felháborodását a Bán Antal iparügyi miniszterhez írt levelükben fejtették ki.

„A cikk rosszhiszeműségét mi sem bizonyítja jobban, minthogy több millió forintos keresetről beszél akkor, amikor a penicillin behozatala óta máig összesen 267000 forintot forgalmazott a Servita Rt. penicillin eladással. Köztudomású, hogy a Servita Rt.

¹⁷⁶ „Egyik nap elmentem Svájcba, hogy síeléssel frissítsem fel magamat. Barátom letartóztatásának hírére elhatároztam, hogy többé nem térek vissza... Végül Woods Hole-ban leltem menedéket...” A kérdéskört részletesen tárgyalja Tasiné 2015A.

¹⁷⁷ Tasiné –Tasi 2016. és Tasiné 2015A

¹⁷⁸ R. W. Moss 2003, 179–183. Hasonló véleményen van Nagylaki 2012B.

¹⁷⁹ Bay Zoltán 1947-ben még Magyarországon dolgozott, egy évvel később 1948-ban emigrált. Szent-Györgyi tanítványával, Laki Kálmánnal üzent neki, hogy nem jön vissza többé.

¹⁸⁰ Lásd: Inzelt 1989, 91.

¹⁸¹ Halála előtt két évvel, a hozzá, Woods Hole-ba látogató magyar újságírónak nyílt meg ilyen őszintén, az amerikaiaknak soha nem beszélt erről.

¹⁸² Vajda 1984.

*igen nagy mennyiségű penicillint oszt szét állandóan olyan fizetni nem tudó betegek között, aki a hivatalos ingyen gyógyszer megszerzésének bürokratikus útját nem tudják megjárni.*¹⁸³ – írták. Szent-Györgyi külön levélben tiltakozott, és sajtó-helyreigazítást kért Molnár Erik népjóléti minisztertől is. Hangsúlyozta, hogy a „*Servita Gyógyszergyár és Vegyipari Rt.-nél került először szabad forgalomba penicillin az egész világon*” és nekik köszönhető a gyógyszerellátás javulása hazánkban.¹⁸⁴ (Szent-Györgyi tehát nemcsak a C-vitamin előállításában a világon, hanem a penicillin hazánkba való behozatalában is első volt.) A cikkben más gyógyszergyárakat is hasonló vádakkal illették¹⁸⁵ és ez bizonyára már a magyar gyógyszergyárak 1948-ban bekövetkező államosításának az „előszele” volt.

Azonban Ráth István nem pusztán gyógyszergyár-tulajdonosként volt terhére a kommunista hatalomnak. Kitűnő kapcsolatai voltak szerte a világon, az angolokkal, svájciakkal, de még amerikai üzletemberekkel is. Sőt egyes források (kihallgatási jegyzőkönyvek) szerint Nagy Ferenc miniszterelnökkel is baráti kapcsolatot ápolt és kiváló szellemi képességekkel rendelkezett.¹⁸⁶ Ezen felül dúsgazdag volt, ami akkor meglehetősen ritka és szemet szűrő jelenség volt. Már 1944-ben Magyarországon tartózkodhatott, mert 1945 után bejelentés történt ellene. A vád az volt, hogy zsidó származása ellenére (eredeti neve Róth volt) az egész Szálasi éra alatt szabadon járt-kelt, sőt autója is volt Ezt csak úgy tehette meg – hangzik a vád – ha a Gestapo részére szolgálatot teljesített. Ráthot letartóztatták, kihallgatták, majd szabadon engedték. Dudás Béla, az egyik kihallgatója szerint az ellene felvett jegyzőkönyveket, amelyek később eltűntek, valószínűleg Ráth vette meg, valamelyik kezére dolgozó beosztottól. (Dudás azt is megjegyzi, hogy ő nem versenyezhetett Ráth szellemi képességeivel, jelentette feletteseinek a dolgot, ezért átvették Ráth kihallgatását Dr.Tanács György és Kruchina Viktor.)¹⁸⁷ Kruchina Viktort már megemlítettük fentebb, mint az egykori SZESZ katonai vezetőjét. Számára az igazolási eljárásban Szent-Györgyi írta meg az igazoló iratot, sőt mikor az oroszok elfogták őt, Szent-Györgyi járt közben a kiszabadítása érdekében.¹⁸⁸ Kruchina az új, demokratikusnak mondott rendszerben a

¹⁸³ Nagylaki 2012A.

¹⁸⁴ Uo.

¹⁸⁵ A Wander, a Richter és az Egger Gyógyszer és Vegyészeti Gyárakat is.

¹⁸⁶ ÁBTL – 3.1.9.- V-2000/34 135.o.

¹⁸⁷ ÁBTL – 3.1.9.- V-2000/34 134.o.

¹⁸⁸ ÁBTL – 3.1.9.- V-2000/34 132.o. Dudás Béla vallomása, Magyar Közösségi Ügy

Katona Politikai Osztályon kapott állást.¹⁸⁹ Az ellene készült vallomás szerint megtartotta, sőt újjáélesztette korábbi angol kapcsolatait és rendszeresen információkat közvetített az angoloknak a Katona Politikai Osztály működéséről. Ezt pedig munkatársai (Varjú Kálmán, Dudás Béla) tudtával, sőt főnöke, Zentay Vilmos államtitkár engedélyével tette, hírszerzői tevékenységéről rendszeresen beszámolt nekik.¹⁹⁰

A vallomás szerint Kruchina egyre jobb barátságot tartott fenn Ráth Istvánnal, aki ekkor már a Servita RT igazgatója volt. *„Ekkor Ráth dr. ipari vállalkozásaival egy más természetű hírszerző beszerzési folyamat is elindult, amelynek Ráth volt az értelmi szerzője”* - állapítja meg Dudás Béla. Valószínűnek tartotta még, hogy ennek a beszerzésnek köszönhetően került be Kruchina a most már „ipari” hírszerzésbe is. (A vallomás korábbi szakaszában Dudás Kruchina saját angol kapcsolataira hivatkozott.) Ráth doktor nagyon jó viszonyban volt Nagy Ferenc miniszterelnökkel. Kruchina úgy minősítette a kapcsolatukat, hogy *„Nagy Ferencet Ráth zsebre tette. Ráthnak diplomata útlevele volt, és ha kellett rendelkezésére állott repülőjegy Svájcba, Londonba, de legtöbbször svájci rendszámú, diplomata kocsiával járt ki külföldre.”*¹⁹¹

Ráthnak ez a hirtelen felbukkanó, gyanúsán gazdag, kiterjedt nyugati kapcsolatokkal rendelkező, mindent pénzzel elintézni akaró és tudó alakja erősen csíphette a totális hatalomátvételre készülő kommunista politikusok szemét. Szent-Györgyi már 1947 tavaszán jóindulatú figyelmeztetést kaphatott arról, hogy támogatója, Ráth István a kommunista megsemmisítő gépezet kiszemelt áldozata lesz. Sőt nemcsak arról értesíthették, hogy Ráth van veszélyben, hanem arról is, hogy Ráth révén ő maga is. Erre utal Szent-Györgyi fenti nyilatkozata¹⁹² és unokaöccsének, Szent-Györgyi Andrásnak a visszaemlékezése. Eszerint Szent-Györgyi 1947 nyarának elején (június vége felé) *„egészségügyi okokból”* Svájcba utazott és mivel *„sejtette”*, hogy barátját le fogják tartóztatni, az itthon maradó feleségével megállapodott egy jelszóban, amivel

¹⁸⁹ Korábban nyugalmazott folyamőr százados volt és 1944-ben a szociáldemokrata párt tagja. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány nevében Vörös János, Faraghó Gábor és Dálnoki Miklós Béla egy elhárító szervet állított fel, ami a HM. 40. osztálya néven, mint katonai nyomozó csoport működött. (Bp. Veres Pálné u.10.) Ebben a csoportban dolgozott Varjú Kálmán, Dr. Tanács György, Szalay Péter, Kruchina Viktor és Dudás Béla. 1945. áprilisában ezt a nyomozó csoportot a HM Katona Politikai Osztálya feloszlatta és tagjainak egy részét átvette. Így került a Katona Politikai Osztályra Kruchina is. Lásd: ÁBTL – 3.1.9.- V-2000/34 132.o

¹⁹⁰ ÁBTL – 3.1.9.- V-2000/34 135.o. Dudás Béla vallomása, Magyar Közösségi Ügy
Dudás szerint az összekötők nevét is említette, de ő csak egy bizonyos Schmidt kapitány nevére emlékszik.

¹⁹¹ ÁBTL uo.

¹⁹² „Értesülésem volt: Rákosi azt fontolgatta, hogy engem szögesdrót mögé kell dugni.” Lásd: Vajda 1984.

Márta táviratban értesíti őt Ráth eltűnése esetén.¹⁹³ Ugyanekkor Ráthtal is beszélt és arra kérte, hogy az ő távollétében semmilyen váratlan lépést ne tegyen.¹⁹⁴

Mikor Ráth eltűnt és erről Szent-Györgyi megkapta a táviratot, azonnal levelet írt Rákosinak, majd az új miniszterelnöknek, Dinnyés Lajosnak¹⁹⁵ és követelte Ráth szabadon bocsátását. Mivel erre semmilyen intézkedés sem történt, kihasználva szovjet akadémiai tagságát,¹⁹⁶ a Szovjet Tudományos Akadémián keresztül táviratozott Molotovnak. Kilátásba helyezte, hogy ha nem engedik ki az országból Ráthot,¹⁹⁷ akkor nemzetközi sajtókonferenciát fog tartani, amin elmondja, hogy mi történik Magyarországon.¹⁹⁸

A kommunista párt nemcsak Ráth elrablását szervezte meg, hanem gondoskodott a megfelelő sajtópropagandáról is. A kiscgazda Kis Újság hasábjain követhető nyomon legjobban a történet. Először a Servita Rt. kocsija tűnt el (egy nyolchengers fekete Cadillac) sofőrrel együtt nyom nélkül, majd kiderült, hogy az igazgató sincs meg. A Kis Újság 1947. június 29-i, vasárnapi számában már a címlapon szerepel a hír: „*Rejtélyes módon eltűnt Ráth István, a Műegyetem díszdoktora.*” Először egy veszedelmes gengszterbandára gyanakodtak, de két nap múlva már a szökést tartották valószínűnek. Közben bemutatják a céget és feltárják külföldi üzleti kapcsolatait. Végül – valószínűleg Szent-Györgyi közbenjárására – a lap 1947. július 3-i, csütörtöki¹⁹⁹ számának címlapján értesít Ráth váratlan előkerüléséről, sőt Ráth magyarozatát „*rejtélyes eltűnéséről*” is a vállalkozó szájába adja.²⁰⁰ Mint látható Szent-Györgyi közbenjárásának hét nap alatt (1947. június 28. – július 3.) lett eredménye.²⁰¹ A kommunista lapok arról is cikkeztek, hogy Ráth sikkasztott és a pénzzel elszökött. A

¹⁹³ Darvas 2003.

¹⁹⁴ Moss R. W. 2003, 180.

¹⁹⁵ Dinnyés 1947. május 31-től lett kormányfő, a Svájcban tartózkodó Nagy Ferenc június 2-án a kommunista fenyegetések és zsarolások hatására mondott le.

¹⁹⁶ Szent-Györgyi 1947. tavaszán hivatalosan is tagja lett a Szovjet Tudományos Akadémiának. A róla szóló link a Szovjet Tudományos Akadémia honlapján ezt megerősíti:

https://biograficheskij_slovar.academic.ru/6052/%D0%A1%D0%B5%D0%BD%D1%82-%D0%94%D1%8C%D1%91%D1%80%D0%B4%D1%8C%D0%B8_%D0%90.

¹⁹⁷ Elővigyázatosan nem csupán a szabadon bocsátását kérte a barátjának, hanem az ország elhagyásának engedélyezését is.

¹⁹⁸ Moss R. W. 2003. 180., Darvas 2003, Inzelt 1989. Szent-Györgyi 2017a. és 2017b. Bay Zoltán szerint Szent-Györgyi azt is kilátásba helyezte, hogy lemond magyar állampolgárságáról. Lásd: Inzelt 1989, 91.

¹⁹⁹ A Kis Újság 1947. június 28-i száma értesített az eltűnésről.

²⁰⁰ Hirtelen elhatározásból ment el, családját nem értesítette, olyan helyen volt, ahol újság, telefon sem volt, azok tartalmáról csak megérkezése után értesült. A cikkíró többször kiemeli, hogy Ráth Szent-Györgyi professzor közeli munkatársa és hogy milyen érdemei vannak a hazai penicillinellátásban. Végül Ráth doktor mosolyogva megígérte, hogy nem fog többet eltűnni.

²⁰¹ Részletesen lásd: Tasiné – Kovács – Tasi 2018.

legdurvábban a *Magyar Szó* 5. évfolyamának 164. számában (1947. július 3. csütörtök) támadták Ráthot. Eszerint Ráthnak luxusautójával sikerült átjutnia a határon és csatlakoznia Gordon Ferenc volt svájci követhez. Ezzel súlyos dolgok lepleződtek le, az, hogy Nagy Ferenc, volt miniszterelnök részt vett Ráth István feketetőzsdés üzelmeiben. Ráth tudniillik nagy üzemének²⁰² gyógyszerbeszerző útvonalait használta ki arra a célra, hogy árut szerezzen be magának és azt fekete tőzsdén értékesítse. Az áru beszerzésében Gordon Ferenc követ segített neki, a lepleződés ellen pedig Nagy Ferenc (lemondatott) miniszterelnök védte meg. A szóban forgó személyek nemcsak súlyos politikai árulást követtek el, hanem a népi vagyont is fosztogatták, ezért tűntek el ilyen gyorsan a népharag elől.

A koncepciós perek logikájával összefüggést teremtettek Nagy Ferenc és Ráth István között és követve a gondolatmenetet, nagyon valószínű, hogy a következő összefüggés – Ráth István és Szent-Györgyi üzleti és baráti kapcsolatai miatt – Szent-Györgyi bevonása lett volna a történetbe. Ennek a lehetőségét már előkészítette a Szabad Nép 1946. november 3-i cikke, amely nyereszkeséssel vádolta meg a penicillin beszerzésekor Szent-Györgyit és Ráthot együttesen. (lásd fent)

Mikor Ráth kiszabadult és elhagyhatta az országot Szent-Györgyi felesége, Márta vitte el őt kocsival Svájcba, ahol Ráth elmondta Szent-Györgyinek megkínzása történetét. Vallatói mindenáron azt akarták belőle kisedni, hogy kémkedik-e az angoloknak.

Mint a fenti titkosszolgálati dokumentumokból kiderült, ezt a vádat több terhelő vallomással is alátámasztották. Valószínűleg megvolt a koreográfia arra is, hogy a reakciós, tőkés baráttal rendelkező Szent-Györgyi mennyire eltévelyedett és belekeveredett a Nagy Ferenc nevéhez is köthető „köztársaság-ellenes” összeesküvésbe.²⁰³

Szent-Györgyi egyik visszaemlékezésében van egy freudi elszólás, ami arra utal, hogy Szent-Györgyi tartott attól, hogy letartóztatják. Szent-Györgyi azzal érvel, hogy mivel éppen Svájcban volt és szabadlábon (!), ezért mindent meg tudott tenni barátja

²⁰² Valószínűleg a Servita RT.-re gondolnak.

²⁰³ Hamza D. Ákos visszaemlékezése 9 csoportra osztotta az ellenállásban részt vevő antifasisztákat. Ezeket a csoportokat Bajcsy-Zsilinszky Endre szervezte a Magyar Nemzeti Felkelés Nemzeti Bizottsága néven a nemzeti ellenállás egységes szervévé. A 9 csoport egyike a „Paprikások” vezetőjük Szentgyörgyi (sic). A Magyar Közösség tagjai sokszor ezen csoportok vezetőségében foglaltak helyet. Lásd Hamza 1947, 16-17. Idézi Székér 2009, 95-96. Hamza szerint a közösség Alexits György összeköttetése révén kapcsolatba került a Taurusszal és Matheides Gézáttól fegyvereket is szereztek be. Lásd Hamza 1947, 18.

kiszabadítása érdekében.²⁰⁴ Bay Zoltán írja visszaemlékezéseiben, hogy Szent-Györgyi Svájcban látta meg Ráth kínzások okozta sebeit és azt mondta, hogy „ezek közé az *„elvetemült csirkefogók” közé ő nem megy haza és addig nem teszi be a lábát Magyarországra, ameddig ez a bűnös rendszer uralmon van.*”²⁰⁵

Szent-Györgyi 1947 júliusában már Nagy Britanniában volt, ahol előadásokat tartott és várt az amerikai beutazási engedélyre. De kérelmét ezúttal is elutasították, mert feljelentés érkezett ellene. Egy antikommunista (horthysta?) magyar orvos tett bejelentést ellene, azzal vádolta, hogy „*megfertőzték őt a bolsevik eszmék*”²⁰⁶ Amerikai tudósoknak kellett összefogniuk, hogy beléphessen az Egyesült Államok területére. A tudósok Michael Heidelberg biokémikus vezetésével a legfőbb államügyészhez, Tom Clarkhoz fordultak segítségért. Clark vizsgálatot indított, amelyben bebizonyosodott, hogy Szent-Györgyinek nézeteltérése volt az oroszokkal azért ment nyugatra, nem pedig azért, hogy kémkedjen az oroszok számára.

Szent-Györgyi és felesége megkapták az engedélyt és 1947. augusztus 2-án, mint „*hontalanok*” érkeztek meg a New Yorki La Guardia repülőtérre. A belépési okmányaik, svéd útlevelük alapján svéd állampolgárként jegyezték be őket. Szent-Györgyi nem merte használni a magyar útlevelét, mert attól tartott, hogy időközben bevonták.

Távozása hazájából végleges volt,²⁰⁷ de ezt nem hozta nyilvánosságra. Először fél év fizetési szabadságot kért a Pázmány Péter Tudományegyetem vezetésétől kutatásainak külföldi folytatása céljából. Ezt meghosszabbította még fél évvel,²⁰⁸ majd munkája elhúzódása miatt határozatlan idejű fizetés nélküli szabadságot kért és kapott immár magasabb fórumtól, a vallás- és közoktatásügyi minisztertől²⁰⁹ Bay Zoltán és mások visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy mindezt azért tette, hogy itthon teljesen kiküszöbölje az emigráció gyanúját. Az így nyert időt pedig fiatal munkatársak országból való kimenekítésére használta fel.

²⁰⁴ „A hatóságok elszámították magukat. Ha én Magyarországon lettem volna, nem tehettem volna semmit. De szabadlábon és Svájcban fel tudtam hívni a Világ figyelmét, hogy mi folyik Magyarországon...” Lásd: Szent-Györgyi 2017a 103. o.

²⁰⁵ Bay 1990, 200.

²⁰⁶ Moss 2003, 185.

²⁰⁷ Marton János meglátása, hogy Szent-Györgyi vissza akart térni Magyarországra helytelen. Így gondolták a legelső hazai monográfia szerzői is. Szabó – Zallár 1989, 75. Éppen ellenkezőleg volt, hiszen még a tanítványait és munkatársait is ki akarta menekíteni innen. A tanítványi visszaemlékezések sora ezt igazolja.

²⁰⁸ Szabó – Zallár, 1989, 335.

²⁰⁹ Szabó – Zallár, 1989, 341.

Ezt olyan jól csinálta, hogy az 1948-ban létrehozott első Kossuth-díjnak²¹⁰ is távollétében kitüntették. Az állami vezetés észbe kaphatott, hogy nincs is itthon és nem tudja átvenni a kitüntetést, valószínűleg ezért ítélték oda március 21-én egy Kossuth-díjat megosztva Szent-Györgyi kettő munkatársának.²¹¹

Mikor Gombás Pál elméleti fizikus rövid amerikai tartózkodás után, mégis visszatért Magyarországra, Szent-Györgyi tevékenysége lelepleződött. Ennek következtében hazánkban a Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusán Révai József Szent-Györgyit „*kozmpolita*” tudósként bélyegezte meg, szembeállítva őt Gombás Pállal, a hazafias tudós példájával. „*Nemcsak hazáját és a magyar tudományt hagyta cserben és tagadta meg, hanem még arra is vállalkozott, hogy az amerikai imperialisták megbízásából magyar tudósokat csábítson külföldre, hogy megszervezze egész sor magyar kutató szökését az országból.*” — nyilatkozta Révai József.²¹²

A lejárató propagandának meg is lett az eredménye, 1949-ben az MTA-ból kizárt 12 orvosakadémikus között ott találjuk Szent-Györgyi Albert nevét is.²¹³ Tagságát nem kapta vissza soha életében, csak halála után, mikor 1989-ben tömbben rehabilitálták az 1949-ben kizártak egy részét.²¹⁴

Sőt operatív nyilvántartást is vezettek róla. Ebben a következők szerepelnek:

„*Nobel-díjas tudós, biokémikus, 1948-ban*²¹⁵ *New Yorkba disszidált. Később több volt munkatársa is követte, akiket az általa vezetett intézetben helyezett el. Gyanúsítva volt, hogy ezek disszidálását kintről szervezte.*”²¹⁶

Majd 1984-december 13-i dátummal (halála előtt két évvel) a következő bejegyzés: „*Idős. Saját kezdeményezésre törölve.*”

20. Politizálás az Amerikai Egyesült Államokban – Kitekintés

²¹⁰ 1948. március 15.

²¹¹ Lásd: Kiosztották a Kossuth- díjakat, *Délmagyarország* 1948.március 14. Még az sem zárható ki, hogy valakinek a segítségével egyeztettek Szent-Györgyivel, aki nem akart hazamenni és maga helyett a tanítványokat ajánlotta jutalmazásra. Lásd: Három Kossuth-díjat hódított el a szegedi orvosi kar *Délmagyarország* 1948. március 21. A két tanítvány Straub F. Bruno és Ivanovics György volt, a harmadik jutalmazott pedig Jancsó Miklós. Ezzel az intézkedéssel elindították március 21-e ünnepének bevezetését is a kommunista rendszerben.

²¹² Lásd: Révai, 1951, 100.

²¹³ Vincze 2018b, 242–246.

²¹⁴ Uo. Vincze János szerint az emigrációban legnagyobb szívfájdalma az volt, hogy nem kapta vissza akadémiai rendes tagságát. A vele készült interjúkban az szerepelt titulusként, hogy az MTA tiszteletbeli tagja.

²¹⁵ 1947. augusztus 2-án lépett amerikai földre.

²¹⁶ ÁBTL 2.2.1. II. /1. 6./ 127.

Ha valakinek hiányozhatott a hazája, hát Szent-Györgyinek több ezer kilométer távolságból igen hiányzott Magyarország. Ennek ellensúlyozására intenzíven tartotta a kapcsolatot szinte minden emigrált magyar tudóssal, művésszel.

Az Egyesült Államokban tudományos tevékenységéért elnyerte az „*amerikai Nobel-díjnak*” is nevezett Albert Lasker-díjat.²¹⁷ Tengerparton lévő házában a tudós vendégeként a kor legtöbb kutatója megfordult. Ott írta James D. Watson a *Kettős spirál* című művét, nála töltötte élete utolsó nyarát régi tanára, Michaelis. A kor számos emigrációban élő magyar tudósa is vendége volt, például Bay Zoltán és Neumann János, de Kodály Zoltán és Zilahy Lajos is élvezhette a vendéglátását.

Markáns fegyverkezés- és háborúellenes tevékenységével vállalta a szembenállást az amerikai politikával is. A híres New York-i újság *Levelek a Timesnak* című rovatában atomfegyverkezés ellenes cikksorozatot jelentetett meg,²¹⁸ de a vietnami háború ellen is szót emelt.²¹⁹ 1978-ban Jimmy Carter elnök javaslatára tagja lett annak a 24 fős amerikai küldöttségnek, amely a magyar koronázási ékszereket Cyrus Vance külügyminiszter vezetésével hazánkba visszahozta.²²⁰

Szent-Györgyi egyik önéletírásában szerényen így összegezte életét: „*Az összes jó szándékom ellenére nem értem el semmit sem azon kívül, hogy azt éreztem, a legjobb tudásom szerint cselekedtem.*”²²¹

²¹⁷ Lásd: Hannus 2014, 257–258.

²¹⁸ Hannus 2014. passim.

²¹⁹ Hannus 2007, 32–33.

²²⁰ Lásd: 40 éve adta vissza Magyarországnak a szent koronát az Egyesült Államok Interneten: <https://www.origo.hu/itthon/20180106-korona-visszaadas-40-eve.html>

²²¹ Szent-Györgyi 2017a, 29.

Összefoglalás

Szent-Györgyi Albert volt az első magyar származású és magyar állampolgárságú tudós, aki részben Magyarországon végzett munkájáért kapta a Nobel-díjat. Az ő elismerésének köszönhetően lépett be hazánk tizenkilencedikként a tudományosan jegyzett országok sorába. Szent-Györgyiről monográfiát az USA-ban írtak, munkánkkal pótolni szeretnénk a magyar kutatás egyik régi tartozását, hiszen magyar szerzőtől Szent-Györgyi teljes magyarországi tevékenységét átfogó, mindenekelőtt magyar forrásokra támaszkodó, tudományosan értékelt monográfia ez idáig nem született. Úgy véljük, hogy így lesz teljes a kép, ha a főleg amerikai forrásokat használó R. W. Moss műve mellé odaillesztjük a magyar források használatával kialakult „*hazai*” Szent-Györgyi portrét is.

Szent-Györgyi politikai érdeklődésének családi gyökerei voltak, hiszen a Szent-Györgyi ősök negyvennyolcas tevékenységükkel példát mutattak hazafias helytállásból. Dédapja Szent-Györgyi Imre, mint királyi személynök hitelesítő aláírásával látta el az Erdélyt Magyarországgal egyesítő unió-törvényt, hat fia közül három honvédként harcolt a szabadságharcban, Imre, a legidősebb a Württemberg huszárok ezredében szolgált. A szabadságharc leverése után szép karriert futott be a jogászai pályán: igazságügyi államtitkár és kúriai tanácselnök lett. Tevékenyen részt vett Erdély visszacsatolásának jogi munkálataiban. Szent-Györgyi így fogalmazott róluk önéletírásában: *„Apai ágról odaadó hivatalnokok sorából származom, akiktől megtanultam, hogy mindig a saját meglátásom szerint cselekedjek, függetlenül attól, hogy az számomra milyen következményekkel jár. Ez a gondolkodásmód nehéz időkben nagyon megkavarta az életemet.”* De a családi hagyomány valószínűleg még kevés lett volna egy természettudósnak, aki hazájából a megélhetés szüksége miatt külföldön kényszerült dolgozni, ahhoz, hogy politikai ambíciói legyenek saját hazájában. Klebelsberg volt az, aki kultuszminiszterként hazahívta őt Cambridge-ből úgy, hogy megértette vele, hazájának is szüksége van az ő magas színvonalú kutatómunkájára és ehhez meg is teremtette a szükséges feltételeket. Klebelsberg ugyanis magáévá tette a kor szavát, és jelentőségüknek megfelelően kezelte a természettudományokat.

Szent-Györgyi először az ő oldalán kóstolt bele a közéleti tevékenységbe, ami egy életre szóló érdeklődést alakított ki benne. Klebelsberggel együtt tárgyaltak a Rockefeller Alapítvánnyal, és sikeresen nyertek alapítványi kutatási támogatást természettudományi és orvosi célokra. Ennek köszönhette később Szent-Györgyi, hogy

a C-vitamin kutatásaihoz megfelelő fedezettel rendelkezett. Klebelsberg támogatásával elnöke lett a Szegedi Természettudományi Kutatási Bizottságnak, amely az Alapítvány támogatásait kezelte.

Klebelsbergnek feltehetően távolabbi céljai is voltak Szent-Györgyivel, már jövőbeli utódjaként számolt vele, mikor szomorúan korai halála a két kivételes ember kapcsolatának végét vetett. Sajnos, Szent-Györgyi Klebelsberg utódai között hasonló gondolkodású, támogató szándékú kultuszminisztert, aki ráadásul partner is lett volna a természettudományok értékelésében, nem talált. De ott maradt benne a szándék, a törekvés, hogy hazája kultúrájáért, magasabb szinten is tenni akarjon. Az egész Horthy-korszakban nem kapott erre lehetőséget, holott már Nobel-díjasként ő maga is próbálkozott kapcsolatokat kiépíteni a politikai elittel. Eredménytelenül próbálkozott Bethlen Istvánnál, ráadásul egyetemi vezetőként állandó összeütközésbe került a kultuszminisztériummal, legtöbbször a 10 évig miniszterként tevékenykedő Hóman Bálinttal.

Ez a kapcsolat a kultusztárca felől érkező korlátozások, elvonások leépítések elleni küzdelemben öltött testet. Szeged városának vezetésével együtt hosszú ideig küzdöttek a Ferenc József Tudományegyetem csonkítatlan fennmaradásáért. Hóman ugyanis – és vele a törvényhozás több tagja is –, soknak tartotta az öt egyetemet a Trianon által lecsökkent területű ország teherbírásához képest. Ahogy országosan, úgy a szegedi egyetemen is redukciós intézkedéseket terveztek, először a jogi kar bezűntetését tervezték, majd miután ennek veszélyét a város sikeresen elhárította, az orvostudományi kar felszámolása volt a cél. Ennek megakadályozására Szent-Györgyi birtokában voltak a Rockefeller Alapítvánnyal kötött megállapodás feltételei, ami a támogatott intézmény megsűntetése esetén a támogatás visszafizetési kötelezettségét írta elő az állam számára. Így Szent-Györgyi és a város hatékony ellenállásának köszönhetően nem teljes karokat, hanem csupán egyes tanszékeket szűntettek meg Szegeden és több vidéki egyetemen is.

Sajnos, miközben Szent-Györgyi kutatásait Európa-szerte elismerték és a C-vitaminra vonatkozó megállapításait a Népszövetség is elfogadta, Európa-szerte kapta a meghívásokat, hazájában a magyar politikai elit részéről a természettudományos ismeretek hiányával, sőt a természettudomány eredményeinek lekezelésével találkozott. Hóman, a kultuszminiszter még a Nobel-díj elnyerése után sem ismerte el annak jelentőségét. A C-vitamint egy „*nagy svindlinek*” titulálta, ami csak arra jó, hogy több paprikát adjon el az ország külföldön. Még az 1937 tavaszán kapott Corvin-koszorú

miniszteri indoklása sem tartalmazta a C-vitamin felfedezését, mivel „*az élettudomány és a vegyészet terén szerzett kiváló érdemeiért*” kapta a kitüntetést Szent-Györgyi.

Szerencsére szegedi szakmai körökben elismerték Szent-Györgyi munkásságát, így munkatársai bizalmának köszönhetően egyetemvezetői feladatokat kapott. (Előtte önkéntesen jegyzőként vett részt a kari üléseken.) Az 1934-35-ös tanévben orvoskari dékánnak választották, majd a Nobel-díj elnyerése után 1940-41-ben a Horthy Miklós Tudományegyetem első rektora lett.

A harmincas évek a szegedi egyetemen is a minisztériumi megvonások mellett, a fel-fellobbanó diákzavargásoknak a légkörében is teltek. Ezért Szent-Györgyi első vezetői intézkedései a tanulmányi fegyelem erősítésére és a faji diszkrimináció kiküszöbölésére irányultak. Amíg Szent-Györgyi a hanyag hallgatók irányában szigorú eljárásokat foganatosított, addig a szorgalmas és érdeklődő hallgatók előmenetele érdekében minden tőle telhetőt megtett. Saját tanítványait is igyekezett mindig a legjobb lehetőségekhez juttatni. (Annau Ernő magántanári képesítésének elnyerése, Ivanovics György Rockefeller Alapítvány általi támogatása erre az időszakra esett.) Ez a törekvése rektorsága idején is folytatódott, tanítványait anyagilag is támogatta és lehetőleg a világ legjobb helyeire igyekezett eljuttatni őket.

Szent-Györgyi kari vezetőként is maximálisan kivette részét az oktató munkából. Az orvosi karon orvosvegytant, míg a természettudományin gyógyszervegytant tanított és vezette is ezeket a tanszékeket azért, hogy a minisztérium, vezető hiányában, ne tudja felszámolni azokat. A C-vitamin hatásainak kipróbálására országos szakmai együttműködést alakított ki kollégáival. Ebben dominált Szent-Györgyi szakmai jártassága, kiemelkedő tudása és gáláns nagyvonalúsága. Ezek eredményezték számára az 1936-os évtől kezdve a kiemelkedően sok hazai Nobel-díj ajánlást és azt, hogy Szent-Györgyi 1936-ban több olyan testületnek is tagja lett, amit Hóman hívott életre. Kiterjedt nemzetközi együttműködésének is köszönhető, hogy Svédországban is számontartották kutatásait. Az 1937-es évben az élettani Nobel-díjat **osztatlanul és egységesen** (ellenszavazat nélkül) ő kapta meg.

A rangos elismerés elnyerése országos hírű személlyé tette Szent-Györgyit. A Trianon után megcsonkított ország önértékelésében egy ilyen magas kitüntetés óriási elégtételt jelentett. A Nobel-díj elnyerése egyben a klebelsbergi tudománypolitika helyességének fényes igazolódása is volt. Munkánkban részletesen kielemeztük azt a tudományos kapcsolatrendszert, ami segíthette Szent-Györgyit abban, hogy a svéd akadémia felfigyeljen rá, és neki ítélje oda, egyébként korának egyik legnagyobb

felfedezéséért, a Nobel-díjat. (A kapcsolatokra azért is szükség volt, mivel Szent-Györgyi mégis csak egy kelet-európai kisváros egyik vidéki egyetemének laboratóriumában dolgozott.)

A magyar közélet őszinte örömmel és lelkesedéssel fogadta a díjat, Szent-Györgyinek csárdást írtak, paprikás csirkét neveztek el róla és aforizmák sokasága keringett a tudósról és a magyar paprikáról. Szent-Györgyi a magyar tudomány megtestesítője lett, aki kitartó, állhatatos munkájával meghozta a magyar tudománynak a magyar nemzetnek ezt a régóta kiérdemelt dicsőségét. Kutatásai összeforrtak a magyar földdel, annak édes gyümölcsével, a magyar paprikával.

Szent-Györgyi a sajtónak sikere magyarázataként az amerikai ösztöndíjakban megnyilvánuló nemzetközi segítségadást emelte ki, és a nagyon hatékony nemzetközi együttműködést és mindig hangsúlyozta Klebelsberg segítségét ezek előteremtésében. (Mikor értesült a kitüntetéséről első útja a Fogadalmi Templomban nyugvó Klebelsberg koporsójához vezetett, hogy köszönetet mondjon neki) A hivatalban lévő kultuszminiszter azonban Szent-Györgyi sikerét igyekezett a magyar állam támogatásának javára írni, azt állítva (helytelenül), hogy Szent-Györgyi külföldön is magyar ösztöndíjakból élt.

Sajnos ez a markáns ellentét a kultuszminister és a világhírű tudós között Szent-Györgyi rektori tevékenységét is beárnyékolta. Szent-Györgyi, hogy ezt ellensúlyozza Horthyban próbált szövetségest találni, sajnos nem sok eredménnyel. Szent-Györgyinek rektorként szembesülnie kellett azzal, hogy a kultusztárca nem biztosított elég személyi és anyagi keretet az újonnan alapított egyetem működéséhez. Összesen 24 tisztségviselő és félékenként 25000 pengő hiányzott az egyetem költségvetéséből, amiért többször is kérelemmel kellett folyamodnia a kultusztárcához.

Mégis Szent-Györgyi rektorságának évét (1940/41.) szokás a szegedi egyetem 1945 előtti története legfényesebb időszakának tekinteni. Az akkor Szent-Györgyi által életre hívott diákszervezet a SzEI (Szegedi Egyetemi Ifjúság), amely hivatásrendiségre épült és nem politikai vagy vallási alapon szervezte az ifjúságot, egyedülálló volt az országban. Szent-Györgyi felszabadult, diszkriminációmentes légkört igyekezett teremteni az egyetemen, ahol a diákok szabad idejének kultúrált eltöltésére városi összefogással klubhelyiségről is gondoskodott. A SzEI hallgatói érdekvédelmi szervezetként is funkcionált, ami véleményt nyilváníthatott az oktatásról. Szent-Györgyi az egyetem egyik fontos feladatának tekintette az önállóan gondolkodni és véleményt alkotni képes fiatalok kinevelését.

Ez a törekvés az egyre inkább fasizálódó országban kudarcot vallott, hiszen a kultuszárca nyomására meg kellett változtatni a diákszervezet alapszabályzatát és ezzel megakadályozni a zsidószármazású hallgatók SzEI-be való felvételét és lemondani arról, hogy a diákszervezet hallgatói érdekvédelemmel is foglalkozzon. A tanév második félévében pedig Hóman még miniszteri biztost is kinevezett, Stachó Tibor műegyetemi magántanár személyében a diákszervezetek felügyeletére. Hóman az 1940. évi XXXIX tc. keretében a törvényhozás hathatós közreműködésével, magának még főfelügyeleti jogot is kieszközölt az ifjúsági egyesületek felett. Ennek értelmében az alapszabályzat felülvizsgálatán túl, még a felvehető hallgatók létszámát és a diákság jóléti gondozását is saját hatáskörébe vonta.

Szent-Györgyi egész kari és egyetemvezetői munkásságának lényegét így fogalmazta meg: az egyetem legfontosabb működési elve a gondolatszabadság biztosítása, célja pedig az igazság szabad keresése. *„Az egyetem általános érvényű igazságot keres és felette kell magát tartania az idő pillanatnyi politikai vagy vallási áramlatainak.”* Rektori intézkedéseit is ezen elvek motiválták. Támogatta a humaniorákat, elintézte zenei lektorátus felállítását, támogatta a művészettörténeti oktatás bevezetését, az Összehasonlító Néprajzi Tanszék felállítását.

Teljes támogatásban részesítette Kiss Árpád egyetemi tanár javaslatát a természettudományi, illetőleg matematikai doktorátus magyarországi bevezetésének ügyében. Feliratukban az oktatók hiába érveltek azzal, hogy ez a nyugat-európai gyakorlat is, a kultuszminisztérium nem is foglalkozott az ügygel. Sőt Szent-Györgyinek rektorként is folyton vagy a szakmája vagy az egyetem érdekeit sértő intézkedések ellen kellett felvennie a küzdelmet. Ilyen volt a mérnökkamarai törvénytervezet is, ami csak a Hóman által újjászervezett M. K. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen (Budapest) végzett vegyészmérnököknek engedélyezte a mérnökkamarai tagságot. Az állások betöltéséhez viszont gyakran feltétel volt a kamarai tagság, így a máshol végzettek nagyon hátrányos helyzetbe kerültek.

Rektori tevékenysége második évében az ország már a háborús készülődés szellemében élt, amikor Szent-Györgyi egy felsőbb utasításra kitöltendő, az egyetemi tanárok katonai rangját számontartó kérdőíven rangnélkülinek tüntette fel magát. Szent-Györgyi az I. világháború borzalmai és dezertálása után megfogadta, hogy többet háborúba nem megy. Ez a nagyon erős antimilitarizmus egész későbbi közéleti tevékenységét is meghatározta.

Szent-Györgyi antifasiszta és demokratikus gondolkodása rektorságának köszönhetően országosan ismertté vált. Ezzel egy időben az ország háborúba sodródásának hatására bizonyos polgári ellenzéki körök is felfigyeltek rá. Alpáry Imre és Fráter Iván minisztériumi tisztviselők kezdeményezésére létrejött egy politikai csoportosulás, amely először párt alapítását tűzte ki célul, majd ennek megghiúsulása után, a német megszállást követően, ellenállási csoporttá alakult. Ennek vezetésére Alpáryék Szent-Györgyit, mint országosan ismert és nemzetközileg is elismert tekintélyt kérték fel, amit a tudós fel is vállalt, hiszen célkitűzéseik megegyeztek: a fasiszmus elleni harc és az ország demokratikus átalakítása. A szervezet fel is vette Szent-Györgyi nevét (Szent-Györgyi Albert Ellenállási Szervezet) és Szent-Györgyit miniszterelnök-jelöltjüknek tekintették.

Már a SZESZ vezetője volt, amikor meghívást kapott Isztambulba egy kémiai előadás megtartására. Ez a felkérés kínálta a fedőeseményt a szövetségesekkel való kapcsolatfelvételre, aminek ötlete Szent-Györgyitől eredt, de az előkészületi munkákat az ellenállási szervezet vállalta fel. Így szerette volna felgyorsítani az ország kiugrását a háborúból. Ezt nem felkészületlenül tette. Ellenállásbeli kapcsolatai révén tudomása lehetett a szövetségesek hazánk felé kommunikált elvárásairól. Az angol politika, az ún. Davidson levelekben *„egy nagy tekintélyű kormánypárti vagy ellenzéki politikai kiutazását, emigráns kormány vagy ellenzéki népfront kialakítását és szabotázsakciók végrehajtását várta Magyarországtól”*. Továbbá erős ellenzéknek szerettek volna, amely a háború folyamán megerősödhet és a megfelelő időben képes lesz a hatalmat átvenni. Valószínűleg politikai kapcsolatainak köszönhetően időben értesült e levelek tartalmáról és a szövetségesek elvárásairól. Ezért minden párttal egyeztetett (kivéve a fasisztákat természetesen), hogy az ellenzék miniszterelnök-jelöltjeként léphessen fel a találkozón. Útja előtt azonban egyeztetett Kállay Miklós miniszterelnökkel, aki Szent-Györgyi révén leginkább Steinhardt, ankarai amerikai követtel szeretett volna kapcsolatba kerülni, mivel Szent-Györgyi Steinhardtot személyes barátjának vallotta. Kállay felkérte Szent-Györgyit, hogy adjon át egy üzenetet Steinhardtnak, amelyben saját politikáját magyarázta meg. Szent-Györgyi fellépése Kállay előtt meggyőző lehetett, mert Nagybacsoni Nagy Vilmos, honvédelmi miniszter két hadtestet is készen tartott az átállásra, és így a kormány támogatását is maga mögött gondolta.

Küldetése csak részben volt sikeres, mivel Ankarába nem tudott eljutni. Az angolokkal való találkozása viszont reménnyel kecsegtetett, mivel őt az angol-magyar kapcsolatok kulcsembereinek fogták fel, akinek jobban tudtak hinni, mint a kettős

politikát folytató Kállaynak. Megbízták őt egy titkos rádióadó működtetésével, amin keresztül üzeneteket tudtak váltani. (Szent-Györgyit a kódolásra is megtanították) Mivel Ankarába nem tudott elmenni, Kállay szóbeli üzenetét egy memorandumban leírva egy megbízottn keresztül juttatta el Steinhardtnak. De a memorandumba Kállay üzenetén kívül saját törekvéseit is beleírta: „*rendelkezésre áll, hogy Magyarországon olyan kormányt készítsen elő, amely adott időpontban átveszi a hatalmat.*” Tehát Szent-Györgyi az amerikaiaknak is mindenképpen tudtára akarta adni az ő személyes együttműködési szándékát. Szent-Györgyi olyan sikeresnek érezte isztambuli szereplését, hogy – Kovács Imre szerint – hazaérkezése után, éjszakánként telefonon ajánlotta fel a tárcákat.

Nagyon valószínű, hogy a fenti memorandum vagy annak tartalma valami módon a németek tudomására jutott. Ezért Hitler magához rendelte Horthyt és az I. Kleissheimi találkozón (1943. április 16–17.) követelte Kállay Miklós miniszterelnök leváltását és Szent-Györgyi kiadatását. Bár ez nem történt meg, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter bevonatta az útlevelét és megfenyegette Szent-Györgyit, ha nem hagy fel a politikai tevékenységgel, deportálni fogják. Ezután Szent-Györgyi erősen visszafogta közszereplését, fél évig még tudományos témában sem nyilatkozott. Inkognitóban vett részt a Soli deo gloria református ifjúsági szövetség által 1943. augusztus 23–29. között *Kiútkeresés '43* címmel rendezett találkozón Balatonszárszón. A későbbiekben is csak tudományos témában szólalt meg, ez irányú tevékenysége szinte felfokozódott ekkoriban, miközben a háttérben dolgozott a földalatti antifasiszta szervezet a SZESZ. Az új tudományos téma az izommozgást szabályozó anyagok meghatározása, a mozgás in vitro előidézése újabb tudományos szenzáció volt, alkalmas arra is, hogy elhitesse a magyar politikai vezetéssel, hogy kizárólag tudománnyal foglalkozik.

A német megszállás idején Hitler újból a kiadatását kérte, aminek a magyar hatóságok nem akartak eleget tenni, de elrendelték a letartóztatását és a házi őrizetbe vételét. Ennek a parancsnak a szegedi karhatalom úgy tett eleget, hogy rendőri felügyelet alatt tartották a házát és Szent-Györgyinek be kellett jelentenie, ha el szeretné hagyni a várost. Ezen időszakra tehető a SZESZ tevékenységének legjava.

A sejttrendszeren felépülő szervezet a Taurus Vaskereskedés raktáraiban, illetve pincéiben (Budapest, Nagymező u. 37–39.) tartotta vezetőképzéseit, fegyveres és lökiképzéseit. (Ezért nevezik egyes forrásokban Szent-Györgyi-Taurusz ellenállási szervezetnek) Jelentőségüket az is növelte, hogy itt volt – a hivatásos kiképző tiszteknek

köszönhetően – a legszakszerűbb a kiképzés, ezért több ellenálló csoport is csatlakozott hozzájuk. A kiképzés parancsnoka, a Taurus csoport katonai vezetője Kruchina Viktor folyamőr százados volt. A szervezet szoros kapcsolatban állt a svéd nagykövetséggel, aminek segítségével több kiépített rádiókapcsolaton keresztül rendszeresen tartották a kapcsolatot a szövetségesekkel. Így szereztek tudomást a szövetségesek a németeknek a Dunán Romániából érkező olajszállítmányairól, pontosabban az ilyen hajók kikötési időpontjairól. A hajók megsemmisítésére a máltai angol tengerész repülőállomáson, egy vadászbombázó ugyanis állandóan startra készen állt. Így mire a hajó például a Dunakanyarba ért, már bombatalálat érte. Információkat szolgáltatott a szövetségeseknek a víziaknarakás célszerű helyi kijelölésére is. Ezt olyan sikeresen végezték, hogy 1944 szeptemberére, a sok akna miatt, megszűnt a Dunán a hajóforgalom.

A szövetségesek ügynökei közül a szervezetről készült 1948-as összefoglaló jelentés három személyt emel ki, mint kapcsolattartót. A Szent-Györgyi szervezet vezetősége állandó kapcsolatban állott Alfred Krieger francia légügyi attaséval, aki az angol titkosszolgálat megbízottja volt. Lázár testőraltábornagy (ő később csatlakozott a szervezethez) Hauwy (máshol Howie) angol ezredessel tartotta a kapcsolatot, aki az angol titkosszolgálat egyik vezetője volt.

Az ún. Keleti Jövő csoport szintén az angol titkosszolgálat emberével egy bizonyos Lamberttel, aki a Hungarian Quarterly szerkesztője volt, állt kapcsolatban. Egy svéd titkosszolgálati jelentés így ír a szervezetről: működött Magyarországon egy ellenállási csoport, aminek egyik vezetője *„doktor C, aki feltűnés nélkül tud kapcsolatokat tartani anélkül, hogy a magyar hatóságok gyanút fognának”* (Doktor C = Szent-Györgyi Albert a C-vitaminról elnevezve.)

Szabotázsakciókat is végrehajtottak, vezető mérnökök segítségével sikeres munkabeszüntetéseket idéztek elő a Weiss Manfred Hadianyaggyárnál. A korszak egyik híres szabotázs a Döbrentei téri Gömbös szobor felrobbantása is kapcsolatba hozható a Taurusszal. A szobrot 1944. október 6-án a Fehér Lajos irányította kommunista akciócsoport robbantotta fel, de a végrehajtáshoz szükséges ismereteket az akciócsoport tagjai – a források alapján – a Taurus pincéiben tartott kiképzéseken szereztek meg. Sőt olyan megállapítás is létezik, hogy az akcióhoz a robbanóanyagot Kruchina Viktor, Szent-Györgyi egyik barátja adta a végrehajtóknak.

Szent-Györgyi 1944 augusztus elején hagyta el végleg Szegedet. Ugyanis ekkor közölték vele, hogy a magyar rendőrség már nem tudja őt a Gestapótól megvédeni.

Ekkor kezdődött el a Gestapo letartóztatása előli menekülése, életének egyik legborzasztóbb időszaka. Különböző helyeken bujkált, a leghosszabb ideig Budapesten. Lázár Károly testőrtábornagy segítségével Horthyval és a „*kiugrási irodával*” is kapcsolatba került. Több forrás is utal arra, hogy augusztusban Horthy Szent-Györgyivel kormányalakítási tárgyalásokat folytatott. Ekkoriban Horthynak az angol kormány egyértelműen a tudomására hozta, hogy kizárólag Szent-Györgyi tanár úrral lennének hajlandók tárgyalni. Sőt az oroszok is ugyanezen a véleményen voltak Törökországban, ahol Horthy megbízóival tárgyaltak. Ennek hatására fordult a kiugrási iroda figyelme a tudós felé és Lázár altábornagy közvetítésével háromszor tárgyalt egymással Horthy és Szent-Györgyi. (A helyszínek Lepsény, Kenderes, Székesfehérvár voltak) Figyelembe véve Hitler Szent-Györgyi elleni haragját, Horthy és a politikai elit valószínűleg nem merte megkockáztatni azt a lépést, hogy Szent-Györgyit bevonja a szövetségesekkel történő tárgyalásokba. Egyes titkosszolgálati források szerint Szent-Györgyi „*kormányelnöksége idejére alkalmas személyeket is keresett az egyes állások betöltésére*”. Másfél éven belül már a második alkalom volt, hogy személye felvetődhetett erre a posztra. Az augusztus 25-én megalakult új kormánynak az elnöke azonban Lakatos Géza lett.

Szent-Györgyit továbbra is üldözte a Gestapo, ezért még biztonságosabb helyet kellett keresnie magának. Így jutott el Kruchina Viktor közvetítésével a svéd követségre, pontosabban annak enyingi evakuációs szállására, a Csekonits kastélyba. Innen rendelte magához újból Horthy azzal a szándékkal, hogy Szent-Györgyi is tagja legyen a szeptemberi Moszkvában folyó tűzszüneti tárgyalásokat lefolytató delegációnak. Már minden készen állt az indulásra, mikor Horthy hirtelen meggondolta magát és nem delegálták Szent-Györgyit. Az ok megint ugyanaz volt, féltek a németektől.

A nyilas hatalomátvétel következtében, egy feljelentés folytán, a SZESZ is lelepleződött, sőt Szent-Györgyi szerepe is a szervezetben. Ezután már nemcsak a Gestapo, hanem a magyar nyilasok is üldözték. Ekkor még felvetődött a neve a Bajcsy-Zsilinszky Endre által életre hívott Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága nevében a szovjet-orosz hadsereggel tárgyaló küldöttség tagjaként is. Azonban a szervezkedés Mikulics Tibor páncélos főhadnagy árulása miatt lelepleződött, Bajcsy-Zsilinszkyt és társait a nyilasok letartóztatták, így a küldöttség sem indult útnak.

Ezek után személyes biztonsága, ha lehetséges, még nagyobb veszélybe került, amikor újból a svédek segítettek neki. A svéd királytól feleségével együtt svéd

állampolgárságot és vele svéd útlevelet kapott. Ezek birtokában menedéket is adott mindkettőjüknek, Swensen-házaspár néven a budapesti svéd követség. Két hónap után feleségével innen is menekülnie kellett, miközben a nyilasok állandó sajtópropagandát folytattak ellene. Személyét szovjetellenes propagandára használták fel: azt kommunikálták, hogy Szent-Györgyit foglyul ejtették az oroszok és kínozzák.

A letartóztatást úgy próbálta elkerülni, hogy a szovjet vonalak mentén bujkált, az Eszterházy utcában lévő Eszterházy palotában találtak rá a szovjetek. Keresték is már, mert azt a parancsot kapták Malinovszkij marsalltól, hogy kutassák fel és helyezték biztonságba őt. Tehát Szent-Györgyi a szovjet megszállást megmenekülésként élte át. A szovjetek Malinovszkij marsall főhadiszállására (Heves községbe) vitték, ahol családjával együtt mindennel ellátták, ahogy ő írta „feltáplálták az életbe” az idegileg teljesen kimerült tudóst.

Szent-Györgyi ezt a kiemelt szerepét honfitársai javára is kamatoztatta. Megkérte Malinovszkij marsallt, hogy *„a magyar kultúra, művészet és tudomány legnevesebb képviselőit mentse meg.”* Ő küldte például az Operaházba is a szovjeteket, ahol Kodály Zoltán és művésztársai bujkáltak. Élelmiszert kért a tudósok és művészek táplálására, aminek szétosztásáról maga gondoskodott. Sőt maga is pénzkeresetbe fogott, a Vorosilov marsalltól kapott gépkocsival embereket szállítottak vidékre és az így kapott pénzből élelmiszert vettek és vittek Budapestre tudóstársaiknak.

Bay Zoltán visszaemlékezéseiben az 1945 utáni éveket úgy jellemzi, hogy *„ez volt az egyedüli időszak Albert életében, amikor ahelyett, hogy keserű ellenkezésben állt volna a társadalommal, a társadalmat próbálta meg saját elveire átformálni.”* A szovjetek segítségével lépett összeköttetésbe Rákosival is, aki megígérte neki, hogy a tudományt támogatni fogják és tudósokra és művészekre bízzák a fiatalság nevelését. Rákosi egy szegedi látogatása kapcsán mondott beszédében a szegedi fiatalok előtt példaképnek is állította Szent-Györgyit.

Mint sok más demokratikusan gondolkodó honfitársa, ő is úgy gondolta a fasizmus legyőzése után egy új demokratikus országot lehet majd felépíteni, ezért óriási lelkesedéssel fogott hozzá az újjáépítési munkákhoz. Végre állást kaphatott Budapesten Teleki Géza kultuszminiszter 1945. június 16-tól kinevezte a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosvegytani tanszékére egyetemi nyilvános rendes tanárnak. (A Horthy-korszakban sokszor pályázott budapesti állásra, de még a Nobel-díj elnyerése után sem nyert el egyet sem!)

Szembenézett a háború következményeivel és a szovjetekkel való kapcsolatát arra is felhasználta, hogy honfitársain segítsen. Számtalanszor fordult Vorosilov marsallhoz, a szovjet katonák erőszakoskodásai és a hadifoglyok és deportáltak hazaengedése tárgyában. Bay Zoltán kiemeli, hogy nagyon sok emberen tudtak segíteni, de például a nők elleni erőszak megszüntetését nem tudták elérni.

Szent-Györgyi ígéretet kapott arra, hogy ellátogathat a Szovjetunióba, ami 1945 áprilisában meg is történt, a Szovjet Tudományos Akadémia évfordulós ünnepére kapott meghívás keretében. Ezt a látogatást is felhasználta arra, hogy szót emeljen a magyar hadifoglyok és deportáltak ügyében. Magával, Sztálinnal akart találkozni, de Dekanozov külügyminiszter fogadta, aki csúnyán helyreutasította, és szemére vetette, hogy a magyarok üzentek hadat a Szovjetuniónak és nem fordítva.

A szovjet tudomány vívmányairól és a tudomány ottani népszerűségéről Szent-Györgyinek már voltak tapasztalatai 10 évvel korábbi látogatása kapcsán. Új utazását a szovjet tudományos rendszer tanulmányozására is felhasználta. Nagyon szimpatikus volt neki a tudomány magas állami finanszírozása, a Szovjet Tudományos Akadémia által irányított, működtetett kutatóintézetek sora, az akadémikusok miniszteri rangja. Úgy gondolta, hogy ezt a modellt hazánk is átvehetné, ezzel is hozzájárulva a nemzet kulturális és tudományos felemelkedéséhez.

Nagyon fontosnak tartotta a további öldöklés helyett az adott helyzettel való megbékélést és a kulturális, tudományos közeledést a Szovjetunió és hazája között. Ezért vállalta el a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság tiszteletbeli elnöke pozíciót.

Elnöke lett az Országos Köznevelési Tanácsnak, ahová alelnökként maga mellé Sík Sándort vette és együtt a tankönyvek megreformálását tartották ez első legfontosabb feladatnak. Íróbarátjával, Zilahy Lajossal együtt új folyóiratot is elindítottak, főszerkesztője lett az *Irodalom – Tudomány* című folyóirat Tudomány részének.

1945. április 2-án egyike lett azon nyolc köztisztviselőnek álló közéleti személyiségnek, akiket az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd az 1945-ös választások után a Nemzetgyűlés is a választójogi törvény alapján tagjai közé választott. Nemzetgyűlési tagságát felszólalásaiban mindig a katonai leszerelés sürgetésére, a tudomány, a kultúra támogatottságának növelése érdekében igyekezett felhasználni.

Gerő Ernő 1945. augusztus 29-én tett javaslatára szeptember 6-án újraválasztották a Politikai Bizottságot, amiben Zsedényi Béla javaslatára tagnak választották Szent-Györgyi Albertet is. A Politikai Bizottság a plenáris ülés mellett a törvényhozás legfőbb szerve volt, amelyben Szent-Györgyi volt az egyedüli tudós.

Szent-Györgyi gondolkodásában és közéleti aktivitásában a legfontosabb szempont mindvégig az ország tudományos, kulturális felzárkóztatása volt. Ennek érdekében az egyik legfontosabb feladatnak a magyar tudomány korszerűsítését tartotta. Szovjetunióból való hazaérkezése után óriási elszántsággal fogott hozzá Bay Zoltán segítségével a Magyar Tudományos Akadémia megreformálásához. Az akadémia 1945. április 26-i közös ülésen kizárta tagjai közül a háborús bűnösnek nyilvánított József főherceget, Hóman Bálint történészt és Orsós Ferenc patológust.

Szent-Györgyi célja az volt, hogy elérje, a kor követelményének megfelelően, a rohamosan fejlődő természettudományok emancipálását az MTA-ban, és a tudományos kutatás anyagi támogatásának növelését is hazánkban. (A humántudományok és természettudományok osztályszinten 2:1 arányú képviselte helyett a 1:1 arányút szerette volna elérni.) A konzervatív akadémikusok ellenállásának köszönhetően ez nem sikerült, ezért létrehozott 1945 szeptemberében egy önálló (szakadár) Természettudományi Akadémiát. Szent-Györgyi akadémijába külföldi magyar tagokat is bevett, sőt még tőkés finanszírozót is talált az intézménynek, Ráth István vállalkozó személyében. Szent-Györgyi törekvéseit ezúttal a kultuszminiszter Teleki Géza is támogatta úgy, hogy kérte az MTA-t a Természettudományi Akadémia befogadására. Ennek hatására a vezetőség lemondott, de az MTA továbbra is elzárkózott a reformok elől. A sajtótámadásokká és bírósági perekké elmérgesedett vitának a Tildy-kormány kultuszminisztere, Keresztury Dezső vetett véget. Az ő féléves erőfeszítéseinek és Szent-Györgyiék eltökéltségének köszönhetően átalakult a Magyar Tudományos Akadémia. A Természettudományi Akadémia valamennyi tagját beválasztották a III. osztályba. Ezzel egyidejűleg a III. osztály két részre tagozódott: benne maradtak a matematikai, fizikai, kémiai tudományok (élettelen természettudományok) és különvált tőle – egy új osztályt, a IV. osztályt alkotva – a biológiai és orvosi tudományok (élő természettudományok). Alapelv lett, hogy az I. és II. osztály taglétszáma egyenlő kell, hogy legyen a III. és IV. osztályéval. Az új MTA elnöke Kodály Zoltán lett, Szent-Györgyi a másodelnökséget vállalta fel

Szent-Györgyi állhatatosan küzdött a tudomány állami finanszírozásáért is. 1945-ben az akkori ínséges körülmények ellenére lehetőségeihez képest még a magyar kormány sem fukarkodott a támogatással. Áttekintve a forrásokat, megállapítható, hogy 1945-ben leginkább a szovjetek támogatottságának köszönhetően respektálták elképzeléseit és teljesítették anyagi kérelmeit. Az intézet felújítására kapott kisebb összegek mellett, szeptember 17-én, három hónapra havi 20-20 millió pengő támogatást

is megszavaztak neki, – bemutatott költségvetési terv alapján – kutatásra és a kutatók személyes szükségleteinek kielégítésére. Az új MTA finanszírozása kezdetben elmaradt, csak 1947 elején kért és kapott némi támogatást az intézmény.

Rákosi felkérésére Szent-Györgyi részt vett és fel is szólalt az MKP III. kongresszusán 1946. szeptemberében. Felszólalásának címe: *„A tudósok helye a demokrácia oldalán van”*. Beszédében örömmel számolt be a *„Tudomány a munkásságért, munkások a tudományért”* címmel elindított kezdeményezésének sikeréről. Őszinte lelkesedéssel állapította meg, hogy ha a munkásság és a tudomány egymás megsegítésével a demokráciát segíti, akkor *„itt a romokon olyan virágzás fog megindulni, amilyenre még soha nem volt példa ebben az országban”*.

Szent-Györgyi tőkés barátjával, Ráth Istvánnal közösen 1945-ben céget is alapított Servita Gyógyszergyár és Vegyipari RT néven. A vállalat vezérigazgatója Ráth István volt, tudományos igazgatója Szent-Györgyi Albert lett. A cég egyik fő célkitűzése volt a penicillin behozatala hazánkba, majd annak itthoni előállítás. A penicillin antibiotikum behozatalában is Szent-Györgyi és cége volt az első hazánkban. A fogorvosi végzettségű, ám a román kőolajiparból meggazdagodott és az innovációt mindig jól felfogott érdekből támogató vállalkozót – Szent-Györgyi közbenjárásával – a Műegyetem is díszdoktorává választotta. Éppen Ráth István személye, illetve a közös vállalkozás volt az, aminek segítségével a totális hatalomátvételre készülő kommunista vezetés „fogást talált” a Nobel-díjas és a szovjetekkel egyébként jó kapcsolatot ápoló Szent-Györgyin.

A tudós először azt érezkelhette, hogy konkrétan kevesebb anyagi támogatást kap kutatásaira. Szent-Györgyi 1946. október 18-án kelt Nagy Ferenc miniszterelnöknek írt levélben jelezte, hogy az intézet részére korábban kért támogatást nem kapta meg, emelés helyett csökkentették a dotációját. Már saját megtakarításait is kénytelen kutatása finanszírozására fordítani. A Minisztertanács, erre reagálva, még engedélyezte 1946. október 30-án az eredetileg kért, évi 150000 forint hitelt Szent-Györgyi intézete részére. Ezt követően 1946 novemberében súlyos sajtótámadás érte a Servita Rt.-t, Ráth és Szent-Györgyi közös vállalkozását. A Szabad Nép november 3-i, 249-es számában cikk jelent meg ismeretlen szerző tollából *„Több millió forintot keresett egy gyár a penicillinen”* címmel. Szent-Györgyi és Ráth közös felháborodását a Bán Antal iparügyi miniszterhez írt levelükben fejtették ki. Leírták, hogy csak 267000 forintot forgalmazott a Servita Rt. penicillin eladásával és rendszeresen lehetővé tették fizetni nem tudó betegek penicillinhez jutását. Szent-Györgyi még Molnár Erik

népjóléti miniszternek is írt levelet és sajtó-helyreigazítást kért, ami nem történt meg. A rágalmozó cikk több gyógyszergyárat is megvádolt nyereszkeskedéssel és ez bizonyára már a magyar gyógyszergyárak 1948-ban bekövetkező államosításának az „előszele” is volt.

Azonban Ráth István nem pusztán gyógyszergyár-tulajdonosként volt terhére a kommunista hatalomnak. Kitűnő kapcsolatai voltak szerte a világon, az angolokkal, svájciakkal, de még amerikai üzletemberekkel is. Sőt egyes források (kihallgatási jegyzőkönyvek) szerint Nagy Ferenc miniszterelnökkel is baráti kapcsolatot ápolt. Szent-Györgyi már 1947 tavaszán jóindulatú figyelmeztetést kapott arról, hogy támogatója, Ráth István a kommunista megsemmisítő gépezet kiszemelt áldozata lesz. De nemcsak arról értesítették, hogy Ráth van veszélyben, hanem arról is, hogy Ráth révén ő maga is. Ezért Szent-Györgyi hirtelen elhatározással Svájcba utazott „síelni”, de megbeszélte a feleségével, hogy értesítse őt, ha Ráthtal valami történik. Hamarosan megkapta a hírt, hogy barátja váratlanul eltűnt, amiről a sajtó is tudósított meglebegtetve azt, hogy sikkasztás miatti külföldre szökésről is szó lehet. Szent-Györgyi először táviratot küldött Rákosinak, majd Dinnyés Lajos miniszterelnöknek, amiben kérte Ráth szabadon engedését. Mivel erre semmilyen intézkedés nem történt a Szovjet Tudományos Akadémián keresztül táviratozott Molotovnak. (A Szovjet Tudományos Akadémia 1947-ben választotta tagjai közé.) Kilátásba helyezte, hogy ha nem engedik ki az országból Ráthot, akkor nemzetközi sajtókonferenciát fog tartani, amin elmondja, hogy mi történik Magyarországon. Ráthot kiengedték, útlevelet is kapott és Szent-Györgyi feleségével együtt sikeresen elhagyta az országot.

Szent-Györgyi emigrálásának okáról általában azt nyilatkozta, hogy barátja letartóztatása motiválta őt az ország elhagyására. Külföldieknek nem mondta meg soha, még életrajzírójának sem nyilatkozott arról (legalábbis nem találjuk nyomát sehol), hogy volt-e más személyesebb oka is a távozásának. Csak halála előtt két évvel nyílt meg őszintén egy hozzá látogató újságíró honfitársának, amikor kijelentette, hogy emigrációjának oka Rákosi volt. *„Értesülésem volt: Rákosi azt fontolgatta, hogy engem szögesdrót mögé kell dugni. Vagyis Rákosi volt az ok. Eleinte jó viszonyban voltunk, bár barátságban nem, de nekem Rákosi mindent megtett. Amíg aztán nagyon elhidegedett a viszony és eljutott hozzám ez az értesülés.”* Áttanulmányozva a forrásokat, alá tudjuk támasztani Szent-Györgyi nyilatkozatát.

A kommunista sajtó alaposan előkészítette az ügyet. A legdurvábban a *Magyar Szó* 5. évfolyamának 164. számában (1947. július 3. csütörtök) támadták Ráthot. Eszerint Ráthnak luxusautójával sikerült átmennie a határon és csatlakoznia Gordon

Ferenc volt svájci követhet. Ezzel súlyos dolgok lepleződtek le, az, hogy Nagy Ferenc, volt miniszterelnök részt vett Ráth István feketetőzsdés üzemeiben. Ráth tudniillik nagy üzemének gyógyszerbeszerző útvonalait használta ki arra a célra, hogy árut szerezzen be magának és azt fekete tőzsdén értékesítse. Az áru beszerzésében Gordon Ferenc követ segített neki, a lepleződés ellen pedig Nagy Ferenc (lemondatott) miniszterelnök védte meg. A szóban forgó személyek nemcsak súlyos politikai árulást követtek el, hanem a népi vagyont is fosztogatták, ezért tűntek el ilyen gyorsan a népharag elől.

Csak egy lépés volt már ezután, Ráth révén, Szent-Györgyit is bevonni a „köztársaság-ellenes” összeskűvésbe. Ezt volt hivatott előkészíteni a Szabad Nép 1946. november 3-i száma, amely nyereszkeséssel vádolta meg Ráthot és Szent-Györgyit együtt. Ugyanezt támasztják alá, azon titkosszolgálati dokumentumok, amelyek a Magyar Községi Ügy¹ dossziéjában Szent-Györgyre is utalnak.

A tervről azonban valamelyik, Szent-Györgyit respektáló kommunista (talán Gerő Ernő) értesíthette a tudóst.

Így történt az, hogy Magyarország akkor még egyedüli Nobel-díjas tudósa elmenekült hazájából és svéd állampolgárként lépett az USA területére, mert magyar útlevelét használni sem merte. (1945-ben feltehetőleg kapott újat)

Ha összegezni akarjuk Szent-Györgyi közéleti, politikai tevékenységét hazánkban, meg kell állapítanunk, hogy kétszer kapott lehetőséget arra, hogy ilyen irányú tehetségét megmutassa. Először 1930/31-ben Klebelsberg oldalán, aminek az eredménye egy Nobel-díj lett, majd 1945-ben a szovjetek támogatásával, aminek az eredménye az MTA átszervezése, majd saját életének, személyes szabadságának a veszélybe kerülése lett.

Pedig Szent-Györgyi és tanítványai birtokában olyan izombiokémiai felfedezés volt, amely megérdemelhetett volna egy újabb Nobel-díjat. De olyan megosztott volt a politika következtében a tudományos világ is, hogy közös vagy legalább magyar jelölésről szó sem lehetett.

¹ Egy találó történeti definíció erről a szervezetről „a Horthy-kor titkos társaságainak, a legális ifjúsági szervezeteknek, az átalakuló középosztálynak, a népi mozgalomnak, a magyar fajvédelem gondolatvilágának és az antikommunista ellenállásnak ma már valószínűleg kibogozhatatlan vegyülete volt ez a szervezet.” Lásd Papp 2013.1. A témában doktori értekezés is született: Székér 2009.

Bibliográfia

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár

- **A Magyar-Szovjet Művelődési Társaság iratanyag:** MNL OL P.2148
Magyar-Szovjet Társaság 1945–54. 1. d., 30. d.
- **Minisztertanácsi jegyzőkönyvek** (MNL OL. XIX-A 83-a) szálas irat elektronikusan
- **Belügyminisztérium**, (Egyesületi Főosztály MNL OL XIX-B-1-h, II. sorozat 83.doboz)
- **Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyes iratanyagai** (MNL OL XIX.-I-1-e VKM Külföldi kapcs. 18. d., valamint XIX.-I-1-v)
- **Szovjetunió 1945–1964.** (XIX.-J-1-k)

MNL Csongrád Megyei Levéltár Szeged

- **Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai:** (CSML VIII.5.
Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai 1940–41,
Bölcsészettudományi Kar iratai)

SZTE ÁOK Dékáni Hivatala

- **Ferencz József Tudományegyetem Orvostudományi Karának 1933–34–35. évi jegyzőkönyvei**

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

- **Szent-Györgyi – Taurus ellenállási mozgalom** ÁBTL-3.1.9.-V-118227 és az ÁBTL-3.2.4.-K-1414
- **Magyar Közösség Ügyének iratanyaga** (ÁBTL – 3.1.9.- V-2000)
- Szent-Györgyről készült **operatív nyilvántartás** ÁBTL 2.2.1. II./1. 6./ 127.

Elektronikus, forrásközlő adatbázisok

- **Arcanum Digitális Tudománytár**

<https://adtplus.arcanum.hu/hu/>

- **Hungaricana Országgyűlési Könyvtár gyűjteményei**

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/orszaggyulesi_konyvtar_dtt/

- **Délmagyarchív repozitórium, SZTE Klebelsberg Könyvtár**

http://dmarchiv.bibl.u-szeged.hu/view/full_volume/book/

- **ANNO Historische Österreichische Zeitungen und Zeitschriften, Österreichische Nationalbibliothek**

http://anno.onb.ac.at/info/nvv_info.htm

- **Családfakutatás**

<https://www.familysearch.org/en/>

- **A Nobel-díj hivatalos honlapja**

<https://www.nobelprize.org/>

- **Az Országos Széchényi Könyvtár Gyászjelentés Gyűjteménye**

http://www.rakovszky.net/E1_LSG_ObitsIndex/GYJ-NevIndex.shtml

- **SZTE Univhistória Egyetemtörténeti Kiadványok repozitóriuma**

<http://univ.bibl.u-szeged.hu/>

- **Slovari i Enciklopedii na Akademike**

<https://dic.academic.ru/>

Nyomtatott primer források

1. A. C. Ivy M. D 1935: The Fifteenth International Physiological Congress, Leningrad and Moscow, august. 8–18. *The American Journal of Digestive diseases* Vol. 2. Iss. 11. (1935. november) 692–695.
<http://link.springer.com/article/10.1007%2FBF03000983#page-1>
2. Andorka Rudolf 1978. A madridi követségtől Mauthausenig, Kossuth Könyvkiadó, FBudapest.
3. Anger, Per 1999. Raoul Wallenberggel Budapesten, Belvárosi Könyvkiadó, Budapest. 87–92.
4. Bagdy Dániel 1986. Tanítványok Szent-Györgyiről, Emlékelőadás a Szent-Györgyi Albert emlékülésen 1986. december 5. (stencil) Szeged 88–92.
5. Bajcsy-Zsilinszky Endre 1937. A magyar Nobel-díjas tudós példája, *Magyarország*, november 3.
6. Bay Zoltán 1983. Emlékeim Szent-Györgyi Albertről, *Valóság*, 11. sz. 32–39.
7. Bay Zoltán 1990. Az élet erősebb, Csokonai-Püski, Debrecen-Budapest.
8. Berecz János 1932. A szegedi egyetemi építkezések tanulságai, *Magyar Kórház*, július, 157–167.
9. Buga Ferenc, 1986. Szent-Györgyi Albert és az anyag élő állapota, Emlékelőadás a Szent-Györgyi Albert emlékülésen, 1986. december 5. Szeged (stencil) 83–87.
10. Bugát Pál – Shedel Ferencz 1831. *Orvosi Tár*, 1. évfolyam, 1. kötet, 1. sz.
11. Cavallier József 1945. A Magyar Természettudományi Akadémia, *Irodalom–Tudomány*, I. évf. 1. sz. 117–123.
12. Csányi Piroska 1944. Szent-Györgyi Albert intézete működik, *Délmagyarország* december 17, 5.
13. Csatár Imre 1970. Találkozás Szent-Györgyi Alberttel, Földes Jenő a „kedves tolmács” emlékezik, *Magyar Hírek*, 23. évf. 5. sz. 9. p. március 7.
14. Csekey István (szerk.) 1936. A magyar királyi Ferencz József-Tudományegyetm évkönyve az 1934/35. és az 1935/36. tanévről, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, Szeged.
15. Darvas Béla 2003. Szent-Györgyi Andrással Szent-Györgyi Albertről, in: Kurzusamnégia nélkül – Kassai Tiborral egy szoborparkban (3. rész) Internetes elérhetősége: <http://www.pointernet.pds.hu/ujsagok/evilag/2003-ev/11/20070307222810685000000598.html>

16. Elek Tibor 1947. Szükség van-e a honvédségre? Hozzászólás Szent-Györgyi professzor költségvetési beszédéhez, *Honvéd, katonai folyóirat*, II. évf. 2. szám, 8–10.
17. Erdődy János 1945. A reakció ellen, *Népszava* (kiadó), Budapest.
18. G. Vass István (szerk.) 2005. Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15. – 1946. február 4. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 41.) Magyar Országos Levéltár, Budapest.
19. Gorka Sándor (szerk.) 1926. A természet- orvos-, műszaki és mezőgazdaságtudományi országos kongresszus munkálatai. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest.
20. Gödényi Zoltán 1944. Bemutatjuk a Nobel-díjas Szent-Györgyi professzor igazi arcát, *Egyedül Vagyunk*, április 21.
21. Grósz Emil 1937. Szent-Györgyi Albert, mint kultúrpolitikus, *Pesti Napló*, október 31.
22. Gulay István– Püski István (szerk.) 2013. 1943. Szárszó-album, Püski, Budapest.
23. Hamza D. Ákos 1947. Harcunk a szabadságért, Faust Könyvkiadó, Budapest, 10-19.
24. Harsányi Gréte 1937. Ceruzajegyzetek, Szent-Györgyi Albertnél, a Nobel-díjas professzor feleségénél 767. SZTE Klebelsberg Könyvtár Egyetemi Gyűjtemény
25. I. Banga – Albert Szent-Györgyi 1934. The large scale preparation of ascorbic acid from Hungarian pepper (capsicum annum), *Biochem.*, XXVIII. 1625-1638. (Received July 14th 1934.) Interneten:
<http://www.huszadikszazad.hu/print.php?id=23028&mode=article>
26. Inzelt Annamária 1989. Beszélgetés Bay Zoltánnal, *Valóság*, 1989/1. sz. 80–92.
27. Kállai Gyula 1980. Látogatás Szent-Györgyinél In: *Életem törvénye* [Visszaemlékezések] Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 481-485.
28. Kállay Miklós 1991. Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–44. I-II. Európa, Budapest.
29. Kardos István 1974. Beszélgetés Szent-Györgyi Alberttel, *Valóság*, 2. sz. 42–60.
30. Kardos István 1984. Tudósportrék, Kardos István TV-sorozata, Kossuth Könyvkiadó, Budapest. A Youtube-on a Századfordító magyarok sorozatban jelent meg: <https://www.youtube.com/watch?v=dIw-YO78Jr4>
31. Kassák Lajos 1937. Szent-Györgyi Albert tiszteletére, *Munka*, X. évf. 57. sz. december

32. Kassák Lajos 1940. Hajrá Turul! *Magyar Nemzet*, 1940. december 24.
33. Kempelen Béla 1931. Magyar nemes családok. X. kötet, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 373.
<http://epe.lac-bac.gc.ca/100/201/300/nobilitashungariae/index.html>
34. King, C. G. – Waugh, W. A. 1932. The chemical Nature of vitamin-C, *Science*, 75. 357–358. (1932. április 1.)
35. Kiss Albert (szerk.) 1936. Beszámoló a szegedi M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem 1934–35. évi működéséről, M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem, Szeged.
36. Kiss Róbert Károly – Vajda Tamás 2012. Egyetemi ifjúsági szervezetek Szegeden 1919 és 1944 között, Universitas Kiadó, Szeged.
37. Klebelsberg Kunó 1927. Előszó. In: Magyar Zoltán (szerk., bev.) A magyar tudománypolitika alapvetése, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest., oldalszám nélkül.
38. Klebelsberg Kunó 1930a. Jöjjetek harmincas évek! Athenaeum, Budapest.
39. Klebelsberg Kunó 1930b. Ünnepi beszéde az Országos Testnevelési Kongresszuson. *Testnevelés*, 3. évf. 12. sz. 916–921.
40. Klebelsberg Kunó 1932. Kutatás és oktatás [A felsőoktatási egyesület ülésén tartott előadás], In: Glatz Ferenc (vál., előszó, jegyz.) 1990. Tudomány, kultúra, politika, Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai (1917–1932), 569–582.
41. Krebs, Hans 1983. Hibák, téves kiindulópontok és kudarcok a kutatásban, In: Szent-Györgyi Albert, Válogatott tanulmányok, Gondolat Kiadó, Budapest, 305–308.
42. Kristó Nagy István 1941. Válasz a Nemzetőr cikkére, *Szegedi Új Nemzedék*, március 23. vasárnap.
43. Kristó Nagy István 2001. In: Szent-Györgyi Albert: A béke élet- és erkölcstana, (ford. Rakonczai János, szerk. Péter László), Bába és Társai Kft. Szeged. 94–96.
44. Lenhossék József 1875. Az emberi koponyaisme. *Cranioscopia*, In: MTA Évkönyvei XIV. kötet, VII. fejezet, MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest.
45. Lenhossék Mihályné 1937. Szent-Györgyi Albert, *Búvár*, III. évf. 11. sz. 804–808.
46. Libik György/ Georg Libik 1981, Üzenet a lesiklásból, Besked från Störtloppet, Invandrarförlaget, Stockholm.

47. Ligeti Ernő 1937. Szent-Györgyi, *Keleti Újság, Országos Magyarpárti Lap* (Cluj Napoca) XX. évf. 251. sz. október 30.
48. Magyar Pál 1941. Nyári szünidőre készül az új diákszervezeti reform, *Magyarország*, május 7. 6.
49. Magyary Zoltán (szerk., bev.) 1927. A magyar tudománypolitika alapvetése, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
50. Magyary Zoltán 1931. A magyar tudományos nagyüzem megszervezése: nyolc év a magyar tudományos élet kormányzatában (Tudományos Gyűjtemény 106.), Danubia Könyvkiadó, Pécs.
51. Márai Sándor 1938. A magyar lélek útja, *Pesti Hírlap*, augusztus 7. 5.
52. Márai Sándor 2013. Hallgatni akartam, Helikon, Budapest.
53. Mártonffy Károly (szerk.) 1937a. Magyar Felsőoktatás, az 1936. évi december hó 10-től december hó 16-ig tartott Országos Felsőoktatási Kongresszus munkálatai, közléteszi Hóman Bálint, I. kötet: Megnyitás, Általános szakosztály, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
54. Mártonffy Károly (szerk.) 1937b. Magyar Felsőoktatás, az 1936. évi december hó 10-től december hó 16-ig tartott Országos Felsőoktatási Kongresszus munkálatai, közléteszi Hóman Bálint, III. kötet: Bölcsészeti, orvosi és műszaki szakosztályok, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
55. Martoss Yvette 1938. A hegedű szerelmese, *Ünnep*, 5. évf. 8. sz. 28–29.
56. Molnár Jenő (építész) 1934. Nobel-díjat Szent-Györgyinek!, *Magyarország*, augusztus 11.
57. Monos Emil (szerk.) 1985. Magyar Élettani Társaság Jubileumi Évkönyve, A MÉT elnöksége, Budapest.
58. Nagy Ferenc 1990. Küzdelem a vasfüggöny mögött, Európa Kiadó, Budapest 229–230.
59. Nagylaki Endre 2012A. Szent-Györgyi Albert levelei, URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/szentgyorgyi_albert_levelei.html&strip=1&vwsr=0
60. Nyikos István 1941. Szegedi Egyetemi Ifjúság!, *Szegedi Új Nemzedék*, 1941. január 9.
61. P. Jánossy Béla 1941. Hamlet, *Hírnök*, május 15.
62. Paku Imre (szerk.) 1941. Hamlet /A szegedi bemutató századik évfordulójára/ (Az egyetemi színjátszó társaság ismertető füzetek 1.) Szeged.

63. Pálóczi Horváth György 1937. Szent-Györgyi Albert Stockholmban átvette a svéd király kezéből a Nobel-díjat, *Pesti Napló*, december 11.
64. Petkó Béla – Reiszig Ede (szerk.) 1905. Magyar Nemzetségi zsebkönyv I. kötet/2. rész, Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, Budapest. 571–572.
65. Rall, Jack A. 2016. The XIIIth International Physiological Congress in Boston in 1929: American physiology comes of age, *Advances in Physiology Education* 40 (1) 5–16. Internetes elérhetősége:
www.physiology.org/doi/full/10.1152/advan.00126.2015
66. Réti Béla (szerk.) 1938. A volt cs. és kir. Lajos Győző főherceg 65. gyalogezred világháborús emlékalbuma, A volt cs. és kir. 65. Ludwig gyalogezred világháborús emlékalbuma kiadóhivatala, Miskolc.
67. Révai József (1951): A szocializmus építésének útján. A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának anyagából, Szikra Kiadó, Budapest.
68. Rosenfeld, Haupt Friedrich Heyer von 1888. Die Orden und Ehrenzeichen der K und K. Oesterreichisch Ungarischen Monarchie, Tapferkeits-Medaillen, 20. Tafel IX., XD 5444.
69. Sándor Zoltán 1937. Osztálytársam: Szent-Györgyi Albert, *Hatvani Újság* 1937. december 25.
70. Schönherr Gyula (előszó) 1905. Magyar Nemzetségi Zsebkönyv, Második rész Nemes családok, Magyar Heraldikai és Genealógia Társaság, Budapest.
71. Svirbely, J. L. – Szent-Györgyi, Albert 1932a. Hexuronic acid as the antiscorbutic factor [1st letter], *Nature*, 129. 576. (1932. április 16.)
72. Svirbely, J. L. – Szent-Györgyi, Albert 1932b. Hexuronic acid as the antiscorbutic factor, [2nd letter], *Nature*, 129. 690.
73. Svirbely, J. L. – Szent-Györgyi, Albert 1933. The chemical nature of vitamin C, *Biochemical Journal*, Vol. 27. N. 1.
74. SZ+M 1885. Szentgyörgyi Imre igazságügyi államtitkár, *Vasárnapi Újság*, 1885. szeptember 13. (XXXII. évf. 37. sz.), 589–590. Interneten lásd: Arcanum adatbázis.
75. Szabó Jenő 1938. Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas professzor mégis csak Marosvásárhelyé, „*Jó estét!*” 1938. 7. évf. jan. 13, 3.
76. Szegedy-Maszák Aladár 1996. Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból II., Európa, Budapest, 183–210, 224–230.

77. Szegi Pál 1941. A szegedi diákok Hamlet előadása, Beszélgetés Szent-Györgyi Alberttel a szegedi egyetem Nobel-díjas rektorával, *Új Idők*, 1941, dátum nélkül a CSML SzEI iratok között
78. Szent-Györgyi Albert 1913. A végbél és a pars analis recti mikroszkopi szerkezetéről. [Microscopic structure of rectum and pars analis recti] *Matematikai és Természettudományi Értesítő, A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata*, 32. 748–754.
79. Szent-Györgyi Albert 1916. Vizsgálatok az üvegtest szerkezetéről, *Matematikai és Természettudományi Értesítő, A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata*, 34. 623–640.
80. Szent-Györgyi Albert 1930. Az iskolai ifjúság testnevelése, *Testnevelés*, 3. évf. 12. sz. 928–933.
81. Szent-Györgyi Albert 1932a. Vitamin C. Adrenalin und Nebenniere, *Deutsche Medizinische Wochenschrift*, 58. 852–854.
82. Szent-Györgyi Albert 1932b. Az orvosképzés reformja, *Orvosképzés* 22. 690–691.
83. Szent-Györgyi Albert 1932c. Újabb vizsgálatok a mellékvese működéséről, *Orvosi Hetilap*, 1932. márc.26. (76. évf. 12. sz.) 259.
84. Szent-Györgyi Albert – Haworth W. N. 1933. 'Hexuronic acid' (ascorbic acid) as the antiscorbutic factor, *Nature* 131, 24. (1933. jan. 7.)
85. Szent-Györgyi Albert 1938. Gazdám emlékezete. Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete. In: Gróf Klebelsberg Kunóról szóló emlékbeszédek és megemlékezések, Egyetemi Nyomda, Budapest. 338–340.
86. Szent-Györgyi Albert 1941a. Négyszemközt Szent-Györgyi Albert professzorral. A Nobel-díjas tudós nyilatkozata a diákegység jelenéről és jövőjéről, *Magyar Nemzet*, február 26.
87. Szent-Györgyi Albert 1941b. A SzEI-ről, *Szegedi Híd*, 1941. május 2.o.
88. Szent-Györgyi Albert (szerk.) 1943. Beszámoló a M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem 1940–41. évi működéséről, M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem, Szeged.
89. Szent-Györgyi Albert 1945a. A tudomány, *Tudomány*, I. évf. 1. sz. (1945. december) 97–101.
90. Szent-Györgyi Albert 1945b. Szovjetországi utazásom benyomásai. *Szabad Nép*, 2.(1945. aug.2) 106.

91. Szent-Györgyi Albert 1945c. Szent-Györgyi Albert a szovjet népről, *Magyar Nemzet* 1, 106. sz. 1945. szeptember 8.1.
92. Szent-Györgyi Albert, 1945d. A moszkvai tudományos konferenciának világtörténeti jelentősége volt, mondja Szent-Györgyi Albert, *Magyar Nemzet* I. évf július 6. 53. sz. 2.
93. Szent-Györgyi Albert 1946a. Magyarország jövője a kultúrával áll vagy bukik. Szent-Györgyi Albert nyílt levele a Magyar Nemzetgyűléshez, *Új Magyarország*, 1946. aug. 20, 2. évf. 33. sz. 8.
94. Szent-Györgyi Albert 1946b. A tudósok helye a demokrácia oldalán van, *Szabad Nép*, 4. okt. 3.
95. Szent-Györgyi Albert 1946c. Természettudományos világnézet, morál és humanizmus, *Tudomány*, I. évf. 2. sz. (1946. január) 97–102.
96. Szent-Györgyi Albert 1946d. Egy biológus gondolatai, *Válasz* VI. évf. 3. sz. (1946. december) 213–221.
97. Szent-Györgyi Albert 1946e. Szent-Györgyi Albert levele Nagy Ferenc miniszterelnökhöz. 1946. október 18. *Gazdasági Levéltár–Magyar Általános Hitelbank–Ipari Osztály (Z 58)–104.cs.*
http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/szentgyorgyi_albert_levelei.html
98. Szent-Györgyi Albert 1946f. Szent-Györgyi Albert levele Bán Antal iparügyi miniszterhez. 1946. november 3. *XIX-F-1-kk – 4. doboz* Interneten:
http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/szentgyorgyi_albert_levelei.html
99. Szent-Györgyi Albert 1946g. Nem Mátyás király, hanem Bolyai! A tudomány és a nevelés világa. *Új Magyarország* 1946.(1. évf.) március 21. 1–2.
100. Szent-Györgyi Albert 1947. Élményeim a szovjet természettudománnyal kapcsolatban
In: A harmincéves Szovjetunió 1917–1947. Corvina, Budapest. 164–167.
101. Szent-Györgyi, Albert 1962. On scientific creativity, *Perspectives in Biology and Medicine*, Vol. 5. N. 4, 175–178., John Hopkins University Press.
102. Szent-Györgyi, Albert 1963. *Lost in the twentieth century*, Annual Review of Biochemistry, Vol. 32, 1–15. Annual Reviews.
103. Szent-Györgyi Albert 1970. Egy biológus gondolatai, Gondolat Kiadó, Budapest.
104. Szent-Györgyi, Albert 1971. Looking back, *Perspectives in Biology and Medicine*, Vol. 15. N. 1, 1–6, John Hopkins University Press.

105. Szent-Györgyi, Albert 1976. Some reminiscences of My Life as a Scientist, *International Journal of Quantum Chemistry* Vol. 10, Issue Supplement S3: Proceedings of the International Symposium on Quantum Biology and Quantum Pharmacology 7–12. John Wiley & Sons.
106. Szent-Györgyi Albert 1983. Válogatott tanulmányok, Gondolat Kiadó, Budapest.
107. Szent-Györgyi Albert 2001. A béke élet- és erkölcstana, (ford. Rakonczai János, szerk. Péter László), Bába és Társai Kft. Szeged.
108. Szent-Györgyi Albert 2017a. Egy tudós visszaemlékezései, In: A legendás tudós, Szent-Györgyi Albert önéletrajzi értekezései, Tasiné Csúcs Ildikó, Tasi Domonkos Attila (szerk., ford., jegyz.), 13–29, Goodwill Pharma az Egészségért Alapítvány, Szeged.
109. Szent-Györgyi Albert 2017b. A tudományos kreativitásról. In: A legendás tudós, Szent-Györgyi Albert önéletrajzi értekezései, Tasiné Csúcs Ildikó, Tasi Domonkos Attila (szerk., ford., jegyz.), 43–53, Goodwill Pharma az Egészségért Alapítvány, Szeged.
110. Szent-Györgyi Albert 2017c. Visszatekintés In: A legendás tudós, Szent-Györgyi Albert önéletrajzi értekezései, Tasiné Csúcs Ildikó, Tasi Domonkos Attila (szerk., ford., jegyz.), 67–72, Goodwill Pharma az Egészségért Alapítvány, Szeged.
111. Szent-Györgyi Albert 2017d. Elhagyatottan 20. században. In: A legendás tudós, Szent-Györgyi Albert önéletrajzi értekezései, Tasiné Csúcs Ildikó, Tasi Domonkos Attila (szerk., ford., jegyz.), 83–106, Goodwill Pharma az Egészségért Alapítvány, Szeged.
112. Szent-Györgyi Albert 2017e. Szent-Györgyi Albert visszaemlékezése életéről, koráról, munkájáról. Tasiné Csúcs Ildikó, Tasi Domonkos Attila (szerk., ford., jegyz.), *Magyar Tudomány*, 2017. 7., 828–839.
113. Szeredey Leó, 1917. Albi és Nelly esküvője a kálvin téri református templomban 1917. szeptember 19.-én, (kiadó ismeretlen) Budapest.
114. Szilágyi Ferencz 1867. Egy lap Erdély legújabb történelméből, 60. In: *Értekezések a történeti tudományok köréből*, 1. kötet (1867–1870) 5. fejezet
115. Szolcsányi János 2007. Szent-Györgyi Albert visszatekintése 1943-ban kutatói pályakezdésére és mesterére Mansfeld Gézára, *Orvosi Hetilap*, 148. évf. 42. sz., 2007–2011.

116. Tóth Béla 1987. *Szent-Györgyi Albert négy tudós visszaemlékezésében: [Beszélgetés Straub F. Brúnóval, Guba Ferencsel, Fodor Gáborral és Marx Györggyel]. Tiszatáj, (41) 12. 97–113.*
117. Tötösy, Steven de Zepetnek (szerk.) 2010. *Nobilitas hungariae. A magyar történelmi nemesség családneveinek listája*, Purdue University Press, West Lafayette (Indiana) United States 2. version 12.08.2010 verzió 2. (e-book) Archived in Electronic Collection, Library and Archives Canada 133.
118. Ujegyházy László 1941. Megnyílt Szegeden az első magyar diákbár liberális támogatással és amerikai társasjátékokkal, *Nemzetőr*, március 24.
119. Vajda Pál 1937. Tanítványom Szent-Györgyi Albert, a Nobel-díjas tudósról beszél Dr. Török Tivadar tanár, aki a gimnáziumban természetrajzra és kémiára tanította. *Magyar Lapok*, évfolyam, szám, oldalszám nélkül.
120. Vajda Péter 1984. Szükséges a barátság a Szovjetunióval, Szent-Györgyi Albert nyilatkozik a Népszabadságnak, *Népszabadság*, 1984. augusztus 19. 7.
121. Vattay Antal 1990. Vattay Antal naplója 1944–1945, Sajtó alá rend., bev., jegyz., Vigh Károly, Zrínyi, Budapest, 14–15, 78–79.
122. Vér György 1941. A szegedi „egyetemi Hamlet”, *Film-Színház-Irodalom*, 1941. április 4.
123. Zilahy Lajos 1929. Családi levelesláda. In: Zilahy Lajos: Csöndes élet és egyéb elbeszélések, Athenaeum, Budapest, 82–89.
124. Zsolt Béla 1937. Nobel-díjas ország, *Újság*, október 31.

Napilapok, hírlapok

Az Est, Vasárnapi Újság, Népszava, Pesti Hírlap, Újság, Budapesti Hírlap, Pesti Napló, Magyar Szó, Szabadság, Egyedül vagyunk, Függetlenség, Szegedi Napló, Hatvani Újság, Jó estét!, Hírnök, Új Magyarország, Szegedi Új Nemzedék, Szegedi Híd, Délmagyarország, Magyarság, 8 Órai Újság, Esti Újság, Nemzeti Újság, Szabad Nép, Nemzetőr.

Felhasznált szakirodalom

1. A Pallas nagylexikona 1893. 5. kötet 473.
2. A Pallas nagylexikona 1896. 13. kötet, 333.
3. Balázs Jánosné (felelős szerkesztő) 1985. Négy évtized: 40 éves az MSZBT, Magyar-Szovjet Baráti Társaság Agitációs és Propaganda Osztály, Interpress, Budapest.
4. Bernal, John Desmond 1954. A tudomány társadalmi funkciója. In: Tudomány és társadalom, Szikra, Budapest. 5–26.
5. Czeizel Endre 1996. Szent-Györgyi Albert genealógiája, *Valóság*, 39. évf. 2. sz. 69–79.
6. Czeizel Endre 1997. Szent-Györgyi Albert (Magyar feltalálók, találmányok), Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
7. Csillik Bertalan – Kubik István – Tömböl Teréz 2017. Tájanatómia, Medicina, Budapest 10.
8. Dobson Szabolcs 2013A. Magyar gyógyszer, magyar ipar II. A magyar gyógyszeripar 1945 – 1989 közötti történetéből Internetes elérhetősége: <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2013/09/A-magyar-gy%C3%B3gyszeripar-t%C3%B6rt%C3%A9nete-1945-1989.pdf>
9. Dobson Szabolcs 2013B. Szent-Györgyi Albert, mint gyógyszeripari tanácsadó – A Servita Rt. története 1945-1948. Gyógyszerészettörténeti Nyári Egyetem Kalocsa 2013. július 11–14. (A gyógyszerész, a gyógyszertár és a gyógyszer) Előadás ppt-ben.
10. Fehér M. István 2011. Az egyetem humboldti eszméje és a német idealizmus, *Acta Academiae Agriensis*, Nova series Tom. XXXVIII. 15–33, kiadó nélkül, Eger.
11. Feitl István – Palasik Mária 2007. Magyar köztársaság 1946, In: Demokratikus köztársaságok Magyarországon, Történeti Album, Napvilág Kiadó, Budapest 73-106.
12. Galántai József 2000. Az első világháború, Korona Kiadó, Budapest.
13. Gergely Ágnes 1987, Emberi minta III. Karig Sára, Kritika: művelődéspolitikai és kritikai lap Új folyam (1972-) 1988/3. p.12–14.

14. Gönyei Antal (összeáll.) 1988. Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből (1945–1948), (Források a magyar népi demokrácia történetéhez VIII. kötet) Új Magyar Központi Levéltár, Budapest.
15. Hannus István 2007. A tudós és kora, Szent-Györgyi Albert a New York Timesban, *Szeged a város folyóirata*, 19. évf. 11. sz. 32–33.
16. Hannus István (szerk.) 2014. Szent-Györgyi Albert a Délmagyarországon és a New York Timesban (Szegedi Egyetemi Tudástár 3.) Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
17. Hargittai István 2006. Az öt világformáló marslakó, Vince Kiadó, Budapest, 24–29.
18. Hargittai István 2014. Eltemetett dicsőség, avagy hogyan tették a szovjet tudósok szuperhatalommá a Szovjetuniót, Akadémiai Kiadó, Budapest
19. Hencz Péter 1999. Gróf Klebelsberg Kuno, a harmadik évezred minisztere, Bába és Társai Kft., Szeged.
20. Hencz Péter 2002. Gróf Klebelsberg Kunó betegsége, halála és temetése, Bába Kiadó, Szeged.
21. Hollán Zsuzsa (főszerk.) 1972. Orvosi Lexikon 3. kötet K-P., Akadémiai Kiadó, Budapest, 207.
22. Huszár Tibor 2008, Bibó estéje: levelek, dokumentumok a népi mozgalomról és a Magyar Közösség peréről (szerk: Barth István), Corvina, Budapest. 32-38.
23. Huszti József 1942. Gróf Klebelsberg Kunó életműve, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
24. Issekutz Béla 1968. Id. Jancsó Miklós és ifj. Jancsó Miklós, a két orvostudós, Akadémiai Kiadó, Budapest.
25. Izsák Lajos 1983. Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944–1949, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 20, 257.
26. Izsák Lajos 1994, Polgári csoportok a nemzeti ellenállásban In: Magyarország 1944, Fejezetek az ellenállás történetéből /szerk. M. Kiss Sándor /, Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest, 246-257.
27. Izsák Lajos – Kun Miklós (szerk.) 1994: Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948, Századvég Kiadó, Budapest 52–53.
28. Izsák Lajos 1995. Zsedényi Béla és a magyar parlament (1944–1947), In: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944–1945, Politika történeti Alapítvány Budapest, 125–137.

29. Jancsák Csaba 2014. Szent-Györgyi Albert és a szegedi egyetemi diákegység, In: Szegedi Egyetemi Tudástár 1. Szent-Györgyi Albert szellemi öröksége (Szerk.: Újszászi Ilona), Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 172–200.
30. Juhász Gyula 1973. Két tárgyalás 1943. tavaszán (Feljegyzések Kállay Miklós 1943. április 1-i római és Horthy Miklós 1943. április 16–17-i kleissheimi tárgyalásairól) Történelmi Szemle 497–539.
31. Juhász Gyula 1977. A Szent-Györgyi misszió I., *Magyar Hírek*, szeptember 10.
32. Juhász Gyula (összeáll., bev.) 1978. Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban, Kossuth Kiadó, Budapest, 32–38, 88–89.
33. Juhász Gyula 2014. A Szent-Györgyi misszió hatása, Közreadja Romsics Ignác, *Rubicon Történelmi Magazin*, 2014. 12. sz. 16–19.
34. Kapronczay Károly 2014. Szent-Györgyi Albert ősei, *Rubicon Történelmi Magazin*, 12. sz. (XXV. évf. 277. sz.), 20–23.
35. Karasszon Dénes 1997. Johan Béla. In: Magyar Tudóslexikon A-tól Zs-ig, Főszerk.: Nagy Ferenc, Budapest, Better-MTESZ-OMIKK, 424–425.
36. Kerepeszki Róbert 2012. A Turul Szövetség 1919–1945, Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 5-85.
37. Kiss Gábor 2014. Az első világháború veszteségi adatainak kezelése a világháborútól napjainkig: Veszteségi iratok a Bécsi Hadilevéltárban, valamint a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban. *Levéltári Szemle*, (64. évf.) 50–60.
Internetes elérhetősége:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariSzemle_64_2014/?pg=359&layout=s
38. Kiss Márton (szerk.) 2000. Millenniumi évkönyv. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 26.
39. Kiss Róbert Károly 2009. A Ferencz József Tudományegyetem története az 1930-as évek elején, In: „Mert annyit érek én, amennyit ér a szó”, Szegedi Radnóti-konferenciák (szerk.: Olasz Sándor, Zelena András), SZTE BTK, Szeged, 199–213.
40. Kiss Róbert Károly 2010. Gondolatok és tettek a revízió jegyében a szegedi egyetemen a két világháború között In: Újragondolt negyedszázad, Tanulmányok a Horthy-korszakról (szerk) Miklós Péter, Belvedere, Szeged, 103-112.

41. Kiss Róbert Károly 2012. Humanista tudós a diplomácia porondján: Szent-Györgyi Albert díszdoktorrá avatása a magyar-francia kapcsolatok tükrében, Szeged: A város folyóirata, 24. évf. 8. sz. (2012. aug.) 18–20.
42. Kovács Gellért 2015. Alkonyat Budapest felett, Az embermentés és ellenállás története 1944–45-ben, Libri Kiadó, Budapest, 197–240.
43. Kun Miklós 2018. Miért nem került Szent-Györgyi Albert 1945-ben Magyarország élére? Előadás a Nemzeti Közszerológiai Egyetem hivatalos Youtube csatornáján: <https://www.youtube.com/watch?v=R2SgWZQq6T8>
44. Ladányi Andor 2000. Klebelsberg felsőoktatási politikája, Argumentum Kiadó, Budapest.
45. Ladányi Andor 2002. A gazdasági válságtól a háborúig, A magyar felsőoktatás az 1930-as években, Argumentum Kiadó, Budapest.
46. Lipták Andrea 2014. Zsigmond Richárd, In: Magyar és magyar származású Nobel-díjasok, Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/02000/02056>
47. M. Kiss Sándor 1974. „...a népeket szellemi egységbe kössük össze...” Szent-Györgyi Albert Szegeden, *Kultúra és közösség*, 1.sz. 49–59.
48. M. Kiss Sándor 1983. A politizálgatástól az ellenállásig, *Mozgó Világ*, 11.sz. 113–128.
49. M. Kiss Sándor 1995. Szent-Györgyi Albert és a Szegedi Egyetemi Ifjúság, In: Egy univerzális értelmiségi. Vitányi Ivánnak születésnapjára, MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 169–180.
50. Makra Zsigmond – Nagy Ferenc 1997. Bay Zoltán. In: Magyar Tudóslexikon A-tól Zs-ig, Főszerk. : Nagy Ferenc, Budapest, Better-MTESZ-OMIKK, 159–161.
51. Márfi Attila 2011. „Nem rombolni akarok, hanem építeni” – Hóman Bálint és a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem viszonya az 1930-as években In: Történeti áttekintés, Hóman Bálint a történész és a politikus, Szerk.: Ujváry Gábor (Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének Kiadványai 3.), Ráció Kiadó, Budapest.
52. Markó László (szerk.) 2002. Új Magyar Életrajzi Lexikon IV. kötet L-Ö. 172–173. Magyar Könyvklub, Budapest
53. Marton János – Pap Kornélia 2017. Kihívások, küzdelmek, kalandok a tudományban és a társadalomban. Szent-Györgyi Albert Magyarországon, Gondolat Kiadó, Budapest.

54. Marx György 2000. A marslakók érkezése. magyar tudósok, akik nyugaton alakították a 20. század történelmét, Akadémiai Kiadó, Budapest.
55. Mester Attila 2015. Katyń lengyel és magyar visszhangja 1943–1989, PhD értekezés, Debreceni Egyetem BTK, Debrecen elérhető:
<https://dea.lib.unideb.hu/dea>
56. Miklós Péter 2007. „A politika behatolt az életembe” – Szent-Györgyi Albert politikai szerepvállalása, *Szeged: a város folyóirata*, 19.évf. 11. sz. 21–23.
57. Moss, Ralph W. 1988. Free radical: Albert Szent-Györgyi and the battle over Vitamin C, Paragon House, New York
58. Moss, Ralph W. 2003. Szent-Györgyi Albert, Typotex, Budapest.
59. Murányi Gábor 1999. A Corvin-lánc története, *Heti Világgazdaság*, november 13, 97–104.
60. Nagy Ferenc 1993. Szent-Györgyi Albert és a magyar Nobel-díjasok, MTESZ Titkárság, Budapest.
61. Nagy Lajos 1937. Szent-Györgyi Albert, *Nyugat*, XXX. évf. 12. sz. december
62. Nagylaki Endre 2012B. Miért hagyta el az országot Szent-Györgyi Albert?
https://mult-kor.hu/20120612_miert_hagyta_el_az_orszagot_szentgyorgyi_albert
63. Nagylaki Endre 2012B. Miért hagyta el az országot Szent-Györgyi Albert?
https://mult-kor.hu/20120612_miert_hagyta_el_az_orszagot_szentgyorgyi_albert
64. Pál József 2014A. Az élet egységétől a tudatformák egyenrangúságáig: Szent-Györgyi aggodalmai háborús időkben In: Szegedi Egyetemi Tudástár 1. Szent-Györgyi Albert szellemi öröksége (Szerk.: Újszászi Ilona), Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 201–217.
65. Pál József 2014B. Szent-Györgyi verseiről In: Szegedi Egyetemi Tudástár 1. Szent-Györgyi Albert szellemi öröksége (Szerk.: Újszászi Ilona), Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 233–242.
66. Palasik Mária 2017A Parlamentarizmustól a diktatúráig (1944–1949), A magyar országgyűlések története sorozat, (Szerk.: Bellavics István, Kedves Gyula, Pelyach István), Országgyűlés Hivatala, Budapest.
67. Palasik Mária 2017B. Szent-Györgyi Albert és Bay Zoltán választútjai 1945–1948. In: Papp Gábor (szerk.) Értelmiségi választutak 1945 után, Egy akadémiai ülészak előadásai, Budapest, Kossuth Kiadó, 71–102
68. Palló Gábor 1993. Szent-Györgyi Albert és a szovjet kapcsolat, *Magyar Tudomány*, 10. sz. 1262–1272.

69. Palló Gábor 1994. A tudós demokratizmusa: A politikus Szent-Györgyi Albert, *Világosság*, 35. évf., 11. sz. 53–59
70. Palló Gábor 2002a. Német tudományos modell Magyarországon: Klebelsberg tudományos rendszere, *Magyar Tudomány*, 11. sz. 1462–1463.
71. Palló Gábor 2002b. Make a Peak on the Plain: The Rockefeller Foundation's Szeged Projekt, In: Schneider, William H., Rockefeller Philanthropy and Modern Biomedicine: International Initiatives From World War I to the Cold War, Indiana University Press, EBSCO: eBook Collection (EBSCOhost), 87–112.
72. Papp István 2013. Veres Péter kapcsolata a Magyar Közösség-ügyhöz, *Betekintő* 7. évf. 3. sz. 1–11.
73. Papp István 2017. Fehér Lajos: egy népi kommunista politikus pályaképe, ÁBTL, Kronosz, Budapest, Pécs, 86–87.
<https://www.szaktars.hu/kronosz/view/feher-lajos-egy-nepi-kommunista-politikus-palyakepe> (a Szegedi Tudományegyetem hálózataán)
74. Pásztor Emil 2006. Az antropológia kezdetei hazánkban, *Clinical Neuroscience/Ideggyógyászati Szemle*, 59. évf., 5–6. sz., 217–224.
75. Péter László 2012. A titokzatos Svirbely; Egy szimpatikus fiatalember Szent-Györgyi laborjában, *Szeged: a város folyóirata*, 24. évf. 8. sz. 6–7.
76. Péteri György 1994. Modernity versus democracy: The politics of Albert Szent-Györgyi 1945–47, *Hungarian Studies*, 9/1–2. 181–199.
77. Pintér István 1975, Magyar antifasizmus és ellenállás, Kossuth Könyvkiadó Budapest. 61–70.
78. Püski Levente 2006. Szabadságjogok korlátokkal, In: Püski Levente 2006, A Horthy-rendszer (1919–1945), Modern magyar politikai rendszerek sorozat (sorozatszerk. Romsics Ignác), Pannonica Kiadó, Budapest, 208–231.
79. Püski Levente 2015. A Horthy-korszak parlamentje, A magyar országgyűlések története sorozat (sorozatszerk.: Bellavics István, Gyurgyák János, Kedves Gyula), Országgyűlés Hivatala, Budapest
80. Romsics Ignác 2005. Bethlen István, politikai életrajz, (Millenniumi Magyar Történelem) Osiris, Budapest.
81. Romsics Ignác (főszerk.) 2010. Magyarország az első világháborúban, Kossuth Kiadó, Budapest.
82. Romsics Ignác 2011. Hóman Bálint és a magyar történetírás, In: Történeti áttekintés, Hóman Bálint a történész és a politikus, Szerk.: Ujváry Gábor

- (Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének Kiadványai 3.), Ráció Kiadó, Budapest 2011.
83. Romsics Ignác 2012. Bethleni konszolidáció – klebelsbergi külpolitika, *Rubicon* 4–9, 9–10
 84. Romsics Ignác 2017. Magyarország története, Kossuth Kiadó, Budapest.
 85. Romsics Ignác 2018. A Horthy-korszak, Helikon, Budapest.
 86. Ruszoly József 2006. A Magyar Köztársaság alapvetése, A „Magyarország államformájáról” szóló 1946.évi I. tv. keletkezéstörténetéről, *Hitel*, 19. évf. 8. sz.2006. augusztus. Interneten:
<http://epa.oszk.hu/01300/01343/00055/pdf/20060901-03636.pdf>
 87. Sárközy István 1972. Kogutowicz kontra Szent-Györgyi, *Délmagyarország*, 1972. január 30. 8.
 88. Siklós János 1986. Zilahy Lajos utolsó évei, Csillagokban élni (Elbeszélések, tárcák) *Népszava*, Budapest 7–128.
 89. Sz. L. Vavilov 1950. A Tudományos Akadémia szerepe a hazai tudomány fejlődésében.
In: A tudományok története a Szovjetunióban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 33–48.
 90. Szabó Tibor – Zallár Andor 1989. Szent-Györgyi Albert Szegeden és a Szent-Györgyi Gyűjtemény, (Tanulmányok Csongrád megye történetéből XV.) Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.
 91. Szállási Árpád 1974. Szent-Györgyi Albert cikke az 1919-es Esztergomi *Népszavában*, *Új forrás*, 1974. 2. sz., 55–57.
 92. Szekér Nóra 2009, A Magyar Közösség története (PhD értekezés) Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, 93-97.
 93. Szelke László 2016. A Gresham a nációk ellen, az ellenzék, az embermentés és az ellenállás hálózatai, Jaffa Kiadó, Budapest.
 94. Szentágothai János 1997. Lenhossék Mihály. In: Magyar Tudóslexikon A-tól Zs-ig, Főszerk.: Nagy Ferenc, Budapest, Better-MTESZ-OMIKK, 535–536.
 95. Szűcs László (szerk., jegyz., bev.) 1997A. Dálnoki Miklós Béla Kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15. A. kötet (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 28.), Magyar Országos Levéltár, Budapest.

96. Szűcs László (szerk., jegyz., bev.) 1997B. Dálnoki Miklós Béla Kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15. B. kötet (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 28.), Magyar Országos Levéltár, Budapest.
97. Szűcs László (szerk., jegyz., bev.) 2003. Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. július 26. – 1946. november 15. B. kötet (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 38.), Magyar Országos Levéltár, Budapest
98. Szűcs László 2013. Az első világháború tíz nagy csatája, internetes elérhetősége: https://honvedelem.hu/cikk/38796_az_elso_vilaghaboru_tiz_nagy_csataja
99. T. Kiss Tamás 1998. Állami művelődéspolitiká az 1920-as években: Gróf Klebelsberg Kunó kultúrát szervező munkássága. MMI, Mikszáth, Budapest.
100. Tasiné Csúcs Ildikó 2014. Szent-Györgyi Albert tudománymentő tevékenysége és annak gyökerei hazánkban 1945 után, In: Szegedi Egyetemi Tudástár 1. Szent-Györgyi Albert szellemi öröksége (Szerk.: Újszászi Ilona), Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 217–232.
101. Tasiné Csúcs Ildikó 2015A. A három pont titka: Egy hiányos mondat analízise, *Szeged: a város folyóirata* 27. évf. 10. sz. 41–45.
102. Tasiné Csúcs Ildikó 2015B. „Félek, hogy az uraknak rossz helyre esett a választásuk”, Jegyzetek a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság Zilahy Lajos elnöksége alatti működéséhez, *Aetas* 30. évf. 2. szám 154–171.
103. Tasiné Csúcs Ildikó 2016. Szent-Györgyi Albert embermentő levelei, *Magyar Nemzet* 79.évf 184.sz. 27.
104. Tasiné Csúcs Ildikó 2017. „...amikor bajban voltam, ő igaz barátnak bizonyult.” – Szent-Györgyi Albert humanitárius tevékenysége, *Magyar Tudomány* 2017. 178. évf. 4. sz. 469–476.
105. Tasiné Csúcs Ildikó 2018. „Hogy a tudomány ne legyen mostohagyermek.” Szent-Györgyi Albert és a szovjetek. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, (2014–) Új Folyam 4: 247–258.
106. Tasiné Csúcs Ildikó, Kovács Nikolett Alexandra, Tasi Domonkos Attila 2018. Mit tudunk Ráth Istvánról, Szent-Györgyi Albert tőkés támogatójáról? *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, (2014–) Új Folyam 5: 119–124.

107. Tasiné Csúcs Ildikó, Tasi Domonkos Attila 2016. Egy tragikus tévedés és következményei: A szocialista cenzúra kihúzásai Szent-Györgyi Albert önéletrajzi írásaiból, *Szeged: a város folyóirata*, 28. évf. 1. sz. 42–48.
108. Tilkovszky Lóránt 1975a. A Magyar Tudományos Akadémia az 1818–19. évi forradalmak idején. In: A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975. V. fejezet, Főszerk. Pach Zsigmond Pál, Akadémiai Kiadó, Budapest, 257–272.
109. Tilkovszky Lóránt 1975b. Az Akadémia nemzetközi kapcsolatai a két világháború között, In: A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975. VI. fejezet, Főszerk. Pach Zsigmond Pál, Akadémiai Kiadó, Budapest, 290–296.
110. Tilkovszky Lóránt 1975c. A Magyar Tudományos Akadémia a felszabadulás után 1945–1948, In: A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975. VII. fejezet, Főszerk. Pach Zsigmond Pál, Akadémiai Kiadó, Budapest, 349–360.
111. Ujváry Gábor 2003, A politikus Hóman Bálint In: Magyar Évszázadok, Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára, Szerk.: Ormos Mária, Osiris Kiadó, Budapest, 261-285.
112. Ujváry Gábor 2012. Klebelsberg kulturális külpolitikája, *Rubicon* 9–10, 15–22.
113. Ujváry Gábor 2015 Hómant még a népbíróság sem illette olyan súlyos vádakkal, mint a mai bírálói, *Magyar Nemzet Hétfélig Magazin*, 2015. július 27. weboldal: <https://mno.hu/hetvegimagazin/homant-meg-a-nepbirosag-sem-illette-olyan-sulyos-vadakkal-mint-mai-biraloi-1297119>
114. Ungváry Krisztián 2016. Távoli hazafi, *Magyar Nemzet*, június 25., 26-27.
115. Vajda Tamás 2014. A C-vitamin felfedezésének hatása a paprikaiparra a dél-alföldi gazdaságra. In: Szegedi Egyetemi Tudástár 1. Szent-Györgyi szellemi öröksége (Szerk.: Újszászi Ilona), Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 119–155.
116. Vincze János 2013. Emlékezünk orvosainkra 16. NDP Kiadó, Budapest, 87.
117. Vincze János 2016. Emlékezünk orvosainkra 29. Orvos-akadémikusok 1. 1827–1944, NDP Kiadó, Budapest.
118. Vincze János 2017. Emlékezünk orvosainkra 36. A Szegedi Tudományegyetem Orvos Karainak története, NDP kiadó, Budapest
119. Vincze János 2018a. Emlékezünk orvosainkra 41. NDP kiadó, Budapest.
120. Vincze János 2018b. Emlékezünk orvosainkra 43. NDP kiadó, Budapest.
121. Wisinger István 2017. A Nobel-díjas kém, Athenaeum Kiadó, Budapest.

122. Zombori István 1981. Szent-Györgyi Albert politikai tevékenysége, In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében: 1981: a Csongrád megyei múzeumok igazgatósága 1981. októberében tartott tudományos ülészakán elhangzott előadások, szerk.: Juhász Antal, Csongrád megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged, 123–129.

Köszönetnyilvánítás

Szeretném őszinte köszönetemet és hálámat kifejezni az egri Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának, hogy lehetővé tette számomra a doktori értekezés megírását. Kiemeltem szeretném megköszönni témavezetőm, Dr. Romsics Ignác akadémikus, egyetemi tanár úrnak (EKE), hogy pótolhatatlan és kiemelkedő szaktudásával, fáradságot nem kímélő munkával és türelmes irányításával állandóan segítségemre volt. Külön köszönöm a doktori iskola volt titkárának, Dr. Ballabás Dánielnek, hogy a doktori eljárás menetében minden adminisztratív információval nagyon lelkiismeretesen és készségesen rendelkezésre állt.

Tisztelettel köszönöm Dr. Pál József DSc egyetemi tanár úrnak (SZTE), hogy saját tanulmányaival felhívta a figyelmemet a kutatási témára, és kiváló tanárként egyengette kezdeti lépéseimet, sőt a továbbiakban is szüntelen bátorított. Hasonló tisztelettel és hálával köszönöm Dr. habil. Marjanucz László tanár úrnak (SZTE), hogy lankadatlan biztatásával és széles látókörű szakmai tudásával segítette a munkámat.

Köszönöm minden kedves levéltári dolgozónak, hogy szakszerű segítségnyújtásukkal lehetővé tették kutatásaimat. Külön köszönetemet szeretném kifejezni Dr. Gyarmati György CSc igazgató úrnak azért, hogy az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára kiemelten segítette munkámat.

Hálás köszönetemet szeretném kifejezni fiaimnak is (Tasi Domonkos Attila vegyész doktorandusz hallgatónak, Dr. Tasi Ágost Gyula vegyésznek és Tasi Tamás Sámuel informatikusnak), hogy szakmai és informatikai tudásukkal mindig segítségemre voltak. Köszönetemet szeretném kifejezni Kovács Nikolett Alexandrának, hogy angol nyelvtudásával segítségemre volt.

Külön köszönet illeti munkatársamat, Molnár Sándor könyvtáros csoportvezetőt, hogy az ötleteivel, szakmai tanácsaival előbbre lendítette munkámat.